

دوماهنامه‌ی بهیان

مدیرمسئول و صاحب امتیاز: د. اسماعیل مصطفی‌زاده
شورای نویسندگان:

کوردی ژووروو: عبدالکریم سروش (ناریاس)، اوزال اسکندرزاده
کوردی نیوه‌راست: د. ابراهیم اسماعیل پور (شهمال)، پروانه احمدین
شیوا میرکی، قرنی امین پور، د. خالق جلیل‌نژاد، کریم رحمانی
علی محمودی (ناودتیر)، علیرضا محمدنژاد (دیار)، نسرین کریمی
کوردی هورامی: داود غفاری
کوردی کلهوری: طاهر ویسی (کوچهر)

ویراستار کوردی نیوه‌راست: هژمر نوریایوی
مدیر سایت: امیر بیژنی (www.beyangovar.ir)
طراحی و گرافیک: آوات حکیم‌زاده
تایپ و حروفچینی: هیوا حکیم‌زاده، آزاد اسماعیلی

سالی چوارهم، ژماره ۱۸، خه‌رمانانی ۲۷۲۱

■ تکایه بابته کوردیه‌کانتان تهنیا به
فونتی یونیکورد و له پئی به‌رنامه‌ی وۆرده‌وه
بۆ «به‌یان» بنییرن.

■ بابته‌تیک بۆ «به‌یان» ی ده‌نیرن، با له
هیچ گۆفار و بلافۆکیکی دیکه‌ی کوردیدا بلاو
نه‌بووبیتته‌وه چونکه لیره بلاو ناکریتته‌وه.

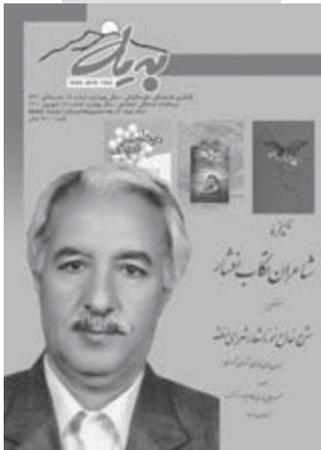
■ بابته‌تی وەرگنیردراو، پیویسته سهرچاوه و
ده‌قی زمانه سهره‌کییه‌که‌ی ده‌گه‌ل بیت.

■ ئەوه‌ی له «به‌یان» دا بلاو ده‌بیتته‌وه،
ئاوینیه‌ی بۆ چوون و پروانینی نووسه‌ره‌که‌یه‌تی.

■ گۆفاری «به‌یان» له پیداجوونه‌وه، سپینه‌وه
و لابردنی هه‌له و په‌له یان کورکردنه‌وه‌ی
بابته‌تکان، سهره‌به‌ست ده‌بیت.

۲
۲
۵
۹
۱۳
۱۷
۱۸
۲۱
۲۳
۲۶
۲۹
۳۰
۳۷
۳۹
۴۱
۴۳
۴۵
۵۰
۵۱
۵۲
۵۴
۵۶
۶۰
۶۲
۶۵
۶۶
۶۸
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۹
۸۱
۸۳
۸۷
۸۹
۹۰
۹۰
۹۲
۹۳
۹۴
۹۶

سهروتار/ د. ئیسماعیل مسته‌فازاده
بکه لوتقی و به «ناگردل» ههرام که / خالد عومرانی
بوژده به‌رزه‌کانی هه‌وشار/ فریشته ره‌حیمیان
ده‌سته‌ته‌کانی ده‌ستره‌نگینگی هه‌وشاری/ مه‌ممود مه‌ممودیان
تختی سوله‌ییمان یان تختی ئیزه‌دیکی که‌فناز؟/ د. عه‌باس ئاقایی
دیار و دیمه‌نه‌کانی هه‌وشار/ وریا عه‌بدی‌زاده
دوو ئەفسانه‌ی کوردی له دوو به‌شی کوردستان/ د. یه‌حیا زه‌پینه‌رگس
به‌که‌شمه و نه‌شمه‌ی هه‌وشاره‌وه/ د. مه‌مه‌د ره‌حیمیان
هه‌نگامه‌ی دلدار/ غه‌یاس شه‌فیع
گه‌شتیک به‌باخی نووسراوه‌کانی میرزا حوسه‌ین فه‌قیهی هه‌وشاردا/ ئیره‌ج کاکه‌یی
شوینته‌واره میژووپییه‌کانی هه‌وشار/ فه‌ره‌اد فه‌یزی
ناو و نیشانی ئاواپییه‌کانی هه‌وشار به‌پیی مۆرفۆلۆژیا / د. ئیبراهیم مورادی
پیرترین نگهبان میراث فرهنگی ایران در منطقه هه‌وشار/ اکبر فیضی
فرش آهنین، هویت هزارساله تکاب/ د. لقمان شاکری
تکاب شهر خوشنویسی/ سید رضا شاکرمی
سلیمانی جارن/ رزگار خدر مسته‌فا
خویندنه‌ویه‌ک بۆ فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی ئەفلاتون/ د. خاله‌ق جه‌لیل‌نیزاد
ژیانیک له‌ره‌نگی گوله‌گنلاسه‌کانی شنۆیه/ زینته‌ب سه‌بییدلاهیجانی
بیره‌وه‌ری هاتنی هه‌سه‌ن زیره‌ک بۆ بانه‌رۆژان مسته‌فازاده
روخساری کۆیله‌چی و سیمای کۆیله‌/ قه‌ره‌نی ئەمین پوور
گیلگامیش، کۆترین داستانی ئەده‌بیی میژۆپۆتامیا/ شیوا میره‌کی
گه‌لوآخییه‌کان له‌دیمانه‌یه‌کی کراوه‌له‌گه‌ل خالید ئەحمه‌دی/ نه‌سرین که‌ریمی
رۆمانی «شازاده و شاعیر» یان باخیک له‌گولی ژاکاو؟/ سه‌لاح سالار
ویژه‌وانانی موکریان/ سه‌ید نووح عینایه‌تی (نه‌به‌ز) - مه‌هاباد
حوجره‌ی مزگه‌وتی سوور/ سه‌ید مه‌مه‌د سه‌مه‌دی
به‌زاندنی لووتکه‌ی قووقولاغ/ هه‌سه‌ن سینا
هه‌لبژاردن له‌ئهمریکا یان ئەلکترال کالیج/ فایه‌ق دارتاش
پاییز/ ره‌سوول حاجی شه‌ده
ئه‌شه‌که‌وتی شیروان/ مه‌مه‌د بیهره‌وان
له‌مه‌ودای به‌ینی گزینگ و زه‌رده‌دا/ جه‌میله سه‌مه‌دی
ساحیبه‌ی هه‌وز/ مه‌مه‌د مه‌ممودی
غیره‌ت/ ئارام دره‌خشانی
ناساندنی ئاواپی سونجاغ/ سه‌ید حوسه‌ین خودکام
ئاتاکورد/ هژمر نوریایوی
چیرۆکی فۆلکلۆری ئەفسانه‌یی «ئه‌سه‌که‌نده‌ر»/ که‌ریم ره‌حمانی
بیرکاری به‌کوردی/ عه‌باس جوامیری
تویژینه‌وه و کارکردی میتۆد و شیوازه‌کانی ئاماری/ عه‌لی‌ره‌زا مه‌مه‌د‌نیزاد (دیار)
قۆناعی هه‌رزه‌کاری و گرفته‌کانی/ یۆسف عوسمان هه‌مه‌د
فه‌ره‌نگی زاراوه‌ زانستییه‌ باوه‌ه‌کانی کیمیا/ سه‌عید ئەحمه‌د غه‌فور
بیرکاری و هیلکارییه‌ ئەندازه‌بییه‌کان/ خه‌لیل خه‌له‌ف
پشتی نیفرۆیه‌که‌ هه‌قینی‌یه‌/ فه‌ره‌اد عیساپوور
دوستی دیار هورامان با طبیعت/ همایون محمدنژاد
آموزش زبان محلی (قومی) در کنار زبان فارسی و.../ شریف عظیمی
داستان و روایات ضحاک (اژدهاک) و کاوه‌هنگر و.../ رحیم اشنوی محموزاده
مشاهیر کرد خراسان/ هاوا کیکان (شادروز امانی)

حوسه‌ین عه‌لی قادری
نوسهر، شاعیر

آدرس: مه‌باباد، میدان آرد،

پاساژسردار، طبقه ۳ - تلفن:

اسماعیل مصطفی‌زاده ۰۹۱۴۱۶۸۳۲۱۱

Email: beyangovar@gmail.com

عبدالکریم سروش (ناریاس) / ارومیه: ۰۹۱۴۱۴۲۱۵۷۴

د. ابراهیم اسماعیل پور (شهمال) / سقز: ۱۸۳۷۶۳۴۰۸

کریم رحمانی / یانه: ۰۹۱۸۹۷۴۸۴۲۷

علیرضا محمدنژاد (دیار) / اشنویه: ۰۹۱۴۴۴۷۸۴۶۵

شیوا میرکی / قروه: ۰۹۱۸۰۶۲۷۶۵۰

داود غفاری / یاهو: ۰۹۱۸۹۹۲۱۰۶۳

طاهر ویسی (کوچهر) / کرمانشاه: ۰۹۱۸۶۱۶۸۰۹۹

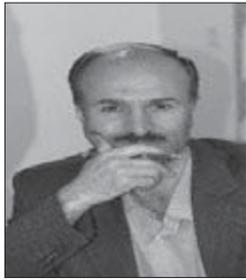
نسرین کریمی / سنندج: ۰۹۱۸۸۷۱۳۷۹۵

قرنی امین پور / مه‌باباد: ۰۹۱۴۳۴۲۴۳۰۰

شماره کارت بانک ملی

(اسماعیل مصطفی‌زاده)

۶۰۳۷۹۹۷۴۷۴۳۰۸۷۸۱

خالد عومرانی - تیکاب

بکه لوتفی و به «ئاگردل» هه رام که

(لاپه ریه ک له ژياننامه ی پر له شانازی مامۆستا حوسین عه لی قادری)

مامۆستایه تی پر له شانازی خۆی بۆ وانه و تنه وه له قوتابخانه کان و هه لسو کهوت له گه ل قوتاییه کان ته رخا ن کرد. گه رچی مامۆستا قادری دوا ی ۳۰ سال مامۆستایه تی له سال ی ۱۳۸۱ ی هه تاوی (۲۰۰۳) خانه نشین بوو به لام هه یچ کاتیک دهستی له هه ول و ته قه لای زانستی و فه ره نگی هه لنه گرت و ماوه یه کیش له زانکۆکانی تیکاب سه رقالی وانه و تنه وه بوو.

قادری وه کوو مامۆستایکی زانا و لیهاتوو به سه ره ته واوی ماک و به ماکانی فیرکاری و پهروه رده دا زال و شاره زا بوو و به چاکی دهیزانی چلۆن له گه ل قوتاییه کان بچوولیه وه و به چ شیوازیکی کاری گرینگی فیرکاری به رپوه بیات؛ هه ره به م بۆنه وه به ده گمه ن قوتاییه ک پهیدا ده بیته که له قۆناغی خوینده واری خۆی له خزمه ت ته م مامۆستا پایه به رزه که لکی وه رنه گرتیته یان تام و چیژی زانستی نه چیشتیته. که سایه تی که موینه و په وشت و ئاکاری جوانی مامۆستا قادری بوو به هۆی ئه وه که رۆژ له گه ل رۆژ ریز و حورمه تی له نیوان قوتاییه کان زۆرتتر و زیاتر بیته. ریز و حورمه تیکی هه تایه که سنووری زه مه ن و شوینی بۆ دیاری نه کراوه. زۆربه ی مامۆستایان، ئه ندازیاران، پزیشک و په ره ستاران، خوینده واره کانی شاری تیکاب و ده ورو به ره که رۆژیکی له خزمه تی مامۆستا قادری فیری خویندن و زانست بوونه، دیسان خۆیان به قوتایی له قه له م ده دن و تینووی شت فیربوون له م مامۆستا پایه به رزه خوش گه فته ن و ئه وه ی سه باره ت به ئه ده ب و ویژه فیری کردوون هه ره له بیران ناچیه ته وه.

که سایه تی و په وشت و ئاکاری که موینه ی مامۆستا قادری هه ره تایه ت به قوتایی و قوتابخانه نییه، به لکوو له نیو کۆمه لگایشدا ره نگی داوه ته وه. قادری له هه ره کۆر و کۆبوونه وه یه کی کۆمه لایه تی به شداری گه رم و گوپی بووه و هه لسو کهوتی له گه ل خه لک و کۆمه لگا هه ره به تین و به رده وامه. شیوا ی باسه که ره چاو کردنی به ما ئه خلاقی و ئینسانیه کان له لایه ن مامۆستا قادریه وه و به ده سته پینانی متمانه ی کۆمه لایه تی بووه به هۆی ئه وه که هه موو که سیکی ریز و حورمه تی تایه تی بۆ ته م مامۆستا پایه به رزه دابیه ت.

ئه گه رچی هه ز و تامه زرویی له شیعر و نووسین هه ره له سه ره تای لایه تی و گه نه جیه وه له مامۆستا قادری خۆی

باس و لیکۆینه وه له سه ره ژیا نی گه و ره پیاوان و ناوداران که شانازیان به دیاری بۆ کۆمه لگا هینا وه، کاریکی پیویسته و دیاره که ده بی گرینگی و بایه خه ی پی بدریته. هه ندیک ناودار هه ن که به لای نووسینه وه ی ژیا ننامه ی خۆیا ندا ناچن و خۆیا ن ده رناخه ن. هه ره به م بۆنه وه مه ترسی ئه وه هه یه که له داها تودا ناو و ناویانگیان بکه و یته په راویزه وه و له تاریکیی زه ماندا بۆ هه میسه ون بیته. مامۆستا "حوسین عه لی قادری تیکانه په"، یه کیکی له و گه و ره پیاوانه ی ناوچه ی هه وشاره که له ژیا نی خۆیدا خزمه تی زۆری به قوتاییان و کۆمه لگای خوینده واری کردووه. گه رچی مامۆستا قادری بۆ خۆی له مه لبه ندی هه وشار و ده ورو به ره وه کوو که سیکی ناودار ناسراوه و ده فته ری ژیا نی په راو په ره له لاپه ره ی زی رینه به لام ناساندنی ته م گه و ره پیاوه هه ست ناسکه له جو گر فایه کی به ره ره راواندا کاریکی پیویست و په رپایه خه و شیوا ی ئه وه یه بیته سه رچه شتیکی بۆ هۆگرانی ئه ده ب و ئه خلاق و هونه ر.

مامۆستا "حوسین عه لی قادری" سال ی ۱۳۳۰ ی هه تاوی (۱۹۵۲) له شارۆچکه جوانه که ی "تیکاب" ی سه ره به پارێزگای ورمی له دایک ده بیته و له سال ی ۱۳۳۶ (۱۹۵۸) له قوتابخانه ی محه ممه دییه که له سال ی ۱۲۹۵ (۱۹۱۷) وه کوو هه و له ی خویندن گای سه ره تایه ی ناوچه ی هه وشار له شاری تیکاب دامه رزاه، ده ست به خویندن ی قۆناغی سه ره تایه ده کات. مامۆستا قادری قۆناغ به قۆناخ بۆله کانی خویندن تیده په ریته و له دوانا وه ندی "سه عدی" شاری تیکاب ده وام به خویندن ده دات و په روانامه ی دیپلۆم له دوانا وه ندی "رازی" شاری سه نه وه رده گریته، ئه مچار له زانکۆی پهروه رده یی مامۆستایانی تاران^۱ له بواری زانستی پهروه رده یی^۲ در یژه به خویندن ده دات و ده بیته به مامۆستایه کی لیهاتوو له خانه ی مامۆستایان^۳ و خویندن گه کانی شاری تیکاب.

مامۆستا قادری له به ره هۆگری و دلبه سته یی به په ره و شانه به کاری وانه و تنه وه و مامۆستایه تی هه یچکات قوتابخانه و قوتاییه کانی به بۆنه ی تین و گوپی پله و پایه و سه ره و کایه تی به جینه هیه ت و سه ره را ی پینسینار گه لیک که له لایه ن ده سه لاتدارانه وه بوو به ده سترگتی سه ره و کایه تی ده م و ده زگا ده وله تیسه کان به ئه وه ده درا، هه رگیز چیژی مامۆستایه تی به هیزی سه ره و کایه تی نه گوپییه وه، به لکوو ۳۰ سال ژیا نی

کۆفاری فه ره نه کی، کۆمه لایه تی، سال ی چواره م، ژماره ۱۸

چاپ و بلاووبونهوهن. له‌وانه‌یش: گه‌شتیک به دیوانی شیعره‌کانی په‌روین ئیعتسامی که زورتر بایه‌خی به شیعره غیرفانی، ئه‌خلافی، کومه‌لایه‌تیه‌کانی په‌روین ئیعتسامی داوه. کتیبیک سه‌باره‌ت به ده‌رووناسی مندالان که لایه‌نه ده‌رووناسیه‌کانی فیکراری مندالان روون ده‌کاته‌وه و بو‌دایک و باوکان و ماموستایانی قوناغی سه‌ره‌تایی زور زور به‌که‌لکه. توژیینه‌وه‌به‌ک سه‌باره‌ت به پیزمانی فارسی، کوکرده‌وه و ساغکرده‌وه‌ی شیعره‌کانی خوالیخوشبوو ماموستا محمه‌مد خالقی و چه‌ندین وتار و کورته‌چیروک و ده‌قی ئه‌ده‌بی. ئه‌م غه‌زه‌له‌ی ماموستا قادری به نازناوی "ئاگردل"، وینه‌یه‌که له زه‌وق و هونه‌ری پرگه‌شه و زمانی پوخت و پاراوی:

چاوت ئه‌ستیره‌ی به‌یان، تا‌قی برؤ وه‌ک مانگی نه‌و سه‌روی بالاته‌خه‌رامان، که‌زیه‌ وینه‌ی ره‌نگی شه‌و زه‌ند و باسک وه‌ک بلووره، مه‌رمه‌ره‌ سینگی سپیت خونوین وینه‌ی چرایه، جووتسه‌ چاوانی به‌ده‌و لئوی ئالت شه‌ککه‌ره، برژانگی تو تیری خه‌ده‌نگ مه‌ستی ناز و عیشوه‌تن، تاوس، خه‌زال و قاز و که‌و ده‌ستی کو‌تام به‌و مله‌ ناگات و حه‌لقه‌ نادریت چی بکه‌م ملوانکه‌کته‌ برده‌ له‌ ده‌ستی من گره‌و دیده‌ وه‌ک هه‌وری به‌هاران مه‌یلی گریان‌ی هه‌یه دل وه‌کوو کو‌رپه‌ ده‌نالی هه‌ر به‌ ده‌نگی به‌رز و قه‌و چاوه‌رپی تو‌م، چاوه‌کانم پر له‌ ئه‌سیرینی خه‌مه‌ کوا له‌ کو‌یه‌ بای سه‌حه‌ر بی؟ دادی من ناگا به‌ ئه‌و سوور ده‌زانم قه‌د به‌ بیداری ئه‌من ناگه‌م به‌ تو خه‌وتنم ئاوانه‌ جاریک به‌لکوو بتبینم به‌ خه‌و گیان و دل بردت به‌ تالان، دین و عه‌قلیشت ده‌وی دین و عه‌قل و گیان و دل، مزگینی تو‌یه‌ هه‌سته‌ به‌و ده‌ردی دووری زور گرانه‌ گیانه‌ چاری نا‌کریت بو‌یه "ئاگردل" ده‌نالی هه‌ر به‌یان تا نیوه‌شه‌و

ژیرنوووس:

- ۱- دپریک له شیعریکی ماموستا قادریه:
- بکه‌ لوتفن و به "ئاگردل" هه‌رام که که‌ ئالاوه‌ به‌ ئاگر مه‌وته‌نی دل
- ۲- دانشگاه تربیت معلم تهران
- ۳- علوم تربیتی
- ۴- مرکز تربیت معلم
- ۵- تاریخ افشار
- ۶- سیری در گلستان ادبیات کودکان
- ۷- اشک با عشق سخن می گوید
- ۸- مجله رشد ادب فارسی
- ۹- قادری تکانتپه، حسینعلی، تذکره شاعران تکاب افشار، تهران، ناقوس، ۱۳۷۷
- ۱۰- قادری تکانتپه، حسینعلی، تهران، لوح زرین، ۱۳۸۸
- ۱۱- قادری تکانتپه، حسینعلی، سیری در گلستان ادبیات کودکان، تهران: لوح زرین، ۱۳۸۸
- ۱۲- قادری تکانتپه، حسینعلی، با سیمرخ خیال تا بلندای قاف، تهران: سپید و سیاه، ۱۳۹۶

ده‌رخست و هه‌وه‌لین شیعرکانی تایبه‌ت به‌م سه‌رده‌مه‌یه، به‌لام له‌ سال‌ی ۱۳۵۱ی هه‌تاویه‌وه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام پرووی له‌ شیعر و نووسین کرد و زورتر توانای خوی له‌ بواری شیعی کلاسیک و هه‌روه‌ها شیعی نیمایی و شیعی سپی به‌ سئ زمانی فارسی، کوردی و نازه‌ری تا‌قی کردووه‌ته‌وه.

به‌شیک له‌ شیعره‌کانی ماموستا قادری له‌ زوربه‌ی گو‌فار و کتیب و به‌ره‌مه‌ چاپکراوه‌کاندا بلاو بووه‌ته‌وه. وه‌ک: کتیبی "میژوی هه‌وشار"^۵ له‌ نووسینی عه‌لی محمه‌مه‌دی، کتیبی "گه‌شتیک له‌ گولستانی ویزه‌ی مندالان"^۶ به‌ره‌مه‌ی خودی ماموستا قادری، کتیبی "دویتی فرمی‌سک له‌ گه‌ل ئه‌وین"^۷ نووسینی سه‌ید ئه‌حمه‌د کازمی، ژیانامه‌ی شاعیرانی تیکابی هه‌وشار (به‌قه‌له‌می خودی ماموستا)، "ژیانامه‌ی شاعیرانی کوردی فارس‌ییژ"، نووسراوه‌ی ماموستا حیره‌ت سه‌ججادی، ژیانامه‌ی کوردی "هه‌نگاو" به‌قه‌له‌می ماموستا عه‌زیز میرزا قادری، گو‌فاری گه‌شه‌ی ئه‌ده‌بی فارسی^۸ و هتد.

هه‌ندیک له‌ شیعره‌کانی ماموستا قادری سه‌رنجی ئه‌ندامانی ئه‌نجومه‌نی خو‌شنووسانی ئیرانی راکیشاوه‌ و تابلوکانیان به‌ شیعی ماموستا رازاندووته‌وه: ماموستا ئه‌باسه‌لئی سادقی، جه‌مشید یاری، مه‌نووچیهر سه‌حرایی، جه‌عفه‌ر سه‌روی و وه‌فایی. ئه‌م به‌ریزانه‌ ده‌سته‌تی خو‌یان به‌ گولاله‌ی شیعی ماموستا قادری رازاندووته‌وه.

بو‌ ئاشنا‌بوونی خو‌ینه‌ر به‌ به‌ره‌مه‌ی هزری و فکری ماموستا قادری که‌ گه‌لیک ده‌وله‌مه‌ند و پرناوه‌رؤکن و وه‌کوو کتیب بلاو بوونه‌ته‌وه، ئاو‌ریک له‌ کتیبه‌کانی ده‌ده‌ینه‌وه: ژیانامه‌ی شاعیرانی تیکابی هه‌وشار^۹: که‌ کورته‌ میژوی ویزه‌ی ناوچه‌ی هه‌وشاره‌ و ژیانامه‌ی ۸۸ که‌س له‌ شاعیرانی ئه‌م مه‌له‌بنده‌ی له‌ خو‌گرتووه.

کو‌مه‌له‌ی شیعی "له‌ خه‌لوه‌تی ته‌نیاییدا"^{۱۰} که‌ کو‌مه‌له‌یه‌که له‌ شیعی کلاسیک و نیمایی به‌ زمانی فارسی و زورتر ناوه‌رؤکی ئه‌ویندارانه‌ی هه‌یه.

کتیبی "گه‌شتیک له‌ گولستانی ویزه‌ی مندالان"^{۱۱}، ئه‌م کتیبه‌ تایبه‌ته‌ به‌ ئه‌ده‌بی مندالان و تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی ئه‌م ئه‌ده‌به‌ له‌م کتیبه‌دا، پیشه‌کیه‌کی تیر و ته‌سه‌ل و زانستیانه‌ی سه‌باره‌ت به‌ ئه‌ده‌بی مندالان له‌ جیهان و پیشینه‌ی و هه‌روه‌ها پئویستی و گرینگی ئه‌م باب‌ه‌ته‌ نووسیوه. ئامانج، چه‌شن و بنه‌ماکانی ویزه‌ی مندالان خراوه‌ته‌ به‌ر باس و سه‌باره‌ت به‌ عه‌رووز و مؤسیقای ئه‌م جو‌ره‌ شیعه‌، گه‌لیک زانیاری خستوته‌ به‌رده‌م خو‌ینه‌ر. چۆنیه‌تی فیکراری و په‌روه‌رده‌ی مندالان و راکیشانی سه‌رنجیان به‌ لای ئه‌ده‌ب و لایه‌نه‌ ده‌رووناسیه‌کانی فیکراری له‌ باسه‌ شیاه‌وه‌کانی ئه‌م کتیبه‌یه. نموونه‌ی باشی شیعر و چیرۆکی مندالان ئه‌م باب‌ه‌ته‌ی ته‌ژیتر کردووه.

کو‌مه‌له‌ی شیعی "له‌ گه‌ل قه‌قه‌سه‌ی خه‌یال تا ترؤپکه‌ی قاف"^{۱۲}: که‌ به‌ گشتی ۹۲ پارچه‌ شیعی به‌ بیچمگه‌لی جو‌راو‌جو‌ر له‌ خو‌گرتووه‌ که‌ زوربه‌یان غه‌زهن. چهن شیعیکی نیماییشی تیدا‌یه. زمانی ئه‌م کو‌مه‌له‌ شیعه‌ فارسی، کوردی و نازه‌ریه‌یه. چه‌ند به‌ره‌مه‌می به‌ بایه‌خی تری ماموستا قادری ئاماده‌ی

فریشته رحیمیان - تیکاب

بویره به رزه کانی هه وشار

ئاوړیک له کتیبی «تذکره شاعیران تکاب افشار» ی
ماموستا حوسین عهلی قادری

مثنوی گشته است فتح الباب
حُسن آغاز و ابتدای کتاب

...

گرچه شایسته ام به طعن و عناد
نیست باکسی و هرچه بادا باد
مسقط الرأس من یم هنر است
از هنرمند پر در و گهر است
بوده مهد تمدن و فرهنگ
مهد تاریخ و قدمت و اورنگ
پروریده است مردمان ادیب
مردمی قانع و شریف و نجیب
خوشنویسان و شاعران بزرگ
استادان نامدار و سترگ
فرشبافان گوهرین انگشت
مُبدعان نقوش ریز و درشت
سحر آن دم که مُشک تر بیزد
از بنان زنان گهر ریزد

....

فرش افشار شُهره و سَمَر است
حدّ تلفیق صنعت و هنر است

...

زادگاهم تکاب فرخنده
بزید سرافراز و پاینده
برنهادیم "مزد تذکره" را
ماده تاریخ دفترالشعرا
ذکر جناب آقای بداله امینی "مفتون"
سر کنم ذکر شاعران اکنون
از یداله امینی "مفتون"
سند عزّ شاعران سلف
افتخار سخنوران خلف

...

مردی آزاده شاعری دلپاک
این منشها نهفته در "کولاک"
شعر جویی و گوهر ار خواهی
سوی "دریاچه" اش سپر راهی

ماموستا "حوسین عهلی قادری" وهک ماموستایه کی
سه رکه وتوو له بواری وانه وپژری و نه ده بدا، سه ره پای نه وهی
که بوخوی چند کومه له شیعری به زمانه کانی کوردی،
نازهری و فارسی بلاو کردووه ته وه، لیکولینه وه یه کی توکمه ی
سه باره ت به شاعیران و نه دیبانی ناوچه و مه له بندی هه وشار به
نه نجام گه یاندووه که وه کوو به لگه یه کی زیرینه بو ناساندنی
نه دیبان و شاعیرانی ناوچه و وه نواندنی حه قیقه تی وپژوهانی و
فهره ننگه پروه ری هه وشار و حه فت شاری شیعر و شاعیری.

"تذکره شاعیران تکاب افشار" که سالی ۱۳۷۷ی هه تاوی
(۱۹۹۸) له لایان وه شانگه ی ناقووس و به تیراژی ۳۰۰۰ دانه
بلاو کراوه ته وه، ۸۸ شاعیری ناوچه ی به کورته ژیان نامه یه ک و به
چند به لگه ی شیعری له ۵۷۴ لایه په دا ناساندووه، له مه به ره مه
به نرخه دا که نمونه ی شیعری کوردی و نازهری و فارسی تیدا
کو کراوه ته وه، زهوقی شیعری و گه شه ی نه ده بی شاعیرانی
هه وشار له ۱۵۰ سالی رابردوودا به شیوه یه کی پسیورانه خراوه ته
ژیر باس و شیکاری. به ته مه نترین شاعیری نه م کومه له شیعییه،
"هه واسعه لی خانی هه وشار" به نازناوی "صبور" (له دایکبووی
۱۲۳۰ی هه تاوی، ۱۸۵۱) و لاوترینیشیان "مه نسوور په حیمیان
شیره مه رده" به نازناوی "تارام" (له دایکبووی ۱۳۵۷ی هه تاوی،
۱۹۷۹).

یه کیک له ناوازیی و تاییه تمه ندیه کانی نه م یادنامه یه
که نه لبومیکه له چپژ و میزاجه شیعییه کانی جوراوجوری
کوردی و نازهری و فارسی، نه وه یه که ماموستا قادری سه ره پای
توپژینه وه له ژیان و به ره مه ی شاعیران، به زهوق و هونه ریکی
په سه نه وه له قهواره ی دووخشته کی (مثنوی) یه کی ۶۳۳ دپریدا،
به شیوازیکی نه ده بی ده که وپته باس له سه ر ژیان و به ره مه ی ۴۵
که س له شاعیرانی هه لکه وته ی هه وشار:

ابتدای کلام و زیب مقال

ذکر باری است قادر متعال

...

به امیدی که هست راه صواب
شرح احوال شاعران تکاب
کمر جهد بر میان بستم
توبه ترک باده بشکستم

ورقی زن "عاشیقلی کروان" را
 بگشای "فصل پنهان" را
 غور کن در فحوای اشعار
 باش غواص بحر آن گفتار
 گر خریدار شعر ناب آستی
 طالب طبع همچو آب آستی
 سفری کن سوی "انارستان"
 قدمی نه به جرگه مستان
 ممتلی شعری به شیوایی
 هم قدیم و سپید و نیمایی
 نه "امینی" که ذوق سرشار است
 افتخار دیار افشار است
 خاطر و زندگانی "مفتون"
 باد همواره از صفا مشحون
 رسم یاری بُود به هر محفل
 یاد یاران نمودن "آتشدل"!

دوکتور حهسه نهنه نوری، دوکتور یه حیا یه سربی، به پرتزان
 عهلی ئیسلامی، عهلی حاجی حهسه نی، بیژن خاکپور
 (توفان)، محهمه دخالقی، مایاره سه روی، سلدیق سه فیزاده
 (بوره کهیی)، فاروق سه فیزاده، نوسرت زیایی، به دوللا مهده نی،
 میرزا محهمه دحوسه نینجات، مهلا یه حیا ئیسمایلی، مهلا
 عهلی شافعی، محهمه دزه وار، بیهنام قاسملوو، غولامرهزا
 هادی لهو ئه دیب و نووسر و شاعیرانه که لهم به ره مه به نرخ
 و توئیزینه وه بیبه دا باسیان لی کراره و نمونه ی شاعران لی چاپ
 کراره.

به پیی توئیزینه وه ی ماموستا قادری له بواری شاعر و ئه ده بدا،
 گه لیک ژن و پیای هه لکه وته و ئه دیب له ناوچه ی هه وشار، به
 هه ست و خه یالیک ناسکه وه، خهم و په ژاره و شهوق و شادی
 خوئان له پیانو جیهان و ژیان به هه له به ست و هونه دهر برپوه و
 سوز و سه ودای خوئان کردوه به خه لاتیکی ئه ده بی و زمانی
 و وه ک خه لاتیکی به گه لیان به خشویه که چهند نمونه یه کیان
 ده خه یه بهر چاوی خوئنه ران:

هه واسعه لی خانی هه وشار به بونه ی وشکه سالی سالی
 ۱۳۳۶ ی هه تاوی (۱۹۵۷) قه سیده یه کی دوور و دریزی
 هونیه ته وه و دلله راوکئ و داخ و که سه ری خوئی له هه مبه ر ئه و
 نه هه مه تیبه دا دهر برپوه:

دارد فغان دلم از حادثه چرخ کبود
 که چها دیده در این سال پر از شعله و دود
 یک طرف قحط و غلا، یک طرف امراض و علل
 یک طرف فرقت احباب به هر شکل که بود
 نرخ گندم چوز عشرین به صد و شصت رسید
 گشت ظاهر به جهان صاعقه عاد و نمود
 سیصد و سی و شش آمد چو پس از الف عیان
 بانگ جوع مجانبین به سما کرد صعود
 ارغوانی رخ هر لاله رخ و سیم تنی
 زعفرانی شده آلوده به خاکستر و دود

نان گندم به جهان باقی و خود گشته عدم
 لیک ارزن گره از کار رعایا بگشود

ماموستا مهلا یه حیا ئیسمایلی له دایکبوی سالی ۱۳۳۶ ی
 هه تاوی (۱۹۵۷) له هه وشار، که بنه مای شهرع و ته فسیری له
 خزمهت ماموستا قهره نیزاده له مه هاباد ته واو کردوه، کومه له
 شاعرایی به ناوی "دیاری هه وشار" هه یه و کاری وهر گنپرائیشی
 کردوه که نمونه یه کی وهر گنپرائی شاعری "آرزوی پرواز" ی
 بهروین ئیعتسامیبه:

پوژنک له پوژان کوتری
 بیچوه که ی ئه یویست هه لفری
 ئه فری له ئهم چل بو ئه و چل
 جار جار ئه کهوت ئه ییدا چهن تل
 دایکی به بیر و باوه ری
 هاواری لینی کرد و لینی هه لخور ی

...
 ئه و کانه ی دات له شه ققه ی بال
 که چو لت کرد هیلانه و مال
 من بو تو وه ک پاسه بانم
 ئه تبار یزم وه ک چاوانم
 تو به ئاسووده یی ئه نوی
 له هیلانه ئارام ئه گری
 نیوه شه وان راوچی به تاو
 دانه نی له سه ر پینگه م داو

...
 گه ره کته بیی به خته وه ر
 به باشی نیوت بیته دهر
 تیکوشه له راده به دهر
 قه د ناوینی دهر د و که سه ره

خوالیخوشبو و عهلی حاجی حهسه نی له دایکبوی سالی
 ۱۳۰۵ ی هه تاوی (۱۹۷۱) له شاری بانه که له سالی ۱۳۴۳ وه
 وه ک بهر پرسی فه رمانگه ی پو ست و تیلگراف تا سه رده می
 مالاوایی له ژیان له شاری تیکاب نیشه جی ده بیت. دیوانه
 شاعرایی گه وه ری به بیچمگه لی جو راو جو ری غه زل،
 مه سنه وی، قه سیده و قه تعه به زمانی کوردی و فارسی سه باره ت
 به ئه وینداری، عیرفان، ئاموژگاری و ره خنه ی کومه لایه تی
 ئاراسته کردوه که گه لیک به هیژ و پرناوه روک و پیشانده ری
 هه ست و سوزی ئه و شاعیره کوچر کردوه یه که به نازناوی
 "حاجی" وه شاعری هونیه ته وه:

زاهید وهره مه یخانه و له و باده بنوشه
 مه یگپر وهره بوئی تیکه بزانی که چ خوشه
 موتریب وهره بوئی لیده له تار و ده ف و ته نبور
 ئه و مه جلسه وا غهیری نیبه به زمی چ خوشه
 ئه ی شیخ وهره له و باده بنوشه دوو سی جامی
 پروانه که خهم لابه ره، دهرمانی نه خوشه
 له و زاهیده دوور به که به به دللیس و پریایه
 له و شیخه پباریزه که فیلباز و خه موشه
 بدرینه لیباسی که به ته زویر و پریایه

ئەمجارە كراسىك بە دروستى تۆ بېۆشە
من داينى زوھدم بە شەراب شوشتوھ ليكن
وھك "حاجى" مەبە زوھدى رىيى مەفروشه

بە بېچىۋى فەرمو پوژى پاسارى
لە خۆت وريا بە نەكەى لاسارى
ئەگەر ئىنسانى دانەھوى بۆ بەرد
زۆر زوو ھەلفەرە بۆ سەر چنارى
ولامى داوھ بېچىۋو بە جوانى
وتى گەورەكەم، چۆلەى پاسارى
گەر ھاتوو بەردى لە نىسو گىرفان بوو
پىم نىشان بەدە رېگى رىزگارى
مەل وتى رۆلە زۆر زانا و ژىرى
عاقىل و ورياي، ديارە ئاسارى
ئەھوى كە خودا عەقلى پىداوھ
چى پى نەداوھ بۆ كاروبارى
حاجى! رەفتارى نەزانان روونە
رەوشتى خراب ئەدا ديارى ۶

مامۇستامە لاعەلى شافعى بە پىيى يادنامەى شاعىرانى ھەوشار،
لە داىكبووى ۱۳۲۳ى ھەتاوى (۱۹۴۴)، كەسايەتتەكى ئايىنە
كە لە ناوچەى ھەوشار خەرىكى خزمەت و ئىرشادە. لە ئەدەبى
كوردىدا شارەزايە و ھۆنراوھى زۆرى بە كوردى ھۆنىوھتەوھ:

بەھارە و گول لە سەر شاخ و لە بن بەرد خۆى دەپشكۆيى
بە ئاوى ساردى سەرماوھز، گولى جوانى بە بۆ دىنى
لە ئاوى بەفرى بەفرانبار، لە گشت لايە لە كۆى ھەوشار
وھنەوشە و لالە و نەسرین، بە غەمزە دل دەلەر زىنى
بەھار ئەى فەسلى ئازادى، ديارە رەونەق و شادى
كە باخ و دىمەن و دەشتت وھ كوو بووك خۆى ئەرازىنى
تماشاى خويىندى قومى، لە خۆشيدا بە سۆز دەگرى
بە بېچىۋولەى جوانى خۆى رەوشتى خويىندى ئەنوئىنى
ئەلى تا كەى لە شاخ و دار ئەمىن ھىلانەكەم رۆلە
لە تىرى دوزمنى ناحەز، بەھار بەلكوو دەرم بىنى
گولان گشتى بە پۆل ھاتن، لە ترسى باى گەلار ئىزان
دەيانگوت ئەى بەھارى جوان، نەروى، دووريت پەشئو دىنى
دە "شافىعى" بلى بارەب بە خىرى وا بەھارى جوان
دە قەومىنە بلىن ئامىن، بەھارە غەم دەتارىنى

دوكتۆر سىدىق سەفیزادەى بۆرەكەى، كەسايەتتەكى ديارى
ناوچەى ھەوشارە كە مامۇستا قادرى لە يادنامە توئىزەرانەكەيدا
باسى دەكات و ئاوا دەيناسىنى كە لە سالى ۱۳۲۲ى ھەتاوى
(۱۹۴۳) لە زەرپىنەى ھەرمزىيار لەداىك بووھ و لە فىرگەى
سەرەتايى محەممەدىيە تىكابەوھ دەستى بە خويىندى كرددوھ
و لە بەغدا پروانامەى دىپلۆمى ۋەرگرتوھ. لە بوارى زانستى
ئايىنى و شەرع و حىكەمەت و تەفسىر ھەلكەوتوھ و لە زانكۆ
پروانامەى زمانە كەونىنەكانى ئىرانى ۋەرگرتوھ. لە بوارى
كولتور و زمان و مېژوو گەلىك چالاكى نواندوھ و وتار و
كتىبى لىكۆلەوھى نووسىوھ.

چەند نمووھىك لە شىعەرەكانى لە بوارە جۆراو جۆرەكاندا
ھىناوھ و ئەھوى كە سەرنجراكىشە ۋەرگىرپانى دوكتۆر
سەفیزادەى لە "گاتاھا" كە بە كوردى و بە شىوھى ھەلبەست
ۋەرگىرپادراوھتەوھ كە داكۆكى لە سەر "گوتەى جوان" و "بىرى
چاك" و "كردەھوى باش" دەكات.

كتىبە بەنرخەكەى "تەلای دەستەوشار"ى مامۇستا سىدىق
بۆرەكەى، يەككىك لەو بەرھەمە بايەخمەندانەى كە لە كىتیبى
"تذکره شاعران تڪاب افشار" ناسىندراوھ. ئەم كىتیبە مېژوو
ۋىژەى ھەوشارە كە لىكۆلىنەوھ و توئىزىنەوھى كە چالاكانەى لە
پشتە و ۋەك گەنجىنەكە ناوى ئەدىب و شاعىرانى ناوچەى لە
فەوتان و نەمان پاراستوھ. گرىنگى ئەم كىتیبە ھەر لە پاراستى
ياد و ناوى شاعىرانى ھەوشاردا كورت نابىتەوھ، بەلكو لىكۆلە
بە تەوھ و تەبىواتىكى رەسەنەوھ، سەربھوردى ئەدىب و ناودارانى
بە شىوھى دووخشتەكى ھۆنىوھتەوھ:

زىكرى ميرزا عەبدوللا خەيالى (۱۲۱۳-۱۲۹۴)
مەلى سەرچلى گولى وئىزە
نەواكەى بۆ دل، مەرھەم و چىژە
ئەستىزەكى گەش و ھاو زمان
شەيدا بە باخ و ساراي نىشتمان
شەيداي سرووشت و بەرژەوھندى جوان
ھەلبەستى ۋەكوو سەرچاۋەى رەوان
ئاشنا بە بىر ھەموو وئىژەران
شەيداي ھۆنراوھ و دەورى ھۆنەران
لە پىناو شوخى بە ناوى شەو بۆ
سووتاو بلىسەى چوۋە تىلەكو

زىنى رابوار بە خەم و تالى
ناوى ھەلبەستى كرده "خەيالى"
زىكرى خەلىفە ئەلماس گەزدرەبى (۱۲۲۰-۱۳۰۵)

بوئىزى بەرزى ھەوشارى زمان
دلى ھەمىشە پرە لە رامان
پىرىكى زانا و بەرز و رۆشنىر
بەلام زۆر مات و خەمبار و زویر
شىوھى ھەلبەستى دەروئشى تەرزە
بۆیە ناوھكەى بەم تەرزە بەرزە
رشتەى باسەكەى ئەگرىجە و خالە
كولم و پرومەت و چاوانى كالە

شىوھى ھۆنراوھى ھەورامانىيە
ۋەكوو نىگارى وئىنەى مانىيە
ناوبانگى فەردى بەرزە لەو ناوھ
ھەوشار و گەرووس خەمى نەماوھ
زىكرى خەيدەر بەگى بەرازى (۱۳۰۸-۱۳۶۸)

ئەستىزەى گەشى ئاسمانى ھەوشار
پرشنكى داوھ بە ئاۋابى و شار
چىرۆكنووسىكى بە را و بپوئىنە
نووسراوھكانى زۆر دلرئىنە
نىگارەكانى ۋەك وئىنەى مانى

له گهـل هونراوهی به هورامانی
دهستهی گراوان نامادهی ژوان
پول پول که نیزان شوخ و شنگ و جوان
خونکار و میر و خولام و که نیز
شا و ههژیر و گراو و نازیز

...

زلیخا و یوسوو رهوشتی دیرین
خهسرهو و شیرۆ و فههاد و شیرین
وتهی ئەمانه رافهی کراوه
به هوی "حهیده ربهگ" وا دائراوه
زگیری مهلا فه رهج بۆره کهیی (۱۲۴۴-۱۳۴۳)

له ناسمانی حریمی ههوشار
ئهستیرههه کی گهش و پرشنگدار
له ویزهی کوردا بازیککی تیژبال
شهیدای ئەگرجه و زولف و خهت و خال
سووتاوایی نوئ به دهستی ئەوین
ژیانی پر له هه وراز و نهوین
له پیناو کیزئی شوخ و شنگ و جوان
سووتاو بلیسهی بهرزو بوو له ژوان

...

هه ره نالهی بوو که ههته گهردوون
له ناوی ویزهی کورد بووه ههستون
ئه ربابی ویزه نه ماهه خهمی
چامانی "فه رهج" هاته بهر ده می ۷

فاروق سه فیزاده، که سایه تیه کی ئەدیب و شاعیره که
له یادنامه که دا ئاوا باس کراوه که له سالی ۱۳۴۶ی ههتاوی
(۱۹۶۷) له شاری تیکاب له دایک ده بیته و خویندنی خوی
تا ئاستی دیپلۆم له تیکاب و ورمی و ئەراک دریزه پی ده دات
و پاشان ماسته ری زمانه کانی که وینهی ئیران وهرده گریت.
له زۆربهی بلاقرکه کاندایا چالا کانه وه ک نووسه ر و بهرپرس
به شداره و به نازناوی "میهرکیش ئەوئستا" چهن دین په رتووکی
بلاو کردووه ته وه. به فارسی و کوردی و به شیوازی کلاسیک و
نوئ شیعری هونیه ته وه:

دلێ مرد و هه ره ئەو شه وه ئەستیره کان
کو بوونه وه و چوونه پرسه ی مانگی
گیراو،

ته مومژ شاری گرت به ره،

وزه له گیان ولات برآ.

ره شه باکان خوینان نوان،

شه وه زهنگی ولاتی خوین،

هه ره ئەو ساته، ره هیله و توف و زریان و

هه زار ئاه و مه بنه تی تری داباران.

فریا که ون...

یاخیبوونی پینو و سیش ته نیا جاریکه...

شه پوله کان؛ لیره دلێ سه د میژووین

بریندار کرد،

ولاته که ی وه نه وشه بیان تالان کرد و

له دوورگهی چاوی میژوودا

یانهی بیران، بریندار کردووه دیسان،

یاخیبوونی وه نه وشه کان موباره ک بی ۸

وه ک به شی کۆتایی کورته یه ک له پیشه کی کتیه کی

وهرده گیرینه سه ر زمانی کوردی که ماموستا قادری به قه له می

نه رم و نیان و ئاوه زی ناسکی خوی نووسیه ته تی:

خه لکی ئەم مه لبه نده (هه وشار)، له کۆنه وه ئاوریککی

تایه تیان له دابونه ریتی ره سه ن و هونه ر و ئەده ب داوه ته وه و

به م تایه ته مندیه وه ناسراون. به م بۆنه شه وه له لایان زۆرینه ی

ئه ده بناسانه وه وه بهر مه دح و پیا هه لگوتن که وتوون. ئەمه ش له

بواری ئەده ب و تیکۆشانی هونه ریدا زۆری دنه داون که به ره به

به ره ئەم دانسته یی و گه وشینه بپاریزن؛ تا راده یه ک که خه لکی

تیکاب به خو شنووسی و ئەده ب و هونه ره که یانه وه به ناوبانگن.

نمونه ی شیعره کان به زمانگه لی کوردی و فارسی و عه ره بی و

نازه ری، له چه شنی کلاسیک و نوئ، ئەم راستیه ده نوینن که له

عاله می شیعر و شاعیری و هونه ردا، نه زمانیککی تایه ت به دی

ده کریت و نه شیوازیکی سنووردار و نه ته نانه ت سنووریککی

جو جرافیا یی بوونی هه یه. هه موو شاعیران ئە گه ر هونه ریککی

دهروه ست به مرو فایه تیان هه بیتن، دیاره هاودل و هاو زمان

و هاو نیشتمانن. ره هه نده کانی شوین و زه مان و سه رده مه ش

نا توانن هه ستیاران و هونهران له یه ک دابرن. هه روا که "کو ته"

شاعیری به ناوبانگی ئالمانی هاودل و هه ویندار و داژداری

"حافز شیرازی" خواجه ی شیرین زمانی مه یه.

کۆتا قسه ئەوه یه که ته مه ن به په له تیده په ری و شه مه نده فه ری

ژیان بیئوقره ده ئاژووئ؛ ئەوه نده ی که ده رفه تی مالا واییشمان

نادات که له دووری و فیرا قیدا دلۆپه فرمیسکیک داوه رپینن.

که وایه وایه که له چرکه ساته کانمان که لک وه ر بگرین و

ته مه ن وه بهر هه للا بده یین که:

آهسته که اشکی به وداعت بفشانیم

ای عمر! که سیلت ببرد! چیست شتابت؟

ئیتروا باشتره که ئەم وته یه ی سه عدی بکه یین به به یازی

بالمان و تۆشه ی رپگای مان و نه مانمان:

بماند سالها این نظم و ترتیب

ز ما هر ذره خاک افتاده جایی

غرض نقشی است کز ما بازماند

که دنیا را نمیبینم بقایمی

سه رچاوه کان:

۱- مزد تذکره، ماده تاریخ تألیف اثر و به حساب ابجد برابر ۱۳۷۶

۲- شاعیری به ناوبانگ و ناسراوی ئیران که چهن دین کومه له شیعری لئ بلاو
بووه ته وه: دریاچه، کولاک، انارستان، موج یا نهنگ، فصل پنهان، یک تابستان
احتمال، سپیدخوانی روز، عصرا نه در باغ رصدخانه، من و خزان و تو، اکنونهای
دور، شب ۲، ۱۰۰۲، از پرسه خیال در اطراف وقت سبز، جشن واژهها و حس و
حالهها، طلایی/خاکستری ارگبار

۳- نازناوی شیعری ماموستا حوسه ینعلی قادریه

۴- برهوانه: قادری تکانتیه، حسینعلی، تذکره شاعران تکاب افشار، تهران: ناقوس،

۱۳۷۷، ص: ۸۵

۵- نه وه ی پیشوو: ل: ۸۱

۶- نه وه ی پیشوو: ل: ۱۷۳

۷- نه وه ی پیشوو: ل: ۲۹۸

۸- نه وه ی پیشوو: ل: ۳۰۶

و خیزانه کهم، نه گهر هاتوو دارما و بووه هۆکاری چاره‌په‌شی و له‌ناو‌چوونی یه‌ک که‌سمان، کچی قهره‌بووی نه‌کاته‌وه؟" یان که‌سره‌ی مه‌یدار و که‌شیده‌ی نیوان ری‌که‌وه‌نده‌کان یان کۆتایی وشه‌کان، وه‌ک: یک دستگاهی عمده/مبالغی در حدود چهار یا پنج هزار تومان نقد مخارج برداشته / برای شخصی خود احدائی نموده است.

له‌م سکا‌لانامه‌یه‌دا رسته‌گه‌لیکی ری‌کوی‌یک دارپژراوه که دارپشتی په‌خشانیکی ده‌وله‌مه‌ند و شی‌توازه‌ندی پی‌وه دیاره: «چون گرگ گوسفند‌خوار، هست و نیست و دارائی و ثروت را از روی تعدی از دست گرفته چون احقاقی در میان نبوده باعث اضمحلال و خانه‌براندازی گردیدند.» / «بشارت و مژده عدالت گستری و رعیت‌پروری را شنیده باز به جای اصلی خود مراجعت کرده.» / «چه خدا‌بردار و انصاف است در این دوره معدلت مخارج و خسارت چندساله فدوی و پدر فدوی به قوه جبری مالک و گماشتگان از بین برود؟ چون کارد به استخوان رسیده به وسیله عریضه اظهار بدبختی و پریشانی جگرسوز به آن نخست وزیر و قهرمان ملی، عرض نموده امیدوارم با در نظر گرفتن جریانات مقررات قانون احدائی، امر به اقدام و جبران مخارج و خسارت بنده از مالک نامبرده فرموده... که از این زیرتر دچار سختی و ضیق اعاشه نشوم.»

به‌داخه‌وه له‌ئاسه‌وار و ده‌ستوو‌سه‌کانی میرزا عه‌بدو‌لمحه‌مه‌ده چهن به‌یازی له‌ت و کوت ماوه‌نه‌وه که ساغ‌کردنه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که ئه‌م ده‌ستوو‌سه‌انه روونوو‌سی کامه کتی‌سب و که‌ی روونوو‌سی کراون، کاریکی ئه‌سته‌مه: به‌لام ئه‌وه‌نده‌ی که له‌تویی پیارسک و له‌بن مجرپه‌کی کۆندا له‌بنه‌ماله‌ی میرزا وه‌ده‌سته‌وه‌ ماوه و ده‌کری به‌دلنیا‌یه‌وه بیژین ئه‌مانه ده‌سته‌ته‌ی ئه‌و خو‌شنوو‌سه په‌نجه‌ره‌نگینه‌یه، ئه‌و کۆمه‌له نووسراوانه‌یه که پی‌که‌وه دووراون و له‌کۆتاییدا ناو‌نیشانی نووسخه‌نووس تو‌مار کراوه. وه‌ک ئه‌م به‌لگانه‌ی که باسی ده‌که‌ین:

ئا) تاقه لاپه‌ره‌یه‌ک وه‌ک لاپه‌ره‌ی کۆتایی کتی‌بیکی مه‌نزوو‌م به‌جی ماوه که ناو‌نیشانی کتیبه‌که و روژی کۆتایی نووسینه‌وه‌ی به‌م شی‌وه دیاری کراوه: تحریر و تمت گردید این کتاب منظوم موسوم بکفایت‌الاسلام فرمایش سید و سند زمانه خویش حضرت مولانا ملا ابوبکر صاحب وضوح از ید اقل مجید ساکن قریه احمد‌باد سفلی فی ۲۴ شهر ربیع‌الثانی ۱۳۳۵، زهر که خواند دعا طمع دارم زانکه من بنده گنه‌کارم
ئه‌م به‌یت‌ه‌ی حافیش له‌په‌راویزی لاپه‌ره‌که خو‌شنوو‌سی کراوه:

دی عزیزی گفت حافظ می‌خورد پنهان شراب
ای عزیز من گنه آن به که پنهانی بود

ب) له‌ته کاغه‌زی‌که که وا دیاره دوایین به‌رگی مه‌دحیه‌یه‌که له‌ستایشی حه‌زرتی عه‌لی و خالید ناویک هۆنیویه‌ته‌وه و به‌م به‌یت‌ه‌وه کۆتایی پی‌ هاتوو‌ه:

دلو‌نیم کردن چه دایه‌صنتر اوردریم چه شه‌دو‌شکر

بشارت ان یم صبح فرزند فضل عظیم پیتان صلوات

محمد خاتم پیغمبر من پیغمبران کشت بونکر من

دیم قدری شربت نفیر من با نجامی صاف شیشه بون

دایان شربت یم آوردن بجز الحاح شربت یم وردن

نوری نغمه بلند باعش غنیم ظاهر نامی روی فرش

بو‌طور ندیم کردش موبد مویام یکیکت به‌صه‌صه‌را

هورگیراودنوراوشعله کیشان ج بان کعبه‌م‌عظم

کی به‌غزب کی به‌شرق نصبریان با برپا‌ی باقی
(یانه)

خالد عاصی امان ده‌وقضی عنی حاجتی.....

انت لی جدا و ابی یا امیرالمومنین

کاتی ته‌واو‌کردنیشی ئاوا تو‌مار کراوه: اتمام پذیرفت
بید‌الذنب العاصی ابوالمحمد رضانی جهت کاکه محمد
رضانی بتاریخ ۱۰ محرم‌الحرام ۱۳۵۸ قمری)

پ) به‌یازیکی شه‌ش لاپه‌ره‌یی که له‌سه‌ره‌رگه‌که‌یدا
نووسراوه "صلوات نامه"، ئاوا کۆتایی پی‌ هاتوو‌ه: تحریر گردید
این صلوات نامه بید احقرالعباد عبدالمحمد رضانی احمد‌آباد
برای نور چشم عزیز و ارجمند عبدالله رضانی فرزند کاکه
محمد فی یوم جمعه دهم شهر محرم‌الحرام ۱۳۶۰

ت) له‌کۆتایی روونوو‌سی له‌"مثنوی سلطان جمجمه"
که هۆنراوه‌ی شاعیریکی نه‌ناسراوه، ئه‌م رستانه تو‌مار کراون:
اتمام پذیرفت بید عبدالمحمد رضانی احمد‌آباد فی ۱۷ شهر
ذیحجه‌الحرام ۱۳۵۷ قمری.

ج) قه‌سیده‌یه‌کی ۲۹ دپیری ده‌ستوو‌س کراوه که به‌م
مه‌تله‌عه‌وه ده‌ست پی‌ده‌کات:

ای خداوندا دلم را تو ز غم کن کارواژ
وهم فکر از باطن قلبم برون کن کارواژ
بر زبانم ده هدایت تا شود لفظم فصیح
تا کنم منظوم بعضی شعرهای کارواژ

له‌کۆتاییدا ئاوا نووسراوه: اتمام پذیرفت فی بیستم شهر
محرم‌الحرام بید اقل‌الخلایق عبدالمحمد رضانی جهت نور

یا نہ روشن بوجہ شعلہ او نور ملائکت پی پی ما بان بصرہ

بتوحید کردن امان نخروش مع محمد موندن یجوش

دیم اما طیری چمن دانہ کوہر بال بزم انتظار زمر و خضر

زبان وات جبریل کایتین سجا ایش ای صلیت بیوسان

بامرقوم شای عالی الاطلاق جای شایکی بی کی کون

بامرفائق دهنده داور دیم اما طیری بزم و منور

شاد باش کشا و بان دیم در لادیدنی اوبر کریدم

اقام حسن ختام رسیدند بنب العاصی عبد کبیر رضی

فی یوم یکشنبہ ۲۲ شریع الاول ۱۳۵۸

مطابق ۳/۱۱/۱۳۲۶
الکارای کتبه رحمتہ محمد کاکہ

دیوانہ‌دا بابه‌ته که به مؤریکی جه‌وه‌ری به ناو عہدولمحه‌ممه‌د
پہ‌مه‌زانی واژو کراوه. هہر به دواى ئەم بابه‌تەدا دەقیکی
پوونووسی کردووه که سەردیپه‌که‌ی "تصایح اسکندری" ه که
پوژی نووسینه‌وه‌ی ئاوا دیاری کراوه: کتبه‌المذنب عبدالمحمد
رمضانی بتاریخ چهارم شهر جمادی الثانی سنه ۱۳۶۲ هجری.
هەر له‌و پوژەدا به‌شیککی کورتی له «بوستان سعدي» پوونووسی
کردووه که پاش واژوکردنی ئەم دوو دیپه‌ شیعری له نووسیوه:

هزاران رحمتی حق بر کسی باد
که کاتب را به الحمدي کند یاد
اگر من نمانم در این روزگار
بماند ز من نام من یادگار

(خ) پوژی پینجهم (پنجم جمادی‌الثانی ۱۳۶۲ هجری
قمری) جاریککی تر قه‌سیده بیست دیپه‌که‌ی "سه‌عدی
شیرازی" پوونووسی کردووه‌ته‌وه که پیشتر له سالی ۱۳۵۸ ی
کوچی له وه‌سف و ستایشی پیغه‌مبه‌ری ئیسلام پوونووسی کرد
بوو. به‌م ته‌فیره‌وه که سه‌روای دیپه‌ کۆتایی له‌ویدا "لقا"یه و
لیره‌دا "ضیا" هاتووه:

سعدي ز مهتر سوخته نوري به قلب اندوخته
چشمان ز تو نادرخته وز دیدن نور ضیا

تحریر گردید فی پنجم شهر جمادی الثانی ۱۳۶۲ هجری
به پیی پوژییک که له‌گه‌ل چه‌ند خو‌شنووسیک ته‌نجام
درا، شیوه‌ی نووسینی پوونووسه‌که‌ی سالی ۱۳۶۲ له‌چاو
ئه‌وه‌ی سالی ۱۳۵۸ زو‌ر پوخت‌تر و به‌هیزتره‌که‌ وای دیاره
میرزای خو‌شنووس دایمه‌ خه‌ریکی مه‌شق و نووسینه‌وه‌ بووه و
به پیی زه‌مه‌ن ده‌ستی له‌ خو‌شنووسیدا پتر توانای ده‌رکه‌وتووه.

(د) یه‌کیک له‌ کاره‌ هه‌ره‌ شیرینه‌کانی میرزا عه‌بدولمحه‌ممه‌د،
پوونووسی «خوسره‌و و شیرین» ه‌که‌ی خانای قوبادییه‌ که به‌ دوو
شیوازه‌خه‌تی جیاواز نووسراوه‌ که به‌ نووسخه‌ی یه‌که‌م و دووه‌م
دابه‌شی ده‌که‌ین. سه‌ره‌تا و کۆتایی هیچ کامه‌ له‌م نووسخانه‌ دیار
نییه‌ به‌لام له‌و به‌شه‌یدا که به‌ده‌سته‌وه‌ ماوه‌ هه‌رکامه‌یان به‌شیک
له‌ چیرۆکه‌ که ده‌گیرنه‌وه. له‌چاو ئه‌وه‌ی که نووسخه‌کان به‌ دوو
شیواز و له‌ دوو جو‌ره‌ کاغەز نووسراون، ئەم پرسیاره‌ دیته‌ پیش
که‌ ئایا میرزا دوو‌جار و به‌ دوو شیوازی جیاواز هۆنراوه‌که‌ی
خانای قوبادی نووسیوه‌ته‌وه؟ ئەگەر وا‌بیت به‌چ مه‌به‌ستیک
ئەم کاره‌ی کردووه؟ یان نابێتین هه‌لبه‌سته‌که‌ی خانای، یه‌ک
جار و به‌ دوو شیوازه‌خه‌ت نووسیوه‌ته‌وه؟ له‌وه‌یدا که قه‌باره‌ی
لاپه‌ره‌کان و شیوازی ده‌ستخه‌ته‌کان له‌ نووسخه‌کاندا وه‌ک یک
ناچن، بو‌چوونی هه‌وه‌ل پشت‌قایم تره‌. به‌لام له‌وه‌یدا که هه‌ر
دوو به‌یازه‌که‌ له‌ توپی پیستیکی چه‌رمیدا به‌یه‌که‌وه‌ دووراون و
له‌ لایه‌ کیشه‌وه‌ په‌وتی چیرۆکه‌ که نه‌براوته‌وه، به‌ پیی نووسخه
چاپیه‌کان ته‌نیا ۹۱ دیپه‌ له‌ نیوان دوو نووسخه‌که‌دا دیار نییه‌- و
زنجیره‌ی هه‌لبه‌سته‌که‌ به‌ شوین یه‌ کدا هاتووه، گومانی دووه‌م
له‌ راستیه‌وه‌ نزیکتره‌.

سه‌ره‌تا و کۆتایی به‌یازه‌کان واته‌ هه‌ردووک نووسخه‌که‌ له
ناو چووه‌. بو‌یه‌ سه‌باره‌ت به‌ سات و کاتی پوونووسکردنه‌وه‌که
هیچ به‌لگه‌یه‌ کمان به‌ده‌سته‌وه‌ نییه‌.

چشم عزیز عبداله‌ رمضانی، سنه ۱۳۵۸ قمری
(چ) له‌ لاپه‌ره‌یه‌ کدا قه‌سیده‌یه‌کی سه‌عدی له‌ ستایشی
حه‌زرتی پیغه‌مبه‌ر، به‌م سه‌ردیپه‌وه‌ نووسراوه: «گفتار در
توصیف جناب رسالت مآب محمدی صل‌الله‌ علیه‌ و آله
و سلم» و ئاوا واژو کراوه: «تحریر شد در شهر صفرالمظفر
۱۳۵۸». سه‌ره‌تا و کۆتایی (مطلع و مقطع) هه‌لبه‌سته‌که‌ش ئەم
دیوانه‌یه‌:

ای صدر دیوان عطا وی شمع جمع انبیا
خورشید برج سلطنت جمشید تخت کبریا
سعدي ز مهتر سوخته نوري به قلب اندوخته
چشمان ز تو نادرخته، و زدیدن نور لقا

(ح) به‌یازیکی پوونووسکراو که له‌ سه‌ردیپه‌که‌یدا نووسراوه
«هذا کتاب اصل دین و فرع دین» و به‌م شیوه‌یه‌ ده‌ست
پیده‌کات:

در ذکر عقیده که بامر حضرت پیر بزرگوار نایب احمد
مختار صلی‌الله‌ علیه‌ و آله‌الاخيار مروج شریعت و مجدد
طریقت حضرت شیخ عمر ملقب بضیاءالدین قدس سره‌ در
خانقه‌ مبارکه‌ هر روز تلقین و تکرار شده‌ و میشود بدانکه‌ بر
جمع مسلمانان واجب است خواه مذکر باشد خواه مونث که
این بیست و شش مسئله‌ را بداند...

له‌ کۆتاییدا نووسیویه‌تی: کتبه‌العبدالمدنب عبدالمحمد
رمضانی فی شهر جمادی‌الاول سنه ۱۳۶۲ هجری، له‌ ژیر ئەو

پرووداوه هاوچهره خانه کانی ئەحمەداوا که له هاوینی ۱۳۵۹ی ههتاویدا پرووی دا سووتان و بهتالانچوونی ئەم ئاواویه که زۆریک له بهلگه و بهرهمه بهنرخکان، لهوانه دستنوسه کانی میرزا عهبدولمحه ممه د و هتد له نه هاهمه تیه دا له ناو چوونه.

خۆشنووسی سهردار و نه خشانندی ئەستوون و کۆله که ی مالان به شیعەر، یه کینک له کاره شیرینه کانی میرزا عهبدولمحه ممه د بووه که له م نمونه نانه نووسین و هه لکۆلینی نیوی خوله فای راشدین له سه ر چوار کۆله که ی مزگه وتی ئەحمەداوا بووه که هیشتا ماوه و له نۆزه نکرده وه ی مزگه وته که دا، ئەستوونه کان وه لا نراون به لام به هۆی ئەو خه تانه وه له شوینیکدا پاریزراون. له سه ر داره شه قلی بنه ماله کانیش ئەم کاره کراوه و نیوی بنه ماله کان له سه ریان هه لکۆل دراوه.

با ئەم بابته مان به سه رگوزه شته یه ک سه باره ت به میرزا عهبدولمحه ممه د کۆتایی پێ بینین که له زمانی «میرزا یوسف پیشکاری» ده یگێر نه وه. ئێژن سه رده میک «ره شید ده وله ی هه وشار» که مالکی ناوچه که ده بیته، له بنه ماله یه کی ده وله مهن د و به ناویانگ واته پیشکاریه کان له ئەحمەداوا ی هه وشار قه لس ده بیته و له ناوایی ده ریان ده کات. میرزا عهبدولمحه ممه د که لایه نگری ئەو بنه ماله یه بووه و له لایان زۆر خۆشه ویست بووه ره خنه یه کی توند ره وانە ی «ره شید ده وله» ده کات و ئەوه نده ی تر تووره ی ده کات. ره شید ده وله تا راده یه ک له ره خنه که ی میرزا زیز ده بیته که فه رمانی ده رکردنی «میرزا عهبدولمحه ممه د» یش ده رده کات. میرزا که شاربه ده ر ده کری، له ناوایی قۆجه ی هه وشار له لای بنه ماله ی پیشکاریه کان ده گیر سێته وه. پاش ماوه یه ک که ره شید ده وله به بێ پیشکاریه کان کاروباری بۆ به رپۆه ناچپیت، ده یانگه رینتیه وه بۆ ئەحمەداوا و دلنه وایان لێ ده کات؛ به لام له «میرزا عهبدولمحه ممه د» خۆش نایته. میرزا که له وه غه ربیه هه لئا کات و تۆقره ی لێ ئەبه ردری، فیلکی هونه ری به کار دینت. به م شیوه که ده قاوده ق به لاسایی ده سته خت و واژۆی «ره شید ده وله»، فه رمانیک ده نووسی که «میرزا عهبدولمحه ممه د ره مه زانی» ده بی بێته وه ئەحمەداوا و نیشه جێ بیت و خانووبه ره یه کیشی بۆ دابین بکریته. میرزا به یارمه تی «حاجی ئەحمەدی نایب ئەرباب» ده گه ریته وه ئەحمەداوا و له خانووی دیاریکراودا نیشه جێ ده بیته. پاش ماوه یه ک «ره شید ده وله» پێی ده زانی و ده ست ده کات به هات و هاوار که ئەو کاربایه ئاژاوه گیره و بۆ ده بی هاتبیه وه. زوو به زوو ده ریکه ن با بروات و لپه ردا نه مینی. حاجی ئەحمەد ده سته خته که پیشانی ره شید ده وله ده دات و پێی ئیژێ قوربان ئەوه تا بۆ خۆت به ده سته خته ی موباره کی خۆت ده ستوورت فه رمووه که میرزا عهبدولمحه ممه د بگه ریته وه. خۆ ناکری له فه رمایه شتی خۆت پاشگه ز بیت و ناشیت لیبورده یی خۆت به تال بکه یته وه. ره شید ده وله که له ساخته بوونی ده سته خته که تیناگات، به سه رسوورمانه وه پێی وا ده بیته که بۆ خۆی ئەم فه رمانه ی نووسیوه و به ناعیلاجیه وه پیملی بابته که ده بیته.

به یازی یه که م به م دپه ره ده ست پیده کات که به رانه ره به دپه ری ۱۴۲ی دیوانه چاپکراوه که ی محه ممه د مه لاکه ریم و نا به م ریتووسه وه نووسراوه:

مسکین و غنی دور روزگار
جه حسن سلوک او فرخ تبار
پی او طپیل عیش عشرت مژندن
دعای گنجالعشرش پریش موندن^۵

شیاوی ئەمازه یه که ئەم دپه رانه له دیوانه چاپ کراوه که محه ممه دی مه لاکه ریم به بریک جیاوازیه وه هاتووه:
کافه ی مه ساکین ده ور رۆژگار
جه حوسن سلووک ئەو فه رروخ ته بار
هه ر رۆ ته پل عیش عوشه ت مژندن
دعای گه نجه لعشرش په رتیش موهندن^۶

دپه ری کۆتایی ده سته خته که ئەم دپه ره به ریتووسی خۆیه وه:

شنفتم جه لفظ استاد دیرین
جو یون مواتن به شیرین، شیرین^۷

نووسه ی یه که م به گشتی ۵۷ لاپه ره ی لێ ماوه ته وه که ۷۹۸ دپه ری لێ نووسراوه که لاپه ره کانی له چاو نووسه ی دووه م به رینه ره و له هه ر لاپه ره یه کدا چوارده دپه ر گونجیندراوه. نووسه ی دووه م به م دپه ره ده ستی پێ کردووه:
ارچون افلاطون موشکاو مبو
فره پیش خریک هم خرکاو مبو^۸
و به م دپه ریشه وه کۆتایی پێ هاتوه:

باله ار بشی نرای دین او
خسروی تا سر وینه کبخسرو
نه رووی سه ره زمین کامگار مبی
به رگوزیده ی زات کدرگار مبی^۹

ئەم به یازه به گشتی ۱۲۶ لاپه ره ی به ده سته وه یه که ۱۵۱۲ دپه ری لێ نووسراوه.

به به راوردکردنی ئەم نووسه یه له گه ل ئەو نووسه یه ی «خوسره و شیرین» که له لایان کۆری زانیاری کورد و به سه ره په رشتی محه ممه د مه لاکه ریم بلاو کراوه ته وه، گه لیک جیاوازی له نیوانیاندا به دی ده کریته که ئەم خاله گرینگه بایه خی ده ستنوسه که ی میرزا عهبدولمحه ممه د ده رده خات و پیشانی ده دات که نووسه یه کی جیاوازی له بهر ده ستدا بووه که دیاره له راستکردنه وه ی ده ستنوسه کانی دیوانی خانای قوبادی و توێژینه وه ی ره خنه ییدا بۆ هۆگران و لیکۆله رانی ئەده بی زۆر بایه خمه نده.

ئەم به یازانه که باس کرا و چه ند بابته تیکی تر، سه رجهم ئەو ده ستنوسانه ن که له هونه ر و کارامه یی میرزا عهبدولمحه ممه د به جێ ماوه. دیاره به شیکیش له ئاسه واری ئەو خۆشنووسه وریا و کارامه یه به داخه وه به زه بری زه مانه فه وتاوه. ئەحمەداوا ی هه وشار وه ک زیدی میرزا عهبدولمحه ممه د و گه لیک ژن و پیاوی هه لکه وته و به ته رک و ته وار، یه کیک له وه دیهاته دپار و ته یارانه یه که له پای کپوی دووهاچه (به لکیسه) دا شایه تحالی زۆربه ی پرووداوه کانی میژووی کورده واری و هه وشار بووه و گه لیک سه رکه وتن و تیکشکانی به خۆوه دیوه. یه کینک له

د . عەباس ئاقایی - تیکاب

تەختی سوله یمان یان تەختی ئیزەدیکی کەقنار؟

تەختی سوله یمان - هەوشار

کە کوندی شوم لە گوندی کورد دەخوینێ
کە گەنجی کورد دەگەوزینێ، دەخوینێ
کە «تەخت»ی بەختی کورد بێ خێو دەبین
«سوله یمان»ی ئەسیری دێو دەبین

(مامۆستا هێمن)

پێشەکی:

ناوی شوینەوارەکان لە زۆربەی تییینی و هەلسەنگاندنەکاندا
و هەکوو پێناسە و بەسەرھاتی میژووی شوین و جیگاکان دینە
هەژمار. ئەگەر هاتوو تییینیەکان لە سەر تاییەتمەندی و کەلکی
شوینەوارێک روون و پتەو نەبوو یاخۆ واتای ناوی شوینێک
لە گەل بەلگە میژووییەکاندا یەکی نەگرتەو، دەبیتە هۆی
تێکچوون و پەرتەوازیی بۆچوونەکان.

ناو میژووییەکان و پێرای ئەوێ که تارا دەتێکی زۆر دوورن
لە گۆرانی ئیگجار بنەرەتی، بەلام بە پێی کات و لە گەل پەوتی
شێواژە جۆراوجۆرەکانی زار و بنزەرەکان دەسوین و ئالوگۆرپان
بەسەردا دیت. بۆ وینە سەرئەجی وشە ئاگر بەدەن کە بە چەند
شێواز تۆمار کراو: ئاگر، ئاور، ئایر، ئاتر یان ئاتەر، ئازەر

یان لە وشە «ئاتر و پاتگان» دەبینین کە چۆن وشە کە سواو
و بوو بە ئازەر بایجان و چەندە لە شیوەی سەرەکی خۆی
دوور کەوتوووەتەو. هەلبەت هەندێ جاریش لە بەر گۆرانی
دەسەلات و جیاوازی ئاین و پرواکان، بە شیوەی دەستکرد
ناوەکان دەگۆردری؛ بۆ وینە گۆرانی ورمی یان ئورمی بە پەزاییە.
ئارویناوا بە شاباد و کرماشان بە باختران. لەم دەقەدا تێدەکووشم
لە سەر میژووی کۆنی پەیوەندیار بە ئیزەدەکان و هەر وەها
خودا کانی پیش دەسەلاتی زەرەدەشتەکان، لەسەر بنەمای وشە
«تەختی سوله یمان» و هەندێ وشە پەیوەندیار بەم ناو پڕۆین
و بگەین بەو ئەنجامە کە چۆن بوو کە ئەم ناو بەم شوینەوارەو
نوساوە لە حالیکدا کە سوله یمانی نەبی بە هەلکەوتیش بەم
لایانەدا نەهاتوو و عیبریەکانیش هیچ مافیکیان بە سەر ئەم
ناوچەو نەبوو.

میژووی تەختی سوله یمان:

شوینەواری میژوویی تەختی سوله یمان لە ناوچە هەوشار
و لە مەودای ٤٥ کیلۆمەتری شاری تیکاب هەلکەوتوو.
لە میژوودا چەندین ناو و هەکوو ئاگرگا یان «ئاتەشکەدە»

نازەرگوشنه سب»، «گه نزهك» ياخۆ «گه نجهك»، «فرهئه سپه»
يانژی «پره سپه»، «شيز» و «ستورليق» هه به كه ميژووناسان
بروایان وايه كه به ته ختی سوله ییمان و شارستانییهت و زیاریک
كه له و ده فهره دا بووه، گوتراوه.

نا) نازەر گوشنه سب:

له سهرده می ماده کان، هه خامه نشه کان، ئەشکانه کان و
ساسانه کان ناگرگه بهردهوام وه کوو شوینیکی پیروز دهاته
ئه ژمار. وا دیاره كه تا سهرده می ساسانه کان چهند شوینی گه وره
و پیروز وه کوو ناگرگه بووه و تهنانهت له ههر ناوچه یه كیشدا
ناگرگه یه کی بچووكتو و له ههر گوند و هۆز و بنه ماله یه كیشدا به
پیتی توانا دیسان ناگرگه یان ناگردانیک به پله و پایه یه ك نزمتر
بۆ نزا و په رستی خودای پیروزی سهرده می خویمان هه بووه.
سیان له و ناگرگه یانه له وانه ی تر گه ورتو و پیروزتر بوونه؛
یه كه میان «نازهر فره نبع» له پاریزگه ی فارس بووه كه تاییهت به
«بع» یاخۆ «بهگ» و قه شه كانی ئایینی بووه. دووه میان «نازهر
گوشنه سب» كه له نیوان هیگمادان (هیگمه تان یان هه مه دان) و
ورمی تاییهت به پادشاکان و جهنگاوه ره کان بووه و سیهه میان
«نازهر بهرزین میهر» له کویستانی راوهندی خوراسان تاییهت به
جووتیار و نازه لداره کان بووه (هاشمی نژاد: ۱۳۶۹، ۳۲). ناگری
پیروز له ناگرگه ی مهن و سهره کیه كانه وه ده هیترايه نیو چینی
خواری كۆمه لگه. له سهرده می ساسانه کان له دوای نه وه ی كه
مه زده كه کان دسه لاتیان لاواز ده بی، ده وری سهره کی ناگرگه ی
فره نبع غیش وه کوو مه زترین ناگرگه ی سهرده می هه خامه نش
و ئەشکانه کان كه م ده بیته وه و له هه مان كاتدا ناگرگه ی
نازهرگوشنه سب ده بیته په رستگه ی پیروز و سهره کی و وه کوو
هیمای یه كگرتوویی ده سه لات و كۆمه لگه له قه له م ده درا
(کریستین سن: ۱۳۷۲، ۱۴۳، فرای: ۱۳۸۰، ۲۲۵. لوکونین؛
۱۳۵۰، ۴۷-۴۶). بۆیه به دلنیا یه وه شوینه واری نازهرگوشنه سب
له سهرده می خویدا ناوه ندیکی ئایینی و سیاسی هه ره به ناوبانگ
و کاریگه ر بووه و ههر به و بۆنه ی شه وه ئەبج ناوچه ی هه وشار
خاوه نی شارستانییه تیکی به رچاو بووبج كه له میژوودا ونه.

ب. فرهئه سپه (پره سپه):

له کاتی هرووزمی رۆمه کان به سهرکردایه تی تۆنیوس بۆ
نازهربايجان یاخۆ مادی بچووک له سهرده می پارته کاند،
پیتته ختی پارته کانیان تیک شکاند. میژوونوسه کانی رۆم
ناوی پیتته ختی پارته کانیان به «پره سپه» تۆمار کردووه كه
«راولین» له کتیبی «شه شه مین ئیمپراتۆری رۆژه له لات» به
هه مان نازهرگوشنه سبی داده نیت (راولین: ۱۳۵۲، ۲۰۱). ناوی
«فرهئه سپه» یان «فره ازئه سپ» له چهن سه رچاوه ی دیکه شدا
وه کوو پیتته ختی ئەشکانه کان نامازه ی پج کراوه (واندین؛
۱۳۴۸، ۱۱۸. کالیج: ۱۳۵۶، ۴۴) كه به شوینیکی پر له ئەسپ
پیناسه کراوه.

پ. گه زنهك و شيز:

نیوی «گه نزهك» و «شيز» یش له چهن سه رچاوه ی
جۆراوجۆردا هاتووه كه به شیکي زۆر له میژوونوسان بروایان
وايه كه ده گه رپتته وه بۆ نازهرگوشنه سب و شارستانییه تی

په یوه نیدیار به نازهرگوشنه سپ. پیگۆلۆسکایا له کتیبه کی
نووسییوه تی كه ناگری جهنگاوه ره کان (ناگرگه ی
نازهرگوشنه سب) له «گه زنهك» ی «شيزدا» یه. كه له م بابه ته وا
ده رده كه وی كه گه زنهك شوینیکی بچووکه له نیو شوینیکی
گه ورتو وه کوو شيز. «ئه بودۆلف» له سه فهرنامه كه یدا له سالی
۹۴۰ دی زاین سهردانی ئەو شوینه ی کردووه و په یوه ندی
نیوان نازهرگوشنه سب، گه زنهك و شيزی پشتراست کردووه ته
، و ههر وه ها ده لی كه ناگری پیروز ۷۰۰ ساله به بی کوزاندنه وه
له و ناگرگه یدا رۆشنه و له بلیسه نه كه وتوووه (ئه بودۆلف: ۱۳۴۲،
۴۰). له دوای هیترشی رۆمه کان وا دیاره كه ناگری پیروز ههر
به رده وام بووه و له دوای هیترشی عه ره بیش ئەو ناگره ههر
گراوه، چونكه ته به ری و یه عقووبی، دوو میژوونووسی گه وری
عه ره ب له کتیبه کانیاندا هیناویانه كه یه کیک له سه ره کیتیرین
مه رجه کانی دانوستاندنی نیوان عه ره به کان و ده سه لاتی ئەو
ده مه ی نازهربايجان ئەوه بووه كه هیچ ناگرگه یه ك خاپوور
نه کری و ئیجازه بدری خه لکی شيز له رۆژه پیروزه کان و بۆنه
ئاینیه کاند به ده وری ناگردا هه لپه رکج و خویشی خویمان
بکه ن (ته به ری؛ ج ۴، ۱۵۴. یه عقووبی؛ ج ۲، ۱۵۶). به پتی
قه سه کانی ته به ری و یه عقووبی و سه فهرنامه کی ئە بودۆلف
وا دیاره لانیکه م تا پیش هاتی مه غوله کان ناگری پیروز له
نازهرگوشنه سب به رده وام بووه.

وشه ی سوله ییمان / وشه ی دیو:

كه ناوی ته ختی سوله ییمان ده بیستین، راسته وخۆ میشك
له وه ی ده کۆلیته وه كه ئایا به راست ئەو ناوه په یوه ندی به
سوله یمانی پئغه مبه ره وه هه به؟ ئایا باسی دیو و دیوکردبوونی
شوینه واری ته ختی سوله ییمان و زیندانی دیو راسته؟ كه
توزیک له میژوو و به تاییهت میژووی ئاینه کان و شوینی
سه ره لانیان بزانی ئەم پرسیاره زۆرتتر میشك ئالۆز ده کات. به
چهند هۆکار ناگری نکۆلی له وشه ی دیو بکه ین: یه كه م ئەوه ی
كه دیو و شیوه کانی کۆنی ئەم وشه وه کوو دیوا، دیتوه، دیتوو،
داوو، دیتووس و زیئووس، تیتووس، تائووس، تاووس و بگره
تاو و هه تاو كه نیوی خودایانی کۆنن و هیشتا له هه ندی ولاتدا
ئەم وشه بۆ «خودا» به کار ده بری. بۆ وینه له زمانی فره نسا یی
به خودا «دیوو» (dieu)، له ئیسپانیایی «دیووس» (dios)، له
پورتوگالی «دیتوس» (deus)، له یونانی «تیتووس» (theos)،
له هیندستانی «دیف» (dev)، له ئوتریشی «دیا» (dia)، له
ئیتالیایی «دیو» (dio)، له كه نه دایی «دیفه رو» (dēvaru)
ده ورتی. دووه م به پتی سه رنجدان به شانامه ی فیرده وه سی
ده رده كه وی كه رۆسته م وه کوو نوپنه ری ئایینی نوپی زه رده شت
له سهرده می خویدا به رده وام له گه ل دیو وه کوو نوپنه ر و هیمای
ئاینی کۆنتر له شه ر و پیکداداندایه. سیهه م هیشتا هه ندی ناوی
کۆن له ناوچه کانی ده وروبه ردا ده بیترجی كه وشه ی دیویان له
خۆدا راگرتوووه وه کوو دیولان (نیوی شاریک)، دیوه زناو (نیوی
گوندیک) و ته نووره دیو (نیوی شوینیک). بۆیه ئە گه ری
زۆره كه ناوی دیو ههر له بنه مادا له سه ر شوینه واری ته ختی

سوله‌یمان بوو بئ و هۆکاری شه‌وی که به‌فهرمی ناوی لی نه‌براهه شه‌ویه که زهرده‌شتی ئایینی ده‌سه‌لات و ده‌ربار بووه به‌لام ئایینی گشتیی پیش هه‌خامه‌نشه‌کان و ئایینی چینی ئاسایی له‌سه‌رده‌می هه‌خامه‌نشه‌کان تا‌کوو ساسانییه‌کان شتی‌ک بووه که دیوی وه‌کوو خودایه‌ک له‌لا پیرۆز بووه (بگره‌ ئایینی‌ک وه‌کوو ئیزه‌دی که هیشتا خه‌لکی کویستانه‌کانی ده‌فهری ته‌ختی سوله‌یمان تا‌را‌ده‌یی‌ک په‌نگ و بۆی شه‌و ئایینه‌یان لا ماوه) به‌په‌چه‌وانه‌ی ئایینی زهرده‌شت.

نیوی دیوه‌کانی که‌فن:

له‌سه‌رچاوه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کاندا زۆرت‌ر له‌ده‌یان دیو نیویان هاتووه، هه‌ندی له‌نیوه‌کان وه‌کوو «دیوی مازهن»، «دیوی سیا‌ه»، «دیوی سپید»، «دیوی شه‌رزه‌نگ» و «دیوی شه‌کوان» که زۆرت‌ر له‌شانه‌ما و سه‌رچاوه‌کانی چه‌رخه‌کانی ۱۲-۱۳ی دوا‌ی زاین به‌ملاوه‌ نیویان ده‌بینی. هه‌ندی نیوی دیکه‌ش هه‌ن که له‌سه‌رچاوه‌کانی کۆنتر وه‌کوو گاته‌کان و فه‌نیدادی شه‌قیستا ده‌رده‌که‌ون که بریتین له‌ «شه‌کومه‌ن»، «ئیندره»، «سه‌ئوره» یان «ساوول»، «نانگه‌یسه»، «ته‌رومیت»، «ته‌ئوروی» یان «تریز»، «زریز» یان «زریچ»، «نه‌سو»، «هه‌شی»، «به‌شی»، «سه‌ئنی»، «وه‌رن» و «بوچی». هه‌رکام له‌م دیوگه‌له‌ له‌ شه‌قیستادا به‌کرداریکی ناشیرین و خراب به‌ناوبانگن و له‌به‌رانه‌ریاندا هه‌ندی شه‌مشاسه‌نه‌ندان فریشته‌خولقاون که‌دژ به‌مانه‌ن (ئیسمائیل نیا؛ ۱۳۹۸، ۳۰-۱۳).

دیو هه‌مان ئیزه‌ده (خودا):

وادیاره‌ که‌پیش زهرده‌شت و ئایینه‌که‌ی شه‌م دیوگه‌له‌ وه‌کوو خودا، په‌رستش کراون و پزیران هه‌بووه. شه‌م قسه‌له‌وی ده‌رده‌که‌وی که‌شه‌م دیوگه‌له‌ له‌ئایینه‌کۆنه‌کانی هیندستاندا به‌باشی و به‌رزوی و توانا‌ناویان لی‌ده‌بری به‌تایه‌ت دیویان ئیزه‌دی «ئیندرا» و «سه‌ئوره» که‌هه‌ردووکیان له‌ئایینی هینیدادا به‌گه‌وره‌یی و توانا و خاوه‌ن پزیر بوونه و نیویان هاتووه و هه‌ندی سه‌رچاوه‌باس له‌وه‌ده‌که‌ن که‌نیوی ئایینی هیندوو له‌ئیزه‌دی «ئیندرا» وه‌گیراوه. له‌سه‌رچاوه‌هیندییه‌کان زۆرت‌ر له‌سه‌ر ئیزه‌دی «ئیندرا» دواون و باسی ئیزه‌دی «سه‌ئوره» زۆر به‌کورتی هاتووه. وا‌دیاره‌ که‌له‌سه‌رده‌می کۆندا (پیش هه‌خامه‌نشه‌کان) که‌ئایینی هیند و شه‌وروویایه‌کان و به‌تایه‌ت هیند و ماده‌کان زۆر له‌یه‌ک نزیک بووه، «ئیندرا» زۆرت‌ر له‌هیندستان و «سه‌ئوره» زۆرت‌ر له‌نیوه‌ماده‌کان په‌رستش کراوه (بگره‌ له‌به‌ره‌تیشدا هه‌ر یه‌ک ئیزه‌دی بوویتن). ئیزه‌دی «سه‌ئوره» که‌له‌شه‌قیستا به‌م شیوازه‌هاتووه، له‌زمانی سانسکریت به‌«سه‌روه» و له‌زمانی په‌هله‌ویدا به‌«ساوول» نوی هاتووه (دادگی؛ ۱۳۶۸، ۱۲۰). تا‌پیش هه‌خامه‌نشه‌کان وه‌کوو ئیزه‌دی و خودا بووه له‌دوا‌ی هاتنی ئایینی زهرده‌شت وه‌کوو شه‌ه‌ریمه‌ن و دیو نیوی براوه.

بنه‌مای وشه‌ی ته‌ختی سوله‌یمان:

ئیس‌تا ده‌توانین باسی ناوی ته‌ختی سوله‌یمان بکه‌ین و به‌م پیشه‌که‌ی دوورو درێژه‌ده‌کری هه‌م پاساو‌یک بۆ هه‌بوونی ناوی دیو له‌هه‌فسانه‌کان و ناوه‌کانی په‌یوه‌ندی‌دار به‌ته‌ختی سوله‌یمانوه‌هه‌بینینه‌وه‌ و هه‌م په‌چه‌له‌کی وشه‌ی ته‌ختی

سوله‌یمان و هه‌ندی له‌شوینه‌واره‌به‌ناو بانگه‌کانی ناوچه‌که‌ رووت‌ر بکه‌ینه‌وه.

تاک خوتای سه‌ئوره‌مان Tak Xutay Saurva man

یان

تاک خوتای ساوول‌مان Tak Xutay Sawul man

تاک (tak) به‌دوو واتا ده‌توانی بیت که‌یه‌که‌میان تاک (طاق) به‌واتای هه‌یوان و (دیوی ناوی گومه‌زی) و دووه‌م تاکانه و تاکانه‌بوون.

خوتای (xutay) به‌واتای ئیزه‌دی، خاوه‌ن و فه‌رمانه‌روا له‌شه‌قیستا و زمانی په‌هله‌ویدا هاتووه.

سه‌ئوره‌/ساوول (saurva/sawul) نیوی یه‌کی‌ک له‌ئیزه‌ده‌کانی سه‌رده‌می ماده‌کان.

مه‌ن/مان (man) به‌دوو واتا. یه‌که‌میان پاشگری مه‌ن که‌له‌به‌شیکی زۆر له‌ئیزه‌ده‌کان و شه‌مشاسه‌نه‌کاندا ده‌بینی وه‌کوو «شه‌کو + مه‌ن»، «شه‌ه‌ری + مه‌ن»، «وه‌هو + مه‌ن یا به‌ + مه‌ن». دووه‌م مه‌ن به‌واتای شوین و جیگای مانه‌وه‌که‌به‌شه‌گه‌ری زۆروه‌شه‌م بۆچوونه‌دروستر بی: «تاک خوتای ساوول‌مه‌ن» و «تاقی فه‌رمانه‌روایی ئیزه‌دی ساوول‌مه‌ن» که‌ورده‌ورده‌ساواوه‌بووه به‌ته‌ختی سوله‌یمان.

هه‌لبه‌ت شه‌م شه‌گه‌ره‌ش هه‌یه‌له‌باتی «tak xutay» هه‌ر وشه‌ی «taxt» به‌واتای ته‌خت و شوینی فه‌رمانه‌روایی بووی Taxt (i) sawul man: ته‌ختی ساوول‌مه‌ن

که‌به‌باوه‌ری مه‌ن یه‌که‌م شیوازه‌واتا تاقی فه‌رمانه‌روایی (خودایی) ساوول‌مه‌ن Tak Xutay Sawul man زۆرت‌ر له‌راستییه‌که‌وه‌نزیکه‌.

نیوی چه‌ن شوینه‌واری نزیک له‌ته‌ختی سوله‌یمان:

بۆ پشتر‌استکردنه‌وی شه‌م ریشه‌ و په‌چه‌له‌که‌ئاماژه‌به‌ریشه‌ی چه‌ند ناوی دیکه‌ش له‌دوور و نزیک‌ی ناوچه‌که‌ده‌خه‌ینه‌به‌رچاو:

زیندانی دیویان زیندانی سوله‌یمان که‌ده‌کری زیندانی دیوا (ئیزه‌دی دیو) یاخۆ زیندانی ساوول‌مه‌ن (ئیزه‌دی ساوول) بی که‌ده‌که‌ویته‌مه‌ودای سنی کیلۆمه‌تری رۆژاوی ته‌ختی سوله‌یمان. پیرساوه‌ر که‌ده‌کری ناوی له‌په‌چه‌له‌کی سانسکریت یان شه‌قیستایی ئیزه‌دی «ساوول» وه‌که‌هه‌مان «سه‌ئوره» (saurva) وه‌هاتی. پیرساوه‌ر شوینه‌واریکی پیرۆز و کۆنه‌که‌ده‌که‌ویته‌ ۵ کیلۆمه‌تری باشووری ته‌ختی سوله‌یمان.

هه‌یوان ساری (به‌فارسی قلعه‌ایوب انصار) که‌ده‌کری شه‌یوانی «سه‌ئوره» (saurva) بی. هه‌یوان ساری ده‌که‌ویته‌ ۸ کیلۆمه‌تری باشووری شاری تیکاب و نزیکه‌ی ۵۰ کیلۆمه‌تری باشووری ته‌ختی سوله‌یمان.

چۆمی سارۆخ که‌له‌ناوی ته‌ختی سوله‌یمان و چه‌ند کانیای دیکه‌وه‌سه‌رچاوه‌ده‌گری و ده‌رژیه‌گومی ورمی، به‌شه‌گه‌ری زۆروه‌هه‌ر هه‌مان نیوی ئیزه‌دی «سه‌ئوره» بووی.

گوندی ساری باخ که‌ده‌کری له‌شیوازی ساووی «سه‌ئوره‌باگ» (saurve bag) بی به‌واتای ئیزه‌دی سه‌ئوره‌به‌تایه‌ت که‌

له شوینه‌واری میژووی قه‌لای ساری قورخان و ئاوییه‌ک هه‌ر به‌م ناوه‌نزیکه‌که‌هه‌ر په‌یوه‌ندی به‌ئیزه‌دی «سئوره» وه‌هه‌یه. ساری باخ و ساری قورخان له‌که‌ناری چۆمی ساروخ و له‌مه‌ودای 60 کیلومه‌تری ته‌ختی سوله‌یماندا هه‌لکه‌وتوون. (باگ یان به‌گ له‌کۆندا به‌واتای خودا و ئه‌ر‌باو هاتووه).

ئه‌شکه‌وتی سه‌هۆلان و چپای سه‌هۆلان (به‌فارسی سبلان) که‌یه‌که‌میان له‌نیوان بۆکان-مه‌هاباد دایه‌و دووه‌میان له‌پاریژگه‌ی «ئه‌رده‌بیل» دایه‌، به‌ئه‌گه‌ری زۆروه‌هه‌ر ده‌گه‌رینه‌وه‌سه‌ر بنه‌مای ناوی ئیزه‌دی «سئوره» یان «ساوول» که‌ده‌کری له‌راستیدا «ساوول + لان» بووبیتن.

سۆران هۆز، ده‌سته‌واژه‌یه‌کی کوردیه‌و هه‌روه‌ها ناوچه‌یه‌که‌له‌هه‌ریمی کوردستان، که‌بگه‌ره‌له‌وشه‌ی «سئوره» و پروه‌ماندان به‌ئیزه‌دی «سئوره» وه‌هاتبێ.

هۆکاری نه‌مانی ناوی ساوولمه‌ن له‌سه‌رچاوه‌زه‌رده‌شتیه‌کاندا:

جا ئیستا پرسیار ئه‌وه‌یه‌که‌بۆچی تا سه‌رده‌می دوا‌ی‌ساسانه‌کان و به‌تایبه‌ت له‌ده‌وره‌ی ئیله‌خانی و مه‌غوله‌کاندا ناوی ته‌ختی سوله‌یمان به‌ناوه‌کانی دیکه‌وه‌کوو ئاگرگه‌یان «ئاته‌شکه‌ده‌ی ئازهرگوشنه‌سب»، «گه‌نزه‌ک» یاخۆ «گه‌نجه‌ک»، «فره‌ئه‌سه‌یه» یان «په‌سه‌یه»، «شیر» و «ستورلیق» له‌سه‌رچاوه‌کاندا هاتووه‌؟ هه‌ر‌وا که‌پیشتریش باسی کرا، له‌دوا‌ی‌هاتنی هه‌خامه‌نشه‌کان و لاوازبوونی ده‌سه‌لاتی ئایینه‌کانی په‌یوه‌ندی‌دار به‌ماناکان و ماده‌کانه‌وه، خودایانی کۆن وه‌کوو ئه‌هریمن پیناسه‌ده‌کران و له‌سه‌رچاوه‌ئایینه‌کانی زه‌رده‌شته‌کان ناوی شوینه‌په‌رۆزه‌کانیان به‌سوودی خۆیان گۆریوه، به‌لام چینی خه‌لکی ئاسایی تا ماوه‌یه‌کی زۆر هه‌ر‌باوه‌ریان به‌ئیزه‌ده‌کانی سه‌رده‌می پیش زه‌رده‌شت بووه‌و له‌نیوان خۆیاندا له‌ناوه‌کۆنه‌کان که‌لکیان وه‌رگرتووه. بۆیه‌به‌فه‌رمی نیوه‌کان له‌سه‌رچاوه‌کاندا به‌شیوازی جۆراوجۆر هاتوونه‌تاده‌گاته‌سه‌رده‌می ئیسلام و به‌تایبه‌ت سه‌رده‌می مه‌غوله‌کان که‌باوه‌ریان به‌ئیسلام هیناوه‌و ده‌سه‌لاتیان گرتووه‌ته‌ده‌ست و ئیتر باوه‌ر به‌زه‌رده‌شت که‌وه‌کوو کۆن ده‌سه‌لاتی نییه‌، نامیتبێ و ناوه‌کانی باو له‌نیوه‌خه‌لکدا دیسان به‌فه‌رمی باو ده‌بنه‌وه. به‌لام مه‌غوله‌کانیش که‌به‌باشی له‌زمانه‌کانی ئه‌و ناوچه‌وه‌کوو تاتی و کوردی تیتاگه‌ن و به‌پیی بروایان به‌داستانه‌کانی نیوه‌قورئانی په‌رۆز و باسی دیو و دیوکردبوونی ته‌خت و هه‌یوانه‌که‌ی ئیزه‌دی ساوولمه‌ن و نزیکبوونی وشه‌ی ساوولمه‌ن له‌سوله‌یمان، ورده‌ورده‌هیگۆرپه‌ته‌ختی سوله‌یمان و ئه‌فسانه‌و چیرۆکی تایبه‌ت به‌حه‌زهره‌تی سوله‌یمانی و دیوه‌کانی بۆ ساز ده‌که‌ن.

بنه‌مای ناوه‌کانی دیکه‌ی ته‌ختی سوله‌یمان:

ده‌کری شیکاریش له‌سه‌ر هه‌ندێ له‌ناوه‌کانی سه‌رده‌می زه‌رده‌شت که‌په‌یوه‌ندیان به‌ته‌ختی سوله‌یمانه‌وه‌هه‌یه‌بکری: یه‌که‌میان «گه‌نزه‌ک»: له‌سه‌رچاوه‌په‌هله‌وییه‌کاندا ناوی ته‌ختی سوله‌یمان به‌«گنزه‌ک»، «گه‌نزه‌ک» یان «گه‌نجه‌ک» هاتووه‌که‌هه‌ندێ له‌نووسه‌ران هۆکاری ئه‌و ناوه‌ی‌مان هه‌بوونی کاتزا به‌نرخه‌کانی ئه‌و ناوچه‌وه‌کوو ته‌لا، نوقره، سۆرب، رۆخ و

ئاسنگ داناوه (ئه‌بودۆلف؛ ۱۳۴۲، ۳۹). له‌سه‌رچاوه‌یۆنانی و رۆمییه‌کاندا به‌«گزن» و «گزنکا» ناوی براوه (نولدکه؛ ۱۳۷۸، ۱۹۰) و له‌گاته‌کانی ئه‌فیس‌تا به‌شیوازی «گاتزاکا» و «گاتزا» هاتووه. ده‌کری زۆرتر بنه‌مای وشه‌که‌هه‌ر له‌سه‌ر هه‌مان شیواز بچ‌که‌له‌ئه‌فیس‌تا هاتووه: Gat za ka/ga، گاتزاکا یان گاتزاگا. گات/گاتا (gat)، ئاواز یاخۆ په‌یامه‌کانی ئه‌فیس‌تا که‌وه‌کوو ئامۆژگاری هاتوونه. زا (za)، بنه‌مای زایین و به‌دی هاتوون. کا/گا (ka/ga)، پاشگری «گا» یان «گه» له‌زمانه‌کانی سانسکریت، کوردی، په‌هله‌وی و فارسی به‌واتای شوین و جیگایه. «کا» یان «که» له‌زمانی تاتی به‌واتای مال و بینایه.

که «واتا گاتزا» ده‌بیته‌شوینی به‌دیها‌تنی گاته‌کان (ئایه‌ته‌په‌رۆزه‌کان) و له‌به‌ر ئه‌وه‌ی باوه‌ر له‌سه‌ر ئه‌وه‌یه‌که‌ته‌ختی سوله‌یمان شوینی له‌دایکبوونی زه‌رده‌شت و به‌دیها‌تنی ئه‌فیس‌تا وه‌کوو کتیبی په‌رۆزی زه‌رده‌شت بووه، ئه‌م ناوه‌ی لی‌نراوه.

ئه‌مجار «فره‌ئه‌سه‌یه»/«په‌سه‌یه»: له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که‌ئازهرگوشنه‌سب شوینی په‌رۆزی تایبه‌ت به‌پاشاکان و جه‌نگاوه‌ره‌کان بووه، ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌هه‌یه‌که‌ده‌قه‌ری ته‌ختی سوله‌یمان وه‌کوو شوینی راگرتن و ئیوه‌تکردنی ئه‌سه‌یه‌کانی جه‌نگاوه‌ران بووبێ و ته‌نانه‌ت له‌به‌ر سه‌ه‌وزه‌لانی و ئاوه‌دانی ئه‌و ناوچه‌یه‌ئه‌سپداری وه‌کوو پیشه‌ی خه‌لکه‌که‌ی بووبێ. هه‌ر‌بۆیه‌به‌په‌سه‌یه‌یان فره‌ئه‌سه‌یه‌ناوزه‌د کراوه.

له‌دوا‌ی‌هه‌موویان «ستورلیق»: تورکه‌کان له‌دوا‌ی‌هیرشی مه‌غول به‌شیکێ زۆر له‌ده‌سه‌لاتی ناوچه‌ی ئازهره‌بیجانیان گرتنه‌ده‌ست و له‌سه‌ر شوینه‌واری ته‌ختی سوله‌یمان هه‌ندی گۆرانکاریان کرد و قه‌لا و باره‌گه‌ی تایبه‌ت بۆ خۆیان و ته‌نانه‌ت مژگه‌وتیشیان له‌سه‌ری شوینه‌واره‌که‌دروست کرد. له‌سه‌رچاوه‌کاندا له‌سه‌ر ده‌می مه‌غول هه‌رچه‌ند ناوی ته‌ختی سوله‌یمان هاتووه‌به‌لام ناویکی دیکه‌ش هه‌یه‌که‌«ستورلیق»ه (مستوفی؛ ۱۳۶۲، ۶۴). زۆر گه‌رام که‌له‌کتیب یان نامیلکه‌و تاره‌کاندا واتای «ستورلیق» بینه‌وه، به‌لام شتیکم ده‌ست نه‌که‌وت. ته‌نیا له‌سه‌ر لاپه‌ره‌یه‌کی ئینته‌رنیته‌وه‌م بینی که‌باسی کرد بوو که‌«ستورلیق» له‌بنه‌مای «سوغورلو» وه‌هاتووه‌که‌به‌دوو واتا له‌تورکی مه‌غولی دا به‌کار ده‌بردێ؛ یه‌که‌م به‌واتای جۆره‌که‌رویشکیکه‌که‌شیوازی مارمزووک (مارمیلکه) ده‌دا و دووه‌م به‌واتای شوینیکه‌ئاو له‌دلی زه‌ویدا رۆ ده‌چی. به‌لام له‌وه‌ده‌چی که‌وشه‌ی «ستورلیق» له‌ره‌چه‌له‌کی «ستور» به‌واتای چاروا و «ستورلی» به‌واتای شوینیکه‌که‌ئه‌سپ و چاروا‌ی‌لیوه‌هاتبێ. هه‌ر‌وا که‌باس کرایه‌کیک له‌ناوه‌کانی ته‌ختی سوله‌یمان «فره‌ئه‌سه‌یه»/«په‌سه‌یه» بووه‌که‌بگه‌ره‌له‌به‌ر زۆربوونی ئه‌سپ و مایینی جه‌نگاوه‌رانی ساسانی و شوینی ئه‌سپداری له‌و ناوچه‌یه‌وه‌کوو ناوه‌ی لی‌نرابێ و وشه‌ی «ستور»یش که‌له‌زمانی کوردی، تاتی و په‌هله‌ویدا به‌واتای «چاروا» که‌هه‌م ئه‌سپ و هه‌م مایین له‌به‌ر ده‌گری، به‌کاردی (ئه‌سپ به‌س بۆ نیرینه‌به‌کاردی). به‌و هۆیه‌وه‌تورکانیش هه‌ر‌ه‌مان وشه‌یان وه‌کوو «ستورلی» یان «ستورلیق» به‌کار هیناوه‌و دواتر بووه‌به‌«ستورلیق» و «سغورلیق» و «سوغورلو».

دیار و دیمه نه کانی ههوشار

خاکه که ی ههوشار هه شاخ و داخه
گشتی وه قوروان یه قه و سنجاخه
ئه م بهرم شاخه و ئه و بهرم شاخه
به سه نگره که م دوو بن قه یاخه

شاخه کانی ههوشار یه کینک له سه رچاوه کانی ئاوی چۆمی
جه غه توو دینه ئه ژمار، هه ر ئه و ئاوه بووه ته هۆی دروستبوونی
کۆنترین ئیمپراتورییه کان و ده سه لاته کان میژووی کۆنی
ههوشار. چۆمی ساروخ که ده گاته وه جه غه توو، یه کینک له
پرئاوترین چه مه کانی شاخه به رزه کانی ههوشاره و بووه ته
ههوینی ئاوه دانی و پاراستنی دابونه ریت و ژیان له ههوشاردا.

له سه ر چه می ساروخ دوو شوینی میژوویی زۆر کۆن خویمان
ده نوینن و چاوی مرۆف به لای خویندا ده کیشن. ئه و دوو
شوینه قه لای ساره م خان یان ساروقورخان یاخو ساری قورخان
و قه لای که ره فتووه که به داخه وه میژووی قه لای ساره م خان
زۆر به وردی کاری بو نه کراوه. ئه مه له حالیکه دایه ئه و قه لای به رز
و مه زنه زۆر کۆنتر له شوینه وارکانی تره و ئاسه واری زۆر کۆن
وه ک هه مارا، پلیکانی ده سته که نی به ردی، نه خشی سه ردیوار،
لوه لای هه ورین که به پینی ئاسه واره کان له کانیاه کانی «مله ی
هه وه توو» ئاویان بو سه ر ئه و قه لای کیشاوه که ئیستایش له زۆر
شوینی وه ک خۆی ماوه ته وه. ئه و قه لایه هه ر له سه رده می
ماده کانه وه جیگای ده سه لاتداری بووه و ره نکه یه کینک له
شوینه واره کانی زۆر گرینگ وه ک قه لای بابه کی تاوریز یان
ئه له مووتی قه زوین بوویت.

ئه و قه لایه به هۆی دامه زرای له به رزاییه کی وه ک
بازنه و ریگای زۆر ته سته می چونه سه ری، بینجگه له
به رجه وه ندیکی خوش، له میژوودا دالده و بناغه یه ک بووه بو
هیز و ده سه لاته کانی کاتی خۆی و تا سه رده می سارم خانی
موکری که لکی لئ گراوه و ناوه ندی به ریوه به رایه تی به شیک له
کوردستان و ههوشار بووه.

یه کینکی تر له جوانیه کانی شاخ له ههوشاردا، کانیاه که لای
جیاواز و تاییه ته که بو خواردنه وه یان بو ده رمانی ئازاره کانی
پیست و ئیسقان که لکیان لئ وه رده گرن که بریتین له گۆلی
چه ملی، کانی شفا، کانی گورگور، ئاوی گه رمی قاینه رجه،
ته ختی سلیمان و ئاوی ساردی یارعه زیز که له ته وای و لاته وه
گه شتیار بو لای خۆی راده کیشیت.

گۆلی چه ملی، یه کینک له و کانیاه گه وره و شوینه پرئاو و
سه رنجراکیشانه یه که جیاوازی تاییه تی هه یه، له و گۆله پان و
به رینه دا دوورگه یه کی به پانایی نیزیک دووسه ت مه تر جیگای
خوش کردووه که به هه لکردنی با، به نیو ئه و گۆمه دا به جووله
ده که ویت و له گه ل با، به نیو گۆماوه که ده سووریته وه. ده وران
ده وری ته وای ئه و گۆمه به قامیش و زه لی چر و پر داپوشراوه.
به خوشحالییه کی زۆره وه شاخه کانی ههوشار جگه له
کۆنبون و که شوه وه و ئازهلداری و... به هره یه کی زۆری له باری

ئاوووری له خاکه که ی هه یه. هه ر له شاخ شاخ و شه مدیلا نه وه
تا شاخی دوو هاچه، پانتاییه کی یه کجار زۆر کانگای زیړه که
به داخه وه له به ر که لکه ره گرتن له نامرازگه لی کۆن و دواکه توو
به یه کجاری خه ریکی ده ستیوه ردانیکی ناشیاو له دیمه نی ئه و
شاخه مه زانان. شاخ گه لیک که میژوویه کی کۆن خۆی تیدا
ده نوینیت و ئیسته زۆر به ئاسایی مرۆف به بیانوی گه شه ی
ئاوووری به ره و له ناوچوونیان قۆلی لئ هه لمالیوه.

یه کینکی تر له شاخه هه ره جوانه کانی ههوشار، شاخی
شه مدیلا نه. به وته ی یه ک له پیره پیاوانی ههوشاری،
«شه مدیلان» به مانای شوینی شایی و هه لپه رکئی و هه وارگه ی
شاکانی ئه شکانی و ساسانی بووه که له لای رۆژاوی شاری
ته ختی سوله یمانی ههوشاره. ئه م شاخه تاییه تمه ندی خۆی هه یه
که له به ر دووری له شار هیشتا زۆر ره نگ و بو ی سرووشتی
جیاوازی خۆی هه یه و په ناگه ی زۆر له ئازه له کینویه کانی وه ک
ورچی قاوه یی و به راز و ئاسک و مه ر و بزنه کینفیه که جاروبار
وه به رچاوی شاخه واران و شوانه کانی ئه و شاخه ده که ون، به
داخیکی زۆره وه ئه و شاخه ییش له داها توویه کی نزیکدا وه به ر
په لاماری کانگای زیړ ده که ویت و ئه گه ری ده ستکاریکردن و
له به ینجوونی به رجه وه نده کانی دلرفینی هه یه که به پینی یاسا و
پاراستنی ژینگه ده بیت ئه و شوینه وه ک شوینیکی پاریزراو بو
ئه وه کانی داها تووی ولات بمیئیته وه.

له رۆژه لاتی شه مدیلان دا شاخی باوه گورگوری عه ره بشای
ئۆریاته هه لکه وه تووه. شاخیک به به رزایی ۳۰۵۰ مه تر. له سه ر
لووتکه ی ئه م شاخه، مه زاریکی لئ بووه که به داخیکی زۆره وه
له م ساله دوا یانه دا شوینی مه زاره که تیک دراوه و به ته واهه تی
تا قوولاییه کی چوار مه تری هه لقه تراوه.

شاخیکی دیکه ی ههوشار، شاخیکی پیروژه به ناوی
«هه یوانساری» که به به رزایی ۲۶۰۰ مه تر له رۆژه لاتی تیکاب
هه لکه وه تووه که مه زاری یه ک له خاسانی خوا و پیاوچاکانی
سه رده می خۆیه تی و جگه له شاخه واران، خه لکی ئیماندار
ده خیلی پئ ده به ستن و گۆشه ی دلایان لای ده که نه وه و بو چه ند
کاتر میژیک ئه و ریگا دوور و دریزه وه به ر خویمان ده ده ن و
جارو باریش گۆرانی خۆشی مامۆستای نه مر حه سه ن زیړه ک له
سه ر لیوان ده لیتنه وه که ده لی:

یا هه یوانساری مال به به رزه وه

به دکارمان بمیست به دم له رزه وه

دوا یین شاخیک که لیږه باسی لئ ده کریت، شاخی «ته په
که وه» یه که له به ر ره نگی خۆله که ی به و ناوه ناسراوه و، له
باشووری شاری تیکاب و له په نا پارکی شار هه لکه وه تووه،
شاخیکی خنجیلا نه و زۆر جوان که له به ر نزیکیوونی له شار،
مه کۆی ئه و بیندارانی شاخ بووه.

دوو ئەفسانەى كوردى له دوو بهشى كوردستان (ههوشار و باشوور)

پيشتر له بابەتيكى كورت به زمانى فارسى، ههر له ژماره ۱۵ى گوڤارى بهياندا، تيشكم خسته سهر ئەفسانەيهكى كۆنى كوردى له ناوچهى ههوشار كه باس له كانیبهكى ره مزاولى (غهيباوا) و ئەشكهوتىكى بى بنى ناوچه كه له نزىكى گولدى «گوئاغ» ده كات. دواتر به ريكهوت بۆم دهركهوت كه ئەفسانەيهكى هاوشيرهى غهيباوا له باشوورى كوردستان ههيه، كه ههر وه كوو ئەمهى غهيباوا به چهن هۆيه كه وه تووشى گۆراني بنه رتهى و دابران له چيروكه رهسه نه كهى بووه. ئالوگۆر بووه به هۆى ريكخستنى ناوه پۆك و تيمى چيروكه كه له گهڵ گوتارى ئىسلامى كه خوڤشه ويستى و ئەويندارى له نيوان كه سه مه حره مه كان له و گوتاره دا ناگۆنجى.

د. يه حيا زهريننه رگس - تيكاب

پيش هه موو شتيك پيوسته وه كوو سه رته تايه ك باس له ميژووى ئەفسانه و ئوستووره كان و خویندنه وه يان له چوار چيوه كۆن و نویدا بكه ين. ئەفسانه و ئوستووره كان هاوته مه نى ژيانى مرۆڤن، به لام له سه رده مه جياوازه كان دا، خویندنه وهى جياوازيان بۆ كراوه، يان به ئامانجى جياواز به كار هاتوون. له سه رده مى يونانى كۆن و له سه رده مى هۆمر و هيز يۆددا، باوه ر وا بوو كه خودا كان و خواژنه كان سه رچاوهى هه موو هيز و گۆرانيك كن كه عه قلى مرۆڤ نه يده توانى ليكيان بداته وه. خواكان و خواژنه كان سه رچاوهى هيز بوون و هه موو شتيك له ئيرادهى ئەوانه وه سه رچاوهى ده گرت. بۆ ئەوان هيج سنووريك واتاى نه بوو، به لكوو سنووره كان وه كوو بابەتيكى ئينسانى چاو لئده كران. جا ئەمانه له زيئوس، پاشاى خودايان تا هيزا، پۆزئيدۆن، ئاتينا، ئاپۆلون، آرتميس... و ديونيسوسى له خو ده گرت. ههر كام له م خودايانه سه رچاوهى هيز و كردارى تاييه ت به خو يان بوون و ده يان خوداى تريس له سه ر زمين بوونيان هه بوو كه سه رچاوهى هه موو چيروكه كان بوون كه هۆمر و هيز يۆد له كتيبه كانياندا باسيان ده كهن.

دواى ده و رهى ئوستووره كان، كه مه نتيق و حيكمه ت له سه رده مى فه يله سووفه كان له گه شه دا ببوو، به ره به ره كۆتايى به ده سه لاتى بيسنوورى ئەفسانه

۱. بروانه: زهريننه رگس، يه حيا (۱۳۹۹)، ههوشار؛ عهشق و تابوو، گوڤارى فرههنگى، كۆمه لايه تى به يان، سالى سيهه م، ژماره ۱۵.

و ئوستورەكان هات و فهيله سووفه كان له چوارچيويه كي مهنتيقي سهره تايي، سهرچاوهي هيزه كان و گورانيان بو چه ند هيزيكي تاييهت وه كوو با، ئاو، خاك و هتد ده گه پانده وه. ههروه ها له نيو تهفسانه و ئوستورەكان بو ولاميكي لوژيكي ده گه پان كه تواناي تهوهي ههبيت پرسياره كاني مرؤف له سهر بوون و ژيان ولام بداته وه. له سهردهمي سوقرات بابه تي خوئاسي وه كوو بنه ماي حيكمهت گه شهي كرد و له دهوره كاني دواتردا ته خلاق و سياسه تيش هاته ئارا و جار جار گوشه چاويكيش له تهفسانه كان ده كرا.

كه ئاييني مه سيح سهرى هه لدا و له كه متر له سيسه د سالدا تواني بيته هيزي بالاده ست، زوربه ي تهفسانه و ئوستورەكان ته مجاره خوئندنه وه يه كي ئاييني له چوارچيويه مه سيحيه تيان بو كرا. له روزه لاتي ناوه راست و له ته فريقي باكووريش كه گوتاري ئاييني ئيسلام زال ببوو، زوربه ي تهفسانه و ئوستورەكان كه سهدان و هه زاران سال بابه تي سهره كي سهر زماني ژن و پياوه به ته مه نه كان ببوون، يان له ناو چوون، يان بو پيشگرتن له فهوتانيان، خوئان له گه ل به ها و بنه ماکاني ئيسلام و تابوو كاني گونجانده هه ره ته مه دوو تاييه ته ندي چاكه و خراپه ي هه بوو. يه كه م؛ گوراني چيروكه كان به له ده ستچووني به شيك له واتاي تهفسانه كان و به ره مه هيتاني چيروكيكي نوئ له چوارچيويه كي گونجاوه له گه ل بايه خه كاني ئيسلامي. دووه هم، له ناو بردني چيروكي بنه مايي به شيك له تهفسانه كان يان به گشتي له ناو چوون و له بير كردني به شيكي تري تهفسانه كان كه نه يانتواني خوئان له گه ل پتوره كاني كومه لگه ي ئيسلامي ريك بخره نه وه. هه ره چه نده له به شيك له سهرچاوه كونه كان كه زورتر شيعري به زمي و حه ماسيين، ره گه گه ليك له خوئندنه وه ي نه ته وه يي و سهر به تهفسانه كان سهرى هه لدا كه له زماني نه ته وه ي بالاده ست بو پيشگرتن له فهوتانيان كاري بو ده كرا، وه كوو شانامه ي فيرده وسي كه به شيكي هه ره زور له چيروكه كاني په يوه ست به نه ته وه كاني تري ناوچه كه بوو به لام هه مووي خرايه خزمهت بيرۆكه يه كي نه ته وه يي فارسي - ئيراني تا بتوانيت جاريكي تر تهفسانه و ئوستورەكان حه ماسيه كاني به پينه كردني به ئيرانه وه بياريزيت.

كورديش له م سهره بيه نده دا كه هيشتا به شيك له چيروك و تهفسانه كاني له چوارچيويه زاره كي مابوه وه و هيج هه وليكي بو نوو سيه نه وه ياني نه دابوو، به گوراني خودي چيروكه كان، تواني له دهوره ي ئيسلامي شدا به شيك له تهفسانه كاني خوئ بياريزيت، به لام له ته نيشته ته مه، به شيكي گه و ره له تهفسانه و ئوستورەكان يان له ناو چوون، يان وه ها گورانيان به سهر هات كه ئيدي هاوشيوه ي چيروكه پيشوويه كه نه بوون. دواتر كورد به شيك له تهفسانه و ئوستورەكان خوئ له كتيبه فارسيه كان وه رگرتوه كه له چوارچيويه عه قلي ئيراني - فارسيدا گورانيان به سهر هاتبوو و داگير كرابوون. تهفسانه ي غه يباوا و كانيه كه ي

باشووري كوردستانيش ته وه دوو چيروكه هاوشيوه يه ن كه به داخوه دياره گوراني زور يان به سهر دا هاتوه.

دواتر كه به ره به ره مودير نيته تواني خوئ جيجير بكات و بال به سهر هه موو بواره كاني زانستدا بكيشيت، گوتاري ئاييني هه ره چه نده له ده ره وه ي زانكو و په يمانگا كان تواني هيزي خوئ رابگريت، به لام له ناو چوارچيويه ئاكادميك تووشي پاشه كشه ببوه وه. هه ره ته مه بووه هوئ ته وه ي كه خوئندنه وه ي تهفسانه و ئوستورەكان له سه ده ي 19 ي زاييني به ملاوه وه كوو ئه ركي سهره كي ده رووناسي شيكاري، به گور و تينيكي زياتره وه بيته وه ناو بابه تي ده رووناسي و ده روونشيكاري و هه ولي راستينه بو تيگه ييشتن له چونه تي و راستي پشت تهفسانه كان بدريت. هه ره له م چوارچيويه دايه كه كه سگه ليك وه كوو فرؤيد، يونگ و ماليئوفسكي و ده يان كه سي تر ده ست به تيگوشان بو تيگه ييشتن له تهفسانه كاني يوناني، ميسري، ته فريقي و روزه لاتي ناوه راست ده كهن، به لام به شيويه كي زور جياواز له خوئندنه وه ي تينلوژيكي پيشوو.

له نيو ته مانه دا برانيسلاف ماليئوفسكي له كتيبي «غهر يه ي زاينه ندي و سهر كو تكدردني له جفاكه سهره تايه كان»، هه ول ده دات به تيگه لاويك له ده رووناسي، مرؤفناسي و كومه لئاسي، له وه تيگات كه تهفسانه كان چوون خوئقيراون و تووشي ئالوگور هاتوون. بو ماليئوفسكي له كومه لگه سهره تايه كان به پيچه وانه ي راي فرؤيد كه باس له چيروكي باوكوشتن له كومه لگه ي باوكسالار (نيرينه سالار) ده كات، ناتوانين بنه مايه كي باوكسالار له ميژووي به شيك له گه لاني ته فريقي، ته مريكاي لاتين و بگره روزه لاتي ناوه راست بدوزينه وه كه به راي من كورد يه كيك له سهره كيتريني ته وه گه لانه يه كه پيش هاتني ئيسلام، دايك و خالو زورتر له باوك خاوه ن ده سه لات و هيز بوونه و به م بونه وه ته سه ته مه بتوانين گري ئو ديبي فرؤيد يان وه كوو بابه تيكي گشتي و جه وه هري له سهره تاي ميژو تاكوو ئيستا به سهر ياندا ساغ بكه ينه وه، به لكوو له م شوئانه، وه كوو ناوچه ي «تروبرياندي ملانزي»، دايك خاوه ن پيگه و ده سه لات بووه و به بو ن دايكه وه، خالوئيش توانويه تي پيگه يه كي تايه تي له په روه رده كردن و دروست كردني ترس يان خو شه ويستي له دل مندا له كاني خوشكه كه ي هه بيت. ره نكه ته وه ي كه له سهر زاران باوه كه مندالي حه لالزا له خالوي ته چيت، بو ته م باسه بگه رپينه وه.

به لام له ده ره وه ي ته م باسه، يه ك بابته هه يه كه له هه ره دوو كومه لگه ي سهره تايي و سهر دم، له ته ورووپا و روزه لاتي ناوه راست و ته فريقيا و بگره روزه لاتي ناسياس بو چه ند هه زار ساله كه هاوشيوه بووه، ته وئيش تابوي خو شه ويستي مه حره مه كان وه كوو خوشك و براهه كه له پيش هاتني ئاييني مه سيحيهت و ئيسلامه وه، باو بووه و به شيك بووه له ته خلاقي كومه لايه تي. هه ره ته مه بووه ته هوئ هه لقولاني ده يان

ده گرن و له خۆشه‌ویستی یه‌ک و له برسان و ترس له گه‌رانه‌وه بۆ نڤۆ کۆمه‌لگه‌ ده‌مرن. دواى مردنیان له‌و شویننه‌ کانییه‌ک سه‌ر هه‌له‌ده‌ات و په‌یکه‌رى ئه‌مانیش وه‌کوه‌ به‌ردى لیدیت. هه‌ر ئه‌و جۆره‌ که‌ له‌ وتاره‌ که‌ى پێش‌وودا وتم، ئه‌م شویننه‌ ده‌بیته‌ جیگایه‌ک بۆ عاشقان که‌ دین و له‌ ئاوى کانییه‌ که‌ ده‌خۆنه‌وه‌ و ئاره‌زووى گه‌یشتن به‌ خۆشه‌ویسته‌ که‌یان ده‌که‌ن.

چیرۆکی کوه‌لی بێ بن و کانییه‌ که‌ى غه‌یاواى هه‌وشار له‌ گوئاغاج له‌ چوارچێوه‌ى خۆیندنه‌وه‌ى مالینۆفسکی له‌ ئه‌فسانه‌ى «ملانزى» به‌وه‌ قه‌ناعه‌ته‌مان ده‌گه‌یه‌نێ که‌ بابه‌تى تابوو‌بوونى خۆشه‌ویستی برا و خوشک و راگرديان له‌ ترس ژيانیان و نه‌گه‌یشتن به‌ خۆشه‌ویسته‌ که‌یان، چیرۆکی سه‌ره‌کى غه‌یاوايه‌ که‌ من به‌ ته‌واوى له‌ بابه‌ته‌ پێش‌ووه‌ که‌دا باس‌م کرد. هه‌روه‌ها له‌ باشوورى کوردستان له‌ گوندی «قه‌مچۆخه‌» له‌ نڤوان شاخى نه‌بى ناغا و ئه‌ژدیها، چیرۆکی برا و خوشکێک ده‌گێرنه‌وه‌ که‌ به‌ره‌و ئه‌و ناوچه‌یه‌ هاتوون. به‌لام لێره‌دا ئه‌ژدیهاکه‌ که‌ هه‌مان شاخى پشت کانییه‌ که‌یه‌، هۆکارى سه‌ره‌کى هه‌لاتنى ئه‌و برا و خوشکه‌ بووه‌، ئه‌وان له‌وئى دواى خواردنه‌وه‌ى قومێک ئاوى کانییه‌ پیرۆزه‌ که‌، نزا ده‌که‌ن که‌ خودا له‌و ئه‌ژدیهايه‌ رزگارێان بکات. ئه‌م گۆرانه‌ که‌ له‌ ئه‌فسانه‌ که‌ى باشوورى کوردستان رووى داوه‌، دوو تايه‌تمه‌ندى هه‌یه‌؛ یه‌که‌م ئه‌وه‌ى که‌ هه‌یشتا به‌شیک له‌ ئه‌فسانه‌ بوونى بابه‌ته‌ که‌ به‌ هه‌تانه‌ ئارای ئه‌ژدیهايه‌ک که‌ یه‌کێک له‌ سیمۆله‌کانى ده‌وره‌ى ئه‌فسانه‌یه‌، وه‌ک خۆى ماوه‌ته‌وه‌. دووه‌م ئه‌وه‌ى که‌ باس ناکات که‌ برا و خوشکه‌ که‌ له‌وئى چیان ده‌کرد و له‌وئى ماونه‌ته‌وه‌ یان نا. به‌لام دياره‌ هه‌بوونى برا و خوشکێک، کانیاییک، ئه‌شکه‌وتیک، ترس و هه‌لاتن له‌ شتیک که‌ گیانیانى خستۆته‌ مه‌ترسیه‌وه‌، هه‌روه‌ها بابه‌تى جادوو له‌ هه‌ر دوو چیرۆکی غه‌یاوا و ئه‌شکه‌وتى ئه‌ژدیها‌دا هاوبه‌شن. ئه‌م هاوبه‌شیانه‌ ئه‌وه‌مان بۆ درده‌خات که‌ په‌نگه‌ هه‌ر دوو ئه‌فسانه‌ که‌ یه‌کێک بن و هاوبه‌شى ئه‌فسانه‌کان له‌ نه‌ته‌وه‌ هه‌ره‌ کۆنه‌کانى ئه‌م جیهانه‌ دربخه‌ن. گرینگ ئه‌وه‌یه‌ که‌ ئه‌و نه‌ته‌وانه‌ که‌ «گرڤى ئۆدپپى فرۆید» بۆ خۆیندنه‌وه‌ى به‌شیک له‌ ئه‌فسانه‌کانیان به‌ که‌لک نایه‌ت، پێویسته‌ تايه‌تمه‌ندیه‌ هاوبه‌شه‌کانیان په‌چاو بکریت.

چیرۆک و ئوستوووه‌ له‌ باره‌ى خۆشه‌ویستی برا و خوشک که‌ زۆربه‌ى کات وه‌کوه‌ عه‌شقیکی شاراوه‌ یان گوناح و بگره‌ بیه‌یایى چاوى لێکراوه‌، که‌ له‌ زۆربه‌ى شویننه‌کانى جیهان به‌ شیوه‌یه‌کى سه‌یر و سه‌مه‌ره‌ هاوشپۆنه‌، به‌لام له‌ چوارچێوه‌ى تايه‌تمه‌ندیه‌ کولتووورى و کۆمه‌لایه‌تیه‌کانى ئه‌و ناوچه‌ توشى ئالوگۆرى تايه‌تى و جیاواز بوونه‌ته‌وه‌. تا راده‌یه‌ک که‌ ئوستوووه‌ که‌ ته‌واو له‌وه‌ى که‌ ئیستا ده‌یگێرنه‌وه‌ جیاوازه‌، به‌لام دواى به‌دواداچوونیکى ورد، ده‌ر ده‌که‌وێت که‌ زۆربه‌ى ئه‌مانه‌ هه‌ر یه‌ک چیرۆکیان له‌ پشته‌وه‌یه‌ و ئه‌ویش بابه‌تى خۆشه‌ویستی برا و خوشکێکی ده‌رکراو له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌ به‌ بوونى په‌یوه‌ندى خۆشه‌ویستی نڤوانیان.

لێره‌دا ده‌توانین خۆیندنه‌وه‌یه‌کى واى بۆ بکه‌ین که‌ هه‌ر چه‌نده‌ ئه‌فسانه‌کان پێش زالبوونى گوتارى ئایینیش زۆرتتر به‌ شاراوه‌ ماونه‌ته‌وه‌، به‌لام دواى زالبوونى گوتارى ئایینى، چیرۆکی خۆشه‌ویستی برا و خوشکه‌ که‌ بۆ چیرۆکی هه‌لاتنى برا و خوشکێک له‌ ترسى دوژمنیک که‌ هه‌رشى بۆ ناوچه‌ که‌یان هه‌تانه‌، گۆردراوه‌ که‌ له‌ ترساندا بۆ ناو شوینیکى شاخاویى که‌ کانییه‌ک و په‌نگه‌ کوه‌لیکی لێ بیت، هه‌لاتوون.

مالینۆفسکی ده‌یگێرته‌وه‌ که‌ له‌ کۆمه‌لگه‌ى «ملانزى» که‌ برا و خوشک هه‌ینده‌ له‌ مندالیدا تیکه‌لاوى یه‌ک نه‌بوونه‌، دایک خاوه‌ن پێگه‌یه‌کى سه‌ره‌کى بووه‌ و دایکسالارى باو بووه‌، ئه‌مه‌ بۆته‌ هۆى ئه‌وه‌ که‌ کور نه‌توانیت دایک وه‌کوه‌ بابه‌تیکى نامووسى و شه‌ره‌ف ببنیت. پێچه‌وانه‌ى ئیستا که‌ کۆمه‌لگه‌ باوکسالاره‌، کور، باوک وه‌کوه‌ بابه‌تى شه‌ره‌ف نابنیت. به‌لام بابه‌تى شه‌ره‌ف و نامووس بۆ کور، خوشک بووه‌، که‌ هه‌ر ئیستایش زۆرتتر له‌ دایک، خوشک له‌ ژیر گوشارى نامووسپه‌رستى برا و باوک و بنه‌ماله‌ى کورده‌واریدایه‌. واتا خوشک، بابه‌تى شه‌ره‌فه‌ بۆ برا، جا ئه‌گه‌ر خودى براکه‌ عاشقى خوشکه‌ که‌ى بیته‌ یان بیه‌وێت له‌ گه‌لى دلدارى بکات، توشى چ کاره‌ساتیک ده‌بیت و پێچه‌وانه‌یشى بۆ خوشکه‌ که‌ به‌ راست ده‌گه‌ریت. لێره‌دا مالینۆفسکی ده‌یه‌وێت بلێت برا و خوشک له‌ بابه‌تى خۆشه‌ویستی بۆ یه‌ک که‌ په‌نگی عه‌شق بگریت خۆیان ده‌بیت دوور بگرن. به‌لام له‌ چیرۆکه‌ که‌دا کاره‌سات کاتیک ده‌خولقیت که‌ توخمیک له‌ جادوو خۆى درده‌خات و سیه‌ریک که‌ دایک له‌ ناو پیاڵه‌یه‌ک ناو بۆ که‌سیکی دیکه‌ سازى کردوه‌، به‌ هه‌له‌ له‌ کچه‌ که‌ى خۆى کار ده‌کات و کچه‌ که‌ عاشقى ناسراوترین کور ده‌بیت، که‌ براکه‌یه‌تى. ئه‌مه‌ ده‌بیته‌ هۆى تیکشکانى شه‌رمه‌کان و تابوکان. کچه‌ که‌ که‌ شیتى براکه‌یه‌تى و خۆى پێراناگیریت و براکه‌ که‌ بۆ سالانیکى زۆر وینه‌یه‌کى که‌ مه‌رنگ له‌ خوشه‌ که‌ که‌ى له‌ مێشکیدا هه‌بووه‌ و هه‌ینده‌ قوول له‌ گه‌لیدا په‌یوه‌ندى نه‌بووه‌، خۆیان ده‌دۆرینن و یه‌ک له‌ ئامپۆر ده‌گرن، عه‌شقیان بلاو ده‌بیت و ده‌که‌ونه‌ به‌ر چه‌قۆى خالۆه‌کانیان که‌ ده‌یانه‌وێت بیانکوژن. برا و خوشکه‌ ئاشقه‌ که‌ که‌ ئیستا توشى حه‌رامه‌ بوونه‌، به‌ره‌و شوینیکى شاخاوى هه‌لدین و خۆیان ده‌که‌ن به‌ ناو ئه‌شکه‌وتیکدا. له‌وئى به‌ بێ ئاو و نان ده‌میننه‌وه‌، له‌ دواساته‌کان یه‌ک له‌ ئامپۆر

سه‌رچاوه‌کان:

- حه‌مه‌په‌ش، سوڤان (۲۰۱۳)، کورد کینی؟ له‌ندن، وه‌شانخانه‌ى YPS دشر، گونتر (۲۰۱۱).
- کورد نه‌ته‌وه‌ى بئى ده‌ولت، وه‌رگێرانی که‌ماله‌دین محه‌مه‌دى، هه‌ولێر، وه‌شانخانه‌ى ئاراس.
- فرۆید، زیگموند (۱۳۹۷)، ته‌فسیری خه‌و، وه‌رگێرانی شیوا روویگه‌ریان، تاران، وه‌شانخانه‌ى مه‌رکه‌ز.
- کۆلیسکو، جۆرج (۱۳۹۵)، میژووى فه‌لسه‌فه‌ى سیاسى، وه‌رگێرانی خه‌شایار ده‌یهیمی، تاران، وه‌شانخانه‌ى نه‌ى.
- مالینۆفسکی، برانسلاڤ (۱۳۷۸)، غه‌ریزه‌ى زایه‌ندى و سه‌رکوترانى له‌ جفاکه‌ سه‌ره‌تاییه‌کاندا، وه‌رگێرانی محسین سه‌لاسى، تاران، وه‌شانخانه‌ى سالیس.

به كەشمە و نەشمەى هەوشارەو

(مەحمودى باوہ ئاغە، قوتابخانە بى ناونيشانە كەى هەوشار)

د . مەممەد رەھىميان - تىكاب

خستوو تە بەر بە شىك لە كە لە پووورى كوردە وارى، واتە بوون و
وجودى كوردە واريان بى ساغ كراو تەو.

زەوقى زمانى و لووى و تواناكانى زمانى گىرانهو و دەرپرېنى
جيهانى كەسەكان و هەروەها بە شىك لە مەعريفە و هزرى
لېكدانەو و جيهان و ژيان لە زاراوەى هەوشار، لە گۆرانى و
گىرانهو كانى كۆچكردوو مەحمود بابايى (۱۳۶۱ - ۱۲۸۰)
(۱۹۸۱ - ۱۹۰۱) لە داىكبوى ئاوايى «هەنگوور» و نيشتە جىيى
ئاوايى «قزقاپان» يان «وزگەپان» سەر بە شارى تىكابى
هەوشار) ناسراو بە مەحمودى باوہ ئاغە، رەنگى داو تەو.

مامۆستا مەحمودى باوہ ئاغە، چەن چىرۆكە ھۆنراو بە كە
لئى بە جى ماو كە برىتىن لە وەنەوش و بەرەزا، شىرە زەرد، شىرىن
و فەرھاد، عەزىز و كوبرا كە ھەر بەك لەم چىرۆكە ھۆنراوانە، لە
چەشن و شىوازي خۆياندا شاكارىكن و لە پۆلئىبەندى ئەدەبى
سەرزارە كيدا دە چەنە خانەى ئەدەبى رەوايى مەنزوو مەو. بىجگە
لەم بەرھەمانە، لە خۆويژى و گۆرانى چرىنەو و دانانى ئاھەنگى
نوئ و ئىداعى، لىزانى و بلىمە تىبە كى تايە تى ھەبوو كە ھەر
گوپىستىك مات و مەلاحى خۆى دەكات. لە و شرىتانە كە لە
گۆرانىيە كانى تۆمار كراون، دەردە كەوئى كە لە ھەر دانىشتنى كدا
بە بىوچان و بە بى ئەو وى كە بەندىك لە بەندىك بکەوئى يان
كەلىمە دووپات بکاتەو، كاسىتتىكى بە چەن ھەوا و ئاھەنگ
تۆمار كرددوو. لە ھەر كاسىتتىكدا كەسە كانى دەورو بەرى و
دياردە و دىمەنى ئەو كات و ساتەى گىرانهو تەو. ئەم گۆرانىانە
بە لە حەن و راويژ و شىوازيك و تراون كە زۆرتر مۆرك و
تايە تەندى رەوايە تيان پىو ديارە تا بەندى گۆرانى يان تاكبيژى
بۆ وەسف كردنى جوانى رپوومە تى يار. شىوازي گۆرانىيە كانى

۱ - ئەم چىرۆكە ھۆنراو بە لە لاىان نووسەرى ئەم وتارەو لە گۆفارى
«سرو» سالى ۱۳۷۷ى ھەتاوى لە ژمارە كانى ۱۵۱-۱۵۰-۱۴۹، دا بلاو
كراو تەو و كاك ئەحمەد بە حرىش لە كىتەبە بە نرخە كەى «گەنجى سەر
بە مۆر» دا داى ناو.

وتەو و وەنواندەو وى جيهان بە وشە و بە زمانى كردنى
بابەت و ھەست و نەستەكان و ئاوات و ئەوینەكان، كاردارىكى
بووناسانە بە كە بوون و ھەرمان دەخاتە بەر دياردەكان. بە بى
زمان، جيهان و مۆف ھەر وەك يەك كۆلەوارن و لە بوون و
مانا بىوهرىن. ئەمە زمانە كە بوون و واتا بە جيهان دەبەخشى و
نەفەسى مۆف لە قەوارەى وشە و رستەدا دەردە پرېت. مۆف
بە زمان و لە زماندا جيهان پىك دىتى و خۆى دە گىرېتەو.
بەم پىئە ئەو وى كە بە سەر زماندا زالە و لە گەمەى زماندا
شارەزايە، عالەمى خۆى باشتەر بەيان دەكات. بە پىي راقەبە كى
دياردە ناسانە، واقعىە تىكى لە پىشدا داينكراو لە بەرانبەر مۆفدا
نىبە كە مۆف رپووبەرووى بىتەو و دەرى بىرېت، بەلكو ئەمە
ھزر يان با بلىين زەينى مۆفە كە بە ئانقەست و بە مەبەستەو
رپو لە بابەتەكان دەكات و بابەت دەخولقېنى و بە زمان دەرى
دەخات. واتە بە بى مەبەست و وىستى مۆف، نە جيهانىك
بوونى ھەبە و نە ھەست و قەست و ئەوینىك لە پىناو جيهان
و بابەتە كانى بە دى دەكرېت. كە وايە زمان، بوون دەخاتە بەر
دياردەكان و ئەو وى نەبەتە سەر زار و نە كرېت بە زمان، بوونىشى
نىبە.

بە پىي ئەم پىشە كىبە، ھەر بابەتتىك و ھەر وىست و ھەستىك
و ھەر چەشنە بىرۆكە بەك كە چوو قەوارەى زمانەو و بازانە
بوونى خراو تە بەر دەنا وەك نەبوو و بابەتتىكى مەعدووم وايە.
زمانى رەوايى و گىرانهو بە كىك لەو بوارانە بە كە ھەبوون و
نەمرى دەخاتە بەر بىرۆكە و بابەتەكان. زمانى رەوايى، زمانىكى
جوانىناسانە بە كە ھاو كات لە گەل دەرپرېن و وەنواندەو وى
دياردەكان، لاىەنى ئەدەبىشى ھەبە و دەچىتە بوارى ھونەرەو و
ھەست و خەيال دەبووژىنېتەو.

لە بوارى ئەدەبى سەرزارە كى كوردىدا، گۆرانى و بەبەت،
دوو شىوازان كە لە بەستىنى زماندا خولقاون و بوون و مانەو و يان

مه حموودی باوه ئاغه به له وئیکه که پتر باری په وایان هه یه و حال و حه کایه تیک سه بارهت به دهوری پوژگار یان که سه کان و پرووداوه کان ده گیر نه وه. له م گیرانه وه یشدا زور به ی که لیمه و هه لبه سته کانی، خوی هه لی به ستون و ئیداعی دهم و ساتی خو یه تی. له م به ره مانه دا تازه گه ری، زمانیکی زه نگی، راویژی تایهت، ئیماژ و ههروه ها هه مو و تایه تمه ندییه کانی په وایه تیکی جوانیاسانه ی تیدایه.

خالو مه حموود، به پی شیوازی خوی له هه دانیشتییک و تو مار کردنی کدا، هه ست و حالی نه و دانیشته، پیگه ی بیسه ران و دانیشتوان و که سوکار و پیوه ندییه کانیا و کاروباری پوژرانه و خه م و حه سره ته تا که که سی و گشتیه کان و نه ئینییه عاتفییه کان و نه وه ی پیوه ندی به نه و شوین و کات و ساته بوو بیت، له قه واره یه کی په وایه ی و جوانیاسانه دا ده گیر دریتیه وه. بو به لگه کورته ئاورپیک له یه کیک له م دانیشتنانه ده دینه وه.

باران بارانه، قه نه بارانه
دونیای پیوه فا، ده وران ده ورانه
گه ردن زه رده کان بلاوینینه و
ته لای سه وزه وار بتا وئینینه و

لاواندنه وه لیسه دا به سی واتای نار و نه وازشکردن، به سوژ پیداهه لگوتنه وه و گیرانه وه هاتوه. تاواندنه وه ی ته لای سه وزه وار ئامازه یه به شیوه ی سوژمه ندی گیرانه وه که.

باران بواری، زوی نه گری گه رد
با تو ز نه نیشی له پامووره ی زه رد

به ئیجازیکی شاعیرانه وه، ئیماژیکی نو ی و به بزاف دروست کراوه که کورته کاتیک له هاتن و پابوردنی دلداره که ی ده گیر تیه وه و ئاوا ته خوازی نه وه یه که باران بیاریت و پامووره کانی نه وه گراوه جوانه گه ردی لی نه نیشیت. پامووره ی زه رد، ناراسته و خو ئامازه ده کات به خشل و خه ملی دلداریک و به و شیوه یه جوانی و شیوا ی زی و زیوه که ی ده نه خشیتی و په ننگه ئامازه به که سیکی دیاریکراویش بیت.

ئاخ و داخ و ده رد وه گل به رده خو م
خزمهت خانه دان ناکه س که رده خو م
وازم لی بیرا له و باخ دره خته
ئه ی مالی برمی دلدار ی سه خته
دایک دوو دلدار وه یه ک بگه یه نی
قه سری له به هه شت بو خوی ئه سینی

پیشکه شکردنی شار و لادییه کان به دلدار و خو شه و بیسته کان، په کیک له شیوه کانی پیهه لگوتن و وه سفی جوانییه که له گورانی هه وشاردا باوه، به لام شیوازی ئیداعی مه حموودی باوه ئاغه نه وه یه که هه رکاتیی دلی دینه جو ش و ده چینه دوخی به خشینه وه ی شار و شاروچکه کان، به یه ک شار و دوو شار نابی رازی و ده یان شار به دلدار ده به خشیت که هم شیوه وه سفه پیجگه له بایه خی هونه ری، هه سستیکی نیشتمان په وروانه ییشی پیوه دیاره و ناوبانگی شوینه کان ده خاته سه ر زاران.

هه وشار، پایه ناز په لکه و په شمه که ی
کی بکه م وه قوروان که شمه و نه شمه که ی
بیچار، پایه ناز بالا به نه وش ی

هه مه دان شیرین بو په خته ی که وش ی
زه نگانی پی به ی مولک زولفه قاری
لایه ق وه خو یه گونا گولناری
تیکاب به ش هه وشار، قرخلی و دوورباش
ئه ملای هه نگووران تا سه ر که ل مه راش
سایه ن قه لا به ی، دوو کوت شایه ند ه ش
پایه نازی که ی ن بو گول وه پیشکه ش
سه قز تا ده وران فه یز و لابه یگی
جووته مه مکه که ی وه ک هه نار گه یی
ئاخ له مه هاباد هه زار ده روزه
بی تو بی شه وقه، شار وا بیتازه
خال وه ک هه ساره، گونا گه رده کان
بی زینه ت نه وی شاره کورده کان

به دوا ی ئه م شارانه دا به شیک ی زور له دیهات و ئاوا یه کانی
هه وشار یه ک ده خات و ده یکات به ئامیانیک بو ده برپینی
هه ست و هه لبه سته که ی.

سه ر گوی مه مکه که ی یاقووت و مه رجان
کام بی رای بی دین تو ی له من په نجان؟
په نجی من کیشام له جاوی تیشی
یاره پ په نجی دل کافر نه بکیشی
په نجی من کیشام چه ری و حالته زان
یه سو نه بکیشا هه فت سال له زیندان
هه فت سال وه ک پوژی، دو س ده سم کیشا
نه پام هه ل ته کهوت نه شانم تیشا
جو او یارم بیرن دابان وه ناکه س
ناه و ناله م لای فه رد فریاره س
جو او یارم بیرن وه مات و مو شکل
پاوه نگیریان کاردوه شووی ناوه دل
ئه گه ر چاره نووس بکه وینه مشتم
قه تل سه ری ته که م تا پشته ل پشتم
شه وان دادمه چه ریو بولبولان
من په ریو یارم، یاریش بو گولان
من و قایه زه رنگ له کوینا به نین
که و و کوتره که ی سه ر ده ماوه نین
ئه مه سالیکه و له یه ک دوورین
گیره وه ی کاشان مه نته قه ی قومین
ئه من و قایه زه رنگ وا زه ننگ زریابین
وه ک له یلی و مه ژلووم له یه ک بریابین
دل له دلدار ی نه پرس و ترسه
هه رچی من بیژم حه رف نه و دروسه
مه لایه بیور ی ماره ی دلدار ی
هه ف را وه کو ل بیوه ی بو هه یوان ساری
مه لا بیور ی ماره ی نه وه دل
بیتیه قازان بی ریتی وه کول...

پیوه ندی واتایی و یه کانگیری وینه کان له به ند و که لیمه کاند
و دووپا تکر دنه وه ی وشه و که لکوه رگرتنی جو راو جو ر له بارستا
و لواوی مانایی و کار کرده جوانیاسییه کانیا، شیوازیکی
په وایی داوه به م گورانیانه. په وایهت و گیرانه وه ی که شه وه وای

غەياس شەفيعی - تیکاب

ههنگامه‌ی دلداری

(خویندنه‌وه‌ی به‌یتیکی ره‌سه‌نی هه‌وشار)

من وشه سه‌رما‌بردیه‌که‌ی ئه‌وین و خو‌شه‌ویستی بن ک‌و‌لی شو‌رم. ۱. من شیعه‌ی لیتقه‌وماوه‌که‌ی چه‌م گو‌یزان ۲ و غه‌ی‌اوای ۳ هه‌وشارم. من وشه‌ی ره‌قه‌له‌ها‌تووی هه‌له‌ته‌کان چه‌م گو‌یزان و له‌ دایک‌بووی بن ک‌و‌ل شو‌رم. به‌فره‌سه‌ره‌ی عه‌شق هه‌لمی گرت و بردمیه‌ ئه‌وپه‌ری سنووری خو‌شه‌ویستی و له‌ چرکه‌ساتیکدا پاراوی عه‌شقی یه‌کتر بووین و له‌ شه‌وه‌زنگی زستانیکدا له‌ ک‌و‌ل شو‌ره‌ی چه‌م گو‌یزان له‌ باوه‌شی «عه‌زیزه» که‌م دل‌م تۆقی و له‌ ترپه‌ که‌وت. هاواری عه‌شقم له‌ می‌شکی خه‌مۆکی سه‌ی «شوکره» ده‌نگی دایه‌وه‌ و هه‌لتۆقی و له‌ گه‌رووی به‌یتییژه‌که‌ی هه‌وشار بوومه‌ بیره‌وه‌ری و سه‌ردپیری گو‌فار و میدیاکان. سنووری په‌ژاره‌ی هه‌وشارم بری و چومه‌ نیو لیپرسینه‌وه‌ی چۆنیه‌تی کاره‌ساتی به‌یتی «عه‌زیز و ک‌وبره» و بوومه‌ لقی زیرینی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی.

سه‌ی شوکره‌ی سه‌ییدی، بیژهری به‌یتی «عه‌زیز و ک‌وبره» دانیشتووی ئیستای شاری تیکاب، سالی ۱۳۱۷ه‌تاوی (۱۹۳۸) له‌ گوندی «داژبه‌رات» له‌ دایک بووه. تا ته‌مه‌نی هه‌فده‌ سالی له‌ داژبه‌رات ژیاوه‌ و پاش به‌ ئه‌نجام گه‌یانندی سه‌ربازییه‌که‌ی ئیدی بو‌ داژبه‌رات نه‌گه‌رایه‌وه‌ و بته‌ و باره‌گای پیچایه‌وه‌ و مالی باری کرد بو‌ که‌ریم‌اوا.

سه‌ی شوکره‌ هه‌ر له‌ می‌رمندا‌لییه‌وه‌ عاشقی گۆرانی و خو‌ویژی بوو و به‌هره‌ی گۆرانی له‌ می‌شک و ئیسقان و پیستیدا چینه‌ی کردبوو و به‌ ته‌مای هه‌لقولین بوو. به‌ وته‌ی خو‌ی دوو که‌سی تایبه‌ت له‌ گه‌شه‌سه‌ندنی به‌هره‌ی گۆرانی له‌ سه‌ی شوکره‌دا کاریگه‌ریه‌کی به‌رچاویان بووه. سه‌یید «عه‌بدوللای په‌ناهی» و سه‌یید «مه‌مه‌ده‌مین مه‌حمودی» که‌ له‌ «داژبه‌رات» داهاوسی‌ی مال سه‌ی شوکره‌ بوونه. ئه‌م دوو خو‌ویژه‌ له‌ سه‌رده‌می می‌رمندالی سه‌ی شوکره‌ دایمه‌ شه‌ره‌گۆرانیان بووه و سه‌ی شوکره‌یش له‌ سه‌ر دیواری حه‌وشه‌ی مالی خو‌یانه‌وه‌ گوپی هه‌لخستووه‌ و چیژی وه‌رگرتووه‌. سه‌ی شوکره‌ که‌ پیده‌گات و ده‌گاته‌ تیفیقه‌ی لاویه‌تی له‌ گه‌لیاندا ده‌س ده‌کات به‌ شه‌ره‌گۆرانی و به‌ ده‌نگ و راویژی ئه‌وانه‌وه‌ گو‌ش ده‌کریت. ورده‌ ورده‌ ته‌مه‌ن تیپه‌ری و گۆرانی له‌ سینه‌ی به‌رینی سه‌ی شوکره‌ ساوا بوو و بالای کرد و ده‌نگ و ده‌راوی بوو به‌ گۆلی مه‌جلسه‌کان و شه‌وچله‌ی شه‌ونشینیه‌کانی هه‌وشار و گه‌وره‌ خو‌ویژیک هه‌لکه‌وت. زه‌ماونده‌کانی هاوشار به‌ ده‌نگی رازایه‌وه‌ و خه‌می زه‌مانه‌ و ته‌می خه‌مۆکی ده‌وران په‌وییه‌وه‌:

ئه‌ی کۆله‌ لی‌سو باوانم، ئه‌ی چه‌رمۆل باوانم
ئه‌و خه‌وه‌ ناخپرو وا که‌وت له‌ چاوانم
ته‌قه‌ی پاتان بی‌ ده‌سوور گو‌یاغاجی
هه‌ر وه‌ک بیستمه‌نی دایمه‌ په‌واجی
خۆم زه‌رد و زاییف، لی‌و وه‌باری تۆم
عالم ته‌یزانیت نازیه‌تباری تۆم
ئه‌و کچه‌ وه‌ ته‌قلیم بانه‌مه‌ریه‌سی
ئه‌ه‌گرچه‌ی له‌ بان گۆنای شه‌ریه‌سی
زولفه‌ ره‌شه‌که‌ی تال‌تاله‌و بووه
هه‌ر تالی‌ مه‌عموور بان خالی بووه
بو‌ باوان ته‌رۆیت، ئه‌م تۆریانته‌ چه‌س
بو‌ مال ئیمه‌تیت، ئه‌م گرینته‌ چه‌س
که‌زه‌ی دل‌ نییه‌، که‌زه‌ی که‌بابه
ره‌حمی خیرت وی، که‌م بی‌وه‌فا به‌

سه‌ید شوکره‌ی سه‌ییدی

له كانی هاتوه و ها وه زيخ شوړياو
له نج و لاری جوان له شووه كهی توريو
خالپکی کوتا له ژیری غهوغه و
له قهز کوتایه بو جیهی ماچی شهو

له شهخته و سهخته زستانیکي سالی ۱۳۴۹ هی هتاوی
(۱۹۷۱) له هه وشاردا کاره ساتیکي دلته زین روو دها و
«کوبره» گوناغی، کچی گه وره مالیکي ناوچه که، ره دووی
دلداره که هی ده که ویت و له شه و زهنگی تراژیدیدا له سه رمان
ره ق هه لدیت. تراژیدیا یه که که ده بیته هه وینی بهیتی «عه زیز
و کوبره» له ناوه ز و ناوازی سه شوکره دا. شه رو داوه هی
چم گوینان که نه ژنه فی له که ش و هه وایه کی خه ماویدا،
بنچینه هی بهیته که داده ریژی و موسیقای به بالادا هه لده دووری.
هه رکه سی گوی له بهیتی «عه زیز و کوبره» ده گری به دلپکی
خه مبار و نوستالژیکه وه، نایدولوزیای خاوه ن ده سه لاتی
کومه لگای شه و سه رده مه به تاوانبار ده زانیت و به دلپکی پر
له سه سه ته وه شه و په سیه ره له بهر ده ست خوینته ر داده نی که
تا که ی ژن له کومه لگای کورده واریدا ده بی بیته قوربانی خو
به زلزانینی پیاوان کومه لگای باوکسالاری

کاره ساتی «عه زیز و کوبره» شه و راستی هه مان بو دهره خات
که ژنانی شه کومه لگایه هیند بیده سه لات کراون که ته نانه ت
ناوان هاوژینی خویشیان هه لبریژن. ژیانان لی ده بیته ژان و له
ژیر ته وژمی ده سه لاتی باوک و برادا ده چه مینه وه و له شه سه مپی
مان و نه ماندا گیروده ده بن. کوبره، ده زورانی عه زیز بووه به لام
باوکی کوبره له بریاری خو ی پاشگه ز ده بیته وه و کوبره داده نی
بو ژن به ژن بو کوره که ی. کوبره دل له عه زیز هه لناکه نی و ناچار
له شه و زهنگی زستاندا به ره و چاره نووسی نادیار ده ست له نیو
دهستی دلدار له گه ل عه زیزی خو ی له تاریکه شه و پکی زستاندا
ره دوو ده که وئ. له ناامدا کاره ساتیک «عه زیز و کوبره» له
به سینی عه شق ده خولقی و پتر له ۵۰ سال له مه و پیش، سه ی
شوکره وه کوو چیرو کیک به رده پناخه ی بهیتی «عه زیز و کوبره»
داده نی تا له شوین شه و دوو دلداره جوانه مه رگه دا چیرو کیک
به میرات بمینینه وه که پاسکال و ته نی «هیچ که س هینده فه قیر
نامری که هیچ شیکي لی نه مینینه وه.»

نه گهر چی عه زیز و کوبره بوون به قوربانی کومه لگای
باوکسالار و به په ک نه گه یشتن و ژیانی هاو به شیان راسپارده ی
نه مان کرد؛ به لام به نه مانی خوینان، توانیان دابونه ریتی ژن
به ژن له کومه لگا پوچینه وه. خیره تی کوبره و به ره له سستی
له گه ل بریاری باوکانه، ئیستاکانی له ته نیشته بهیتی «مهم
و زین»، «لاس و خه زال»، «شیرین و فه رهاد» و هتد له توی
بهیتی «عه زیز و کوبره» له ناو شه ده بی فولکلوری کوردی
ده رده وشیتته وه و کومه لگای کورده واری وه بهر پرسیار ده خات
و دابه چه قبه ستوه کان هه لده وه شینینه وه.

به هه لسه نگانندی لایه نه داستانیه کانی بهیتی «عه زیز و
کوبره»، شه و راستی هه رده که وئ که سه ی شوکره، هونه رمه ندیکي
به هیژ و به توانا بووه که سه ره رای نه خوینده واری توانیویه تی
دارشیتیکي داستانی به رو داویکی راسته قینه به خشیت و

به توخم و ره گه زه داستانیه کانه وه بیرازینینه وه و به زمانیکي
هه سبزوین و به یارمه تی وشه و موسیقا، چنگ له سه ر خه یال
و دلی بیسه ر داچه قینی و تا کوتایه به بیوچان گوینگر به دوا ی
خویدا پاکیشی و چیری پته وی چیرو کیکي ره سه ن به بیسه ر
به خشی.

هه ر له سه ره تاوه که ده سستی پیده کات به وه سفی جوانی
کارا کتیره کان، هه و بونه ی قهیرانیکي نادیار چیرو که که
دیاری ده کات:

سه ی شوکره ی عه ودا ل ناوا خو ویزم
عه زیز و کوبره س، باسی با پیژم
هه نگامه ی دلدار، هه نگامه ی دلدار
عه زیز ناواره س له شوین هه وری لار
هه ر عه زیز دونیای لی بووه زولمات
یار بو چاوبه له ک، دیده چه ی لیتهات
عه زیز بو کوبره رو حی راسپارد
رابه ریکي زوو بو لای باوکی نارد
زام تازه و کونه م بیژه کولیاوه
گهر ژن تیری بووم وه ختم ته واه
تورش و شیرینه، نه رمه وه ک ریواس
هه ر ئیژن کوبره س، که نیشک مسه فاس
نه گهر من کوبره بوینم وه چاو
دواروژ خانه ی خووم، خه لک نایکا خراو

...

سه ی شوکره شه وه ی که پیدایستی گیرانه وه ی داستانیکه
به وردی په ک له دوا ی په ک له بهیتی «عه زیز و کوبره» به
شیر ده یه ونینه وه و ناموژگاریه نه خلاق و کومه لایه تیه کان،
نالوزی عاتفی، سوزی ده روونی، به سینی قهیرانه کان،
تایه تمه ندی میژووی و دیالوگی کارا کتیره کان به شیوه یه کی
پر سوز ده رده بری و دلی گوینگر داگیر ده کات؛ به شیوه یه ک
که گوینگر چه ز به ته و او بوونی چیرو که که ناکات. له نا کامی
شه نووسینه دا شه وه ی که پیدایستی چیرو کیکي ریکوپیک
و شیاوه، له چیروکی «عه زیز و کوبره» دا بهر چاو ده که ویت.
بو به لگه چند دیر له بهیته که ده خه مه ر بهر دیده ی خوینته ری
هیژا.

ناموژگاری نه خلاق باوکی عه زیز:
شه من باوکتیم، قسه بکه م بوت
باش په سه نی که، چون ژن وه سا کوت
چونکا شه دیبه دوس و دوزمه
هه ر شه مه ژته هه تا مردنه ...

نالوزی عاتفی و زه نی عه زیز و زه مینه ی میژووی
داستانه که زور به توکمه یی و پته وی به ره و پیش ده چیت؛ که
چند دیریکي ده خریته بهر چاو:

نارام بو نی وه روژ و وه شه و
من خووم ره سیده م، خویشکیشم تازه و
خو ته و او کویرم، خالو له دیبه
وه خوا و پیغه مه ر، قه رارم نیبه
دیوانه که ی دل، دل پر له وه ره م

عاتفی دەمی گێرانهوه که و به زمانی کردنی ئەو کات و ساته، تايهتەمەندی گۆرانییه کانی مەحمودی باوه ئاغەیه. گێرانهوهیه که به هۆی وتنهوه و وهواندنهوهی شوین و کات له قهواره‌ی گۆرانی به مانا باوه که‌ی تیده‌په‌ریت و پوخساریکی ره‌وایی ده‌گریته‌ خۆوه.

خۆوێژی و بویری له وه‌سفکردنی هه‌ر باه‌تییکی کتوپر و ساتی، پێهه‌لداگوتن به‌ به‌رده‌نگه‌کان و گێرانهوه‌ی بارودۆخ و پێوه‌ندییه‌ کانی خانه‌خوپی دانیشته‌کان، تیهه‌لکیشی به‌ند و باوه له‌پێشداگوتراوه‌کان له‌گه‌ڵ به‌ند و باوه‌کانی هه‌وشار و هینانی وشه‌ی هه‌ورامی و کرمانجی (کوریدی ژووورو) وه‌ک سه‌روا له‌ دارشتیک به‌پیی بزاراوه‌ی هه‌وشاری، سازدانی لیکدراو و ته‌رکیه‌ نویه‌کان بۆ وه‌سفی باه‌ته‌کان، که‌لکوه‌رگرتن له‌ شتومه‌کی ده‌وروهر بۆ شو به‌هاندن و وه‌کاره‌یتانی خوازه‌ی نوی، گۆرینی په‌یتاپه‌یتای هه‌واکان و داھینانی میلودی و ریتمی تازه، وای کردوه که شیوازی مەحمودی باوه‌ئاغه له‌ چرینه‌وه‌ی گۆرانیدا وه‌ک قوتابخانه و شیوازیکی تايه‌تی خۆی له‌ قه‌لم بده‌ین.

به‌و هۆیه‌وه که تايه‌تەمەندی به‌ره‌تی گۆرانی و گێرانه‌وه، به‌ ده‌نگ و وتنه‌وه‌یه. نووسینه‌وه و هه‌روه‌ها خۆیندنه‌وه‌ی له‌ قه‌واره‌ی باه‌تییکی نووسراوه‌دا، سیمای پاستینه و په‌وایی باه‌ته‌که تیک ده‌دات.

سه‌ره‌پای باه‌خی ره‌وایی به‌ره‌مه‌کانی مەحمودی باوه‌ئاغه، باه‌خی زار و بیژه‌ناسی هه‌وشار و تايه‌تەمەندییه‌ کانی زمانناسانه‌ی له‌ گوینگرته‌دا ده‌رده‌که‌وێت. له‌ لایه‌کی ته‌ریشه‌وه ئەم گۆرانی و گێرانه‌وانه، هۆکارینکن بۆ پاراستنی زمان و گه‌نجینه‌ی به‌رینی وشه و شارپسته و ده‌سته‌واژه کوردیه‌ پوخت و پاراوه‌کان که ده‌بیته سه‌رچه‌شیک بۆ نووسه‌ران و شاعیران و بیژه‌رانی کورد.

ئاکام و به‌ره‌مه‌ی ئەده‌بی که‌سایه‌تیه‌ک له‌ بالایی مەحمودی باوه‌ئاغه که ده‌بی وه‌ک بلیمه‌تی بواری ره‌وایه‌تی سه‌رزاره‌کی کوردی ناوبه‌رده‌ی بکه‌ین، بیجگه له‌و به‌ره‌مه‌مانه‌ی که تۆمار کراون، په‌روه‌رده‌بوونی گه‌وره گۆرانیبێژانیک له‌ ئاستی «سه‌ید مەحمەد سه‌فایی»، «سه‌ید شوکره‌ی سه‌یدی»، «سادق هه‌وشاری»، «سدیق ئەحمەدی هه‌نگووری»، «عه‌بدوڵلای ئەسه‌دی» هه‌رکامه‌یان خاوه‌ن ناو و شیوازی تايه‌تی خۆیان.

ئهمانه‌ په‌وایه‌بێژی گه‌لن که به‌ ده‌نگ و گۆرانی و وشه و پرسته‌ی له‌به‌ردلان و خۆش، بیجگه له‌ تیراو و پاراوکردنی ئەوین و عاتیفه‌ی گه‌ل، میراتیکی به‌رینی زمان و زاراوه‌ناسانه‌یان بۆ راگرتن و په‌ره‌پێدانی زمان و ئەده‌بی کوردی به‌ جێ هیشتوهه که بیجگه له‌ باه‌خی زمانناسی و ئەده‌بی، گه‌نجینه‌یه‌کن بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی میژوویی و کۆمه‌لناسی و ده‌رووناسی گشتی کورده‌واری و هه‌روه‌ها ناوچه‌ناسی.

له‌ شوینی ئەگه‌رم، ژن وه‌ژنی ئەکه‌م خالیک‌کی له‌علله و یه‌ک‌کی یه‌مه‌ن گه‌ر ئەم چوار دله، یه‌ک بکه‌ن په‌سه‌ن زام تازه و کۆنهم، گشتی کولیاوه په‌سه‌نمان کردیه‌ و کارمان ته‌واوه عه‌زیز دیوانه‌س له‌ شوین هه‌وری لار ماره‌یی پاییز، زه‌ماوه‌ن به‌هار له‌ دونیای رۆشن جاده‌ی غه‌ریبین شیرینی خۆران، ئەوه‌ل ئیمه‌ تین....

بزانی دیاژگی که‌سایه‌تیه‌کان و دیارده‌ی باوکسالاری له‌ دێره‌کانی خواره‌وه‌ چۆن خۆی ده‌نوینێ:

بالای وه‌ک نه‌مام گه‌ردن وه‌ک قومی عه‌زیز هاته‌وه، کا مسه‌فای دی ماجه‌رای گه‌ردوون سه‌ری لیم داوه ئیتر وه‌عه‌دمان، خالۆ ته‌واوه مسه‌فا وتی، بۆ مردن خاسم رۆله‌ خه‌لک کوینیه‌ی، عه‌زیز ناتناسم ئەزانم دلته، په‌ره‌ له‌ وه‌ره‌م من بۆ ئەو کورمه‌ ژن وه‌ژن ناکه‌م با له‌ سه‌ر بالایی بکه‌ن فه‌لاقه ژن وه‌ژن ناکه‌م ئەو کورمه‌ ئاقه عه‌زیز بێده‌نگی له‌ کوبه‌ری روانی وتی خالۆ بۆ، تۆ په‌شیمانی په‌نجی وه‌ک قه‌لم، سینگ و وه‌ک ده‌فته‌ر ژنو پی ناده‌م هه‌تا رۆژ مه‌حشه‌ر

باوکی کوبه‌ره‌ به‌ پیی یاسا و ئایدولۆژیای باوکسالاری، بریاری خۆی هه‌لده‌وه‌شینیته‌وه. عه‌زیزیش دوا‌ی شه‌ش مانگ ده‌زورانداری له‌ کرده‌ی کا مسه‌فا، باوکی کوبه‌ره‌ سه‌ری سوور ده‌می و هیچ چاره‌یه‌کی بۆ گه‌یشتن به‌ کوبه‌ره‌ نامینی و کوبه‌ره له‌ به‌رانه‌ر نه‌ریتی هه‌له‌دا راده‌وستی و له‌ زولم و دووچاوه‌کی جیکه‌وتووێ ئەوسه‌رده‌مه‌ وه‌ره‌ز ده‌بی و بریاری خۆی ده‌دا و چاره‌نووسی خۆی به‌ ئەستۆ ده‌گرێ. ئیره‌ ته‌شقی چیرۆکه‌که‌یه که کوبه‌ره به‌ عه‌زیز ئەبێ:

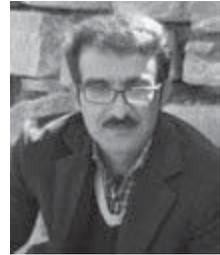
کوبه‌ره وتی من جه‌ری سووتیاوم له‌ کاری دلا من خۆم هه‌ساوم ئەمه‌ شه‌ش مانگه‌ من بۆت چاوه‌ریم هه‌لسه‌ با برۆین من له‌ ته‌کتا تيم

کوبه‌ره و عه‌زیز ده‌ست له‌ ناو ده‌ست، له‌ ته‌نگانه‌ی خۆراوا و له‌ سه‌خه‌تی سه‌هۆل و سه‌رمادا، به‌ره‌و ئاسۆی نا‌روون وه‌رێ که‌وتن. روو له‌ شه‌وه‌زه‌نگی چاره‌نووس، چاره‌نووسی که‌ له‌ ده‌فته‌ری سینگ سه‌ی شوکره‌دا بوو به‌ چیرۆکی هه‌تایی.

ژێرنووس:

- ۱- کول شو‌ره، نیوی ئەشه‌که‌وتیکی به‌ناوبانگه له‌ هه‌وشار که تراژیدیای عه‌زیز و کوبه‌ره له‌وێ رووی داوه.
- ۲- دۆله‌دارستانیکه له‌ ناوایی گوناغاجی هه‌وشار
- ۳- کانیه‌کی په‌مزاویه له‌ ناوایی گوناغاجی هه‌وشار

گهشتیک به باخی نووسراوه کانی میرزا حوسهین فهقیهی ههوشاردا

نیرهج کاکهیی - تیکاب

کۆی بهرهم و نووسراوه کانی مامۆستا فهقیهی زیاتر له ٤٥
بابهتیی بهنرخه که به فهرههنگ و دابونه ریت و کهله پووری
ناوچهی ههوشار تهرخان کراوه. بهداخه وه له م چل و پینج
بهرهمه ته نیا په کیان چاپ و بلاو کراوه ته وه.

١: گۆرانیه کانی ناوچهی ههوشار، که له لایهن بلافۆکی
ناژوان له سالی ١٣٩٦ چاپ و بلاو کرایه وه، هه لگری دهیان
گۆرانسی فۆلکلۆری کۆن و بهنرخه ناوچهی ههوشارن که
مامۆستا کۆیانی کردۆته وه و له کتیبیکدا بلاو و زیندوو یانی
کردوه ته وه و ئیستا هونه رمه ندان و خه لکی ناوچه که که لک و
چیزیان لی وه رده گرن، له وانه:

کلهی کینی توور کهم بکه چاوت
باله ههوشارا کهم بیوه ناونوت
ههوشار پایه ناز کهشم و نهشمه کهی
خۆم بم وه قوروان په لکه و پهشمه کهی
داشپه رات بو توو و باخ بهریه وه
وهک ملکه ساحیو بنیشه سهریه وه
نه چیر نه چیر کهن نه چیر وه بهخته
ئهو ژنه به گزادهی تازاوهی تهخته
شه مامهی کالکهن کور بیگری له دس
نه وهک گر کهی کال له گ مالیک ههس.

٢: ژن هینان، باسیک له سهه چۆنیه تی ژنه پینان و ژیانی
هاوبهش له رابردووی ناوچه که.

٣: خوارده مه نیسه له بیره وه چوو هکان، کتیبیکه له ١٣٠ لاپه ره
له سهه هندی چیشته و خوارده مه نی و گژ و گیای سرووشتی
ناوچه که بو خواردنی ده کار هاتوون و باو بوونه. هه ندی له وانه
بریتین له: گو نینه، په تله، پرشته و دو، دانه کولانه، پیلی برویش،
قهیماخ، سایله، سه مه نی، که شککه ک، کایلۆش قاویت و ناوی
هه ندی گیا و رووه کی ناوچه که و چۆنیه تی لیتانیان.

٤: شه وچرای دیوه خان. له ١٢٥ لاپه ره، هه لگری چه ند
چیرۆک و سهه بوردهی کۆن که پر له په ند و نامۆژگاریه.

٥: کشتوکالی خۆمالی، له ١٢٠ لاپه ره که باسی
چۆنیتهی کشتوکال له کۆنه وه تا ئیستا ده کات، په کیک له
تایه تمه ندیه کانی ئەم کتیبه بیره پینانه وهی ناوی که ره سه ته
کۆنه کانی تایه ته به بواری کشتوکالی کۆنه له ناوچه که دا.

٦: ناژه لداری ههوشار، له ١٥٠ لاپه ره باسیکی تایه ته به
ناژه لداری له کۆنه وه تا ئیستا و تایه تمه ندیه کانی ناژه لان و

ژیان بو مروّف وه که ئەمانه تیک وایه، رۆژیک پین ده نییه
ئەم دنیا به و چەن رۆژیک ده ژیت و له ئاکامدا ده پین رۆژیکیش
به جی بیلیت. وه ک ئەو میلو پینان مروّفه ی که به درپژایی میژوو
هاتن و ژیانو به جیان هیشته. جا گرینگ ئەوه یه که تو ی
مروّف چۆن ژیا بیت و چیت کرد بیت و کاتی به جیت هیشته،
چیت به جی هیشته بیت. که سی و ابووه که به ژیا نیکی کورته وه
گه وره ترین ئه رکی به جی هینا وه و با شترین خزمه تی به خو ی و
کۆمه لگه که ی و ته وای مروّفایه تی کردوه. که سی واش بووه
که کورت یان درپژ له ماوه ی ژیا نییدا بووه ته هو ی و پیران کاری
و کوشتوب و له ناو بردنی کۆمه لگه و گه لان و ژیرخانی چه ند
ولات. که سی وایش بووه که له هیچ بواری که وه هه ر هیچی
نه کردوه و هاتوه و ژیا وه و چوو به هیچ. له م سی جۆره
ژیا نه، ئەوه ی خزمه تکاری خه لک و کۆمه لگه و مروّفایه تی
بوو، هه میشه ناوی چاک و ئاسه واری باشی لی به جی ماوه و
تا هه تایه باسی چاکه ی و خزمه ته کانی له یاد چین و تو یژ و
کۆمه لانی خه لک ده مینته وه.

ناوچه ی ههوشار به گشتی و شاری تیکاب به تایه ته،
هه لکه وتوو له باشووری پارێزگه ی ورمی له رۆژه لاتی
کوردستان هه میشه مه کۆی دلسۆزانی ئەم گه له بووه و زۆر
که سایه تی باش و بهرچاو و دلسۆزی لی هه لکه وتوو ه که
ئەمانه تی ژیا نیان به ده رفه ت زانیوه و ئەوه ی له ده ستیان هاتوو ه
بو خزمه تی خه لک و زمان و که له پوور و نه ته وه، دلسۆزانه
کردوو یانه. په کیک له م تیکۆشه ره دپیرانه ی ناوچه ی ههوشار
که ته مه نیکی دوور و درپژی تهرخانی خزمه تی فه رههنگ و
دابونه ریت و که له پووری نه ته وه که ی و ناوچه که ی کرد و
له ماوه ی هه لی ژیا نییدا به رده وام هه ولی تیکۆشان و رینوینی
خه لک و به تایه ته لاوه کانی ده فه ری ههوشاری دا، یادگه ش
میرزا حوسهین فهقیهی گه زده ره ی ههوشار بوو.

له ژماره ی چوارده ی گۆفاری به یان، و تاریکی پر و بوخت
و پرتویکل و ناوهرۆک بو رپزلیتانی له خزمه ته کانی میرزای
فهقیهی به ناوی «کوانووی که له پووری ههوشار» له سهه ژیان
و که سایه تی میرزا حوسهین بلاو کرایه وه، که به جوانی ئەو
به رپزه ی ناساندوو ه. هه ول ده دریت له م نامیلکه یه دا به ره هم
و ئاسه واره کانی میرزای نه مری ههوشاری و تایه تمه ندی و
گرینگی نووسراوه کانی له سهه ناوچه ی ههوشار بناسیندریت.

ناژەلداری له ناوچهی ههوشاردا.

۷: ئاوابی ئیمه، گەزدهرهی ههوشار، له ۱۲۰ لاپههه که باسی ناساندن و تایهتەندیهکان و میژوو و کهژ و دەر و دۆلهکانی زیده کهی نووسه ره.

۸: شهوگاری پاییز، ئەم کتیبه له ۱۲۵ لاپهههه و هه لگهه هه ندی پهنه و چیرۆک و سه ره بورده و قسه ی نه ستهق و خو شه که ئە و کات خه لک له شهوگاری پاییز له ناوچه که دا له دوری یه ک کۆ ده بوونه وه و ده یانگه یه وه.

۹: دیوانی مام ره حمان، له ۲۹۰ لاپهههه دا هه لگهه شیعری که سایه تیه کی هه وشاری به ناوی مام ره حمانی داژۆلا خیه.

۱۰: عه زیز و کوبرا، له ۳۰۰ لاپهههه دا باسی رووداویکی تراژیک و ئەویندارانه ی ناوچه ی هه وشاره که له په نجاکاندا له م مه لبه نده رووی داوه و له لایه ن چهنه خۆویژی ناوچه که وه کراوه به بهیت و تۆمار کراوه. باشترین و به ناوبانگترین بهیت، له لایه ن هونه رمه ندی به ناوبانگ سه ی شوکری هه وشاره وه و تراوه که میرزا حوسه ی ن له زاری سه ی شوکروه نووسیویه ته وه.

جوای دیه وه کوبه ره ی ته نه په ره ره تۆ وه شوینما بی، من ئە که فمه بهر نه موت ئە سه که ناز چوار گو شه ی مۆره ناو دۆس و دوژمن که م لیم بتۆره تۆ بزرا ئە م کاره چهنی نا جو ره له گو تا غا جیه وه چوونه کول شو ره چهنی سوورپان خوار له م وه ره و له وه کوبه ره وه شوینیا و عه زیز که فته بهر کوبه ره بازارم بۆ تۆ بوو که ساس هه ره کوینه ئە رهۆم شاخ و لاوه لاس

۱۱: زه ره ده ههنگ، له ۳۰۰ لاپهههه دا، شانامه ی کوردیه و باسی شه ری رۆسته م له گه ل دیوی زه ره ده ههنگ به زاراوه ی که له پوری ده کات.

۱۲: هه م ژن و هه م ژان، له ۱۰۰ لاپهههه دا باسی چۆنی تی دۆخی ژیا نی هاو به ش و باشی و خرابی هه ندی ک ژیا ن و ژنا ن و پیاوان له رابردوودا به شیوه ی چیرۆک و شیع ره ده کات

سه د سوار له سواری خیلی خواجه وه ن به یانی ئە م کاته بی ن بۆ زه ماوه ن سه د سوار له سواری خیلی هه مه وه ن شه وه کی ئە م کاته بی ن بوو کی بووه ن سه د پیاو له پیاویه ل کور کوره ی مه نمی بی ن بۆ زه ماوه ن بوو ک رهنگ گه نمی سه د سوار سواریه ی له خیل تیه کۆ با لیره وه بی ن به برۆ برۆ

۱۳: خانخانی و ده ره به گی، له ۲۰۰ لاپهههه دا به گه یه نه وه ی هه ندی ک چیرۆک و سه ره بورده باسی ده ورا نی فیو دالیزم و چۆنی تی هه لسه که وت و زولم و زۆری ئە و کاته ی خان و ده ره به گه کان ده گه یه نه خۆ وه.

۱۴: با قسه ی خو ش و ن نه بی چاکه، هه لگهه هه ندی ک قسه ی خو ش و نه ستهق و سه ره بورده ی شیرینه.

۱۵: وته زی په نهکانی باو با پیران، ئە م کتیبه نزی که ی ۸۰۰

لا په ره یه که هه لگهه سه دان سه ره بورده و قسه ی خو ش و په ند و ئامۆزگاریه، نموونه یه ک وه ک رسته ی مرواری مامۆستا عه لئه دین سه ججادیه که میرزا له دریزی ژیا نی دا کویانی کردۆته وه:

خالۆ عه به ی چه په ره یی که عه به یه کتا په رسته یان پی نه وت بۆ می گه یه وه وتی، رۆژی له خزمه ت خوالی خو ش بوو مه لا عه ولای فارۆقی به ناوبانگ به مه لا پوره که یی که له ئاوابی ئیمه دا مه لا بوو چوین بۆ مالی بۆ قاوه لئوتون، که هه لسا ی ن منالی که هیشتا پای نه گرتبوو و به باوه ش دا یکیه وه بوو له پری کدا جاری پژی، وتیا ن مامۆستا ئاما ن جاری مه رۆن وتی بۆ چی، وتی سه ور هات خه ته ره، مه لا وتی، باشه ئە وه ئە یه ره له خواره وه (مه به ست له کۆ می مناله که وه) بهاتای بی به چی حیسابتا ن ئە کرد و چیتا ن پیما ن ئە وت.

۱۶: تۆ به دادا ن یان خه لک خه له تاندا ن، له ۱۷۰ لاپهههه دا هه لگهه ده یان چیرۆک و سه ره بورده له سه ره خه له تاندا ن و ته فره دانی خه لکه به ناوی دین و ئایینه وه.

۱۷: با وه ره کان، له ۷۰ لاپهههه دا هه لگهه هه ندی ک چیرۆک و سه ره بورده یه له سه ره بیر و باوه ری خه لکی ناوچه که.

۱۸: نانی ته وی، له ۱۵۰ لاپهههه دا هه لگهه ده یان چیرۆک و سه ره بورده ی خو ش و پر له ئامۆزگاریه.

۱۹: پرسه و سه ره خو شی، له ۱۱۰ لاپهههه دا گه یه نه وه و کۆ کرد نه وه ی چۆنی تی پرسه و سه ره خو شی و سه ردانی نه خو ش و به تاییه ت لاواند نه وه ی کۆ چکر دووان له ناوچه ی هه وشار ده گه یه نه خۆ.

منالی له عه زه ل دا یک خو ی نه ناسی هه تیه ئە که وی و جه رگی ئە ماسی له داخی هه تیم جه رگم په نه میا ئاوه هه تیمه و هاله به ره دریا ئە ونه هه لقرچیا م بوومه وه قه قنه س منال بی دا یک کی بوی بو ی وه که س هه چکه س وینه ی من جه رگی نه ماسی کوره زام بووه و دا یکی نانا سی منالی دا یکی نه یگر ته باوه ش له کو ی ئە بو ی ش هه و رۆژی خو هه ئە م کۆس که وتنه بۆ ئیمه بووه کار جاری له هاوین، دوو جار له به هار

۲۰: که کره جار، له ۲۴۰ لاپهههه دا، هه لگهه ده یان سه ره بورده و چیرۆکی خو ش و ناخو شی ناوچه که که هه موو بۆ په ند و ئامۆزگارین.

۲۱: وتوته ی کۆن و تازه، له ۱۵۰ لاپهههه دا هه لگهه گه یه نه وه ی ده یان رووداوی کۆن و تازه ی ناوچه که یه که هه موو بۆ وه گرتی په ند و ئامۆزگاری له رووداوه کانا ن.

۲۲: یاریه کۆن و له بیره وه چووه کانی ناوچه ی هه وشار، له ۱۰۰ لاپهههه دا هه لگهه هه ندی ک یاری کۆنی کورده واری و ناوچه ی هه وشارن که ئیستا که متر ئاسه واریان ماوه وه ک: ئاشبه ته نووری، هه شته ران و میران، گورزان، سه وه ته سه ری،

گاشی گاشی، مانگاوه که لئی، هه لووکان، توپان قار، مام که له شیران، قاپان، قه مچان، پرزان و هتد.

۲۳: فهره نگی وشه ی سره، له زیاتر له هه زار لاپه په ده فهره نگی وشه ی په سه نی کوردی فارسییه که ماموستا به درژیایی ژیانی کویانی کردۆته وه، به وته ی خویان به شیکی بهرچاوی ئەم فهره نگی و وشه نامه یه ی له گو فاری سره وه کۆ کردۆته وه بۆیه ناوی لی ناوه سره.

۲۴: له هه مالمی هه والی، له ۱۵۶ لاپه په ده هه لگری هه ندیک رووداو و سه ربورده و چیرۆکی کۆن و تازه ی ناوچه که یه که پر ن له په ند و نامۆژگاری.

۲۵: به مانه ئەوانه بلین، هه ندیک په ند و نامۆژگاری له چینی کۆنه وه بۆ به ره ی نوئ.

۲۶: نامه کان، هه لگری ده یان نامه و نووسراوه ی کۆن و نوئ که ماموستا له گه ل نووسه ران و بیرمه ندانی سه رده می خۆی له درژیایی ژیانی به نرخیاندا گو ریویانه. که سایه تیگه لیک وه ک، ماموستای نه مر مه لا محمه مد په یعی، ماموستای نه مر دوکتۆر چه سه ن سه لاح سووران، ماموستا قادر فه تاح قازی، ماموستا ئاسۆ، ماموستای نه مر ئەحمه د قازی و سدیق بۆره که یی و ده یان نووسه ر و که سایه تی به ناوبانگی تر.

۲۷: گه له راویژی، له ۱۸۵ لاپه په ده هه لگری ده یان رووداو و سه ربورده و هه ندیک وته ی ناوداران و راویژ له گه ل چه ن که سی سه رده می ماموستا ده گرته خۆ که هه موو له سه ر په ند و نامۆژگاری و زانیارین.

۲۸: وته ی ده وری ئاوردان و ته نوور و کوانوو، له ۱۲۸ لاپه په ده هه لگری هه ندیک قسه ی خۆش و سه ربورده بۆ نامۆژگاری و هه روه ها زانیاریدان له سه ر دابونه ریته کۆنه کان و چه ن لاپه په یه ک وشه ی په سه ن و ده سه ته واژه گه لی باوی ناوچه ی هه وشاره.

۲۹: بهیت و وته ی پرژ و بلاو و جوړاو جوړ. له ۱۹۵ لاپه په ده روونکردنه وه ی هه ندیک بابته و وته و بهیت و چیرۆک و دابونه ریته کۆنه کانی ناوچه ی هه وشاره و هه روه ها چه ندین مه ته لی کۆنی ناوچه که ده گرته خۆوه.

۳۰: گووگالی خۆم، هه لگری هه ندیک له نووسراوه ی روژانه و دلنووس و شیعی مامۆستان.

۳۱: یان توپان هیچ که س، وه رگپرانیکه له شیعی شاعیرانی فارسه وه.

۳۲: ژن به ژن، باسیکه له سه ر چۆنیی ژن به ژن له ناوچه که دا که له که وندا باو بووه و یه کیک له نه ریته نه شیاهه کانی کۆمه لگا بووه.

۳۳: بۆ پیکه نین، هه لگری چه ند قسه ی خۆش و نه سه ته فی ناوچه که یه.

۳۴: کاره ده سه تییه کانی پیاوانه له کۆندا. هه لگری هه ندیک کار و فرمانی تایبهت به پیاوان بووه له ناوچه که.

۳۵: کاره ده سه تییه کانی ژنانه. هه لگری هه ندیک کار و فرمانی تایبهت به ژنان بووه له کۆندا وه ک جوانکاری و قالی و گولدۆزی و هتد.

۳۶: ژن هینان، له ۱۹۲ لاپه په ده، هه لگری دابونه ریتی کۆنی ناوچه که بۆ ژنه یان و زه ماوه ند و هه روه ها سه دان گووانی و لاوژه و وتووێژی نیوان کووران و کچان و بووک و زاوا و دلداره کان به شیعی فۆلکلۆر.

۳۷: به هاره، هه لگری دابونه ریتی کۆنی ناوچه که له وه رزی به هاردا.

۳۸: شه ر و تالان: باسیکه له سه ر شه ر و ناشیرینییه کانی شه ر و تالان و تالانکاری و چه ساره کانی له سه ر کۆمه لگا.

۳۹: هه له سه ستی پرژ و بلاو، کۆکردنه وه ی هه ندیک هه له سه ست و تاکه شیعی نیو خه لکی له ناوچه که دایه.

۴۰: سه م سه م که ره و چنگ چنگ یاسی، من له م کارم سه رم ئەماسی، کۆکردنه وه ی هه ندیک په ند و مه ته لی ناوچه ی هه وشار.

ئه مه کۆی به ره هم و نووسراوه کانی که سایه تییه دل سوژ و تیکۆشه ره که ی ناوچه ی هه وشار، ماموستا میرزا حوسه یی فه قییه گه زده ره یی بوو که هه ول درا که م و کورت ئاماژه به ناوه روکی نووسراوه کان و کۆی زه حمه تی په نجا سه له و زیاتر له نیو سه ده تیکۆشانی له مه ر پاراستنی فهره نگی و که له پوووری ناوچه ی هه وشار بدریت.

ئه و که سه ی که تا له ژیان بوو هه میسه درگای مال و کتیبخانه به نرخه که ی به رووی خه لکی ناوچه که و گه نجان و پینووسه ده ستانی کورده واری ئاوه لا بوو و به روویه کی خۆشه وه کێ ده چوو مال و کتیبخانه که ی، وه ری ده گرت و تا پپی ده کرا و له ده سه تی ده هات خزمه تی خوینه ران و هۆگرانی خویندنه وه و لیکۆله رانی بواری دابونه ریت و فۆلکلۆر و که له پوووری نه ته وایه تی ده کرد، هه میسه پالپشتی خه لک بوو به ره و خویندنه وه و خزمه تی زمان و پاریزگاری له زمان و فهره نگی ناوچه که ده کرد. چی له ده ست هات و توانی کردی و چی پی کرا کۆی کرده وه و نووسی و خۆی وته نی به زاراوه ی هه وشاری «نه یه یشت په زیره بکه فی» و له بیره وه بچن و له ژاکان پاراستی و ئەزموونی نیو دیوه خان و بازار و ده ور ته نوور و ئاگردانی گواسته وه بۆ نیو کتیب و بهر له فه وتان، کردی به هه رمان و نه یه یشت به ره ی نوئ له فهره نگی رابردوووان بیوه ری بن.

له ئاکامیشدا خه لکی شار و گونده که ی بیجگه له م ئاسه واره به نرخانه له مال و کتیبخانه که ی بیبه ش نه کرد و به شیخ له ماله که ی و ته وای کتیبخانه که ی که سه دان کتیبی به نرخ و نیاب ده گرته خۆی، بریاری دابیتته کتیبخانه یه کی گشتی و خه لک له دوای خۆی، چین به چین و به ره له دوای به ره هه ر بینه ماله که ی و بخویننه وه و له گه ل که له پوووری ناوچه و نه ته وه که یان نامۆ نه که فن و بیباریزن.

له روژی یه که می جو زه ردانی ۱۴۰۰ (۲۰۲۱) دا لاله ی هه وشار دله چه سه رته واره که ی له هه ر به چه سه رته ی ساپیژی زامه کۆنه کانی نه ته وه که ی ئۆقره ی گرت و تیکه لی مه یلپری خاکی گونده که ی «گه زده ره» ی هه وشار بوو.

شوینه‌واره میژووییه کانی هه‌وشار

شوینی تر که به توژیک وردینی و لیکۆلینه‌وه تیده‌گه‌ین که ئەم شوینانه سەردەمیک جینگای نیشته‌جیبونی دەسەلاتدارانی رابردوو له ئەم ناوچه بوونه.

تەختی سلیمان بەهۆی تۆمارکرانی له ناسەواری نەتەوه‌یی ئێران زیاتر له بەرچاودایه و خەلکیش زۆرتر ناویان بیستوه و زانیاریان لەم ناسەواری میژووییه هه‌یه. بۆ ناساندنی ئەم شوینە‌واره هەر ئەوه‌نده به‌سه که بیژین دەسەلاته‌کانی مانایی و ئەشکانی و ساسانی له‌وئ ژیاون.

ئەشکه‌وتی دەستکرد یان قەلای کەرەفتوو که ئەگەر پێته‌وه بۆ سەردەمی دەسەلاتی مادەکان، که‌موینه‌یه و خۆی هه‌یمای هیز و توانای دەسەلات و مرۆفی ئەو سەردەمه‌ بووه که ئیستا بووته شوینیکی که له سەرانسەر جیهانه‌وه سەردانی دەکریت و ئەمه‌ خۆی گرینگی میژوویی ئەم ناوچه‌یه دەردەخات.

قەلای سارم‌خان که ده‌توانین بیژین بنکه‌ی شارستانییه‌ت له سەردەمی مادەکان هه‌تا کوو ساسانییه‌کان بووه. ئەم قەلایه‌ له سەر کینوکی بەرز له پەنای چۆمی سارۆخ که دەستی مرۆفی پێراگه‌یشستوه و قەلا و خانوویه‌کی قورس و قایمیان دروست کردوه.

ئەشکه‌وتی قۆڵدەرە سەری که شوینە‌وارناسان ئەم شوینە‌یان وه‌کوو ئەشکه‌وتیکی میژوویی تۆمار کردوه. ئەم شوینە‌ له‌ بنه‌رە‌تدا دوو ئەشکه‌وته که به‌رانبه‌ری یه‌کترن، به‌وته‌ی خەلکی ئەم ناوه، یه‌کیک له ئەشکه‌وته‌کان زۆر دوور و درێژه که ده‌چیته‌وه سەر ئەشکه‌وتی کەرەفتوو؛ هەر بۆیه‌ ده‌کریت بلین میژووی ئەم شوینە‌یش ده‌گەر پێته‌وه بۆ سەردەمی مادەکان و دواتر.

کوول یان ئەشکه‌وتی سێ بانجه که له‌ غه‌یباوی هه‌وشاره، ئەشکه‌وتیکی ئاوییه و ئیستایش باسی به‌ نرخبوونی له‌ بواری میژوویی و ئابووری خەلکی ده‌وروبه‌ری خۆیدا هه‌یه.

شە‌مدیلان، شاخ شاخ، که‌نیشک مردی، ئاسیاو دیوی ئاغه‌ره، وێپرای دیمه‌ن و سرووشته‌ دل‌پێته‌که‌یان به‌وته‌ی شوینە‌وارناسان میژوویه‌که‌ی ده‌گەر پێته‌وه بۆ سەردەمی هه‌زاره‌ی پێش زاین.

ئەشکه‌وتی که‌ریم‌اوا، بزروب‌اوه و ده‌یان شوینی میژوویی دیکه‌ له‌م ناوچه‌ پر بایه‌خه‌ خۆی پیمان ئیژیت که له‌م ناوچه‌یه‌دا چ‌ پرووی داوه و بۆچی به «هه‌وشار» یان «هه‌وت‌شار» ناو‌نراوه و به‌ناوبانگه‌.

بینگومان هه‌وشار وه‌کوو چه‌پکه‌گۆلێکی رازاوه‌یه له‌ نیو کوردستاندا. هه‌وشار، بنه‌مایه‌کی زۆر کۆنی هه‌یه که زۆر سەرنج‌راکیشه و هه‌ستی هەر مرۆفیکێ زانا به‌لای خۆیدا راده‌کیشێ. بۆ ئەوه‌ی که بزاین هه‌وشار کوپیه و چۆن شوینیکه، باشتر ئەوه‌یه توژیک بیناسین و جا ئەمجار بچینه‌ سەر ئەو خالانه‌ی که هه‌وشاری به‌ناوبانگ کردوه و پیمان دەسەلمییت که ئەم ناوچه‌یه به‌هۆی چیه‌وه‌ خاوه‌نی ناوبانگه‌.

هه‌وشاریان «هه‌وت‌شار» هەر وا که له‌ ناوه‌که‌یدا دياره، شوینیکی زۆر کۆنه که ده‌سەلاتی زۆری تیدا بوو؛ به‌هۆی دیمه‌نی جوان و رازاوه‌ی خۆی، هه‌زاران ساله که ده‌سەلاتداران و مرۆفانی زۆری به‌لای خۆی کیشاوه، هەر بۆیه‌ هه‌وشار، خاوه‌نی میژوویه‌کی کۆن و په‌سه‌نه. میژووی رابردوی ئەم ناوچه‌ هه‌لکه‌وته‌یه له‌ سەرانسەری کوردستان و باشتره‌ بیژین له‌ جیهاندا ده‌نگی داوته‌وه. هه‌موو شوینیکی به‌ شتیکه‌وه په‌نگینه، به‌لام هه‌وشار به‌هۆی کولتور و سروشت و شوینە‌واره میژووییه‌کان، خۆی په‌نگین‌تر و جیاوازتر کردوه‌ته‌وه. کولتوریک به‌ درێژی میژووی مانایی و مادەکان به‌ملاوه. جا لێره‌دا پێویسته‌ باسی ئەوه‌ بکریت که بۆ سه‌لماندنی جیاوازی هه‌وشار چ شتیکی هه‌یه که به‌نرخ بیت؟ له‌ ولامدا ئەلین: چی باشتر له «شوینە‌واره میژووییه‌کانی هه‌وشار»؟

هەر وا که ده‌زاین گه‌رانه‌وه بۆ رابردوو پێویسته‌ به‌ پێی به‌لگه‌ بیت. میژوونوسان باشترین به‌لگه‌یان بۆ گێرانه‌وه‌ی به‌سه‌ره‌هاته‌کانی ده‌سەلات و ده‌سەلاتداران. پاش لیکۆلینه‌وه له‌ پروداوه‌کانی سەردەمی خۆیان، شوینە‌واره میژووییه‌کانیان هه‌لبێژاردوه. ناوچه‌ی هه‌وشار به‌ دوو ناوه‌ندی خواروو (سایین قەلا) و سه‌روو (تیکاب) دابه‌ش بووه که گشتی پر له‌ شوینە‌واری میژوویی. به‌لام به‌هۆی تاییه‌تمه‌ندی تیکاب لێره‌دا زۆرتر باسی ئەم ناوه‌نده‌ ده‌کریت و هەر چه‌ند له‌ بیرمان ناچیت به‌شی خوارووی هه‌وشاریش واته‌ سایین قەلا، به‌شیکی گرینگه‌ له‌ میژووی مه‌لبه‌ندی هه‌وشار.

شوینە‌واره میژووییه‌کانی ناوندی سه‌ره‌وه‌ی هه‌وشار بریتین له‌ تەختی سلیمان، قەلای کەرەفتوو، قەلای سارم‌خان، قەلابه‌ردینه، ئاوه‌گه‌رمی ئەحمه‌داوا و قه‌ینه‌رجه، ئاوه‌ ساردی یاره‌عه‌زیز، کینوی زیندانی برنجه، کینوی زیندانی نه‌ی که‌نی (نه‌بی که‌ندی)، به‌رده‌ته‌نورلی، کانی دولدول، به‌ردی جه، که‌نیشک مردی، ئاسیاو دیوی ئاغه‌ره، کوول سێ بانجه، لووتکه‌ی گورگور، شاخ شاخ، شە‌مدیلان، لووتکه‌ی به‌لکيسه (بولقه‌یس) و ده‌یان

ناو و نیشانی ئاواپیه کانی ههوشار به پیی مۆرفۆلۆژیا

پوخته:

دیاری کردنی کهوشه‌ن و سنووره‌کانی ههوشار، شیوه‌ی بیژه‌کردنی ناوی ئاواپی و دیهاته‌کانی به کوردی و شیوه‌ی نووسینیان به زمانی دهسه‌لات و له هه‌ندی شویندا گۆرینی ناوه کوردیه‌کان و تاراده‌یه‌ک باسکردن له سه‌ر رۆنان و مۆرفۆلۆژیان و هه‌ندی زانیاری‌تر له باره‌ی ناوچه‌ی هه‌وشاره‌وه‌ئامانجه‌کانی ئەم وتاره‌ن.

۱- ده‌ستپێک:

ئەم بۆچوونه‌ که «زمان، ئاوینه‌ی کولتوور و نه‌ته‌وه‌یه» ئەم‌پۆ له‌ زمانناسیدا زۆر گشتگیر و باوه و پیم وانییه‌ زمانناسیک دژ به‌م تیروانییه‌ پاره‌ستی. مه‌به‌ستی ئەم رسته‌یه به‌ کورتی ئەوه‌یه که شوناس، کولتوور و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک له‌ زمانه‌که‌یدا رهنگ ده‌داته‌وه و ئەم کاریگه‌رییه‌ بۆ ماوه‌یه‌کی دوور و درێژ له‌ زمانی ئەو نه‌ته‌وه‌دا ده‌می‌نێت. که‌ و‌ابوو توێژه‌ر ده‌توانی به‌ توێژینه‌وه‌ی زمانی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک، میژوو، کولتوور و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەو نه‌ته‌وه‌ بناسیت. ناوی شوپن و شار و دئی و شاخ و کپوه‌کانی هه‌ر ناوچه‌یه‌ک به‌شیکن له‌ زمانی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک که‌ هه‌لگری میژوو و رابردووی ئەو نه‌ته‌وه‌یه‌یه. ناوچه‌ی هه‌وشاریش له‌م روانگه‌یه‌وه‌ ناوازه‌ نییه‌ و له‌م وتاره‌دا ئامانج ئەوه‌یه که‌ بیجگه‌ له‌وه‌ی تیده‌کۆشین که‌وشه‌نه‌کانی ناوچه‌که‌ دیاری بکه‌ین، تیشکیش ده‌خه‌ینه‌ سه‌ر شیوازی گۆکردن و رۆنانی ناوی دئی و گونده‌کانی.

ناوی تاخمیک له‌ ئاواپیه‌کانی ناوچه‌ی هه‌وشار هه‌ر وه‌ک ناوه‌کانی هه‌ندی ناوچه‌ی تری کوردستان به‌رواله‌ت تورکین که‌ دوو پرسیار یان بۆچوون له‌ بیه‌ر و می‌شکی مۆفقا ده‌خولقی‌ن: ئایا دانیشتووانی ئەم ناوچه‌یه له‌ رابردووا تورک بوونه‌ که‌ ناوی ئەم گوندانه‌ تورکین یان ده‌سه‌لاتدارانی تورک ناوی شوپن و گوندی زیدی باوبا‌پیرانی کوردانیان گۆریوه و کردوویانه‌ته‌ تورکی؟ راستیه‌کی حاشا هه‌لنه‌گر ئەوه‌یه که‌ ئیران تا کاتی هێرش عه‌ره‌به‌کان و تیکچوونی ئیمپراتۆرییه‌که‌ی، په‌نگی تورکی به‌خۆوه‌ نه‌دیوه‌ (ورستیگ، ۱-۳: ۱۳۹۱) و ئەم خاکه‌ به‌ هه‌زاران سال ژینگه‌ و زیدی کوردان بووه‌ و نزیک به‌ هه‌مووی میژوونووسان و میژووناسان لایان وایه‌ که‌ کوردان نه‌وه‌کانی ماده‌کانن. می‌تۆرسکی (۱۹۷۳) له‌م باره‌وه‌ ده‌نووسی: «ئه‌گه‌ر کورده‌کان ماد نه‌بن، گه‌لێکی کۆن و به‌هێز وه‌کوو ماد چی به‌سه‌ر هاتووه‌ و ئەم گشته‌ هۆز و تیره‌ جۆراجۆزه‌ی کورد که‌ به‌ زمانیکی ئیرانی و جیاواز له‌ ئیرانییه‌کانی‌تر

د. نیه‌راهیم مۆرادی ۱ - تیکاب

قسه ده کهن، له کویوه هاتوون؟»

کوئترین وشه ی کورد له نووسراوه بزماریه کاندای به شیوه ی «مات کوردای» هاتوو که ده گه پرتیه وه بو هه زاره ی سیپه می پیش زاینی مه سیح. وشه ی مات به واتا «ئاران» و «کی» پاشگریکه له زمانی سوومری به واتای «زید و شوین و سه رزه مین». له و کاته دا به باکووری رۆژه لاتیه سووریا [که ئیستا به رۆژاوی کوردستان ده ناسری] ده و ترا مات کوردای (گرۆنبرگ، ۱۹۸۰).

ئهمانه و سه دان به لگه ی بچووک و گه وره تر نه و راستیه ده سه لمینن که ناوی گوند و شوینه کانی هه وشار وه ک هه موو شوینه کانی تری کوردستان خوازراو یان نه خوازراو گۆردراوه. ئهم وتاره ناوی زۆرینه ی هه ره زۆری گونده کانی هه وشار ده خاته ژیر تیشکی وردینیی و وای بو ده چئ که په نگه هه ندی له و ناوانه کرابیتن به تورکی به لام ئه گه ری ئه وه ش هه یه که ئهم ناوانه کراسی تورکیان له بهر کرابیت واته هه مان وشه ی کوردی بووینن به لام له بهر ئه وه ی ده سه لاتداران نه یان توانیوه ناوه کوردیه که گۆ بکه ن، به شیوه یه ک گۆریویانه که رواله تی تورکی به خووه گرتوو.

۲- که وشه نه کانی هه وشار:

ئه وه ی که جیی مشتومر نیه ئه وه یه که هه وشار ناوچه یه که هه لکه وتوو له نیوان شاره کانی ساین قه لا (شاهیندژ) و تیکاب

له پاریزگای نازه ربایجانی رۆژاوا له ئیران که ناوه ندیه که ی شاری ورمیه. به لام کاتیک گه ره کمان بی که وشه نه کانی ئهم ناوچه یه به وردی دیاری بکه ین بیگومان بو مان ده رده که ویت که کاریکی ئاسان نیه. نووسه ری ئهم وتاره له نامه ی کوئابی دوکتورا که یدا (مرادی، ۱۳۹۶) هه ولی داوه ئهم کاره بکات و نه خشه ی ژماره (۱) ی وه کوو ناوچه ی هه وشار قه بوول کردوه، ئه گه رچی ئاگاداره که ئهم کاره پیویستی به تویننه وه ی زۆرتر هه یه. له بهر ئه وه ی که نووسه ر هه یج سه رچاوه یه کی بو دیاری کردنی که وشه نه کانی هه وشاری ده ست نه که وت، په نای برده بوچوونی دانیشتوانی ناوچه که و تا ئه و جیگای پیی کرا له وانی پرسی که ئایا خو یان به هه وشاری ده زانن یان نا؟

له کۆنه وه لای خه لک، هه وشار به دووبه شی محال سه ری، که ده که ویت به شی لای تیکاب و محال خواری که ده که ویت لای ساین قه لاوه، دابه ش بووه. که وشه نی ئهم دوو به شه، گوندی ماین بلاخه که ده که ویت سه ر جاده ی ساین قه لا بو تیکاب. بیگومان هه ر وه ک دیاری کردنی که وشه نه کانی هه وشار، دیاری کردنی محال سه ری له محال خواری پیویستی به تویننه وه ی وردتر و قوولتر هه یه.

هه ر وا که له نه خشه ی ژماره (۱) دا دیاره ۳، ناوچه ی هه وشار له نیوان چه می جه غه توو، به نداوی شه هید کازمی (سه ده که ی بوکان)، ناوچه ی هه وه تووی دیوانده ره، ناوچه ی گه پرووسی

بیجار، تیکاب، تهخت سوله یمانی تکاب، نازهر بایجانی رۆژهللات و ساین قهلا هه لکه وتوووه. هیللی که وشه نی باکووری هه وشار که هه وشار - زهنگان و نازهر بایجانی رۆژهللات جیا ده کاته وه، شاخوویترین ناوچه کانی هه وشارن. له م ناوچه ی هه وشاردا دوو زمانی کوردی و تورکی باوه به لام زۆرینه ی زۆری ناوچه که به کوردی ده په یشن. له م ناوچه یه دا چه ند زاراوه ی زمانی کوردی ناخپه هری هه یه که بریتین له سۆرانی که زۆرترین به شیه تی، مووسلانی، زاخۆرانی، که له پوری (یان که لوری). مووسلانی و زاخۆرانی سه ر به زاراوه ی کرمانجین. بیگومان سه لماندنی زانستیانه ی ئەم بۆچونه پیوستی به توژیینه وه ی زانستی هه یه. له نیو خه لکی هه وشاردا باوه که ئیژن مووسلانییه کان له مووسله وه هاتوون و زاخۆرانییه کان له زاخۆوه؛ به لام به راستی سه رچاوه یه کی نووسراو لانیکه م بۆ نووسه ر له بهر ده ستدانییه که ئەم بۆچونه به سه لمینێ. که له پوری سه ر به زاراوه ی که له پوری زمانی کوردیه که به داخه وه له ژیر کاریگه ری زاراوه ی سۆرانی (کوردیی ناوه راست) ئەژماری ناخپه هه رانی زۆر زۆر دابه زیوه و له وانه یه به زوویی به ره وه نه مان بچیت.

هه ر سه به ره ت به دانیشتوانی هه وشار خالیکی تر ئەوه یه که له م ناوچه دا هه ر دوو ئایینزای سونه و شیعه و ئایینی یارسان پیپه ویان هه یه. دانیشتوانی تورک سه ر به ئایینزای شیعه ن واته تورکی سونن له م ناوچه دانییه به لام ئەگه رچی زۆر به ی کورده کان سوننه ن، دانیشتوانی کوردی شیعه ش که م نین که بریتین له مووسلانییه کان و زاخۆرانییه کان و رهنگه له ناوچه ی سنووری هه وشار و گه رووس کوردی شیعه ش هه بی که خه لکی هه وشار بن. ئەگه ر هه بی، بیگومان ئەمانه ش گه رووسن هه ر وه ک چۆن ناخپه هه رانی کوردی گه رووس هه موو شیعه ن. کورده که له پوره کانی ناوچه ی هه وشار که هه نووکه زۆر به یان که له پوری نازانن سه ر به ئایینزای سوننه ن 4. ئەگه رچی زۆرینه ی پیپه وانی یارسان تورکن به لام ناخپه هه ری کوردیشیان که م نییه که به زاراوه ی گه رووسی قسه ده که ن. بیگومان بۆ به ده سه ته ودانی زانیاری وردتر توژیینه وه ی به ربلاو و قولتر پیویسته.

3- گونده کانی هه وشار:

له گۆشه روانینیکه وه، ناوی گونده کانی هه وشار ده توانین بکه ین به سه س به ش: به شیکیان به پرواله ت تورکین و نووسه ری ئەم وتاره به پینی مۆرفولۆژی زمانی تورکی شییان ده کاته وه بۆ نمونه زه یکه نی، نه یکه نی، کورکه نی، ناغه ره و ... ؛ به شیکیان کوردیین وه کوو باخ و چه مه پان. هه ندی له مانه له لایه ن ده سه لاته وه ناوی نا کوردییان بۆ هه لبرێدراوه (وه کوو گوێزه گه وره یان گوێزه وره، گه راو، کاریز، زاخه کان) و به شی سیته م ناوی ئەو گونده انیه که بۆ نووسه ری ئەم وتاره ناروونه و پیوستی به توژیینه وه ی قولتر هه یه. شایانی ئاماژه پیکردنه که کۆمه لی له دی و ناواییه کانی هه وشار تورک نشین و ناوه کانیان تورکیه و ئەگه رچی تورکیش نه بی له و وتاره دا له سه ریان باس نا کری. ئەم کۆمه له گونده زۆرینه که وتوونه ته نیوان که وشه نی گه رووس و ستانی زهنگانه وه که به ناویانگترینیان ئۆغولیه وه (أغولیک یا اغولیک). هه مپا، تۆمارکه ندی، بابانه زه ر /

باوه نه زه ر، ئوچ هه سار، قۆشه بلاغ، قه ره بلاغ له باکووری تیکاب و حاجی باواکان و بایه مه حموو له باشووری تیکاب به گشته ی تورکنشین. به شیک له گونده کانی که وشه نی دی کورده کان و دی تورکه کان تیکه لن وه کوو هه لووچه لی، چراخ ته په، ئەحماوا و هتد. که م و زۆری دانیشتوانی ئەم گونده تیکه لانه بابه تی ئەم وتاره نییه. ئەگه رچی روونه که هه ندی گوند وه کوو قه نه رجه نزیک به هه مووی دانیشتوانی تورکن و ئەحماوا نزیک به گشته ی کوردن.

چون باسکردن له سه ر ئیتمۆلۆژی واته ریشه ناسی وشه پیوستی به زانیاری و سه رچاوه له سه ر رابردوی وشه هه یه له م وتاره دا باس له ئەم بواره واته بواری میژوویی نا کری. مامۆستای کۆچ کردوو مه حموود ده رویشی 5 لای وابوو که ناوی ئەو گونده انیه که به پرواله ت تورکین له بنه ره تدا کوردی بوونه و ده سه تله تداران له بهر ئەوه ی نه یاتوانیوه وه ک کوردی گۆی بکه ن و بینووسن، به شیوه ی زمانی خۆیان ده ریان هیناوه و کراسی زمانی خۆیان له بهر کردوووه؛ بۆ نمونه به بۆچونی ئەو که ره گی زۆر ناوی شیکاری کردوووه، که ندی که له ناوی چه ند گونده دا (وه ک زه یکه نی، نه یکه نی، کورکه نی و ...) هه یه و زۆر که س و ده زانی تورکیه، له بنه ره تدا گوندی بووه. ئەگه رچی ئەم خاله ی که ئایا گوند و که ند له بنه ره تدا یه ک ره گیان هه بووه یان نا و ئایا ئەو ره گه کوردی بووه یان تورکی، بۆ نووسه ری ئەم وتاره گری پووچه که یه، ئەم بۆچونه ی ریزدار ده رویشی دوور له راستی نازانی چون هه ر ئیستاش ئەم دیارده یه روو ده دات؛ بۆ نمونه له ناوچه ی دیوانده ره ناوی گوندی گه ون تووی کوردییان کردوووه به «گاو آهن تو». له ناوچه ی له یلاخ گوندیک هه یه که به زمانی دانیشتوانی که ریاوا یه. که ریاوا له بنه ره تدا هه ورامیه: که رگ واته مریشک که وایه که رگاوا بووه. له کوردیی ناوه راستدا زۆر نمونه ی تر هه یه که ده نگگی گ بووه به ی: گورگ / گوری، مه رگ / مه ری و هتد. له زمانی ده سه لانددا ئەم ناوه به گورگ اباد تۆمار کراوه. که وایه دوا ی چه ند سه ده به تاییه ت ئەگه ر به لگه ی نووسراو به ده سه ته وه نه بی ت کی چوزانی ئەم وشه چۆن گۆراوه و سه رچاوه که ی چ زمانیک بووه. به کوردی و به کورتی کاتیک که وشه یه کی بیانی ده چیته نیو زمانیکه وه، ناخپه هه رانی ئەو زمانه به پینی سیسته می ده نگناسی خۆیان وشه که تاراده یه ک ده گۆرن؛ بۆ نمونه هه زاران وشه ی عه ره بی که هاتوونه ته نیو زمانی فارسیه وه به شیوه یه ک گۆ ده کرین که رهنگه عه ره بیزمانیش نه زانی ئەو وشه یه عه ره بییه. هه رووه ها ئەو وشانه که له ئینگلیزیه وه هاتوونه ته نیو عه ره بییه وه رهنگه چیرۆکی ناوه به پرواله ت تورکیه کانی گونده کانی کوردستانیش وایه ت.

له درێژه دا به پینی ئەو دابه شکردنه پێشنیاز کراوه، له سه ر ناوی گونده کانی هه وشار باس ده کری. شایانی ئاماژه پیکردنه دۆزینه وه ی هۆکاری ناوانی شوپیک نه کاریکی ئاسانه و نه ش لیره له سه ری قسه ده کری. بۆ نمونه بۆچی به گه زه رده ره ئیژن گه زه رده ره، سه رچاوه ی میژوویی هه یه و پیوستی به به لگه ی نووسراو و شیکاری زانستی هه یه. خالیکی گرینگ لای نووسه ر ئەوه یه که شیوه ی گۆکردنی ناوی گونده کان به

شیوهی دهرپرینی دانیشتوان تۆمار بکری. بۆیه ناوی گونده کان به شیوهی گۆکردنی دانیشتوان دهنووسری و له نیو کهوانه دا به شیوهی زمانی دهسه لات.

۳-۱- ناوی ئەو گوندانهی بهروالهت تورکین:

لەم بەشە لە وتارە کەدا ناوی ئەو گوندانه دەخهینه ژیر باس که به روالهت تورکین و سهراوه کانیاں لیل نیه.
- بیرم قلاسی (بایرام قلعهسی): بایرام واته جیژن و «قلعهسی» واته قهلاکهی. به گشتی واتای ئەم ناوه قهلائی جیژن. ئەم گونده که ئاخیهوانی سۆرانین، یه کئی له گونده بچکۆله کانی ههوشاره به داخهوه به رهو چۆل بوون ده چیی.

- بیجاخچی (بیجاخچی) روالهتی وشه که تورکییه: بیجاخ واته چه قۆ و - چی باشگری پیشهیه که وایه که سیکه پیشهیی پیوهندی هه بی له گهله چه قۆ، چه قۆفروش یان چه قۆتیر کهر یاخۆ رهنگه چه قۆکیش.

- پۆرخلمیش (بوغلمیش): به روالهت تورکییه و واته خنکاو. - چۆپلی (چوپلو): به تورکی چۆب یان چۆپ واته پووش و پالاش. به له بهرچاوترنی واتای - لوو یان - لی که له ژیر ناوی یه هه للی باس ده کری، چۆپلی واته شوینیکه پووش و پالاشی زۆر بی (میرزا سمایل رهفیع زاده).

- حاجی باوه (حاجی بابا): دیاری کردنی تورکی یان کوردییوونی ئەم ناوه ئاسان نیه چون دانه کانی له ههر دوو زمانه کەدا باون. بهم دۆخهش کوردان به شیوهی خۆیان گۆی ده که ن و تورکان به شیوهی خۆیان. سی حاجی باوا ههیه که ههر سی دانیشتوانی تورکن.

- حهسه ن لویلان (ناسراباد): دهوتری که ئەم وشه له بنه رهدا حهسه ن ئویلان بووه واته شوین مردنی حهسه ن (میرزا سمایل رهفیع زاده).

- داشولاخ (داشبلاغ): داش واته بهرد و بلاغ، کانی. - زهیکه نی (زیدکندی): به روالهت وشه که تورکییه و کهند واته دی. که وابوو زهیکه نی واته گوندی زهید.

- ساری باخ (ساری باخ): به روالهت ساری واته زهرد و به گشتی ساری باخ واته باخی زهرد.
- عهلی بالته (علی بالتا): بالتا به تورکی واته ته ور. که وابوو به روالهت عهلی بالته ئاماژه به تهوری عهلی ده کا (میرزا سمایل رهفیع زاده).

- قزل قایه (قزل قیه): قزل واته سوور و قیه یان قایه واته کینفیکی بهرداوی که وابوو قزل قایه واته کینفیکی بهرداوی سوور (میرزا سمایل رهفیع زاده).

- قزل قهور (قزل قبر): له روالهتی وشه کهدا واده ده که وی که تورکییه چون قزل هم به واتای سووره و هم به واتای زیڕ که وابوو قزل قهور ئاماژه به قهوری که به رهنگی سووره یان زیڕینه.
- قسقاپان (قزقاپان): قز واته کچ و قاپان ناوی بکه ره له «قاپیدن» که تورکییه واته پفاندن. قسقاپان واته ئەو که سهی کچه که ی پفاند. جیگای سهرنجه که له ناوچهی ههوشار دوو گوند ههیه به ناوی قسقاپانهوه: قسقاپانی تورک و داشقسقاپان.

دانیشتوانی قسقاپانی تورک تیکه لیکه له کورد و تورک به لام ئەوی تر ته واو کورده.

- قهره (تازه آباد): ئەم گونده که له نیوان بهنداوی بۆکان و کینوی به یان هه لکه وتوووه به کوردی ناوی قهرهیه که به روالهت تورکییه و واته رهش به لام له زمانی دهسه لاتدا گۆراوه و کراوه به تازاوا.

- قهره باوا (قهره بابا): وشه که به روالهت تورکییه و واته باوکی رهش.

- قهره قایه (قهره قیه): قهره واته رهش و قیه واته کینوی بهردین به گشتی قهره قایه واته کینویکی بهردینی رهش.

- قهره ماهر (قهره عمر): وشه که به روالهت تورکییه و واته عومهره رهش.

- قۆجه (قوجه): قۆجا به تورکی واته پیر، به کوردی به شیوهی قۆجه گۆ ده کری. له هه بنانه بۆرینه دا قۆجه به واتای زۆر له میژینه و کهونارا و به واتای قه و چهش هاتوووه. پروونه که واتای یه که میان ده گهله و اتا تورکییه که ی سازگاره.

- کورکه نی (کردکندی): به روالهت وشه که تورکییه و کهند واته دی. که وابوو کورکه نی واته گوندی کورد.

- گینچی قلاسی (گچی قلعهسی) ئەم ناوهش به روالهت تورکییه: گینچی واته بز و «قلعهسی» واته قهلاکهی به گشتی گینچی - قلاسی واته قهلائی بز.

- گوی ناغاج (گوی آغاج): کاتی گۆکردنی گوی ناغاج دهنگی سه رهتای ناغاج دهسوتیهوه و وشه که جۆریک گۆ ده کری که ده بیته کیشه بۆ پیتوووسی کوردی چونکه دوو بزوین ده چنه پال یه ک بۆیه ده بی له نیوان ئەو دوو بزوینه نه بزوینی وه کوو پیوه نیدهر هه بی ئەوهش دهنگی «ی» یه: گوی ناغاج. گوی واته شین و ناغاج داره که وابوو گوی ناغاج به روالهت واته داره شین.

- گۆزه و لاخ (گوزل بلاغ): گویزه له تورکیدا به واتای جوانه و بولاغ، کانی؛ که وابوو کانی جوان یان جوانه کانی.

- نهیکه نی (نبی کندی): به روالهت وشه که تورکییه و کهند واته دی. که وابوو نهیکه نی واته گوندی نه بی.

- ئاله سه قهلا (آلاسقل): ئال واته سوور و سه قهقل ریش؛ که وابوو ئاله سه قهقل واته ریش سوور.

- ئاغه ره (آقدره): ئاق واته سپی و ده رهش که پروونه واته دۆل. که وابوو ئاغه ره واته ده ره سپی، ده ره چه رموو، دۆله چه رموو یان دۆله سپی. هه لبهت له بیرمان نه چیی که وشه ی ده ره کوردیه و خالیکی جیگه ی باسه که چون له ته ک وشه یه کی تورکیدا لیکدراوه بۆ ناوانی گوندیکی کوردنشین.

- ئاق قه لا (آق قلعه): ئاق واته چه رموو و قه لاش که قه لعه یه: قه لای چه رموو.

- یه هه للی (یههلو): یه هه ره واته زین. - لی یان - لوو پاشگریکی تورکییه که چه ندین ئه رکی واتای هه یه که دوو له وانه ئاماژه به شوین یان خاوه نداریه تی ده کات. له چه ند ناوی گوندی هه وشاردا - لی بهرچاوده که وی که له زمانی دهسه لاتدا به - لوو دهنووسری: چۆپلی، گوودلی و هتد. که وابوو یه هه رلوو یان یه هه للی واته خاونی زین یاخۆ زیندار.

خۆلینە واتە لە خۆل چاکرابی یان خۆلای بووبی.
- دەوریشەرش (درویشەرش / درویشرش): دەوریشیکی
رەش.

- زەرەشۆران (زەرشوران): زۆر بەروونی دیارە کە ئەم وشە
کوردییە و لە دوو بەشی زەر و شۆران پێک هاتوووە کە ئەویش
لە رەگی کاری شۆردنەووە و پاشگری «ان» چۆ بوو کە ئاماژە
بە شوین دەکات. کە وابوو زەرەشۆران واتە شوینی شۆردنەووە
زەر. شایانی ئاماژە پێدانە کە کانسزای زیڕی ئەم ناوچە یە
بە ناوبانگە. خالیکێ تر کە کوردییوونی ئەم وشە دەسلیمتی
ئەو یە کە مۆرفیمی - ه کە وتوووە نیوان زەر و - شۆران هە کە
تایبەتمەندی هەر بەرچاوی ناوی لیکدراوە لە زمانی کوردیدا.
- شیرمەرد (شیرمرد): پۆلانی وشە کە و کوردییوونی تەواو
پروونە واتە شیرەپیاو. رەنگە کە سێک لای وایت کە مەرد فارسی
دەبی دنیایی کە کوردی و فارسی هەزاران وشە هاوبەشیان
هە یە و مەرد یە کێک لە وانە یە کە لە کوردیدا زۆر بە کار دەبرێ.
- عەلیاوا (علی آباد): عەلی ناوی کردوووە تەو: ئاوا کراوی
دەستی عەلی.

- فەیزاوا (فیض آباد): شوینی کە فەیز ناوی کردوووە تەو:
لە هەوشاردا دوو فەیزاوا هە یە. رەنگە کە سێک گومانی هە بی
لە کوردییوونی ئەو ناوانە ی کە «ئاوا» یان هە یە. راستییە کە ی
ئەو یە کە ئاوا لە ئاوە دانەووە گیراوە و پۆلانی ناوە لیکدراوە کە
کوردییە ئە گەرچی بە شیکێ ناوی گونە کە ناویکی تایبەتی
عەرەبی یان ناعەرەبی ییت.

- قەلا قۆرینە (قلعه قورینه): قەلا یە کە بە شیوە و سیمای
قۆری. رەنگە قەلا قۆرینەش بی، واتە قەلا یە کە لە قور چۆ
بووبی.

- کرکەر (کرکره): کرکەر لە هەنبانە پۆرینەدا بە واتای کرکراگە،
قەرە و غەرغەرە و کرکراگە بە واتای سورینچکە، کونی گوێ و
ئیسکی ناسکی کرۆشەنی (غضروف) هاتوووە. ئەمە نیشاندەری
ئەو راستییە کە ناوی ئەم گونە کوردییە.

- کووچەتەلا (کوچه طلا): لە دوو مۆرفیمی کووچە واتە
کۆلان و تەلا واتە زیڕ پێک هاتوووە.

- کەریم ناوا (کریم آباد): کەریم ناوی کردوووە تەو: ئاوا
کراوی دەستی کەریم.

- گۆل چەرموو (گل چرموو): چەرموو لە زاری هەوشاریدا
واتە سپی کە وا بوو گۆل چەرموو واتە گۆلێکە ئاوە کە ی سپی
بی. جا مەبەستی ناوانە رە کە ی چی بی پۆ ئیمە روون نییە.

- گۆلە گۆلە (گوله گوله): گۆل واتە گۆم بەم پێیە گۆلە گۆلە
واتە شوینی کە گۆل یان گۆمی زۆری لی بی.

- نوسرەتاوا (نصرت آباد): نوسرەت ناوی کردوووە تەو: ئاوا
کراوی دەستی نوسرەت.

- وە ی خر (بادخرید): یە کێک لەو ناوانە ی کە شیوە ی
گۆکردنی کوردییە کە ی و شیوە ی نووسینی لە زمانی دەسەلاتدا
زۆر جیاوازه. ناوی ئەم گونە یە. بە بیستنی بادخرید بێگومان
ئەو پرسیارە دێتە ئاراوە کە «باد و خرید» چ پێوەندیەکیان
هە یە بە یە کەووە لە حالیکدا واتای وە ی خر پرووتەر. نووسەری
ئەم وتارە ئەم ئەگەرە بە دوور لە راستی نازانی کە ئەو وشە یە

- وژدەرە (اوچدره): ئوچ واتە سی و دەرەش کە پروونە: بە
گشتی وژدەرە واتە سی دەرە یان دۆل.

- یەنگی کەن (ینگى کند): یەنگی بە تورکی واتە پاخەسوو
و کەندیش گونە کە وابوو یەنگی کەند واتە گونە ی پاخەسوو.

۲-۳- ناوی ئەو گونەکانی کە کوردیین:

ئەم بەشە لە گونەکانی هەوشار دەکری بە دوو بەشەو:
بەشی یە کەم ئەوانەن کە لە زمانی خەلک و دەسەلاتدا نزیک
بە یەکن: باخ (باغ)، پالەوان (پهلوان)، چوارقەلا (چهارقلعه)،
بەردەنەخشینە (بردنخشینه)، چەپدەرە (چپدره)، چەمەپان
(چمپان)، تورکەپەرە / تورکەدەرە (ترکدره)، بەشی دوو هەم ئەو
گونەکانە کە خەلک بە ناویکی کوردی و دەسەلات بە ناویکی
تەواو جیاواز ئاماژە ی پێ دەکەن: گۆزەگەرە (خواجهلو)،
گەراو (محمود اباد جدید)، حەسەن لویلان (ناسراباد)، کاریز
(سلیمان آباد)،

زاخەکان (فتح ئاباد). لەم بەشەدا لەسەر ئەو ناوانە باس
دەکەین کە کوردیین. چێگای ئاماژە پێکردنە کە ئەم شیوە
ناوانە لە سەر دەمی دەسەلاتی پاشایەتیدا باو بوو نە وەکوو
دوای شۆرشی ئیسلامی.

- تاشە کەوو (تاشکبود): ئەم ناوەش لە دوو بەش پێک
هاتوووە، تاشە و کەوو. کەوو کە دیارە واتە شین بەلام ئەو ی
گرینگە تاشە وەکوو ناو. لە کوردی هەوشاریدا تاشە بەردم
هە یە بە واتای بەردی گەرە کە وابوو تاشە کەوو واتە بەردیکی
گەرە ی کەوو.

- تورکەبەرە / تورکەدەرە (ترکدره): ئەم پۆچونە کە
تورکەدەرە لە بنەرەتدا تەرکەدەرە بوو لە سەر ئەم بانگەشە یە
هاتوووە تە ئاراوە کە تەرک واتە بن، لای خوارووی شتیک
یان شوینی کە و لەبەر ئەو ی کە ئەو گونە لە لای خوارووی
دەرە یاخۆ دۆلە کە هەلکەوتوووە بەم ناو ناسراوە (میرزا سمایل
رەفیعی زاده).

- تەپەپۆر (تپه بور): کوردییوونی پۆلانی ئەم ناو زۆر پروونە
و پێویست بە شیکاری نییە. تەپەپۆر واتە تەپە یە کە بە رەنگی
پۆر.

- چەمەپان (چمپان): پێم وایە یە کێک لە پروونترین ناوی
گونەکانی هەوشار «چەمەپان» ه و جێی مشتومر نییە.

- حەسەناوا (حسین آباد): حەسەن ناوی کردوووە تەو: ئاوا
کراوی دەستی حەسەن.

- خارخار (خارخار): لە هەنبانە پۆرینەدا پۆ واتای خارخار
نووسراوە: لەت لەت، شەقار شەقار و بە فارسی شورخە شورخە
(شرحہ شرحه) کە وابوو گومان لە کوردییوونی ئەم وشەدا نییە.
هەلبەت ئەم پۆچونەش دوور لە راستی نییە کە ئەم ناو لە
بنەرەتدا غارغار بوو و هۆکاری ئەم ناوانە ئەو یە کە لەو گونە
غار یان ئەشکەوتی زۆر هە یە.

- خەزایی (خزایی): لە هەنبانە پۆرینەدا لە سەر وشە ی خەزایی
ئاوا هاتوووە: عەینەمەل، مەلی دوزمنی کلۆ (سار ملخ خوار). ئەم
پێناسە یە کوردییوونی ناوی خەزایی پشتراست دەکاتەووە.
- خۆلینە (خولینه): پروونە کە رەگی ئەم ناو خۆلە و بە گشتی

وای خر بووی. وا به که لهووری واته با و خریش که دیاره واته گرد. نووسەر بۆیه ئەم بۆچوونە ی لا راستتره که زۆر جار باس له وه ده کرێ دانیشتووانی ناوچه ی هه وشار له رابردوودا زۆرینه که لهوور بوویتن.

- ئەحماوا (احمد آباد): ئەحمەد ئاوا ی کردووه ته وه؛ ئاوا کراوی ددهستی ئەحمەد.

- ئەمیناوا (امین آباد): ئەمین ئاوا ی کردووه ته وه؛ ئاوا کراوی ددهستی ئەمین.

- سه فاخانه (صفاخانه): ناوی ئەم که زیدی گۆرانییژی ده نگخۆش و به ناوبانگ «سه یید محەمەد سه فایی» کۆچکردووه له نه خشه که دا نه هاتووه. ئەم گونده له ته نیشته گۆزه ولاخ و کیوی به یان هه لکه وتووه. ئەگەر له وشە ی سه فاخانه دا «خانه» ئاماژه به شوین بکات سه فاخانه واته شوینی سه فا و خۆشی. نووسەر له وه ئاگاداره که سه فاله به نه رتدا وشه یه کی عه ره بیه به لām له کوردیشدا به کارده بری.

- کران (کران): کران واته سه نن و رنین (هه نبانه بۆرینه). کران به واتای شوین پی هیچ و چۆلش هه یه که وایه له کوردیی بوونی وشه که دلنایین.

- گه زه رده ره (گزرده): گه زه ره له موکریانی به شیوه ی گێزه ر گۆ ده کرێ و له فارسیدا هه ویچه. گه زه رده ره واته ده ره ی گه زه ر. - گۆیژه قه لا (گۆیجه قه لا): کوردییوونی پیکهاته که ی وشه که به ئاشکرای نیسانده ری کوردییوونی ناوه که یه.

- هه نگوور (انگورد): ناوی ئەم گونده راست وه کوو تری به زاری هه وشاری گۆ ده کرێ. به لām هه روا که له هاوتا فارسیه که بیدا ده بیتری دهنگی «د» به کۆتایی وشه که وه زیاد بووه. ئەوه ی که ئایا ناوی ئەم گونده له به نه رتدا نه نگووردا ناکوردی بووه و بۆ ئیمه ناروونه و کورد زمان وه کوو ده یان وشه ی دیکه دهنگی «د» ی فرتاندووه یان ده سه لاتداران ئەو دهنگه یان پی زیاد کردووه پرسیارگه لیکی بۆ من بی ولامن.

- چراخ ته په (چراخ ته): هه ر دووبه شی ئەم ناوه کوردیه و له کوردییوونی ناوی گونده که دا گومان نیه ئە گه رچی زۆرینه ی هه ره زۆری دانیشتووانی کورد نین.

- کۆسه پیری (کۆسه پیری): پیکهاته و رۆنایی ئەم ناوه به جوانی هیما ی کوردییوونی پۆیه و په رنگه به واتای پیریکی کۆسه بیته.

۳-۳- ناوی ئەو گوندانه ی که بۆ نووسەر ناروونن:

له م به شه دا ناوی ئەو گوندانه ده خه یه ژیر تیشکی باس که ته واو یان به شیکی ناوه که بۆ نووسەر لیل بیته. ئەمه به و اتا نیه که ئەو لیلیه هه تاییه واته ئەرکی سه ر توێژه رانی تره که له م باره وه زانیار به ده سه ته وه بدن.

- مایین و لاخ (مایین بلاغ): له م وشه لیکدراوه دا به شی دووه م بلاغه و له تورکیدا واته کانی به لām به شی یه که می ناروونه. ئەگەر وای دابننن که ئەم وشه کوردیه پرسیار ی گرینگ ئەوه یه که چۆن به شیکی کوردیه و به شیکی تورکی. ئایا ئەم پرۆسه وشه سازیه گونجاوه؟ ولام ئەوه یه که ئەم پرۆسه له زماندا باوه به لām بۆ ناوی گشتی نه که بۆ ناوی تاییه ت.

- باخچه مه شه (باغچه میشه): به شی یه که می ئەم ناوه

باخچه یه و روونه به لām به شی دووه می ناروونه و ناتوانی پۆیه ندی له نیوان ئەو دوو به شه پی بکری؛ واته نازانی ئەمه ئاماژه به باخچه ی چی ده کات.

- باغلووجه (باغلوچه): ئەگەر چی به شی یه که می ئەم وشه واته باغ یان باخ روونه به لām رۆنایی وشه که به گشتی ناروونه.

- بلسووز (بلوز): رواله تی ئەم وشه وه کوو جوژه جلیکی ناسراوه به لām ئەم بۆچوونه جیگه ی گومانه چون وشه ی بلووز که جوژه جلیکه وشه یه کی بیانیه و ته مه نی هاتنی بۆ نیو زمانی کوردی زۆر که مه له حالیکدا ته مه نی ئەم گونده بیگومان زۆرتره.

- مه مه ر (منبر): ته نیا ناوی که به رواله ت عه ره بیه مینه ره. به زمانی دانیشتووان مه مه ر. لام وایه ئەم ناوه کراسی عه ره بی له بهر کراوه و له به نه رتدا ناویکی کوردی بووه. بۆ سه لماندنی ئەم بۆچوونه به لگه ی نووسراو پۆیسته که به داخه وه له بهر ده ستدا نیه.

- حه مزه قاسم (حمزه قاسم): ئەم ناوه له دوو ناوی عه ره بی پیک هاتووه.

- سانجوت (سانچود): له و ناوانه یه که پۆیستی به توێژینه وه ی وردتر و قوولتر هه یه و هیچ بۆچوونیکم سه باره ت به م وشه ده ست نه که وت.

- سه فیا ر خان (صفا رخان): واتای وشه ی خان روونه و به به رارورد ده گه ل زۆر ناوی ترا په نگه سه فیا ر ناوی که سی بووی. - قوولده ره (قلدره): به شی دووه می واته ده ره روونه به لām به شی یه که می واته قول ناروونه ئە گه رچی ئەوه ی هه یه که ئەمه له به نه رتدا قوول بووی و قوولده ره شتیکی نامۆ و ناراست نیه.

- ئەیاخچی (آیاغچی): روونه که پاشگری «چی» تورکیه و ئاماژه به پیشه و ناوی بکه ر ده کات و «ئایاغ» یش به تورکی واته پا. به لām به گشتی واتایه کی روون له وشه ی ئایاغچی ده س ناکه ویت.

- ته رمه کچی (ترمکچی): پاشگری «چی» نیشاندەری تورکیوونی ئەم ناوه یه به لām له سه ر واتای ره گی وشه که زانیاری ده ست نه که وت.

- خانقولی (خانقولی): روونه که وشه ی خان ئاماژه به حاکم و ده سه لاتداری کۆمه لگای کۆن ده کات و قولیش په نگه کورتکراوی ناوی پیاوان پی. به گشتی خانقولی په نگه ئاماژه به خانی بکات به ناوی قولی. هه لبه ت ناوی کۆنی ئەم گونده به زمانی گوندنشینانه که ی خاندیلان بووه (میرزا سمایل په فیع زاده) که له کوردی کرمانجی ده چی و له بهر ئەوه ی که دانیشتووانی ئەم گونده کرمانج بوونه ئە گه ری ئەوه هه یه که ئەم بۆچوونه راست پی.

- ته نوورلی (تندرلو): پاشگری لوو، هیما ی تورکی بوونی وشه که یه و به رواله ت واتای گشتی وشه که بریتییه له خاوه ن ته نوور.

- حه سه نلوو (حسنلو): ئەگه رچی پاشگری - لوو یان - لی ئاماژه به خاوه نداره تی و ناوی بکه ر و شوین ده کات، واتایه کی گشتی وشه ی حه سه نلوو روون نیه.

- چراخه و آل (چراغ ابدال): به ششی یه که می شه م ناوه «چراخ» و پروونه. به ششی دووه می «ئه بدال» ه که له وشه یه کی عه ربه بی ده چی و کوی «به دیل». ئه گه ری ئه وه ش هه یه که عه بدال بو بیته و له رینووسی فارسیدا به «ابدال» گۆردرایب. هه بنانه بۆرینه سی واتای بۆ عه بدال ناراسته کردووه: ره بن، هه لوه دا (خانه بدوش)، ئاوده ل، نیره پۆر (درآج نر) و ناوی پیاوانه. به گشتی، واتایه کی پروون له کوی ئه مانه ده ست ناکه وی و پیوستی به توژیته وه و سه رچاوی زۆرتر هه به.

- تۆمه راغاج (طومار آغاج): ئاغاج داره. رهنگه تۆمار جۆره داریک بی.

- دولدو لبلاخی (دلبل بلاغی): بلاغ واته کانی و دول دول واته ئه سپ پان هیستر به گشتی شتیکی وه کوو کانی ئه سپ یان هیستر. هه لبه ت دانشتوانی ئه م گونده ناوی گونده که یان به دونبلاخی گۆ ده کن.

- داشبه رات (باشبه رات): به تورکی داش واته به رد به لام به زمانی ده سه لات باش گۆ ده کرئ که واته سه ر. به ششی دووه می وشه که واته به رات به پرواله ت عه ره بییه. له هه ر حالدا کوی گشتی وشه که واتایه کی پروون به ده سه ته وه نادات.

- یهنگیجه (ینگجه): ئه گه رچی یهنگی به تورکی واته پاخه سوو واتای گشتی یهنگیجه پروون نییه. شایانی ئاماژه پیکردنه که دهنگی «گ» له م وشه دا وه کوو «گ» له ههنگ و چنگ و هتد و به شیوه ی لووتی گۆ ده کرئ.

- تاسکه ن (طاسکند): کن، کورترکراوه ی کهنده (گوند، دئ) و به گشتی تاسکه ن واته گوندی تاس.

- هه لووچه لی (آلوچه لو): وشه ی هه لووچه زۆر به پروونی سه لمینه ری کوردی بوونی وشه که یه به لام پاشگری - لی یان - لوو، تورکییه. ئه گه ری ئه وه هه یه که به ششی دووه می ناوه که ش کوردی بو بیته و گۆرانکاری به سه ردا هاتیته.

ناوی ئه و گوندانه ی که لیل و ناروون: ئوتاغلی (اطاقلو)، به یتوولی (بیگ تولی)، ته رکویران (ترک ویران)، زه یه نلی (زینالو)، قۆزلووجه (قوزلوجه)، ساری قۆرخان (ساری قورخان)، ئاخه به و (آقا بیگ)، عه ره وشه (عربشاه)، ئه حمه و به گ (احمد بیگ)، میرئه جه ل (میراجل)، مامالی (مامالو)، ئاغجه (آغچه)، گوودلی (گدلولو)، قووجخ (قویجق).

۴- ئه نجام

له م وتاره دا ئامانج ئه وه بوو که که وشه نه کانی هه وشار دیاری بکریته و ناوی دئ و ئاوییه کانی شی بکریته وه. ئه مه به و واتا نییه که وتاره که گشت ئامانجه کانی پیکاره به پیچه وانه وه دلنیا م که که موکووری هه یه و پیوسته به نووسرای زانستی تر راست بکریته وه. له م وتاردا بۆمان ده رکه وت که وایش نییه ناوی ته وای دئ و گوندی کورده کانی هه وشار ناکوردی بن به لکوو به ده یان ناوه ن که به پروونی و راشکاوی هیمای کوردی بوونیان پیوه یه (بۆ نمونه گۆزه گه وه، شیرمه مرد، چه مه پان و...). هه ندئ له ناوه کان به پرواله ت تورکیین (کورکه نی، گۆزه و لآخ و...). ته نیا ناوی مه مهر (ممبر) به پرواله ت عه ره بییه که نووسه ر گومانسی له عه ره بییوونی ئه م ناوه هه یه و لای وایه که کوردی بووه و گۆردراوه. هه ندئ له ناوه کانیش دیاره که کوردین به لام

دیاری کردنی دانه کانی بۆ نووسه ر ئاسان نییه.

۵- پیشیناز بۆ نووسه ران و توژیته ران:

لام وایه پیوسته هه ر کام له دئ و گونده کانی هه وشار نه ته نیا له پرووی ناوه که یه وه به لکوو له پرووی جوگرافیا، کولتور، زمان، ئابین، کهسانی ناودار، ناوی شوینه کانی و هتد بناسرئ. ئه م کاره ش باشتره له لایه ن که سانیکه وه ئه نجام بدرئ که خه لکی ئه و شوینه بن و یاخود زانیاری وردیان له سه ر دئ و گونده کان هه بی. سه ردرپیری وتاره کانیش ده توانی بۆ نمونه ئاوا بی: گونده کانی هه وشار: چۆلی.

بیگومان هیچ توژیته وه یه که بی که موکووری نابج، بۆیه له کۆتاییدا داوا له هه موو بیرمه ندان و نووسه ران ده که م که بۆ چوونه کانی خۆیان له باره ناوی دئ و گونده کانی هه وشاره وه به گشتی ره خه و پیشینازی خۆیان به نووسه ر رابگه یه نن یان به شیوه ی وتار بلاوی بکه نه وه تا کوو بتوانین به گه له کۆمه کی زانیاری زۆرتر له سه ر هه وشار و به تاییه ت وشه ناسی ناوی ئاوییه کانی بخه یه نه روو.

ژبړنووس:

۱. دوکتوری زمانناسی و مامۆستای زمانی ئینگلیسی له دیوانده ره، ئوستان کوردستان ۰۹۱۸۹۸۲۵۷۸۴ ebmorady@yahoo.com
۲. بۆ ئه م کاره له بۆ چوونه کانی زانای کۆچکردوو میرزا حوسه یه فیه یی گه زده ره و میرزا سمایل ره فیه زاده و کاک حوسه یه شه ریفی ناسراو به کاک حوسه یه که لۆر (هه ر دوو دانشتووی ساین قه لا) سوودم وه رگرت.
۳. شایانی ئاماژه پیکردنه که هه ندئ له ناوه کانی نیو نه خشه که راست نین واته به هه له چاپ کراون. هه روا که پیشتر وترا یه کئ له ئامانجه کانی ئه م وتاره تۆمارکردنی شیوه ی گۆکردنی ناوی گونده کان به شیوه ی بیته ی دانشتوانی ناوجه که یه.
۴. ناوجه ی چاردۆلی یا چارداولی سه ر به شاری ساین قلایه و کوردی که له ورن و به ئابین شیعه ن به لام به ر ناوجه ی هه وشار ناکه ون.
۵. مامۆستای مه مموود ده رویی کرماشانی، مامۆستای پهروه ده و فیکاری، هۆگری ئیتمۆلۆژی واته ریشه ناسی وشه و به تاییه ت وشه ی کوردی و ناوی گوند و شار و شوین بوو، زۆربه ی ژبانی له تیکاب بوو و هه ر له ویش خانه نشین بوو و کۆچی دوایی کرد.

سه رچاوه کان

- شه ره فکه ندی، عه بدوره حمان (هه زار) (۱۳۶۳). هه بنانه بۆرینه (فه ره نه نگی کوردی - فارسی)، تاران: سروش
- مرادی، ابراهیم (۱۳۹۶). بررسی گروه حرف اضافه زبان کردی (گویش سورانی هه وشاری) بر پایه نحو ذره بنیاد. رساله دکتری دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- مینورسکی (۱۳۷۹)، کرد، ترجمه و توضیح حبیب اله تابانی، تهران: نشر گستره.
- میرزا سمایل ره فیه زاده، پیوه ندی و وت و ویژی راسته وخۆ - Groneberge, B. (1980) Repertoire Geographique des Textes Cuneiforms. 3. Wiesbaden.
- Versteegh, Kees (1997) Landmarks in Linguistic thought III: The Arabic linguistic tradition, London and New York: Routledge.

اکبر فیضی - کتاب

پیرترین نگهبان میراث فرهنگی ایران در منطقه ههوشار

(عاشقی در تخت سلیمان)

گردشگران را در سینه داشت. این نگهبان عاشق تخت سلیمان، کسی نبود جز «عزیز عاشقی» که تمام زندگی اش را وقف خدمت به میراث فرهنگی نمود. او علاوه بر اطلاعات تاریخی که در اثر تجربه‌ی بیش از نیم قرن حضورش در تخت سلیمان بدست آورده بود، افسانه‌هایی را برای گردشگران بازگو می کرد که از گذشتگان سینه به سینه به او رسیده بود. از دیوهای حضرت سلیمان که در کوه زندان، حبس می شدند، از تبدیل شدن اژدها به سنگ، از گنج های پنهان دریاچه پر راز و رمز تخت سلیمان سخن می گفت، روایت هایی که گردشگران را به حیرت و ا می داشت.

دو سالی بود که روند ثبت مجموعه تخت سلیمان در فهرست یونسکو، آغاز شده بود در این مدت نمایندگانی از «یونسکو» و ایکوموس (شورای بین المللی ابنیه و بافت های تاریخی) از این مجموعه بازدید کردند. تا اینکه بالاخره این مجموعه تاریخی در سال ۱۳۸۲، ۱۴ تیرماه جولای ۲۰۰۳ در فهرست جهانی یونسکو به عنوان چهارمین اثر ایران بعد از تخت جمشید، چغازنبیل و نقش جهان اصفهان، ثبت گردید. نگهبان پیر تخت سلیمان همچون سایر دستداران آثار باستانی، آنروز در پوست خود نمی گنجید و به گفته خودش این لحظه بهترین لحظه زندگی او بوده است! برای جذب گردشگران به آثار باستانی روش ها و ابزارهای تبلیغاتی گوناگون وجود دارد، از جمله آنها رسانه های جمعی مانند رادیو تلویزیون، روزنامه و کتاب های راهنمای گردشگری، بیلورد، بروشور و ابزارهای نوین ارتباطی مانند اینترنت را می توان نام برد. در این

وارد مجموعه تخت سلیمان که می شدی، پیرمردی را می دیدی با قامتی خمیده، جلیقه ای برتن داشت، که اتیکت میراث فرهنگی بر آن نقش بسته بود!

چین و چروک صورتش نشان از کهنسالی اش می داد، اما بی تاب بود و پراز اشتیاق، شوقی در دیدگانش لبریز بود. وی علاوه بر زبان کردی و آذری با زبانهای فارسی، آلمانی، آشنایی داشت، لب به سخن می گشود، سکوت دالانها و راهروهای مجموعه تاریخی را می شکست، با لحن دلنشین، ساده و بی پیرایه اش، گردشگران را با خود به ۳۰۰۰ سال پیش، به اعماق تاریخ می برد، انگار تخت سلیمان جان تازه ای می گرفت، آنچه می دیدی، دیگر آثار باستانی نبود و ستونها و ایوانهای فروریخته؛ انگار در کاخ های برافراشته دوره ی هخامنشی، اشکانی، ساسانی و ایلخانی قدم گذاشتهای، گویی آتشکده آذرگشنسب، جایگاه آشتی آب و آتش را به نظاره ایستاده‌ای، آتشکده ای که «آتش شهریاری» را به همه آتشگاه های گبران از خاور تا باختر می رسانده است، از سرزمین زرتشت از آتشکده‌ی پادشاهان و جنگاوران، از شهر شیز سخن می گفت. از یورش سپاهیان روم و مغول به سرزمین اسطوره‌ها و شگفتی های بی پایان، با اندوه و حزن سخن میراند. از حضرت سلیمان و داود نبی گرفته تا عظمت تمدن اسلامی را چه زیبا به تصویر می کشید. حدود ۲۰ سال با گروه های باستان شناسی، از جمله اشمیت، رودلف نادمان و گریشمن آلمانی به عنوان حفار و نگهبان، همکاری داشت، به جرات می توان گفت او تاریخ حفاریها و بیش از نیم قرن تجربه نگهبانی و راهنمایی

بر تخت سلیمان روان بود نظاره می کرد، احوالپرسی کردم و گفتم: «آقای عاشقی شما برای تخت سلیمان زحمت های فراوانی را متحمل شده اید و گردشگران زیادی تخت سلیمان را با واژه ها و روایت های شما می شناسند»، گفت: «ممنونم ولی دیگر پیر شده ام و اگر هفته ای یکی دوبار اینجا نیایم، دلم می گیرد.»

آنروز آخرین باری بود که دیدمش، بگذریم از آن که ما تا عزیزی را ازدست ندهیم، قدرش را نمی دانیم، خدمات و شایستگی هایش را پاس نمی داریم، و چون از میان ما رفت آه از نهادمان برمی خیزد. وی وصیت کرده بود که پس از مرگ، او را بر بلندای کوه مشرف به تخت سلیمان که به «چهار تپه» مشهور است به خاک بسپارند! این پیر میراث فرهنگی، به گزارش خبرگزاری مهر، پس از نیم قرن زندگی با آثار باستانی تخت سلیمان، روز چهارشنبه ۲۷ مهرماه ۱۳۹۰ در سن ۸۴ سالگی، از این مجموعه ی با ارزش خداحافظی کرد و جامعه میراث فرهنگی و بسیاری از کسانی که سالها بود تخت سلیمان را با عزیز عاشقی می شناختند در حزن و اندوهی عمیق فرو برد.

منبع:

- فیضی، اکبر (۱۳۹۹) تبلیغات و صنعت گردشگری با تاکید بر رسانه ها و ابزارهای تبلیغاتی (همراه با مطالعه موردی مجموعه تاریخی تخت سلیمان) تهران انتشارات رامان سخن.

میان نقش راهنمایان زبده ی گردشگری در تبلیغات با استفاده از ارتباطات بین فردی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است. اینجاست که برخورد راهنمایان گردشگری و نگهبانان میراث فرهنگی با بازدیدکنندگان و دادن اطلاعات جامع و همه جانبه حائز اهمیت است و می تواند به طور غیر مستقیم در جذب دوباره بازدیدکنندگان و یا گردشگران جدید به یک مجموعه تاریخی موثر باشد عزیز عاشقی یکی از نگهبانان و راهنمایان زبده و باتجربه ای بود که بیش از آنچه وظیفه اش بود انجام داد.

وی که وظیفه سترگش را نگهبانی از شناسنامه اجداد ایرانی عنوان می کرد در نگهبانی از این مجموعه تاریخی از هیچ تلاشی فروگذار نکرد و هیچ گاه از راهنمایی گردشگران و بازگویی تاریخ تخت سلیمان احساس خستگی ننمود «عاشقی» برآستی عاشق تخت سلیمان بود او در سال ۷۲ پس از سه دهه حضور در این مجموعه، بازنشسته شد و پس از آن همچنان به عنوان راهنمای آثار تاریخی تخت سلیمان خدمت می کرد، عاشقی، عنوان پیرترین راهنمای گردشگری آثار تاریخی ایران را داشت، و به عشق تخت سلیمان زنده بود و حتی پس از بازنشستگی هم نمی توانست از این مجموعه دل بکند. شهریور ماه سال ۱۳۹۰ بود، برای جمع آوری اطلاعاتی در مورد آمار گردشگران داخلی و خارجی بازدید به تخت سلیمان رفته بودم، کنار دروازه اصلی او را دیدم، نشسته بود و بردیوار تکیه داده بود، گویی آب روان و پاک را که به سمت دشت های مشرف

د. لقمان شاکری - تکاب

فرش آهنین، هویت هزار ساله تکاب

خصلت محلی بودن فرش افشار به گونه‌ای است که مشابه آن در هیچ جای جهان یافت نمی‌شود. نام آهنین فرش افشار سازگاری جالبی با اراده زنان بافنده دارد. از طلوع آفتاب تا پاسی از شب همراه با گوش دادن به ترانه‌ها و گورانی‌های کوردی و زمزمه آواها، نواها و لالایی‌ها، نخ‌های رنگارنگ را به زیباترین شکل ممکن گره می‌زدند. در فضای هر خانه‌ای صدای گره زدن‌ها، بریدن‌ها، گرفتن و رها کردن تارها و کوبیدن فرش به گوش می‌رسید. صداهایی که آشنای نسل‌های زیادی از فرزندان این خطه است. فرش افشار تکاب به دلیل میزان بالای تراکم گره در هر سانتیمتر مربع استحکام بالایی دارد و به همین علت به نام فرش آهنین شناخته می‌شود.

روزگاری نه چندان دور در هرخانه‌ای از این شهر دار قالی برپا بود. در سه چهار دهه گذشته تقریباً همه زنان تکابی و روستاهای تابعه فرش‌بافی می‌کردند اما در حال حاضر بنا به دلایل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دیگر آن رونق گذشته را ندارد. به گفته یکی از اعضای صنف فرش‌بافان اکنون به طور تقریبی نیمی از ۹۰ روستای تکاب در حال حاضر به بافت فرش مشغول‌اند ولی عمده تولیدات فرش در بخشهایی از شهر تکاب، روستاهای وزگه‌پان، احمدآباد، آقدره، چوپلو و نبی‌کندی تولید می‌شود. تولید و عرضه تقریبی ۴۰۰۰ هزار متر مربع در سال از فرش افشار باعث شده است که فرش در اقتصاد شهری و روستایی این منطقه نقش بسزایی داشته باشد. قالی و قالیچه‌های نفیس و گران‌بهای افشار محبوبیت خاصی در بازارهای فرش دنیا دارد و از حیث رنگ و مرغوبیت و طرز بافت و نقشه از فرش‌های درجه اول محسوب می‌شود، خانواده‌های بسیاری از بافتن این فرش‌ها امرار معاش می‌کنند به گونه‌ای که فرش دستباف افشار تکاب به نوعی سوغات این شهر محسوب می‌شود.

همان‌گونه که در یک تابلو نقاشی، تلفیق و هماهنگی یا تضاد بین رنگ‌ها موجب زیبایی یک اثر می‌شود، در فرش نیز رنگ آمیزی به نقش‌ها، تازگی و طراوت می‌بخشد. با توجه به این که نقوش قالی دارای ریشه یکسانی هستند اما رنگ‌های

فرش به عنوان نمودی از فکر و اندیشه بشری و متأثر از حس نوجویی او در طول تاریخ خود با فراز و نشیب‌هایی روبرو بوده، گاه با فراغت فکری هنرمندان و محیط مناسبی که برای رشد و شکوفایی هنر ایشان ایجاد گردیده به حد‌اعلای خود رسیده است و گاه صدماتی که بر اثر مسائل طبیعی و غیر طبیعی بر پیکر جامعه وارد شده آن را به دوره نهفتگی و خمود سوق داده است. در نگاه اجمالی می‌توان عصر مغول در قرن هفتم را عصری غم‌انگیز و عصر صفویان در قرن ده و یازده هجری را زمان شکوفایی برای هنر و به ویژه قالی‌بافی در ایران به شمار آورد.

منطقه افشار و به ویژه تکاب از مناطقی است که از گذشته‌های دور به فرش‌بافی پرداخته و طی قرن‌ها آن را به تکامل رسانده است. به دلیل وجود تنوع قومی، پراکندگی جغرافیایی، تاریخچه طولانی منطقه و فرهنگ و تمدن دیرین افشار، فرش‌بافی در این منطقه دارای فرهنگ دیرینه‌ای است. از گذشته‌های دور در گوشه هر خانه‌ای، دار قالی برپا شده و دختران و زنان منطقه افشار در کنار انجام امور روزمره با دستان هنرمند و اراده آهنین‌شان نقوش زیبایی بر تار پود دارقالی پیاده کرده و می‌کنند که حاصل آن خلق یک اثر هنری است که به اقتباس از همان اراده پولادین بافندگان، تراکم بالا، دفتین زیاد، نوع گره و استحکام زیاد، به فرش آهنین تکاب شهرت پیدا کرده است. فرش‌های تکاب از نظر دوام و استحکام به گونه‌ای است که می‌تواند صد سال دوام بیاورد. بنا به گفته مورخان قدمت فرش افشار به ۷۰۰ تا ۱۰۰۰ سال پیش بر می‌گردد.

فرش افشار میراثی کهن از گذشتگان این دیار است که ظرافت هنر اصیل فرش‌بافی به همت سرانگشت ظریف بافان، در تار و پود آن چشم‌نوازی می‌کند. از میان طرح‌ها و شهرهای مطرح هنر فرش‌بافی استان، تکاب با فرش افشارش قدمت دیرین‌ای دارد و برای خود شهرت و آوازه‌ای جهانی کسب کرده است. این فرش نمادی از فرهنگ و تاریخ دیار خود است که مادران و دختران نجیبی ایده‌هایشان را در تاروپود دار قالی نقاشی کرده‌اند.

آن‌ها، منطقه به منطقه فرق می‌کند. در منطقه افشار نقاط ترک نشین و کردنشین هر چند از لحاظ بعد مسافت نسبت به هم نزدیک‌اند اما فرهنگ و آداب و رسوم آن‌ها با هم فرق می‌کند و این اختلاف فرهنگ در رنگ آمیزی قالی‌ها تاثیر می‌گذارد و به وضوح می‌توان به اختلاف رنگ آمیزی پی برد. به طور کلی قرمز، سرمه‌ای و گرم از عمده رنگ‌های زمینه فرش افشار می‌باشد و به ندرت فیروزه‌ای و آبی نیز یافت می‌شود. در حال حاضر رنگ‌های به کار رفته در منطقه افشار به صورت خامه‌های رنگی یا به صورت رنگ‌ریزی شیمیایی تهیه می‌شود. هر چند رنگ‌ریزی سنتی گیاهی در این منطقه منسوخ شده است اما امید است با تلاش فعالین عرصه فرش این نوع رنگ‌ریزی بار دیگر احیا شود. پشم عمدتاً وارداتی به نام خامه مرینوس از نیوزلند بعد از انجام فرایندگی ریسندگی و رنگ‌ریزی در کارخانه‌های تبریز ماده اولیه بافت فرش افشار است. این نوع فرش در ۱۸ رنگ بافته می‌شود اما گاهی بدلیل تنوع و ضرورت نقشه تا ۲۲ رنگ مورد استفاده قرار می‌گیرد. در بافت فرش افشار چهار نوع نخ با نام‌های کوردی، تان، پوباریک، پوقه‌یی و به‌ن استفاده می‌شود. از تان برای طرح تار و پود استفاده می‌شود، پوباریک و پوقه‌یی را روی پود و از بین تارها به صورت افقی رد می‌کنند و با دف می‌کوبند این کار موجب استحکام و سفتی خاصی در فرش می‌شود و نهایتاً از نخ‌های (به‌ن) رنگارنگ را برای گره زدن و تولید نقش و حاشیه فرش به کار می‌گیرند. این بافت در اندازه‌های گوناگون و با نام‌های متفاوت از کوچک به بزرگ با نام‌های: پشتی، خرکچه، خرک، کناره، رومیزی، زرع و نیم پرده‌ای، ۶ متری، ۹ متری، ۱۲ متری و به ندرت ۱۸ و ۲۴ متری، تولید می‌شود.

فرش افشار تکاب با طرح‌ها و نقشه‌های متنوع از فرش‌های شناخته شده و صادراتی استان است و با توجه به شیوه بافت خاص قالیبافان تکابی از استحکام و دوام کم نظیری برخوردار است. طرح‌های ترنج ماهی پنج متن، شکارگاه، ساده ماهی (ماسی ده‌رهه‌م) لچک ترنج، قوشخانه، مران، و نقشه خانم جیران با حاشیه‌هایی نظیر شمعدانی، فرهاد میرزا، اسلیمی، کتیبه، خوشه‌ای و حاشیه‌افشان از جمله نقشه‌ها و متن‌های اصیل فرش افشار تکاب به شمار می‌روند که قدمت دیرینه‌ای دارند. در میان این طرح‌ها ترنج ماهی از پرکاربردترین و معروف‌ترین طرح‌های این منطقه است که به صورت‌های مختلف بافته می‌شود. این نقش همواره در سراسر ایران رواج وسیعی داشته و نسبت به سایر نقوش ثابت تر مانده است، نقوش ماهی در فرش افشار به شکل‌های مختلف دیده می‌شود:

الف) فرشی که دارای متن و لچک و ترنج است، این نوع فرش را سه متن می‌نامند. در لچک‌ها و ترنج آن ماهی وجود دارد حاشیه به کار رفته در این نوع حاشیه فرهاد میرزا یا چایدانی می‌باشد. نظر بیشتر محققین در مورد لچک و لچک ترنج مذکور این است که این نقش را در زمان صفویه از تذهیب پشت جلد کتابها اقتباس کرده‌اند.

وجود حاشیه در فرش برای معطوف کردن توجه بیننده به زیبایی متن بسیار حائز اهمیت است. حاشیه‌های قالی افشار با پهنای متفاوت و معمولاً به صورت حاشیه خارجی، حاشیه وسطی (اصلی) و حاشیه داخلی می‌باشد. در حاشیه‌های خارجی و داخلی که حاشیه فرعی می‌باشد نقش‌ها اساساً ساده بوده و نقش ویژه‌ای ندارند اما به هر حال طرح و رنگ زمینه و گل‌ها و خطوط آن با حاشیه اصلی و نیز متن فرش هماهنگی دارد. حاشیه اصلی مانند قاب و نگاری زیبا فرش را در بر می‌گیرد. نقش حاشیه اصلی با استفاده از نقش مایه‌های معمول در فرش و به صورت هندسی یا خطوط اسلیمی ترسیم می‌گردد. این حاشیه دارای طرح و نقش و رنگ آمیزی هماهنگ با متن فرش است که در قالی‌های بافت هر محل دارای ویژگی‌هایی است که خود از جمله نشانه‌های شناسایی بافت گاه فرش می‌باشد. حاشیه از جمله بخش‌های مهم طرح‌های فرش افشار است که می‌توان آن را تحت دو نوع حاشیه دسته‌بندی کرد. ۱- حاشیه‌های خاص فرش افشار: تا کنون از این نوع، حاشیه‌های فرهاد میرزا یا چایدانی، خرچنگ، گل، شجره، اسلیمی، کتیبه، گل گیلانی و شمعدانی شناسایی شده است. ۲- حاشیه‌های اقتباسی: از جمله حاشیه‌های اقتباسی از مناطق دیگر که در فرش افشار مورد شناسایی قرار گرفته است می‌توان به شاه عباسی اصفهان، شیخ صفی اصفهانی و گل فرنگ همدان اشاره کرد.

بعد از اتمام بافت، ابتدا فرش شیرازه و دو گره زده می‌شود، سپس در صورت داشتن کجی «دارکشی» و نهایتاً وارد مرحله «پرداخت یا موگیری» می‌شود و اگر فرش حیانا دارای کجی بافت، عدم تقارن و سوراخ‌شدگی باشد باید رفوکاری شود. نهایتاً بعد از طی مراحل فوق زینت بخش بازارهای داخلی و خارجی می‌گردد. مقصد فرش افشار در بازارهای ایران عمدتاً زنجان و تا حدود ۲۰ درصد همدان و بازارهای خارجی، عمدتاً آمریکای شمالی، آلمان، ایتالیا، نروژ، روسیه، ترکیه، ژاپن و پاکستان و چند کشور دیگر می‌باشد. حاصل دسترنج زنان و دختران تکاب افشار به صورت تابلوی زیبای هنری یا کالایی که زینت بخش خانه‌ها و سایر اماکن است، جلوی دیدگان میلیون‌ها بیننده جلوه‌گری می‌کند و آنچه برای این استان و چشمان هنرمند زنان افشار به ارمغان می‌آید کسب روزی حلال و کمک به معیشت خانواده و شاید هم کم سو شدن چشمان و دردها و خون دل خوردن‌ها باشد.

در حال حاضر مشکلات بازار فرش دستباف از جمله مشکلات فروش و عدم بازاریابی مناسب، تهیه مواد اولیه مرغوب، هزینه‌های بالای تولید و بی‌انگیزگی قالیبافان، افزایش قیمت مواد اولیه در بازارهای داخلی، نوسانات نرخ ارز، افزایش دستمزدها، در کنار مشکل بیمه قالیبافان از جمله مشکلاتی است که روند تولید و فروش فرش تکاب را با مشکل روبرو ساخته است.

سید رضا شاکرمی - تکاب

تکاب شهر خوشنویسی

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿۱﴾ نون سوگند به قلم و آنچه می نویسند / سوره مبارکه قلم

یکی از مهم‌ترین جلوه‌های طبیعت که چشم و ذهن و جان آدمی را در مواجهه با پدیده‌ای به خود جلب می‌کند، زیبایی است. زیبایی می‌تواند در کوه و دریا و رودبار و درخت و حتی در صدای خوش پرنده‌گان و یا دیدن اثری هنری مثل فیلم و عکس و سفالگری و نقاشی و خطاطی و شنیدن قطعه‌ای موسیقی دلنواز و... باشد. هرکدام از این شاهکارها در گروه خاص خود قرار می‌گیرند. با دیدی کلی میتوان هنر را در دو دسته تقسیم بندی کرد: هنر نمایشی و هنر تجسمی

هنر نمایشی: هنرهای نمایشی شکلی از هنر است که برخلاف هنرهای پلاستیکی و هنرهای دیگر هنرمند در آن با استفاده از بدن و فیزیک خود در وهله‌ی نخست و سپس بهره‌گیری از امکانات دیگر به خلق هنر خود می‌پردازد. اصطلاح «هنرهای نمایشی» برای اولین بار در سال ۱۷۱۱ در زبان انگلیسی برای مجموعه‌ای از هنرهای دیداری متکی به بازیگر مورد استفاده قرار گرفت. هنرهای نمایشی شامل: انواع رقص، موسیقی زنده، اپرا، تئاتر زنده و عروسکی، سینما، شعبده‌بازی و تردستی، داستان‌گویی، نمایش‌های سیرک، بندبازی، معرکه‌گیری، کار با حیوانات و نمایش‌های پهلوانی و سایر هنرهای مشابه است. هنرمندان این نمایش‌ها با عنوان‌هایی چون: هنرپیشه، کمدین، رقصنده، شعبده‌بازان، نوازندگان و خوانندگان نام برده می‌شوند

هنر نمایشی مخصوصاً نمایشی که به صورت زنده قابل اجرا باشد مثل تئاتر (و نه فیلم و عکس آن که مربوط به هنرهای تجسمی است) باید در لحظه‌ی اجرا آن را دید و از آن لذت برد. همچنین برای دیدن دوباره آن، باید تمامی شرایط و امکانات و عوامل اجرا فراهم بوده تا نمایش در صحنه به اجرا درآید.

هنرهای تجسمی: تمامی هنرهای زیبا متعلق به دسته‌ی کلی هنرهای تجسمی هستند. در تعریف هنر تجسمی باید بگوییم آنچه که هنرمند در طی زمانی مشخص و با ابزاری مخصوص و در دسترس یک صورت عینی تجسم یافته متعادل متوازن زیبا و پایدار بیافریند که ارزش آن بستگی به دقت و ظرافت و انرژی صاحب اثر دارد.

هنرهای تجسمی (visual arts) که به آن گاهی هنرهای بصری یا دیداری نیز گفته می‌شود، آن گروه از هنرهای مبتنی بر طرح است که مشخصاً حس بینایی را مخاطب قرار می‌دهند. نقاشی، معماری، گرافیک، پیکرتراشی و مجسمه‌سازی، هنرهای تزئینی و هنرهای دستی را می‌توان در زمره‌ی هنرهای تجسمی قرار داد. از قرن ۱۹ میلادی، هنرمندانی که در این رشته‌ها مهارت داشتند را به عنوان هنرمند تجسمی می‌شناختند. امروزه هنر تجسمی به طور کلی دگرگون شده و مرزهای سنت و مدرنیته در هم ادغام شده است. در حال حاضر هنرهای تجسمی شامل: مجسمه‌سازی، عکاسی، گرافیک، معماری، خوشنویسی، طراحی و هنرهای دستی است. گالری‌ها، موزه‌ها، نمایشگاه‌ها و حراج‌های هنری مملو از آثار هنرمندان تجسمی است که در سراسر جهان مورد توجه و استقبال هنردوستان قرار می‌گیرد. هنرهای تجسمی به درک و فهم بیننده وابسته است و هنرمند باید بتواند با مخاطب و بیننده‌ی آثارش ارتباط پیدا کرده و منظور خود را منتقل نماید.

موسیقی‌دانان، روزنامه‌نگاران یا هنرمندان فعال در عرصه هنرهای تجسمی با تفکر خلاق خویش میتوانند به اندازه‌ی سیستم‌داران، اقتصاددانان یا رهبران مختلف در جامعه در تغییرات اجتماعی آن جامعه نقش داشته باشند. هنرهای تجسمی فقط به منظور لذت بردن و الهام‌بخاشی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد، بلکه می‌تواند با نمایان ساختن مشکلات جامعه در قالب یک اثر هنری به ریشه‌کن شدن مشکلات و بالطبع پرورش جامعه کمک می‌کند. همچنین هنرهای تجسمی یکی از مهم‌ترین راه‌ها برای ساخت تاریخچه‌ی مستند جامعه است تا نسل آینده بتواند درک بهتری از شیوه‌ی تفکر، ارزش‌ها، ایده‌آل‌ها و سایر موارد تاثیر گذار در جامعه‌ی امروزی ما داشته باشد. پس می‌شود گفت مشخصه‌ی بارز هنرهای تجسمی در مقایسه با هنرهای نمایشی پایداری آن است که اگر شرایط برای اثر فراهم باشد، ممکن است سالها و چه بسا قرن‌ها باقی بماند و از آن لذت برده شود و مورد الهام قرار بگیرد.

یکی از این هنرهای زیبا و پایدار که در جامعه ایران از دیرباز بدان توجه خاصی شده است و افرادی خاص و زیرک و خوش سلیقه در مناصب مختلف به آن استغال داشته و بعضاً راهی برای ابراز خوش سلیقگی و فخر یا حتی وسیله تکسب و ارتزاق در دربار پادشاهان و دیوان‌ها و دفاتر به شکل میزبان بنویس-ها بوده؛ هنرخوشنویسی و خطاطی است. افراد خوشنویس دارای قریحه و ذوق و سلیقه خاصی هستند؛ زیرا موضوع خوشنویسی، زبان است و زبان در اشاعه‌ی فرهنگ، مهم‌ترین نقش را دارد. همچنین هر هنرمندی در شاخه‌های هنری دیگر از هنر خوشنویسی بهره می‌برد. یک بافنده فرش با خوشنویسی در دارقالی اثری زیبا می‌آفریند یا هنرمندی معرق‌کار با معرق‌کاری و قلم‌زنی بر روی سینی نقره‌ای و یا کاشی‌کار با اجرای خطاطی زیبا بر روی کاشی معابر و مدارس و مساجد و اماکن مختلف از هنر خوشنویسی بهره‌جسته و هنر خویش را با استفاده از این هنر زیبا دوچندان می‌کند که گاهی هنر خوشنویسی آن بیشتر از اصل اثر به بیننده لذت می‌چشاند. همچنین خوشنویسی در ادبیات اسلامی و ایران زمین نیز نقش پررنگ و اساسی دارد. هنرمندان ایرانی آیات قرآن و احادیث و حکمت بزرگان دینی و اشعار شاعران ایرانی را با دست‌ان خویش با زیبایی مضاعف به شاهکار بدل کرده و برای بیننده و خواننده به نمایش می‌گذارند.

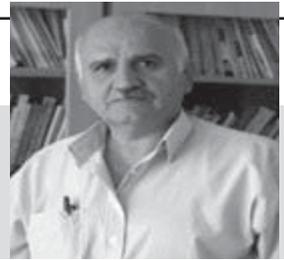
همچنین خوشنویسی موضوع کار عکاس و نقاش و سفالگر و... قرار می‌گیرد و زیبایی می‌آفرینند.

با این توضیحات در مورد اهمیت و جایگاه هنر خوشنویسی در ایران، نگاهی داریم به اهمیت و جایگاه هنر خوشنویسی در شهرستان تکاب که در زمینه‌ی این هنر، در واقع تکاب، ایران در ایران است. شهرهای زیادی در ایران در زمینه‌ی هنر خوشنویسی فعالیت داشته و دارند ولی به جرأت بعد از پایتخت خوشنویسی ایران؛ قزوین و یا دوشادوش با آن می‌شود شهرستان تکاب را در رتبه‌ی بعدی قرار داد. خوشنویس گرانسنگ ایران زمین در دوران معاصر؛ استاد غلامحسین امیرخانی در افتتاحیه‌ی انجمن خوشنویسان تکاب در سال ۱۳۷۴، این شهر را پایتخت خوشنویسی ایران (به نسبت جمعیت) نامید. بررسی نسخه‌های دست نویس و آثار به جا مانده از هنرمندان تکابی در دفترخانه‌ها، دفاتر اسناد و نزد اشخاص مختلف و صاحبان این هنر و یا نوادگان آنان و حتی سنگ مزارهای این شهرستان و حجم زیاد دست نوشته‌های اساتید این فن، طرفه‌ای از هنر دست هنرمندان تکابی است. برگزاری مداوم نمایشگاه‌های خوشنویسی توسط هنرمندان تکابی در شهرستان تکاب و شهرهای اطراف نشان از قدرت دست این هنرمندان خوش ذوق است. در واقع در هر جایی از این کشور نمایشگاه یا کنفرانس و همایشی در زمینه خوشنویسی برگزار شود بدون شک از اساتید تکابی نام و یاد و اثری خواهد بود. کم نیستند کسانی که خوشنویسی را با عرفان و فلسفه و سیاست پیوند زده و با استفاده از آن به بیان دیدگاه‌ها و عقاید و باور خود پرداخته‌اند. استادانی که فرصت ذکر نام و یاد همگی آنان در این مختصر نمی‌گنجد اساتیدی همچون: مرحوم عبدالحسین خان افشار، مرحوم افتخار الملک، مرحوم سلطان علی خان سلیمانان، مرحوم میرزا نصرت الله آموزگار و نیز از اساتید فعلی می‌توان از مرحوم استاد اباصلت صادقی (۱۳۹۱-۱۳۴۸) نام برد که در هر جای ایران سخنی از خوشنویس و خط زیبا هست نام و اثر آن استاد فقید شهره‌ی آفاق و انجمن است و نیز به تنهایی شناسنامه‌ای برای شهر هنرمندپرور تکاب محسوب می‌گردد. بحث در باره این استاد ارزشمند و بررسی هنر ایشان در زمینه نستعلیق و شکسته نستعلیق و ثلث و نسخ، نیازمند نوشتن چندین کتاب است. کسی که از دوران کودکی با علاقه و یا شاید برای کسب آرامش درونی شروع به خوشنویسی نموده و در زمان اندک عمر بابرکت خویش چندین اثر را به جا گذاشته و با حضور در نمایشگاه‌های برون مرزی و داخل کشور افتخاری بزرگ را نصیب تکاب نمودند. همچنین استاد جمشید یاری و استاد خلیل فریدی و استاد محمود امیدی از دیگر استادانی هستند که مایه افتخار ایران و تکاب و صاحبان ذوقی سرشار هستند و نیز بزرگانی همچون زنده یاد رزاق دریایی و منوچهر صحرائی و علی قاضیان و علی صفری و محمود احمدی و محمد افلاکی و نیز مدیر اجرایی انجمن خوشنویسان ایران آقای عارف براتی و چندین و چند هنرمند فوق‌ممتاز در آستانه‌ی اخذ استادی و هنرمندان ممتازی که مجال اسامی همگی فراتر از این نوشتار است و نام تکاب را بلندآوازه و در تاریخ خوشنویسی ایران و شهر تکاب مانا و پایا کرده‌اند. هم اکنون انجمن خوشنویسان تکاب دارای حدود یکصد هنرمند و هنرآموز خوش ذوق است که با تلاش و مداومت بر این هنر، راه گذشتگان را رهرو شده و استادانی بالقوه در این زمینه هستند که با شکوفایی این استعدادها و تلاش‌هایی که صورت می‌پذیرد آینده‌ای روشن برای تکاب و ایران عزیز رقم خواهند زد.

یاد

کامهران موکری

قرژی نهرمت، وه کوو تالی خوره‌تاو
 له‌سهر قوول و شانی سپی، پهرش و خاو
 نه‌غمه‌ی شیرین، ناوازی خوش له‌ده‌نگا
 ورشه‌ی سهرنج، له‌ناو چاویکی مه‌نگا
 خالیکی کال، نه‌خشپکی جوان، له‌سهر پروو
 به‌ژن و بالات، وردیله و ریک و هه‌لچوو
 زرده‌خه‌نه‌ی نه‌و پرووه، هبی نه‌و لپوه
 فریشته‌ی هه‌ست، هبی نه‌م دله‌بزپوه
 والی نه‌کات بیته‌سه‌ما و گورانی
 بیله‌رزینی ته‌لی ناوازی جوانی
 دره‌خته‌که‌ی، سهر کانیه‌که‌ی، باخی چه‌م
 بیته‌که‌نی، گه‌لای نه‌لین، پر به‌ده‌م
 له‌بیرمانه، منال بوون، له‌ناو باخا
 زرده‌ی ده‌متان، نه‌دا به‌پشتی داخا
 تو بوواره، نه‌و کانیه‌نازداره
 نیسته‌ش وینه‌ی هه‌ردوو کمانی تیا دیاره
 تووم خوش نه‌ویت به‌لام نابم به‌یه‌خسیر
 له‌تاوی قر، بو دلم بکه‌ی زنجیر
 نه‌شوانم به، نه‌شوانت بم، به‌شمشال
 بو دلپکی وشک بکه‌ین پهر و بال
 نه‌کورنوشت بو نه‌به‌م، نه‌توش بو من
 با له‌باخی شادیبا، ده‌ست له‌گه‌ردن
 دوو دلدار بین، به‌راستی دوو فریشته
 نه‌و زیانه‌به‌و جوهره‌بیت به‌هه‌شته
 له‌گولی یاد، له‌یادی جوانی ره‌نگین
 پیشک‌ه‌شت بیت چه‌پکیک گولاله‌ی شیرین

سلیمانی جاران

بزووتنه‌وهی نه‌ده‌بی و روښنیری له‌م ښاره‌دا

پته و بو گه‌ش‌ه‌ی نه‌ده‌بی و روښنیری له‌م ښاره‌دا. ده‌رکه‌وتنی که‌سایه‌تیه‌کی دیاری وه‌ک مه‌ولانا خالید له‌وسه‌روه‌خته وه‌ک رابه‌ریکی دینی و شاعیر و نه‌دیب و ریفورم‌خوازیکی سیاسی و کومه‌لایه‌تی و فیرگه‌به‌ناوبانگه‌که‌ی که وه‌ک مه‌ل‌به‌ندیکی گرینگی روښنیری و خوداناسی سرده‌م له‌هه‌موو لایه‌کی جیهانی ئیسلامیه‌وه هه‌ر له‌مه‌ککه و مه‌دینه و شام و حه‌لب و میردین و دیاربه‌کر (نامه‌د) و هیندستان و نه‌فغانستان و میسر و عومان و مه‌راکش روویان له‌م فیرگه‌یه‌کردووه. مه‌ولانا خزمه‌تیکی گه‌وره‌ی به‌زمانی کوردی کردووه به‌وه‌ی جگه له‌زمانی عه‌ره‌بی و فارسی گرینگی به‌زمانی کوردیش داوه و نه‌مه‌ش کاریگه‌ری له‌سه‌ر شوینکه‌وتوانی هه‌بووه. نالی شاعیر وه‌ک قوتاییه‌کی نه‌و وتوویه‌تی:

ته‌بعی شه‌ککه‌رباری من، کوردی گه‌ر ئینشا ده‌کا
 ئیمتیحانی خو‌یه مه‌قسوودی، یا له‌عه‌مدن وا ده‌کا
 له‌گه‌ل خویندنی سه‌رف و نه‌حوی عه‌ره‌بی و نه‌رکی ئایینی،
 زمانی فارسی فیربون و بابه‌ته نه‌ده‌بیه‌کانی شیخی سه‌عدی و
 حافظ شیرازی و جه‌لاله‌دین رومی و زانسته‌کانی یونانی کون و
 فه‌لسه‌فه‌ی هیند و گه‌لی بابه‌تی روښنیری تر، تا راده‌ی نه‌وه‌ی له
 زانکوکانی قاهیره و مه‌غریب و تاران ده‌خویندرا و ده‌وتراه‌وه له‌م
 سنوره‌دا بوونی هه‌بووه. هه‌ر یه‌ک له‌نالی و مه‌وله‌وی و سالم و
 مه‌حوی، له‌قوتاییانی مه‌ولانا بوون. نه‌م بناغه‌پته‌وه‌ی سه‌ره‌تای
 بنیاتانی شاری سلیمانی کاریکی کرد توانای رووبه‌روبوونه‌وه‌ی
 سه‌ختی سته‌می رورژگار بگری و به‌زیندوویی بمیخته‌وه.

دوای کوتاییهاتنی ده‌سه‌لاتی بابانه‌کان، جاریکی تر له
 سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست به‌تایه‌ت له‌سه‌رده‌می کوتاییهاتنی
 ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌کان و ده‌ستپنکی جه‌نگی یه‌که‌می
 جیهانی و هاتنی ئینگلیزه‌کان و حوکمرانی شیخ مه‌حمود،
 شاری سلیمانی گروتینیکی نویی روښنیری و نه‌ده‌بی به‌خو‌یه‌وه
 یینی که‌ده‌توانین به‌سه‌رده‌می روښنگه‌ری (رینس‌اس) ناوی

میژوو پیمان ده‌لی: شاری سلیمانی له‌ښاره‌کانی دیکه‌ی
 کوردستان جیاوازه، چونکه نه‌شاریکه میژوو یه‌کی کون و
 نادیری هه‌بی و نه‌ده‌ستکرد و دیاری نه‌یار و داگیرکه‌ران و
 غه‌یره کورده و نه‌گون‌دپکیش بووه ورده ورده گه‌ش‌ه‌ی کردی
 تا ناستی بوونه‌شار، به‌لکو وه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه به‌مه‌به‌ستی بوونه
 پایته‌خت و ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتی میرنشین بابان له‌لایه‌ن پاشایه‌کی
 کورده‌وه بنیات نراوه، بو‌یه به‌ته‌مه‌نیکی که‌مه‌وه وه‌ک شاریکی
 پر وزه و چالاکی و ناوه‌ندیکی فکری و مه‌عریفی ده‌رکه‌وت،
 شاریکه له‌گورانکاری ناترسیت و حه‌ز به‌نو‌یگه‌ری ده‌کات و
 رووبه‌رووی کیشه و ته‌نگه‌شه‌کان ده‌بیته‌وه، سل ناکات و بو‌هیچ
 ده‌سه‌لاتیکیش که‌وی نایت.

له‌سه‌ره‌تای دروستبوونیه‌وه نه‌و بایه‌خ و پشتگیریه‌ی میرانی
 بابان له‌پروسه‌ی زانست و روښنیری به‌بنیاتانی مزگه‌وت
 و خویندنگه و هینانی مه‌لا و زانای به‌توانا و داینکردنی
 لایه‌نی دارایی و نارذنی نووسه‌رانی به‌توانا بو‌قاهیره و تاران و
 مه‌ککه و... به‌مه‌به‌ستی کرینی کتیب و سه‌رچاوه‌ی ده‌گم‌ن
 و نووسینه‌وه‌ی کتیب، وه‌فکردنی زه‌وی و زار و گوند له‌سه‌ر
 مزگه‌وت و خویندنگه و ماموستایان و قوتاییانی نه‌و رورژگار
 و گواسته‌وه‌ی کتیبخانه به‌ناوبانگه‌که‌ی میری بابان بو‌مزگه‌وتی
 گه‌وره‌ی سلیمانی که‌نزیکه‌ی شه‌ش هه‌زار کتیبی نایابی له‌خو
 گرتوو، میر نه‌حمه‌د پاشای بابان که‌به‌روښنیرترین پاشای
 بابانه‌کان ناسراوه و له‌ته‌مه‌نی گه‌نجیتیدا سه‌ردانی ولاتانی
 خو‌راوای کردووه و به‌کولتور و دابونه‌ریتی نه‌وان ښاره‌زا
 بووه و هه‌ر له‌مندالییه‌وه وه‌ک باس کراوه، حه‌ز و خو‌لیای بو
 کتیب و خویندنه‌وه هه‌بووه و نه‌ده‌بدوست بووه. له‌نیو مزگه‌وتی
 سابوونکه‌راندا کتیبخانه‌یه‌کی گه‌وره‌ی بنیات ناوه و ده‌یان
 ده‌ستووسی گرانه‌های کرپوه و له‌و کتیبخانه‌یه‌دا دایناوه.
 بوونی هه‌ر دوو ته‌ریقه‌تی قادری و نه‌قشبه‌ندی و ده‌یان زانا
 و خوینده‌وار، هه‌موو نه‌مانه بوونه سه‌ره‌تایه‌کی باش و بناغه‌یه‌کی

به‌رین . ئینگلیزه‌کان له گه‌ل هاتیان ، به‌که‌م پوژنامه‌یان به‌ ناوی پوژنامه‌ی (پیشک‌ه‌وتن) به‌ زمانی کوردی له ۱۹۲۰/۴/۲۹ ده‌رکرد که‌ به‌ که‌م پوژنامه‌ی کوردیه‌ له‌سه‌ر خاکی کوردستان ده‌رچیت و چاپ بکری له‌ چاپخانه‌یه‌ک له‌ شاری سلیمانی که‌ دیسان به‌ که‌م چاپخانه‌یه‌ له‌سه‌ر خاکی کوردستان که‌ له‌ دوا‌ی رویشتنی ئینگلیز و گه‌رانه‌وه‌ی شیخ مه‌حموود ئه‌و چاپخانه‌یه‌ که‌وته‌ ده‌ست کورد و هه‌ر دوو پوژنامه‌ی (بانگی کوردستان و پوژری کوردستان) یان پێ چاپ کرد. گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سته‌یه‌ک له‌ پوژشنییران و خوینده‌وارانی پله‌به‌رز بۆ سلیمانی له‌وانه‌ ؛ مسته‌فا پاشا یامولکی ، ئەمین فه‌یزی ، حاجی توفیق (پیره‌میرد) ، محمه‌د ئەمین زه‌کی به‌گ ، حسه‌ین نازم و هتد کاریگه‌ری گه‌وره‌یان له‌سه‌ر به‌ره‌وپیشبردنی پرۆسه‌ی خویندن و پرووناکییری و بلاوکردنه‌وه‌ی پوژشنییری له‌ شاردا هه‌بوو ، هه‌ر له‌و سالانه‌دا کۆمه‌لیک ریچک‌خراو دروست بوون که‌ ئه‌رکیان بلاوکردنه‌وه‌ی خوینده‌واری و پوژشنییری و چاپکردنی کتیب و ده‌رکردنی پوژنامه‌ و گه‌شه‌پیدانی بی‌ری سه‌ربه‌خویی و پرزگارکردنی میلیه‌ت بوو ، له‌و ریچک‌خراوانه‌ (کۆمه‌له‌ی کوردستان) له‌ سالی ۱۹۲۱ له‌ لایه‌ن مسته‌فا پاشا که‌ پوژنامه‌ی بانگی کوردستانی ده‌رده‌کرد ، کۆمه‌له‌ی (زه‌رده‌شت) که‌ له‌ لایه‌ن کۆمه‌لیک گه‌نجی شو‌رشگیره‌وه‌ سالی ۱۹۲۶ دامه‌زراوه ، ئامانجیان پیشک‌ه‌وتن و گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌له‌گه‌ی کورده‌واری بووه ، (کۆمه‌له‌ی زانستی کوردان) له‌ ۲۱ نیسانی ۱۹۲۶ که‌ به‌ پیشه‌نگی کاری ریچک‌خراوه‌یی کۆمه‌له‌ی مه‌ده‌نییه‌ت له‌ کوردستان داده‌بری که‌ پرۆگرامیکی پرونی هه‌بووه‌ بۆ به‌رنامه‌ی کار و وه‌رگرتنی ئه‌ندام و ئه‌رک و ماف ، له‌ وتاریکی ره‌فیع حیلمی پارێزه‌ردا ئاوا ده‌رباره‌ی ئامانجی ریچک‌خراوه‌ که‌ ده‌دویت (جه‌معیه‌ت ده‌یه‌وئ زانستی کوردان بکات به‌ نووری عیرفان ، ده‌ماغی کورد هه‌وین بکات ، جه‌معیه‌ت ده‌یه‌وئ کورد واپیگات له‌ گه‌ل مه‌ده‌نییه‌تی ئیمپرو بتوانی ری بکات ، جه‌معیه‌ت عه‌له‌ل عه‌قه‌ل ده‌یه‌وئ حه‌ره‌که‌تیکی عیلمی و فکری له‌ کوردستان ته‌ولید بکات) ، له‌ کاره‌کانی سازدانی کۆری پوژشنییری و شیعی هه‌مه‌چه‌شنه‌ و ریچک‌ه‌ستی کۆر و سمیناری یاسایی و ته‌ندروستی و پیشک‌ه‌شکردنی ده‌قی شانۆگه‌ری و ده‌رکردنی گوڤاری زانستی و کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ی شه‌وانه‌ و دامه‌زاردنی کۆمه‌له‌ی زانستی ئافه‌رتان و دامه‌زاردنی (کۆمه‌له‌ی بزاری کوردی) به‌ ئامانجی خزمه‌تکردنی زمانی کوردی و بزاری له‌ وشه‌ و زاراوه‌ی بیگانه‌ و دروستنوسین و کوردی په‌تی که‌ له‌ دیاریترین ئه‌ندامه‌کانی (پیره‌میرد و فایه‌ق زبۆهر و شیخ نووری) بوون ، ته‌نانه‌ت هه‌ولیان دا بۆ کرینی چاپخانه‌ و بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ بیتاکیان کۆ کرده‌وه‌ و زۆریک له‌ ده‌وله‌مه‌ند و سه‌رمایه‌داره‌کانی شار و پوژشنییران هه‌ریه‌ک به‌ توانای خۆی به‌شدار کرد .

هه‌ول و خزمه‌ته‌کانی پیره‌میرد له‌ دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی له‌ ئه‌سته‌موول هه‌ر له‌ بواری نووسین و چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی پوژنامه‌ی ژین و ژیان و شانۆ و یادکردنه‌وه‌ی جه‌زنی نه‌ورۆز و پۆلی به‌رچاوی له‌ کۆمه‌له‌ی زانستی کوردان و له‌ نه‌ه‌یشتنی نه‌خوینده‌واری و وشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌ل ، به‌رز و به‌رچاوان . مامۆستایان و قوتابیان پۆلیان بینوه‌ له‌ پیشک‌ه‌شکردنی چالاکی

هه‌مه‌جۆر له‌ نمایشی شانویی و ده‌رکردنی گوڤار و پوژنامه‌ و کاری ریچک‌خراوه‌یی ، به‌ هه‌مان شیوه‌ گۆران و هاو‌ریه‌کانی پۆلیان له‌ نوێگه‌ریدا که‌م نیه‌ . چه‌ندین پوژنامه‌ و گوڤاری نه‌یتی و ئاشکرا له‌ بواره‌ جیا‌جیا‌کانی پوژشنییری بلاوکراوه‌ته‌وه‌ ته‌نانه‌ت قوتابیانی ئاینیش له‌ سالی ۱۹۵۴ گوڤاری (ده‌نگی فه‌قی) و کۆمه‌له‌ی نایینان گوڤاری (پرووناکی) یان له‌سالانی ۱۹۵۲-۱۹۵۴ دا ده‌رکردوه‌ . سالی ۱۹۷۰ قوناغیکی نوئ و وه‌رچه‌رخانیکی گه‌وره‌ پرووی دا به‌ ده‌رچوونی به‌یاننامه‌ی ۱۱ ئازار . زمانی کوردی ، شیوه‌زاری سلیمانی بوو به‌ زمانی خویندن و ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ گوڤار و پوژنامه‌ ده‌رچوون که‌ نووسه‌رانی شاری سلیمانی پۆلی دیار و به‌رچاویان هه‌بووه‌ و ده‌ستکراوه‌ بوون بۆ خزمه‌ت و به‌شداری کاریگه‌ریان هه‌بوو له‌ به‌ره‌وپیشبردنی بارودۆخی پوژشنییری و ئه‌ده‌بی و نووسین له‌ بواره‌ جۆربه‌جۆره‌کاندا و له‌ راگه‌یانندی گروپی (پوانگه‌) که‌ به‌ که‌مین بزووته‌وه‌ی ئه‌ده‌بی - پوژشنییری له‌ میژووی ئه‌ده‌بی کوردیدا که‌ له‌ ۱۹۷۰/۴/۲۵ دا که‌ به‌یاننامه‌ی خۆی له‌ ژماره‌ ۱۵ ی پوژنامه‌ی هاو‌کاریدا بلاوکرده‌وه‌ له‌ ژیر دروشمی ئاینی زه‌رده‌شتی (بی‌ری نوئ ، وته‌ی نوئ ، کرداری نوئ) که‌ رابه‌ره‌کانی شی‌رکۆ بی‌که‌س جه‌مال شارباژێری ، جه‌لالی میرزا که‌ریم و حسین عارف بوون . دوا‌به‌دوا‌ی رابه‌رینیش ره‌وشی پوژشنییری زیاتر به‌ره‌وپیش چوو و ده‌یان ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ و پادیسو و ته‌له‌فیزۆن و سه‌ته‌لایت و تیبی شاتۆ و مؤسیقا بوونیان هه‌یه‌ و پوژنامه‌ و گوڤار ده‌رده‌چن له‌ بواره‌ جیا‌جیا‌کاندا و به‌رده‌وام چالاکی هه‌مه‌جۆر به‌رپۆه‌ ده‌چی و گرووی ره‌هه‌ند و نووسه‌رانی وه‌ک به‌ختیار عه‌لی و مه‌ریوان و ریا قانع و ... که‌ نوێگه‌ر بوون له‌ بواری نووسیندا ، هه‌موو پۆله‌ی ئه‌م شاره‌ بوون . وه‌ک ده‌بینین کاروانی پوژشنییری به‌رده‌وامه‌ ، چالاکیه‌ کولتوری و پوژشنییرییه‌کان پوژنه‌ و سالانه‌ له‌ زیادبووندان هه‌ر بۆیه‌ سالی ۲۰۱۲ له‌ لایه‌ن په‌رله‌مانی کوردستانه‌وه‌ به‌ فه‌رمی به‌ پایته‌ختی پوژشنییری هه‌ریمی کوردستانی ناساند و به‌هۆی میژووی پرشنگدارییه‌وه‌ به‌ پیتی مه‌رح و پیره‌ره‌کانی یونسکو له‌ ۳۱ تشرینی به‌ که‌می ۲۰۱۹ به‌ شاری داھێتانی ئه‌ده‌ب ناسیترا و له‌ ۲۱ ی حوزه‌یران ۲۰۲۰ لۆگۆی شاری سلیمانی وه‌ک شاری داھێتانی ئه‌ده‌ب په‌سه‌ند کرد . هه‌موو ئه‌مانه‌ی باس کرا ، به‌ گه‌واهی پوژنه‌لاتناسان و گه‌ریده‌ و ئه‌وانه‌ی روویان له‌م شاره‌ کردوه‌ و له‌ میژووی شار ئاگادارن ، پرویه‌کی گه‌شی شارن و پوژشنییری به‌ چه‌مکه‌ فراوانه‌که‌ی سیمای گه‌شی ئه‌م شاره‌یه‌ بۆیه‌ به‌ حه‌ق شایسته‌ی نازناوی (پایته‌ختی پوژشنییری) یه‌ و شه‌ر و ململاتی سیاسی و هی‌رشسی داگیرکاری به‌دریژیایی میژووی ئه‌م شاره‌ نه‌یاتوانوه‌ پاشه‌کشه‌ به‌و پرووه‌ گه‌شه‌ی شار بکه‌ن .

سه‌رچاوه‌کان

- ۱- هۆیه‌کانی گه‌شه‌کردنی بزافی پوژشنییری له‌ شاری سلیمانی ۱۷۸۴-
- ۱۹۵۸ د. ناراس محمه‌د سالخ جایی به‌ که‌م ۲۰۱۵
- ۲- کۆمه‌له‌ی زانستی کوردان ۱۹۲۶-۱۹۳۹ شوان ئه‌حمه‌د باپیر / چاپی به‌ که‌م
- ۳- به‌ده‌م ریگه‌وه‌ گولچین / نه‌وشیروان مسته‌فا / کتیبی دووه‌م به‌رگی به‌ که‌م چاپ بیروت ۲۰۱۳

د. خالەق جەلیل نیزیاد - مەھاباد

خویندنه وە یەك بۆ فەلسەفە ی سیاسی ئەفلاتوون

بەشی ١

پوختە ی باسە كە:

ئەفلاتوون لە بنەمالە یە كدا لە دا یك بوو و پەروەردە كرا كە ئەندامە كانی یان خو یان تێكە لاو بە سیاسەت بوون یاخۆ دەگە ل كەسانی دەسترویشتوو و پلەداری سیاسی پێوەندی و تێكە لاویان هەبوو (عەنایەت، ١٣٨٤، ٢٧). بەلام لە پرووی كۆمە لایەتی و سیاسییە، ئەفلاتوون منالی و میدنالی خۆی لە هەلومەرجێك دا تێپەراند كە دوژمنایەتی، شەری خۆبەخۆیی دەولەت شارەكان و خوینێژی نیوخۆیی هینزە ركه بەرەكان، تارماییە كی رەشی بەسەر هەموو جوومگە كانی ژبانی تاك بە تاکی خەلكدا زال كەردبوو.

شكستە یەك لە دوا ی بە كە كانی دەولەت شاری ئاتین و ململانی خویناوی و شەپەنگیزانە لە مابەینی لایەنە كانی خاوەن هینز و خواز یارانی هینز لە نیو دەولەت شار لە سەر ووی هەمووی ئەوانە دادگاییكردن و سەپاندنی سزای ئیعدام بۆ سو قرات كە بە سەرە كیترین مامۆستای ئەفلاتوون دادەنرا، وای كە ئەفلاتوون لە وەستوگرتنی بەرپرسیاریتی سیاسی خۆ ببویریت و بە دوا ی وەلامی كی فەكری گونجاو بۆ دەربازبوون لە وە مەرەقە سیاسی و كۆمە لایەتیانە دا بگەریت كە ژبانی ئاسایی، سیاسی و كۆمە لایەتی دەولەت شارە كانیان تێك دا بوو. بۆیە شارەزایانی دەزگە ی فەكری ئەفلاتوون پێیان وا بوو، فەلسەفە ی سیاسی ئەفلاتوون لە بناغە را وە لامیكە بۆ قەیرانە كانی نیو دەولەت شارەكان و دۆزینە وە ی رینگا چاره یە كی كەردە یی و گونجاو بۆ كۆتاییهێنان بە بارو دۆخی سیاسی - كۆمە لایەتی ئەو كاتی یۆنان (كەمالی، ١٣٨٨، ٤١).

بۆ گە ییشتن بەم رینگە چاره یە، ئەفلاتوون هەول دەدا لە پرۆژە فەلسەفییە كە یەدا پردی كی پێوەندی لە نیوان «مەعریفە و هینز» دروست بكات. ئەفلاتوون پێی وایە پێویستە هینز و حوكومەت لە دەست كەسائیك دا بیت كە زۆرترین ئاستی فەزلیە و مەعریفە ی سیاسیان هە یە. «جۆرج كلۆسكو» لە زمانی

خودی ئەفلاتوون لە و بارە وە دەنووسیت:

بۆ ئە وە ی مافی فەلسەفە م پاراست بیت، بە ئاشكرا دە لیم، تەنیا فەلسەفە دەتوانیت ژبانی تاییەتی و كۆمە لایەتی مرفەكان رێك بخاتە وە. هەر بۆیە مرفەكان كاتێك لە چاره رەشی رزگاریان دەبیت كە یان فەیلەسووفی رەسەن و خودان سەنگ بنبە حاكمی كۆمە لگا یاخۆ كەسائیك كە حاكمی كۆمە لگان بە لوتفی خوا بۆ لای فەلسەفە بین و لە و زانستە بە باشی رابین (كلۆسكو، ١٣٨٩، ١١٣). پێویست بە ئامازە یە، بنج و بنەمای ئەو بیروكە یە لە لای ئەفلاتوون دەچیتە وە سەر ئەو پرەنسیپە فەكریە ی سو قرات كە دە یگوت «فەزلیەت، مەعریفە یە» (عالم، ١٣٨٤، ٧٨).

ئەفلاتوون، بۆ گە ییشتن بە ئارمانجی فەكری - فەلسەفیی خۆی لە گرینگترین كتییدا بە ناوی «پۆلیتیا» هەول دەدات خستە ی دروستكردنی دەسە لاتیك دا برێژیت كە بتوانیت لە ئاست ئە و پرس و گرفتە یانی كە دەولەت شار تیۆه یان گلا وە، كارامە و وە لامدەر بیت.

لە م نووسرا وە یە دا هەول دەدریت بە سەرنجدان بە نیوەرۆكی سێ بەرە مە ی گرینگ پۆلیتیا و یاساكان و سیاسەتمە دار، تیشك بخریتە سەر فەلسەفە ی سیاسی ئەفلاتوون بە گشتی و پرس ی دەسە لاتی سیاسی و تاییەتمە ندییە كانی لە فەلسەفە ی سیاسی ئەفلاتوون دا. تا لە و سۆنگە وە بتوانین پرسیارگە لێك وە ك: كام جۆری دەسە لات دەتوانیت پارێزەری داد و سە قامگیری سیاسی بیت؟ چ كە سێك دەتوانیت خاوەنی زۆرترین دەسە لاتی سیاسی بیت؟ چین و توێژە كۆمە لایەتیە كانی چ دەورێك یان لە دەسە لاتی سیاسی دا هە یە؟ پێوەندی دەسە لات و مەعریفە بە چ شیوە یە كە؟ بختە یە بە رباس و دواندن.

پێشە كی:

ئەفلاتوون كاتێك مامۆستا كە ی سو قرات لە تە مە نی چل سالی دا بوو لە بنەمالە یە كی دەسترویشتوی سیاسی دەولەت

شاری ئاتین له دایک بوو. ئەو کات، یۆنانی کۆن که له دەولەت شاری جۆراجۆر پیک هاتبوو، لووتکە ی شکۆمەندی میژوووی خۆی تێپەر دە کرد.

وەک جۆرج کلۆسکۆ دەنووسیت، دەولەت شارەکانی یۆنانی کۆن، ریکخراویکی سیاسی تایبەت بوون. بە پێچەوانەی ئیمپراتۆرییەکانی وەک ئییران و میسر که گرووپیکی بچووک له چوارچۆپۆی بەرژەوێندییەکانی خۆیان دەسەلاتیان بە دەست بوو، له دەولەت شارەکان بەشدارییەکی چالاکانە گشتی له بەرپۆهەری دەسەلاتدا بوونی هەبوو که نه له پیشووتردا دیترابوو و نه پاش نهمانی دەولەت شارەکان، جاریکی تر ئەزموون کرایه وه (کلۆسکۆ، ۱۳۸۹، ۲۶-۲۸).

پێکھاتە ی سیاسی دەولەت شار له چەند ناوهند دروست ببوو که شیۆی کار، چۆنیتی دەستنیشانکردنی بەرپۆهەره کانیان و ماوه ی مانەوێیان له دەسەلات، بۆمان دەردەخات که دیمۆکراسی راستەوخۆ میکانیزمی ئیدارە کردنی دەولەت شارەکان بوو.

بالاترین ناوهندی دەسەلات، پەرلەمان یان ئیکلیزیا (Ecclesia) بو. ئیکلیزیا، نوێنگە ی ئیرادە ی حوکمرانی خەلک بوو. هەموو هاوولاتیان، پیاوی سەرۆکی بیست سال دەیان توانی تیندا ببه ئەندام و بالاترین هیزی سیاسی بۆ بریاردان لای ئەو ئەنجومەنە بوو که سالیک دە کۆبوونەوه ی ئاسایی دەگرت (عالم، ۱۳۸۴، ۱۴-۱۵). له مابەینی کۆبوونەوه کانی ئیکلیزیا، ئەنجومەنیکی ۵۰۰ کەسی که پێیان دەگوت بووله (Boule) و ئەندامەکانی به شیۆه ی تیروپشک (قرعە کشی) و بۆ ماوه ی دەورەیه ک هەلەبژێردران، ئەرکی بەرپۆهەری و جێبه جێکردنیان له ئەستۆ بوو (قرلسۆفلا، ۱۳۹۲، ۷۳).

ئەو ئەنجومەنە، بۆ ئەوه ی بتوانیت ئەرکه کانی خۆی به دروستی جێبه جێ بکات، به سەر ده کۆمیتە ی ۵۰ کەسی دابهش دەکرا. هەر کام لهو کۆمیتانە، چەند مانگیک له سالددا، ولاتیان بەرپۆه دەبرد. له ماوه ی بەرپۆه بەریشدا هەر کۆمیتەیه ک هەموو رۆژیک به شیۆه ی تیروپشک سەرۆکیکیان بۆ خۆیان هەلەبژارد. بهو شیۆه یه هیچ ئەندامیک زیاتر له رۆژیک نهیده توانی سەرۆک بمینیتیه وه. سەرەرای ئەوه ی که، ئەو ئەنجومەنە خاوهن دەسەلاتیکی فراوانی جێبه جێکاری (اجرابی) بوو، به واتایه کی دەبیت بلیین ئەنجومەنی بووله، ناوهندی به کاربردنی هیز له ژێر چاودێری ئیکلیزیادا بوو (عالم، ۱۳۸۴، ۱۵-۱۷).

ناوهندیکی گرینگی تر له پێکھاتە ی سیاسی دەولەت شار له یۆنانی کۆن، ناوهندە ی دادوهری وانا دادگاگان بوون. هەموو هاوولاتییه کی پیاو که تەمەنی سی سال بوواپه، دەیتوانی بپتته ئەندامی ئەو ناوهندە. ناوهندی دادوهری دەولەت شار وەک ئیکلیزیا، نوێنگە ی سەرۆه یی دەسەلاتی خەلک به ئەژمار دەهات.

ناوهندی دادوهری به ناوی خەلک ئەرکی چاودێری به سەر کاری بهرپرسیانی دەولەت شاری وه ئەستۆ هەبوو. بۆ وێنه

تاوتوویی ئەو پرسەیان دە کرد که پزانی بهرپرسیانی دەولەت شار که خۆیان بۆ وه ستوگرتنی دەسەلات بهر بژێر کردووه، خاوهنی تایبەتمەندییەکانی دیاریکراوی پتویست هەن؟ یان باری دارایی بهرپرسیانیان دەخستە ژێر چاودێری نه وه ک گەندەلی روو بدات.

جۆرج کلۆسکۆ سەبارەت به دامەزراوه کانی سیاسی دەولەت شار دەنووسیت: دامەزراوه کانی سیاسی دەولەت شاری ئاتین یان دەرکه کانیان به رووی هەموو ئەو هاوولاتییه پیاوانە ی وا گەیشتبوونە تەمەنیکی دیار کراو، کراوه بوو یاخۆ له چوارچۆپۆی میکانیزمی «تیر و پشک» دا دەیان توانی بۆ خۆ که سانیک هەلبژێرن. وانا هۆکار گەلێکی وه ک کورتبونی ماوه ی مانەوه له دەسەلات، ئالوگۆرکردنی خیرای دەسەلاتدارەکان، زۆربوونی رێژە ی ئەو کەسانە ی راستەوخۆ له ناوهندە کانی دادوهری و ئیکلیزیا به شدار بوون، خزمەتکردنی لهو ناوهندانە کردبووه به شیکی ئاسایی له ژیانی هەر هاوولاتییه کی پیاو (کلۆسکۆ، ۱۳۸۹، ۲۹).

بهو جۆره ی که باس کرا، بەرپۆهەردنی دەولەت شار له نهریتی سیاسی یۆنانی کۆن تا پراده یه کی زۆر له سەر بنه مای خو- بهرپۆهەری (self-ruling) و خو- چاودێری (self-policing) دامەزرا بوو (مکلند، ۱۳۹۳، ۲۹).

به کورتی ده کریت تایبەتمەندییەکانی ژیانی سیاسی- کۆمەلایه تی دەولەت شارەکانی یۆنانی کۆن به شیۆه ی خواروو دەستنیشان بکه ین:

۱- له نهریتی سیاسی- کۆمەلایه تی یۆنانی کۆن هەموو چین و توێژه کانی کۆمەلگا خاوهنی مافی سیاسی هاوسەنگ نه بوون. ژنان له رووی سیاسیه وه، بچ ماف بوون (فاستر، ۱۳۸۳، ۲۸). چینیکی تر که له مافی سیاسی بپهەری کرابوو، خەلکانی بیانی بوون که له یۆنانی کۆن به متیک (Metics) نیو بانگیان هەبوو (قرلسفلی، ۱۳۹۲، ۷۳). پتویست به ئاماژە یه، ئەو چینه له ژیانی ئابووریشدا مافی تەواویان نهبوو به لکوو دەبوواپه باجی تایبەت بدەنه دەولەت شار که باقی هاوولاتیانی نه ده گرتوه (عالم، ۱۳۸۴، ۶). گرووپیکی تر که له تۆرمی سیاسی- کۆمەلایه تی نیو دەولەت شاردا له رووی سیاسیه وه حسابی بۆ نه ده کرا، «کۆیله» کان بوون. ده کریت بلیین کۆیله داری، پره نسییکی باوی کۆمەلایه تی و کولتوری ئەو کاتی نیو دولەت شارەکان بوو. له سەر بپهەریکردنی ئەو چینانە له مافه سیاسیه کان، بیرمەندانی فەلسەفه ی سیاسی رایان وایه دیمۆکراسی یۆنانی کۆن سەرەرای بوونی میکانیزمی به شدار ی راستەوخۆی ژماره یه کی زۆر له هاوولاتیان. دیسان جۆریک «ئۆلیگارشی» له قەلەم دەدریت (فاستر، ۱۳۸۳، ۲۸).

۲- له چوارچۆپۆی تۆرم و به های کۆمەلایه تی و سیاسی باو له هەناوی دەولەت شار له یۆنانی کۆندا، کاروباری سیاسی به شی هه ره گه وهره ی ژیانی گشتی له خۆیه وه ده گلاند. رووبەر و پانتای کاروباری سیاسی و کۆمەلایه تی تا ئاست و پراده یه ک تیکه لاوی یه ک بوون که جیا کردنه وه ی ئەو دوو جه مسه ره وه ک دوو دیارده ی جیاواز بۆ مروفی یۆنانی، پرسیکی بی

مانا بوو. به واتايه کی دیکه، چه شنی پيوه ندى دهولت و تاک، خهسله تيکي خو مانه و راسته وخوی هه بوو. ئه و جوړه له پيوه ندى وای کردبوو جيايي و مه ودايه ک له مابهين تاک و دهسه لات بووني نه بئيت (عالم، ۱۳۸۴، ۸). وه کی ئيلوين دهنوسيت: دهولت هه موو چالاکی گشتي هاوولاتياني له خو پدا جي ده کرده به جوړيک که له دهره وهی پيکهاته ی دهولت، نه ده کرا بوونيک بو تاکه کان قاييل بين (ئيلوين، ۱۹۳۲، ۵). هه ر له و باره وه مه کله له ند پيوايه دانشتوانی يو نانی کون نه و فامه ی له دهورانی مؤدپرندا له چه مکی سه روهی (حاکميت) به واتای جياوازی نيوان که رتی تاييه ت (خصوصی) و که رتی گشتی (عمومی) به دی ده کرا، بيچمی نه گرتبوو. بويه له نه زمونی سياسي يونانيه کانی دهورانی کون، دهولت شار وه ک به ره می کرداری گشتی پينا سه ده کرا واتا دهولت شار يان بوونی نه بوو يا خو نه گه ر بوونی هه بووايه ئي هه مووان بوو (مه کله له ند، ۱۳۹۳، ۳۷). به و پييه، ده توانين بلين، له نه ریتی سياسي-کومه لايه تی يونانی کون، تاک بوونيکی مانادار و سه ربه خو ی له دهره وهی پيکهاته ی سياسي و کومه لايه تی نه بوو.

۳- جيا له و ناوه ندانه ی که له روویی سياسي و کومه لايه تی له يونانی کون و له دونیای دوله ت شاردا دهوری برپارده ر و جيه جیکاری برپاره کانيان هه بوو، ناوه نديکی تریش له پيکهاته ی سياسي يونانی کوندا بوونی هه بوو که هه م له رووی ژماره ی نه ندانم، هه م له رووی چونيی هه لباردن و ماوه ی به ده سه ته و گرتنی ده سه لات جياواز و تاييه ت بوون.

ئو ناوه نده له ده که سه ی پله به رزی سه ربازی پيک ده هات. ئو ده که سه به جياگای ميکانيزمی تير و پشک، راسته وخو به ده نگی هاوولاتياني هه لده بژيردران. به پيچه وانه ی نه ندانمی باقی ناوه نده کانی دیکه که باسمان کرد که ته نيا جارپک دهره تی خو پلاوتنيان وه ک به ر بژير پيدرابوو به لام، ئو ده که سه ئيزنيان هه بوو چه ندين جار به شداري هه لباردن بن. ئو ژهنه رالانه راده ی ئيختيار و ده سه لاتيان هاوسه ننگ بوو. بو ئه وه ی پيش له بشيوی و تيکه لبوونی کار و ئه رکه کان بگيريت، جوړيک دابه شکردنی به رپرسياريتی له نيوانياندا هه بوو (عالم، ۱۳۸۴، ۱۹).

ناستی به رپرسياريتی ئو ده که سه ده کريت بلين کرده ی بچووکي له خو نه ده گرت. ئه وان به رپرسياری ئه رکه گه وره کانی سياسه ت بوون. خالی جياگای سه رنج ئه وه ی، ئو ده که سه که ده کريت بلين ناوه ندى برپاری سياسه تی دوله ت شار بوون و کوله که ی سه قامگيري به ئه ژمار ده هانن به لام ده بووايه له هه موو بواریک وه لامده ری ئيکلنيزيا بن. له و پيوه ندييه دا جوړج نواک دهنوسيت، کوماری ناتين، به پي ره وتيک له ريفورمی کومه لايه تی که تپپه راند بوو، ده سه لاتی له چینی زميندار و ئه شرافه کان راگواسته وه بو نيو هه ناوی چین و تويزه جوړاو جوړه کانی کومه لگا به لام چینی مامناوند به جوړيک سه رکردايه تی سياسي به ده سه ته وه بوو (نواک، ۱۳۹۳، ۳۷).

سه ره پای به شداريی سياسي به رفروانی هاوولاتياني له سيسته می سياسي دهولت شار ناييت وایر بکه ينه وه سياسه له يونانی کون دا هيور و هاوانه ننگ و بي کيشه بووه. بگره سياسه له جيهانی يونانيدا پر له گرفت و نالوژی بوو به تاييه ت شه ری نيوان دهولت شاره کان، مه سه له يه کی به رده وام و نه پراوه بوو.

گه وره ترين کيشه که دهولت شاری ناتين به ده سه ته وه ده ينالاند شه ر ده گه ل دهولت شاری ئيسپارت بوو که به ناوی «شه ری پلوپونزی» (peloponnesian) به نيواننگه.

ئو شه ره له ماوه ی ساله کانی ۴۰۱ هه تا ۴۳۱ پيش زابین، واتا سي ده يه دريژه ی کيشا و له ئاکامدا به تيکشکان و داگيرکردنی دهولت شاری ناتين به ده سه ت ئيسپارته کان کونايی پيهات. ئاکام و ليکه وه ته کانی ئو شه ره کاریگه ريه کی قول و به رفروانی له ژيانی سياسي، کومه لايه تی و مه عريفی يونانی کون به جي هيشت. تيکشکانی دهولت شاری ناتين، ناسه قامگيري و بوشايه کی گه وره ی سياسي و کومه لايه تی لئ که وه ته وه. هه موو ئو نه ريت و نورمه سياسي و کولتورويانه ی بناغهی دامه زراوه کانی دهولت شاریان پيک ده هيتا و به جوړيک ره می سه قامگيري و راوه ستاوی بوون، تيک چوو بوون (عالم، ۱۳۸۴، ۷۸). هه ر له و پيوه ندييه دا، توو سيديدس ده لپت، ئو شه ره «گه وره ترين بزاف» يان گورانکاری بووه که لانیکه م له نيو يونانيه کاندا تا ئه و کات رووی داوه (بلووتين، ۱۳۹۸، ۲۷).

ئو شه ر و تيکشکانه له رووی کومه لايه تی و سياسي وه، په ريشانی و ناهومیدی گه وره ی سازکرد. له هه ناوی ئو په ريشانی و ناهومیدی هه دا ئو فکره سه ری هه لدا و په ره ی سه ند که هيچ شتيک راوه ستاو و به رده وام نييه و هه موو شتيک بي بنه مايه. جيهان و هه رچی هه يه له بي بنه مايی و گورانی ته واودايه. ئو بارو دوخه قه يرانييه، سه ره تايه ک بوو بو له دايجوونی فکری سياسي له يونانی پاش شه ر به تاييه ت له لايه ن چه ند بيرمه نديکی وه ک سقرات و ئه فلاتونوه وه. ده گيرنه وه، دهورانی شکومه ندی فه لسه فه ی سياسي يونان (روژاوا) پاش که وتن و شکانی دوله ت شاری ناتين سه ری هه لداوه (فزلسفلی، ۱۳۹۲، ۷۴).

ئه فلاتون و ره وته فکريه کانی پيش خو ی:

هه ر بيرمه نديک به شيوازی جوړاو جوړ کاریگه ری بيرمه ندان و سيسته مه فکری و مه عريفيه کانی به ر له خو ی له فام و بوچوونه کانيدا ره نگدانه وهی ده بئيت. بيگومان ئه فلاتونيش وه به ر چه ند ره وتيکی فکری و فه لسه فی پيش خو ی که وتبوو.

هه ر له و پيوه ندييه دا ده کريت نامازه به چه ند ره وتی فکری بکه ين که له ميژرووی کومه لايه تی و کولتوروی دهولت شاره کاندا کاریگه ری تاييه تيان له سه ر بير و هزری فه لسه فه سياسي ئه فلاتون هه بووه که به کورتي بریتين له:

۱- به ره ی يه که می فه يله سووفانی پيش سقرات:

بيرمه ندانی يونانی له مابه ينی دهورانی هومير هه تا سه رده می سقرات، خو يندنه وه يه کی نويان بو و له می پرسياره کانيان هيتا

جيهان

۲- بىرمەندانى بەرەى يەكەم، جيهانيان ۋەك پىكھاتەيەكى يەكەست و يەكگرتوۋ دەدیت كە چوارچىۋە و فىگۇرىكى راۋەستاۋ و نەگۇرى ھەيە كە پىيان دەۋت، كاسمۇس .
۳- داېران لە شىۋە تىگەيىشتىنى مېتۈوسى - ئوۋستورەتەۋەر گەيىشتن بە شىۋە تىگەيىشتىنى لۇگۇسى .
ھەر سى بنەماكە بە شىۋازى جۇراۋجۇر لە سىستەمى فېكرى بىرمەندانى دۋاى يەك لەۋان ئەفلاتون رەنگدانەۋەى دەبىت .

۲- بەرەى دوۋھەمى فەيلەسوۋفانى بەر لە سۇقرات بەرەى دوۋھەمى بىرمەندانى بەر لە سۇقرات، ھەم لە گۇتار و بۇچوۋى بەرەى يەكەم رەخەنەن دەگرت و ھەمىش سىمايەكى نۇيان بە بزافەكەيان بەخىشى (ئارۋىن، ۱۳۹۶، ۳۷).
ئەگەر لە روانگەى بەرەى يەكەمى بىرمەندانى بەر لە سۇقرات، پىرسى گۇران لە سۇنگەى دۆزىنەۋەى چىتى ماكى نەگۇر لە ھەناۋى گۇرانكارىيەكان بە گرىنگى ھاتبۈۋە ئاراۋە، بۇ بەرەى دوۋھەم پىرسارەكە ئەۋە بوۋ ئايا گۇران ھەيە؟ (گىلج و اسكربك، ۱۳۹۹، ۳۶).

لە ھەمبەر بۇچوۋى بەرەى يەكەم كە پىيان ۋابوۋ جيهان ۋەك پىكھاتەيەكى يەكەست و يەكگرتوۋ ۋايە كە چوارچىۋە و فىگۇرىكى راۋەستاۋ و نەگۇرى ھەيە، ئەگەر گۇرانىكىش ھەبىت ھەر لە ھەناۋى ئەۋ چوارچىۋە سەقامگىر و نەگۇرەدا خۇى دەبىننەۋە، بەرەى دوۋھەم، دوۋ شىۋە فېكرىان ھىنا گۇرى .
شىۋە فېكرى يەكەم لە لايەن «ھىراكلېتوس» بوۋ كە پىيى ۋابوۋ: «ھىچ شىتىك لە جيهاندا ھەتھەتايى نىيە» (ئۇكانو، ۱۳۹۳، ۲۱). لەۋ پەيوەندىيەدا ئانتۇنى كىنى دەنۈوسىت: ھىراكلېتوس پىيى ۋابوۋ، ھەموۋ شىتىك لە جوۋلەى بەردەۋامدايە و ھىچ شىتىك نەگۇر و بى جوۋلە نىيە (كىنى، ۱۳۹۸، ۵۷). بابەتىكى گرىنگى تر كە ھىراكلېتوس خىستى بەر باس، ئەۋە بوۋ كە ھىچ كام لە خواكان يان مۇۋقەكان دروستكەرى جيهان نىن بەلگۈۋ ئەۋە «لۇگۇس» لە سەرانسەرى گەردوۋندا خاۋەن حوكم و دەسەلاتە. ھىراكلېتوس، پىيى ۋابوۋ، بەدەستھىنانى لۇگۇس گەلېك دژۋارە، بەشى زۇرى مۇۋقەكان ھەرگىز بە لۇگۇس ناگەن. ھىراكلېتوس، بە پىيى پەيوەندى مابەينى مۇۋق و لۇگۇس، مۇۋقەكان بەسەر سى چىن دابەش دەكات. چىنى يەكەم بىرمەندان كە پەيوەندىيەكى نىكىيان لە گەل لۇگۇس ھەيە، چىنى دواتر، خەلكى ئاسايىن، مەۋدا و پەيوەندىان دوۋرتە بەلام، لە ژىر تىشىكى لۇگۇس توانستى عەقلى خۇيان دەكار دىن. دۋايىن چىن، كە سانىكن، كە رۇچنەى رۈۋح و ھەناۋيان داخراۋە، بىيەرى لە لۇگۇس (پىشۋو، ۵۸). جىگاي ئامازەيە ھىراكلېتوس ھەر بە پىيى ئەۋ بۇچوۋە فېكرىە بۇ سىياست و كۇمەلگاي دەروانى. ۋاتا پىيى ۋابوۋ، ژيانى سىياسى و پىكھاتە كۇمەلەيەتتەكان لە گۇران بەدەر نىن. ۋەك كارل پوۋپىر لە كىتپى بەناۋانگى «كۇمەلگاي كراۋە و دوژمنەكانى» دا سەبارەت بە ھىراكلېتوس دەنۈوسىت: ھىراكلېتوس لە دەۋرانتىكدا

ئەۋ دەستە لە بىرمەندان، فام و بىرۋەكى شاعىرانى ۋەك ھۆمىريان ۋەسەرەيەك نابوۋ، خىستىانە بەر تىشىكى رەخەنە و پىرسارى جەۋھەرىي و قوۋل دروست بوۋ .

جىگاي ئامازەيە، جيهانى ھۆمىرى خەسلەتى «مېتۈوسى» ھەبوۋ. لە جيهانى مېتۈوسىدا بۇ ۋەلامى ھەر پىرسىك يان بۇ ناسىن و بەناسىاۋ دەرهىنانى ھەر بابەتىك، پەنا دەبردېتە بەر ھىزىكى ۋاۋە مۇبى (فرا انسانى) نادىار و ناشوۋىن. بە ۋاتايەكى تر، لە جيهانى مېتۈوسىدا، ھەر پىرس و كىشەيەك بە خۋايەكى خاۋەنشكۇ و پىرۇز دەسپىردىت .

بەلام فەيلەسوۋفانى پىش سۇقرات پىرسارىكى نۇيان ھىنا ئاراۋە. تايەتمەندى سەرەكى پىرسارەكەى وان، پىشكردىكى بابەتيانە لە بنەماكانى جيهانى مېتۈوسى بوۋ. ئەۋ فەيلەسوۋفانە بۇيان گرىنگ بوۋ بزانن ماك و سەرچاۋەى دروستبۈۋى جيهان چىيە. كاپلېستون دەنۈوسىت، فەيلەسوۋفانى پىش سۇقرات بە ھىچ گرېمانەيەكى ئوۋستورەتەۋەر رازى نەبوۋن (كاپلېستون، ۱۳۷۵، ۹۳).

ھەر سەبارەت بەۋ مۇزارە، ئانتۇنى كىنى دەنۈوسىت، فەيلەسوۋفانى پىش سۇقرات لە سەر ھۆكارى ماتىريالىستى سازبۈۋى جيهان سوۋر بوۋن. ئەۋان دەيانۋىست ماتىريالى سەرەكى پىكھىتەرى جيهان بدۆزەنەۋە تا لەۋ سۇنگەۋە تۋانن بگەنە ھۆكارەكانى گۇران و گۇرانى جيهان (كىنى، ۱۳۹۸، ۴۲).
لە بىرۋەكە و شىۋە فامى ھۆمىرى - مېتۈوسى دا بەشى زۇرى پىشھاتەكانى جيهان بە ئىرادەيەكى دەرەكى لە چەشنى ئىرادەى خۋايەكان پەيوەست و پەيوەند دەكرېن كە ئەۋ بۇچوۋنە لە لايەن بىرمەندانى بەر لە سۇقرات بە ھەلە لە قەلەم دەدرا (ارۋىن، ۱۳۹۶، ۳۳).

ئەۋ بزافە فېكرىيە لە مېژۋى فەلسەفەدا بە ھۆى ئەۋەى كە پىرسارى سەرەككىيان برىتى بوۋ «سروۋشت ۋاتا فۇسىسى جيهان لە چى دروست بوۋە؟» بە فىزىئۇلۇگ يان لانىكەم بە فەيلەسوۋفى سروۋشت، بەنىۋبانگن (شندلباخ، ۱۳۹۵، ۵۳).

گرىنگى فېكرىي بىرمەندانى بەر لە سۇقرات لە مېژۋى فەلسەفەدا ئەۋەيە كە ئەۋان، بۇ تاۋتۈپكردنى پىرسەكانيان لە وزەى بىرى خۇيان ۋەك سەرچاۋە كەلكيان ۋەردەگرت. ئەۋ بابەتە، سەرەتاي داېران لە ھزر و رۋانىنى مېتۈوسى بە ئەژمار دىت. ۋاتا، لە ھەناۋى ھزر و ئەندىشەى ئەۋ بزافە، توانستى فام و ناسىن لە چوارچىۋەى ئوۋستورەتەۋەر دادەبرېت و دەدرېتە ھىزى فېكرى مۇۋق. بەۋ پىيە، خاۋەنرايان دەلېن ئەۋ بزافە بەستىنى داېران لە مېتۈوس و گەيىشتن بە لۇگۇسى خۇش كرد (پىشۋو، ۱۳۹۵، ۵۸).

پىۋىست بە ئامازەكردنە، بىرمەندانى بەر لە سۇقرات بە دوۋ بەرە دابەش دەبن. بەرەى يەكەم كەسانى ۋەك: تالىس، ئاناكسىماندىر، ئاناكسىمېنى لە خۇ دەگرېت .
بە كورتى دەكرېت بنەماكانى رەۋتى فېكرى بەرەى يەكەمى بىرمەندانى بەر لە سۇقرات لە سى خالدا دەستەچن بەكىن:

ده ژيا كه يونان له حالى تپه پړاندنى قوناغى سيستمى سياسى ناريسټوكراتيك بۇ سيستمى سياسى ديموكراتيك بو. هر بويه پوو پير پيويايه، هير اكليتوس، يه كه م بيرمه نده كه ژيانى ناويته شورشيكى كومه لايه تى بووه (پوو پير، ۱۳۷۷، ۳۵).

باوه ر و تپروانىنى فكرى هير اكليتوس له فله سه فهى سياسى بيرمه ندانى پاش خوى كاريگه ريكي نه وتوى هه بوو. به تايه ت بوو به هانده ريكي فكرى بۇ نه فلاتونون تا له فله سه فهى سياسى خويدا ريگا چاره يه ك بۇ دروست كردنى سيستمى سياسى دور له بشيوى و ناسه قامگيرى بدوزي ته وه (عنايت، ۱۳۸۴، ۲۵). هر له و پيوه ندييه دا پوو پير دنووسيت، فكر و روانگه ي هير اكليتوس بۇ ماوه يه كى دور و دريژ له سهر گه شه و گورانى فله سه فى يونان باندورى ته واوى هه بوو. حه ق وايه فكر و فامى كه سانى وه ك پارمينديس، ديموكريتوس، نه فلاتونون و نه ره ستوو وه ك هه وليك له قه له م بده ين بۇ چاره سه ر كردنى پرسى گوران و جووله ي بده وامى گه ردوون (پوو پير، ۱۳۷۷، ۳۵). به و پيوه ندييه ده رده كه ويټ فله سه فهى سياسى نه فلاتونون كاريگه رى هير اكليتوسى به سه ره وه دياره.

بيرمه نديكى تر له نوينه رانى به رى دووه هم كه كاريگه رى فكرى و مه عريفى قول و به رچاوى له سهر فله سه فهى كاني يونان يه ك له وان نه فلاتونون داناوه، پارمينديس بوو. پارمينديس، به پيوه وانى هير اكليتوس پيو وايه هيج شتيك

ناگورى (گلج و اسكربك، ۱۳۹۹، ۳۹).

پارمينديس له مابه ينى هه ست و بير (عقل) جياوازي و جودايسى داده نيټ. له روانگه ي پارمينديس، ته نيا عه قل ده توانيټ نه و شتانه ي هه نه (واقيع) فاميان بكات به لام وه كى كاپليستون دنووسيت، نه و شتانه ي كه هه نه و عه قل ده توانيټ فاميان بكات، ته واو له جنسى ماتريالسن. بويه نه و بيردوزييه ي پارمينديس سه باره ت به دژايه تيكر دنى گوران و جووله هينايه ئارا، ماتريالسيستيه نه ك ئيدئاليسيټى (كاپليستون، ۱۳۷۵، ۶۳). بومان ده رده كه ويټ له هه ناوى فكرى پارمينديس دا عه قل پيوه يه كى سه رتر له هه ستى بۇ ناسين و به ناسياو ده ره ينانى گه ردوون هه يه. به و پيوه پارمينديس، يه كه م ره شناليسټ (ئاوه زگه را) به نه ژمار ديټ (گلج، اسكربك، ۱۳۹۹، ۳۹). هر له و پيوه ندييه دا كاپليستون دنووسيت، نه فلاتونون پيوه اته ي بنه ماکانى مه عريفى فله سه فهى خوى له تيورى جياوازي مابه ينى هه ست و عه قل كه پارمينديس باسى كرد بوو، كه لكى ته واوى وه رگرت (كاپليستون، ۱۳۷۷، ۶۵). هه له ت پيوست به باسكردنه، بيچگه له جياوازي مابه ينى عه قل و هه ست، بۇ چوونه كه ي ترى پارمينديس كه پيو وايه هيج شتيك ناگوريت و هه موو شتيك راوه ستاوه، له پيوه اته ي بنه ماکانى مه عريفى فله سه فهى نه فلاتونون ره نكي داوه ته وه.

داواكارى

من «ئاوات سه يد نه حمه د» خویندكارى دوكتورا له به شى ميژووى زانكوى كوويه، نامه ي دوكتورا كه له سه ر ره وشى ئابوورى، كومه لايه تى و فهره نكي شارى مه هاباد له ماوه ي نيوان سالانى (۱۲۵۹ - ۱۳۲۵) ي هه تاويدايه. داواكارم له پيدانى سه رچاوه و كوپی به لگه نامه و ده ستنوسى تايه ت به و بابه ته هاريكام بن. هاوكاريتان ده بيته هو ي به پيزبوون و فراوانبوونى بابه ته كه و به نه مانه تيشه وه ناوى سه رچاوه كه و ئيوه ش له نيو تيز و نامه ي دوكتورا كه دا پاريزراو ده بيت. تكايه سه رچاوه ي په يوه ست به و بابه ته، بۇ نه و ئيمه يل و ژماره ي وه تساپ و تيليگرام و فايه رانه بنيرن.

ژماره ي موبایل: ۰۹۶۴۷۵۰ ۱۵۳۷۶۳۵
 ئيمه يل: Awatsahmad@gmail.com

به ريزه وه
 ئاوات سه يد نه حمه د

ژیانیک له رهنگی گوله گیلاسه کانی سنۆیه

بهشی ۲: شیوه زاری زمانی دانیشتوانی سنۆ
(به شیوه زاری سنۆیی)

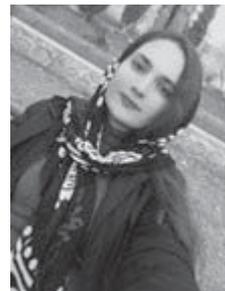

شیوه زاری وه کوو ههرکی، ره وه ند، سوورچی و شکاکی تیدایه که ههریه که ی وه کوو خۆی قسان ده کهن. به لام وه کوو تایفه ده توانین ئیشاره بکهینه سهر مامهش، زهرزا، سه یید، ره وه ند، بابۆلی، لیتان، کورده، سوورچی، ههرکی و شکاک که له سنۆیه ده ژین. یه کێ له تایبه تمه ندیه کانی سنۆیهش ئه وه یه که سنووری خۆ لیکدانه وه ی دوو شیوه زاری سهره کی بادینی و سوورانییه. ئه وهش و پیرای ئه وه ی رووداوه کی زۆر خۆشه، جار جاره گرفتگی خۆی هه یه. زۆر جار به ره حمهت بی ده گه ل خه زوورم (وه ستامحه ممه د) لێن ده بوو شوخی و لاسای شیوه زاری سنۆیی ده کرده وه و قسه ی ده گه ل ده کردم. دوور به دوور بانگی ده کردم: «سه یزاده چت لی نایه؟»، «ده بینه بینه»، «چم نه خار دییه»، «له برسان قریم هات»، «که تیتمه خاری، ملم دیشی، پیمایه ناو کم که تیه»، «ئه و خنیه م بو بینه»، ئیشتیام چووته هاروی»، «شوتوی و گندۆره م هینایته وه، بیشکینه با له تکه کی بخۆم» و... فیر ببوو وه کوو منی قسه ده کرد. ئه وهش ههستی خۆشه ویستی مه ی زیاتر کرد بوو. به لام له نێو خه لکی شته کان ئاوا نه بوون. هه رچهنده ناشمه وه ی به وردی بیانگی مه وه. شتیشم هه ر له بیر نه مایه و زۆر شتیش ده پرسم و پرسیموه. بۆیهش هه ر لیره را داوا له هاوشاریان ده که م که سه بارهت به ژیان و به سه رهاته کان شته کی ده زانن بۆ به شه کانی دی یاریده م بدن. ئه وه ی ده بوو سه بارهت به زمان هه بایه، کاری بۆ کرابا، سهت حه یف نه کراوه. هه رکه سه ی گه مه ی به ویدی ده کرد. سوورانی به بادینی ده گوت «زمان خار» و بادینیش ده یگوت: «زمان خار ته ی» یانی ئه توو زمانت خواره و «لالی کاکان چ مه بیژه» مه به ستیان له کاکه سوورانی بوو! یانی «له کن سوورانیان قسه مه که» هه رچهنده کی بزائم ئه و کاره ناحه زه. ئه مه هه ر خزم و که سی یه کدرین. وه کوو مامۆستایه ک له مندالانی قوتابخانهش ئه و شه رهم دده ی، یان ئه گه ر به خۆم قسه م ده کرد، هه موو منداله کان پیده که نین. زۆر جار ده مدی مندالیک هه ر فارسی قسه ی ده کرد، له ترسی گه مه پیدان. ئه وه ده حالیکه دایه که یه که ک له جوانیه کانی زمانی مه، شیوه زاری جوړاو جوړه که زمانه که ی ده وه له مه ند کردیه. چه ند ئیشقم ده کرد که منداله کان به شیوه ی جوړاو جوړی شکاکی و هه رکیه تی ده دوان. زۆر زۆر شیرنه که گویم ده دانئ. هه ر شیوه زاره ی جوانی و شیرنی خۆی هه یه. نالیم خۆم حه سله سنۆییم، تاریفی خۆن ده که م، به لام ئه و شیوه زاره گه له ک خۆش و شیرنه. به داخه وه ئه مه به و گه مه پیک کردنه ی، ده ترسیین وه کوو خۆن قسه بکه یین. ئه وهش

ئه گه رکو چاو له میژوو ی گوزه رانی خه لکی بکه یین، رهنگه به قهت هه موو ئینسانه کان میژوو نووسرایه و له و پنده ری مایته وه. هه ر ئه وتۆ بووه، هه ر ئه وتۆش هاتیه. نالیم به توژی نه وه ی زانستی، به لام زۆر به سانایی که ده چیه ناو دلی هه ر که سه ک، میژوو که ی له نه گۆ تراوه ده باله خۆیدا هه یه. ژیا نی هه ر که س به سه رهاته نه کی هه یه. میزانه ک نار هه تی، ده رد و ئیش و ئۆفی له سه ر دلیان خر بوو یته وه. بۆیه شار و ئاوه دانیش ساز کرایه له به ر گوزه ران و پیکرا بوون. ئانجاغ مرۆف مه جبوور بووه له کاتی خۆی له باشترین جیگا و له دم ئاو و کانی و رووبار، ئاوه دانی ساز کا و دوا یه کانه له ده وری یه کتر خر بنه وه و گوزه رانیکی خۆش پیک بین و و پیکرا بگوزه ری نین. شاری سنۆیهش هه ر وه کوو له به شی پشوو باسی کرا، شاره کی که ونه و هه ر ئه وه اش له دم قه تره کانی و رووبار و کانی گرا و گه له ک کانی دی ساز کرایه. له به ر قه دی چیا ی سه رشاری هه ر کانیه ده رده قو لی. سنۆ، ئاوه کی زۆری هه یه و به ئاوه وه ئاوه دانه و له که ونه وه، گوزه رانی لێ به رده وامه. مرۆفه کانیش مه منا، جیا وازی و دووری شوینی گوزه ران لیک کردوون، له شیوه زار و چۆ نه تی گوزه رانی ش ده گه ل یه کتر فه رقیان تیدا په یدا بووه. شاری سنۆیهش هه ر ئه وتۆ بووه. دانیشتوانی شاری سنۆیه به شیوه زاری سنۆیی ده دوین. شیوه زاریکی، شیرن و له به ر دلان. له به شی یه که م باسی بنه ماله حه سله سنۆیه کانم کرد. به لام هینده ک بنه ماله ش موهاجیرن واته له شوینی دیکانه وه وه کوو شه مزینان، بادینان، هه ولیر و شوینه کانی دیکه را هاتیتته ناوچه ی سنۆیه. شاره کی که ئیستی کانه دوو شیوه زاری بادینی و سوورانی (کور دیی ژوو روو و کور دیی ناوه راست) خۆ لیک ده ده نه وه. ئه و سالانه ی دوا یی خه لک له ئاوی و شاره کان و ناوچه کانی دیکه ی کور دستان را هاتیتته ناو شاری. شیوه زاری سوورانی زۆر تر رهنگ و رووی موکری گرتیه. خه لک زۆر تر وا ده زانن کور دی ئه وه یه که وه کوو نووسراوه ی کتیه کان قسه بکه ن! حه سله شاره یه کان زۆر که م بوونه و خه ریکه ئه و شیوه زاره پی ناگۆ تر یته وه و ناخوندری، بۆیهش ئه گه ری له ناوچوونی هه یه. زۆر له ماله سنۆیه کان چوونه ته ورمی. لیره رویشتی نه و باریان کردیه. مال و ملک یان مایه. به لام سه ر له خزم و که سان ده دن و که که سه کشیان لێ ده مری، مردی خویان ده گه ر پینه وه و له قه برستانی سنۆیه ده یینژن، یان داوه تی مندالانیان له سنۆیه ده که ن...

چونکه سنۆ له نیوان بادینان و سووران هه لکه تیه. جگه له سوورانی، بنزاراوه ی بادینیش له ناوچه ی سنۆیه هه یه و چه ندین

بیره‌وه‌ری هاتنی حه‌سه‌ن زیره‌ک بۆ بانه

گێڕانه‌وه‌ی: حامیدبه‌گی سه‌رحه‌دی

به‌ئه‌قل به‌هاری ۱۳۴۷ی هه‌تاوی بوو. به‌هاریکی دره‌نگ بوو. ئاشیککی ماتۆرپیمان له‌سه‌ر جاده‌ی مه‌ریوان له‌سێ کیلۆمێتری بانه‌له‌به‌شی گوندی «چیچۆران» دامه‌زراند بوو، خه‌ریکی کاروباری ئاش بووم. وه‌ستای ئاش بووم، بانگیان کردم حامیدبه‌گ وه‌ره‌ کابرایه‌ک کاری پێته‌. به‌ده‌وره‌به‌ری ئاشه‌که‌شه‌وه‌ دووکان و قاوه‌خانه‌مان ساز کردبوو. ئه‌گه‌ر هاتم، کابرایه‌کی شروۆله‌ی میزه‌ریکی داته‌پییوی ره‌شی به‌سه‌ره‌وه‌ بوو. کوتیان له‌سه‌واکه‌ر ده‌چی. سه‌کۆیه‌کمان له‌په‌نا ئاش و قاوه‌خانه‌که‌ دروست کردبوو. خه‌لکی زۆر لێ بوو. وتیان ئه‌و کابرایه‌ کاری به‌تۆیه‌. هاتم له‌نزیکی دانیشتم. قاوه‌خانه‌که‌مان به‌ده‌ست کابرایه‌که‌وه‌ بوو، په‌شه‌ی کۆخه‌یان پێ ئه‌وت. وتیان دوو چای خواردۆته‌وه‌. وتم هێلکه‌ و هێره‌لماسیشی بۆ بێن گوناخه‌. دوايه‌ قاوه‌چی داوای پوولی کرد، من نه‌مه‌یشت. وتم له‌سه‌ر منی حساب که‌. وتم کاکه‌ من ئه‌چم به‌لای ئاشه‌که‌وه‌، تۆ کارت چیه‌؟ سرتاندى به‌گویم دا، وتی: من حه‌سه‌ن زیره‌کم. (خه‌لکی زۆر لێ بوو). سه‌ریکی ئاشه‌که‌م دا و هاتمه‌وه‌ بۆ لای و وتم چۆن بزاتم تۆ حه‌سه‌ن زیره‌کی؟ کیسه‌یه‌کی چلکینیشی پێ بوو، دايره‌یه‌کی تیا بوو. کیسه‌که‌م به‌دزی خه‌لکه‌وه‌ برد له‌بن ده‌وه‌نێ له‌پشت ئاشه‌که‌وه‌ شارده‌وه‌. وتی، گۆرانیه‌ک ده‌لێم به‌وه‌دا ده‌زانی من حه‌سه‌ن زیره‌کم. من هه‌ر ناوی حه‌سه‌ن زیره‌کم بیستوو، رادویشمان نه‌بوو، هه‌تا گویم له‌ده‌نگی حه‌سه‌ن زیره‌ک له‌رادوێ به‌غداوه‌ بێ. ته‌نیا کابرایه‌ک له‌چیچۆران رادوویی هه‌بوو. جارێک له‌و رادوویی‌هه‌وه‌ گویم له‌ده‌نگی زیره‌که‌وه‌ بپوو. چووینه‌ بن ده‌وه‌نه‌که‌. وتی: چ گۆرانیه‌کت بۆ بلێم؟ وتم: که‌ی‌فی خۆته‌. کراس زه‌ردییه‌کی بۆ وتم، ده‌نگی زۆر خۆش بوو. باوه‌رم پێکرد که‌ حه‌سه‌ن زیره‌که‌. وتم: تۆ چی و ئیره‌چی؟ وتی: لێم قه‌وماوه‌ له‌به‌غدا له‌زیندانی ئه‌بوغریب حه‌پس بووم، نانیان بۆ زیندانی هینا، گۆرانیه‌کم وت. ژنێ که‌ جومعه‌انه‌ چیشتی بۆ زیندانی ده‌هینا، وتی، ئه‌وه‌ کییه‌ ده‌نگی ئه‌وه‌نه‌ خۆشه‌. ئه‌و ژنه‌ هه‌ر چاره‌ی شووشه‌یه‌کی چکۆله‌ی مه‌شرووب بۆ دێتیم له‌نیو سه‌تلیکی داده‌نا و شیرێ له‌سه‌تله‌که‌ ده‌کرد و شیره‌که‌ی هه‌وین ده‌کرد، کیشکچیه‌کان وایان ده‌زانی ماسته‌. له‌زیندان شووشه‌ی خۆم لێ ده‌ردینا و ماسته‌که‌م ده‌دا به‌هاوبه‌ندییه‌کانم. ژنه‌ کوتبوی هه‌ر وه‌ختی مه‌ره‌خه‌س بوو بێ، یارمه‌تی ئه‌ده‌م. مانگی پێته‌ چوو مه‌ره‌خه‌سیان کردم. چووم بۆ لای، دیناریکی ئه‌و ده‌می دامی. هاتمه‌ کرماشان. ئیدی له‌ریگیه‌ کاریان پێم نه‌بوو؛ چونکێ له‌ئیراق زیندانیم کیشابوو. ئازاد بپوو. ئیزگای رادووی کرماشان تازه‌ دانرابوو. چوار، پێنج

گۆرانیان پێکوتم، چونکێ فه‌قیر بووم، ئیستفاده‌یان لێکردم و هێچ پوولیان پێ نه‌دام. هاتمه‌ بۆکان، له‌بۆکان نه‌خۆش که‌وتم. مینه‌ی برام خۆشی نه‌ده‌ویستم، خه‌لکی بۆکانیش هه‌روه‌ها. ده‌یانکوت با بمری ئه‌و توله‌بابه‌ عاره‌ق خۆره‌. ئیدی له‌بۆکان چارم نه‌بوو، هه‌ستام هاتمه‌ بانه‌. چاوه‌کی (کانی) مه‌لاحه‌مه‌د ئی ئه‌و ئاغانیه‌ی ده‌مامه‌یه‌، ده‌چم ئیجازه‌یان لێ ده‌گرم، قاوه‌خانه‌یه‌کی لێ ده‌که‌مه‌وه‌. وتم: خۆت مه‌چۆ. من له‌گه‌لیان تیکه‌لم، من پێیان ئه‌لێم. پێم وتن. وتیان جا حامید به‌گ رازی بێ، بۆ خۆی مال و که‌پری لێ بکاته‌وه‌. بۆ رۆژی دوايي‌ وتی: که‌پر و قاوه‌خانه‌ به‌چی دروست که‌م؟ خۆ من دارم نییه‌. چناری زۆرمان بوو، بۆم بری. ئاشیره‌کان ده‌هاتنه‌ ئاشی هه‌تا دوو، سێ رۆژ ئاشیان به‌ر نه‌ده‌که‌وت. به‌وانه‌ له‌هه‌ر و لاخێ دوانزه‌، چوارده‌ داری باریکم بۆ بار ده‌کرد و بۆم ده‌نارد. که‌پر و قاوه‌خانه‌ی ساز کرد. ئه‌و وه‌خت له‌بانه‌ ته‌نیا دوازه‌ که‌سێ مه‌شروویان ده‌خواردوه‌. ئابجۆ و عه‌ره‌ق و مریشک و پسته‌ و ئه‌وانه‌ی بوو. خیزانیشی (رابه‌) ده‌هات، مریشکی بۆ چا ده‌کرد و یاریده‌ی ئه‌دا. ماله‌که‌ی له‌دیی «ده‌مامه‌» بوو که‌ له‌که‌پر و قاوه‌خانه‌که‌ نزیك بوو. ئیتر کاروباری به‌رپۆه‌ ده‌چوو. رۆژی چووم هه‌واڵم پرسی. وتی: دلم خۆش نییه‌، وه‌ره‌زم. خیزانم بۆ ئیره‌ نابێ و به‌که‌لکی ئیره‌ نایه‌. وتی، ئیواران که‌ تاریک دادی دلخۆشیم به‌و کونده‌یه‌ (کوند، بایه‌قوش) دێته‌ سه‌ر ئه‌و به‌رده‌ها ئه‌وه‌نده‌ی جیقنه‌ پێدا کردوو، سپی هه‌لگه‌راوه‌. دێته‌ ئه‌وئێه‌ به‌رانبه‌ری من ده‌خوینێ، ده‌زانێ غه‌ریبم، منیش ده‌ست ده‌ده‌مه‌ دايره‌که‌م بۆی ئیده‌ده‌م و بۆی ده‌ستپێمه‌وه‌. ده‌زانێ کۆله‌وارم، دوايه‌ دی ئه‌و رینخۆله‌ی مریشک و شته‌ ده‌خوات.

له‌وانه‌یه‌ به‌رۆم. ئیره‌ بۆ من نابێ، به‌ته‌نیا قاوه‌خانه‌م بۆ هه‌لناسوورێ و ئیره‌ش بۆ ئافه‌رت نابێ. به‌که‌لک نایه‌، خۆت ئاقلی ده‌زانی ده‌لێم چی.

روخساری کۆيله چى و سىماى كۆيله

قهره نى ئەمىن پوور - مەھاباد

ئەو تەى كۆچ ھەيە، كۆچ ئە كەم
ئەو تەى گر ھەيە، ئەسووتىم
ئەو تەى... ئەو تەى

شىركۆ بىكەس

رېك دەكەون. دەبنە فرىشتەى پزگارى، دەبنە رېخۆشكەرى گەلانى ژىردەست، تا ئەو رادەيە كە جى پىي خۆى قايم و پتەو دەكات، جا ئەو جار كۆيله چى سوار، كۆيله پىادە. تا ئىترە كۆيله چى خۆى بە كۆيله چى نازانیت. بەلام كۆيله چىيەك ھەيە حاشا لە كۆيله چىبونى خۆى ناكات، خۆى بە بەرپرس دەناسىن، ترسى لە سەر كىشى كۆيله نىيە، ياسا بۆ خۆى دايدە رېژىت، لە گەل ھاوتە رىبى خۆى ھەلسوكەوت دەكات و كۆيله بە كەم دادەنیت، سەرەراى خۆبەزلزانی و زولمكردن لە كۆيله، ھەھا دەنوینى كە داگیركەربوون بە بەژن و بالای براو و كۆيله ش دەبى ژىرچەپۆكە و بندەستى بىت، ئەو پەوتە تا ئەو رادەيە درىژەى دەبىت كە كۆيله چى داگیركەر، خۆى بە نوینەرى خودا ھەست پى دەكات و كۆيله ش بە دىل و بەندە و بەردەستى خۆى دادەنیت. جا بۆ بەردەوامى ئەو پەوتە كەلك لە ئامرازى ھەك شەر، ھەپەشە، ياسا، تەنانەت دىن و ئايىن و دابونە رىتى كۆمەلايەتى ھەردە گرىت كە نەو ك گەلى ژىردەست سەرەپۆبى بكات و دژبەرى بىت و لە كۆتايدا لەسەر تەختى بەختە ھەرى بىخاتە خوار. سەرەپاى ئەو ھەموو ئازارەى دەدا كورد گوتەنى «بەپەى خەلكى دەبى لە سەرى ھەستى» يان خود خاكى داگیركراو دەبى ئازاد بكرى. ئەو ترس و دلەپراوكىيە، دوو رېوشوین دەخاتە بەردەم داگیركەر و كۆيله چى، بە پىوستى دەزانیت پىوئەندى لە گەل زىد و ولانى خۆى بپاريزى. دووھەمیان سەلماندى ئەو بىرە كە كۆيله ھەر دەبىت لە ناكامىدا بژى و دايم لە خەمى ناندا بى و ژىرچەپۆكە بىت.

كۆيله چى لە ھەولدايە كە ناوئەند (مركز) دەبى بپاريزىت. جاروبار ھەيە بۆ چاوەزارىش بى پەخنە لە ناوئەند دە گرىت، بەلام ئەم پەخنەيە كەردەو كەنى خۆى ناگرىتەو، چونكى خۆى زۆر لەو بە زلتر دەزانى كە شىاوى پەخنە گرتن بىت، بەلام ھەر كە بناغەى دەسەلاتە كەى كەوتە مەترسى، بە ھەپەشە و تۆقاندنىش بىت، بەرگرى لە خۆى و مانەوھى خۆى لە دەسەلات دەكات. ھەر بۆيە داگیركەر ھەولە كەنى لە پىناو فاشىستىبوندايە. فاشىست چىيە؟ ھەر ئەو نىيە دەزگای زولم و زۆر، مافى زۆرىنە دەستىنیت و دەيدات بە كەمىنەى پىوئەندىدار بە دەسەلات؟ دەزگای سىماسى كۆيله چىش ھەر ئەو كارە دەكات، رېوشوینى زۆر قورس و قايم دە گرىتە بەر بۆ ھەللووشىنى دەستكردى گەلانى ژىردەست و بۆ پارگرتنى ئەو بارودۆخە ھىزى شەر كەر بە كار دىنیت، دەى كۆيله چى چۆن فاشىست نىيە؟ ئەو پەفتارانەى لە كۆيله چى تا ئىترە باس كرا، سەرچاوەيە كى روونى ھەيە ئەویش پەگەزپەرسى (ئزادپرستى) كۆيله چىيە.

ئەو تەى ھەم بىرم ئالۆزە بە بوونى جىاوازی چىنايەتى لە نىو خەلك، گەلانى يەك ولات و نەتەو كەنى جىھان ئەم پرسىارەم لە خۆم كەردووە كە بۆ واىە؟ كە چى نە وەلامىك كە لە راستى بچىت بوونى ھەبوو، نە كەس بە دوواداچوونى راستەقىنەى بۆ كەردبوو، بە وەلامگەلىك كە زىاتر ھەك ھەلاتن لە پرسىارە كە دەچوو، خۆيان دەدزىيەو.

ھەبوونى دەستەواژە گەلىك ھەك ولاتنى پىشكەوتوو و دواكەوتوو، ولاتنى باكور و باشوور، گەلى جەساو، گەلانى ژىردەست و ھتد، ئەوانە وىناى ھەبوونى جىاوازی نەتەوايەتى، ئابوورى، رامىارى و كۆمەلايەتىن و بۆ من جىي پرسىارە، كە بۆ ھەن؟ فەلسەفەى پىكھاتنى بىرى زۆر كەسى تەزاندووە، دەرنە كەوتوو لە بنەرت پرا بۆ واىە؟

بە ھەلكەوت كىتیبىك بەرچاوە كەوت بە مېژووى چاپى كۆن، بەلام بە ناو پەرك بۆم تازە بوو. ئەو كىتیبە روانگەى تايبەتى ھەيە سەبارەت بەو مەبەستانەى لە سەرەوھە باس كرا، ناوى كىتیبە كە (چەرە استعمارگر، چەرە استعمارزە) يە كە «ئالبىر مېمى» بە زمانى فەرەنسى نووسىوئەتى و خانمى «ھوما ناتیق» كەردوويەتى بە فارسى و بۆ ھەولەلجار سالى ۱۳۴۹ھ (۱۹۷۰) لە تاران چاپ كراو. بە جوانى ماناى كۆيله، كۆيلايەتى، كۆيله چى، پىوئەندى نىوان ئەم چەمكەنە چۆنە و چۆن دەبى و لە ناكامدا چىيان لى بەسەر دىت؟ بۆمان روون دەكاتەو.

ھەتا كۆيله خۆى رازى نەبىت بە كۆيله تى، كۆيله چى مانا پەيدا ناكات، راستە كۆيله چى بە پەنگى ئال و والادىت بەرەو پىرى كۆيله، پىي دەلى ھاتووم پزگارت بكەم، دەبم بە ماىەى خىر و بەرەكەت، جا لىرەدا كۆيله بە بى لىكەندەو ھەرى دەگرىت و كۆيله چى دەكات بە ئاغا و سەرور و لە فەرمانى دەرنەچىت تا ئەو رادەيەى ھىزى كۆيله چى ئەوئەندە زۆر دەبى كۆيله تا سەرى خۆى دەخوئىتەو، كار لە كار ترازاو و بووئەتە ژىردەست و رىگای ھەلاتنى بۆ نىيە.

لە كۆيله چى پىرسە بۆ ھاتى بۆ ولاتى من؟ چۆنە زىدى باوبايرانت جى ھىشتوو؟ چۆنە بوون لە گەل ئىمەت پى خۆشترە لە بوون لە گەل كەسوكارت؟ لە وەلامى ئەو پرسىارانەدا خۆ بە خىر خۆازى تۆ دەناسىنیت و وا دەنوئىتى كە ئەو گيان لەسەر دەستە بۆ تۆ. ئەو كۆيله چىيە لە گەل كۆيله

کۆيلە چى، رەنگى پىستى خۆى، قۇى خۆى، بىرى خۆى و تەنانت ئەخلاق و ئايىنى خۆى لە ھى كۆيلە بە چاكتەر و بالادەستەر دەزانىت. لە رپى دەزگای پرۇپاگەندای بەھىزەوہ كە ھەيەتى بە فيلم و نووسىن و ھونەر و ھتد بە قورگ و بىرى كۆيلە پىدا دەكات كە من سەرورەرى تۆم، كۆيلەش بە ناچارى قەبوولى دەكات. ھەر وايە رەگەز پەرسىتى بنەماى سىستەمى كۆيلە تىيە، ھەلاواردنى رەگەزى (تبعيض نژادى) دەتوانىت پىوھندى ھەمىشەيى لە نىوان كۆيلە چى و كۆيلە ساز بكات و كۆيلە چى بە ھەموو دام و دەزگای پرۇپاگەندای خۆى وای نواندووہ كە كۆيلە بۆى نىيە ھىچ دەسەلاتىكى ھەيىت، تەنانت ناتوانىت بىر بىكاتەوہ، بژىوى خۆى پەيدا بكات، ژيانى بى كۆيلە چى ماناى نىيە.

كۆمەلگای كۆيلە كراو لە پىستىكى زۆر ئەستور و قايمدا حاسى بوو، لە نىو ئەو پىستەدا بە دايم خەرىكى جوولە و خۆ راپسانە، بەلام دەرتان و رپى دەربازبوونى نىيە. لاوھەكانى ئەو كۆمەلگايە بە ھۆى بوونى ھىزى زۆرى خۆيان و بىدەرەتانى لە نىو ئەو پىستە خەرىكن دەخنىكن. تەنيا رپگە چارەى رزگاربوون، شكاندى ئەو پىستە ئەستورەيە كە بە دەورى خۆيدا تەنيويەتى.

تا ئەو كاتەى لاوھەكانى كۆمەلگا، ناوى رپبەرانى خۆيان بەرپزەوہ باس نەكەن، رپز لە كەسايە تىيە ناودارەكانى خۆيان نەگرن. زمان، كولتور، نەتەوہ و ئالای خۆيان لا خۆشەويست نەيىت، شكاندى پىستى ئەستورى كۆيلايەتى گەلنىك زەحمەتە. بەداخەوہ تا دىت لاوھەكانى كەم تەمەنتر ھۆگرىبى كەمترىان بە مپزوو و زانىارى لە سەربردەى نەتەوہ كەى خۆيان دەبى، ئەو ھەش دەبىتە ھۆى ئەو تەمەنى كۆيلايەتى ئەو كۆمەلگايە درپزتر بىتەوہ. كەسايەتى بىانى دەناسىت، دەزانىت يارىزانە بىانىيەكان چ دەخۆن و لە كوئ دەژىن، ئاخوتن بە زمانى بىانى پى گەورەيە، خۆپازاندنەوہ بە جلو بەرگ و جوانكارى بىانى ئاواتى سەرەكى دپتە ئەژمار، بەلام تەواوى ئەو خالانەى باس كرا لە كۆمەلگای خۆى، لە نەتەوہ كەى خۆى، لە زمانە كەى خۆى، لە كولتورە كەى خۆيدا رازاوتەر، دەولەمەندتر و تپر و تەسەلتر ھەيە، بەلام لەبەر ئەو مپزوى بۆ دەنووسرىت، زمانى داىكى لى سووك دەكرىت، كولتورى لى دەدزرىت، دارايەكانى خۆى لە بەرچاو سووك دەكرى. لە بابەت زمان، كاتىك زمانى بىانى زالە بە سەر زمانى داىكدا، ساناترىن لپكەوتە كەى ئەو دەبىت كە ھونەر و ئەدەبى زمانى داىك نەزۆك دەبى، يان خود بەرھەمىكى نوقسان و ناتەواو لە داىك دەبى، ھۆيە كەشى ئەو ھەيە كە فپربوونى ھەر دوو زمان (داىك و بىانى) بە كەموكوورى جپيە جى دەبى.

سەرەراى ئەو ھەموو نەھامەتى و بى دەسەلاتىيەى كۆمەلگای كۆيلە، پرسىارىك دپتە ئاراوہ، بۆ ھەول نادات لە كۆت و زنجىرى كۆلايەتى رزگارى بىت؟ ئەو ھى راستى بىت كۆيلە چى دايم وشيارە، چىنى لپھاتووى كۆمەلگای كۆيلەى خەساندووہ، جا بە پوول و پارە بىت يان

بە زۆرى چەك و ھەرەشە بىت، ھەموو بزوتنەوہيەك لە سەرەتادا دەخنىكىت، چىنى لاوازش ھەر بۆ خۆى لە پەلوپۆ بۆتەوہ. كۆيلە چى بە بالادەستى خۆى دەزانى ھەر لە دورەوہ فسى خواردووہ، بەو ھىوايە دەستىك بىت لە غەيەوہ لەو گپژاوى دەربىت.

تەنيا رپگای رزگارى لە بەندى كۆيلەيى، سەركىشىيە. ھەلومەرجى رزگارى رەھا و (مووتلەق) پىوستى بە دابران و پساندى پەتى كۆيلەيى ھەيە، نەك سازشكردن لە گەل كۆيلە چى. كۆيلە ھىچى بۆ نەماوہ تەوہ، نە زمان، نە ئالا، نە دابونەرىت، نە ژيانى ئاسوودەى كۆمەلگا و دەيان شتى دى، ھىچ ھىوايەكى لە ژياندا نەماوہ. دۆزىنەوہى رپگا چارە بۆ رزگارى زۆر پىويستە. تا دى كۆيلە چى بە ھۆى دارماندى كۆيلە پىويستى بە خۆ قەبلاندن ھەيە و دەستى لە ئەوكى كۆيلە ناوہ و خەرىكە بىخنىكىت، چار لە پارانەوہدا نىيە، خۆراپساندن و سەركىشى بە تەواوى ھىزەوہى گەرەكە.

جا لپرەدايە پىوھندىيەكان ھەلدە گەرپتەوہ، كۆيلە چى دى لەبەر كۆيلە چى خۆى شىرن ناكات، ئازادى خۆى لە رپگەى سەر كەوتن بەسەر خۆى (دۆراو) دا دەبىن، كەسايەتى ئازادى خۆى دەدۆزىتەوہ، ھەر بۆيە بەر لە ھەمووشت كۆيلە چى بە ھەموو ھەلومەرجى نالەبار و شەپەنگپزبوون، زولم و زۆرىكى كە لە حەقىدا كرددويەتى، لە خۆى دوور دەخاتەوہ. كۆيلە چى تا وپستا لە بەرچاوى كۆيلە كەسايەتى ئەرپنى ھەبوو، دەبىتە كەسايەتى نەرپنى، تا ئىستا كۆيلە خۆى بە كەم دەزانى بەلام لە ئىستادا خۆى بە كەم نازانىت. تا ئىستا كۆيلە لە ھەلومەرجى بەرگرى لە خۆيدا بوو بەلام ئىستا بۆتە ھىرشبەر. تا ئىستا كە لاوى كۆيلە، كولتور و زمانى خۆى لە لا سووك و بى نرخ بوو، ئىستا ھەمان زمان و فەرھەنگ و كولتور ماىەى شانازىي و گەورەيە.

لە ناوبردى كۆيلەيى ھەنگاونانە لە رپگای ئازادى راستەقىنە و خۆناسىنى دووبارە بۆ رزگاربوون لە چنگى كۆيلەيى. كۆيلە دەبىت لە بەندى كۆيلەكانى وەك خۆى رزگارى بىت، دەبى ئازادى خۆى لە ھەمبەر ھاوتە و ھاو رەگەزەكانى خۆى كە بەردەوامن لە كۆيلەيى و دەدەست بىت، دەتوانىت پالپشتى نەتەوہ كەى بى بۆ دۆزىنەوہى رپگای رزگارى و تەنيا شوپنكەوتوو نەبىت.

لەو چەمكەنى دەبنە ھۆى دروستبوونى كەسايەتى خۆى وەك (دابونەرىت، دىن، ئايىنزا، رەگەز و...) لە ياسا و كىيى كۆيلە چىدا بۆى نەگەرپت لەبەر ئەو ھى بۆ خۆى خواھنى باشتىنەكانە.

ھەر كات مرۆف توانى ئەو ئازارانەى كە لە ناخى خۆيدا و ھەر وەھا لە دەروەرەلا سۆنگەى كۆيلەبوونى ھەستى بى دەكرد دوور بختەوہ، بزائە ژيانى كۆيلەيى وەلا ناوہ. دەبىتە مرۆفكىكى ئازاد وەك ھەموو مرۆفە ئازادەكانى جپھان، وپراى ھەست پىكردن بە بەختەرەوہرى يان تەنگ و چەلەمەكانى سروشتى ژيان.

گیلگامیش، کۆنترین داستانی ئەدەبی

میزۆپۆتامیا

شیوا میره کی - قوروه

گیلگامیش. شەری نیوانیان بە سەرکەوتنی گیلگامیش کۆتایی هات، بەلام پاش ئەمە بوونە هاوڕێ و گیلگامیش داوای لە ئەنکیدۆ کرد هاوێڵی بکات بۆ چوونە نیو ئەو دارستانە ی که لە مەرۆف قەدەغە کرابوو، بۆ سەربرینی پاسەوانی ئەو دارستانە بە ناوی خومبابا (هومبابا)، که ئەویش نیوێ خوداوەند و نیوێ مەرۆف بوو بۆ بەدەستەینانی شکۆ و دەسەلاتی زیاتر.

گیلگامیش و ئەنکیدۆ روویان کردە دارستانە قەدەغە کراوە که و لە گەڵ خومبابا (هومبابا) جەنگین. توانیان بە یارمەتی خوداوەندی خۆ، پاشان خومبابا (هومبابا) یان لە نیو برد و داری دارستانە قەدەغە کراوە کانیان پری بۆ دروستکردنی دەروازە ی پەرستگای خوداوەند ئورویل و دروستکردنی بە لەمیک بۆ گەرانەوه بۆ ئۆرۆک و لە گەڵ خۆیاندا سەری خومبابا (هومبابا) یان بردەوه.

لە کاتی گەرانەوه یان، عەشتار، خوداوەندی خۆشەویستی، دە که وێتە داوی عەشقی گیلگامیش و هەر لە ویدا داوی هاوسەرگیری لە گیلگامیش دە کات، بەلام گیلگامیش پەتە پەتە دە کاتەوه بە هۆی ئەوهی خواوەند عەشتار لە گەڵ خۆشەویستە کانی پیشووتری مامە لە هی خراب بووه. عەشتار توورە دە بیست و داوا لە باوکی دە کات (خواوەند ئانوو، خواوەندی ئاسمان)، که تۆ لە گیلگامیش بکاتەوه بە ناردنی گایەکی پیروز لە ئاسمانەوه تا کوو گیلگامیش لە نیو بەریت. خوداوەند ئانوو، گایەکی درنده بە ناوی جوجلاتا دە نیریت که کوشتوبەر دە نیتەوه لە ئۆرۆک، بەلام گیلگامیش و ئەنکیدۆ لە ناوی دە بن.

دوای ئەم رووداوانە خوداکان کۆ دە بنەوه و لە سەر ئەوه رێک دە کهون که تۆ لە هو دوو هاوڕێ (ئەنکیدۆ و گیلگامیش) بکه نەوه بە هۆی یاخیوونیان. پریار دە دەن که سزای ئەنکیدۆ بدەن لە بەر ئەوهی که مەرۆف، بەلام گیلگامیش خۆینی خوداوەند لە دەمارە کانیایدایه. ئەنکیدۆ نە خۆش دە که ویت و دە مریت، ئەم رووداوەش گیلگامیش تووشی خەم و دلتهنگی دە کات. پاش مردنی ئەنکیدۆ، گیلگامیش کهوتە بیرکردنەوه لە چاره نووسی خۆی، که دەیزانی ئەو وه ک خوداکانی تر نەمر

گیلگامیش، داستانیکی ولاتی نیوان دوو ئاوه (میزۆپۆتامیا)، که بە کۆنترین بەرهممی ئەدەبی لە جیهاندا دادە نریت. ئەم داستانه لە سەر تاشه قورینه نووسراوه و زیاد لە دانیه کی ههیه، که کۆنترینیان ده گەریتەوه بۆ سەردهمی سۆمه ریه کان، بەلام کۆکردنەوهی بە شیوهیه کی تهواو بی که مەرۆکی ده گەریتەوه بۆ سەردهمی بابلیه کان که میژووی نووسینی ده گەریتەوه بۆ ۱۲۰۰ سال پیش زاین و له لایه ن پیاویکی ئایینییه وه نووسراوه به ناوی «شین ئایقی ئۆنین» ی.

داستانه که باس له پاشایه کی شاری «ئور» ی سۆمه ر ی ده کات به ناوی گیلگامیش، دایکی گیلگامیش خوداوەندیکی نەمر بوو، باوکیشی پیاویکی ئاسایی بوو. ئەمەش وای کردبوو که گیلگامیش بە شیکی جهسته ی که سیکی ئاسایی بیت و بە شیکی تری خوداوەند. له سەرتهای چیرۆکه که دا گیلگامیش، پاشایه کی زۆرداره و گە لە که ی خۆشیان ناویت.

خەلکی شاری ئور داوایان لە خوداوەند کرد که گیلگامیش له ناو بەریت، خوداوەند ئورورک داوا که ی قبول کردن و که سیکی سەرتهای دروست کرد به ناوی «ئەنکیدۆ» تا کو رووبه رووی گیلگامیش بیتهوه.

ئەنکیدۆ، که سیکی سەرتهای بوو له دارستاندا ده ژیا و له گەڵ ئاژە له کان ده یخوارد و ده یخواردەوه، به جوړیک بیوه یه کینک له وان، ئەنکیدۆ ته له ی راوچییه کانی پووچەل ده کردهوه بۆ پاراستنی ئاژە له کان. یه کینک له راوچییه کان ئەم هه واله ی به گیلگامیش دا و گیلگامیش که نیه کینکی پەرستگه ی عەشتاری نارد بۆ دارستانه که به ناوی شمخات، تا کو ئەنکیدۆ فیری ژیان بکات و شارستانی بیت.

شمخات گه یه شته شوینه که ی ئەنکیدۆ و له گەلی جوت بوو، فیری ژیانی مەرۆفی ئاسایی کرد، لهو ساته وه ئاژە له کان پەتیان کردهوه که چیتەر هاوڕێیه تیی ئەنکیدۆ بکن، بۆیه ئەنکیدۆ بووه بە شیکی له جیهانی مەرۆف. دوای ئەم رووداوه ئەنکیدۆ گوئیستی زۆرداریی گیلگامیش بوو و هه ولی دا سنووریک بۆ زۆرداریی گیلگامیش دابنیت.

ئەنکیدۆ رووی کرده شاری ئور بۆ شه پرکردن له گەڵ

زهره. ئىستاكانهش هيندهك كوردى هەر نازانن و ئەگەرکو قسەش دەكەن زۆر بەی هەرە زۆرى هەر فارسیه، زۆرکەس پىی عەپه بلی «پلکم، پورم» دەلی «عەمه، خاله». له جیات «مام»، دەلی «عموم». نالی «بابه» دەلی «ئاغام». ئەو هەش بە برۆی من ئاکامی گەمە پیککردنه و زۆر شتی دی. زمانی دایکی، گەلەک بە بایه خە و شانازییه که وه کوو خۆن قسە بکهین. هەرچەند ئەو هەش بلیم هەموو زمانەک خۆشە ویستە و هەرچەند زمان بزانی کهمه، بەلام که زمانی دایکی نه زانی، هەزار زمانیش بزانی بی فایدهیه. زۆر له دانیشتوانی شتۆیه جگه له زمانی خۆیان، فارسی و تورکیش زۆر چاک دەزانی. دیاره هەرچەند زویانان بزانی کهمه چونکه هاتوچۆی ئینسانەکان زۆر بووه و باشه له خەلک و نه ته وه کانی دیش حالی بی. هیوادارم ئەو جیاوازیانه به دهوله مەندی بزانی و ریز له یه کدری بگرین. یه کدرن خۆش بوئ. پیم وایه ئەو هەموو زاراوه و شیوه زاره، دەر فەته و هیچ وهخت بۆ تاقه وشه یهک نامینیه وه....

فەر ههنگۆک:

ئەگەرکو: ئەگەر

له ویندەری: له وئ

ئەوه تو: ئەو جۆره، ئاوا

میزانەک: هەتا راده یهک

خر بوو یته وه: کو بوو ته وه

نوو سراپته وه: نوو سراوه ته وه

ئىستىکانه: ئىستا

ئانجاغ: جا، ئەوجار

پوو بار: چەم چۆم

دواییکانه: دوایه

که ونه: کۆنه

مه منا: ئەتوو مه لئ

حه سل: ره سه ن

ناخوندری: ناخویندری

کوردە: ئەو که سانه ی له هه وشار و هه ورامان وئەوانارا هاتوونه شتۆیه.

گه مه: قومار پیکردن، مه سخه ره کردن

چت لی نایه؟: چ شتیکت لی ناوه؟

بینه: بینه

چم نه خار دییه: هیچ شتیکم نه خواردوو

که تیتمه خاری: که وتوو مه ته خواری

مل: ئەستۆ

ناوکم که تیه: نیوکم که وتوو

هاروو: هاروئ، خه یار

گندۆره: کالهک، خرچه

له تکهک: له تیک

مردی: مردوو

خۆن: خۆمان

نیسه، بۆیه بریاری دا ئۆتاپیشتم بدۆزیته وه که مرۆفیک بوو نهینیی ژبانی ناکو تایی له لا دهست ده کهوت. ئۆتاپیشتم تاکه مرۆف بوو که گهیشته بووه ئاستی نه مری و گیلگامیش به هیوا ی ئەوه بوو فییری بکات چۆن خۆی له مردن پارێزیت.

پاش گه شتیکی دوور و دریز و پر له کیشه، گیلگامیش توانی ئۆتاپیشتم بدۆزیته وه. ئۆتاپیشتم بۆ گیلگامیشی گێرایه وه که کاتیکی خواوهند ئانوو بریاری دا کو تایی به مرۆف بینیت له رینگه ی زریانیکی به هیزه وه. به لام خواوهندی دانایی، ئیا، پلانی خوداوهندی پوو چهل کرده وه. کاتیکی فه رمانی به ئۆتاپیشتم کرد که که شتییه کی گه و ره دروست بکات و خیزانه که ی و له هەر گیانداریکی نیر و مینیه ببات له گه ل ره گی گیاکان. پاش ته و او بوونی زریانه که، خوداوهند له هه ولئ له ناوبردنی مرۆف په شیمان بووه وه، بۆیه نه مری به خشی به ئۆتاپیشتم.

گیلگامیش داوا له ئۆتاپیشتم ده کات که نهینیی نه مری فییر بکات. ئۆتاپیشتم، گیلگامیش ده خاته به رده م تاقیکردنه وه یهک، ئەویش ئەوه یه که بۆ ماوه ی هه فته یه ک نه خه ویت و به ئاگا بیت. گه ر توانی ئەمه ئەه نجام بدات، ئەوه ده بیته نه مر. به لام گیلگامیش شکست دینیت، هەر له ویدا ئۆتاپیشتم داوا له گیلگامیش ده کات بگه ریته وه بۆ ئەو شوینە ی که لئ هاتوو. پش رویشتنی گیلگامیش، خیزانی ئۆتاپیشتم داوا له ئۆتاپیشتم ده کات و به وه رازی ده کات که شوینی رووه کی ئەفسووناوی به گیلگامیش بلیت، ئەو رووه که ی که لاویتی ده گه رینیته وه.

گیلگامیش رووه که که ده دۆزیته وه و بریار ده دات کاتی گه رانه وه ی بۆ ئۆرۆک له سه ر پیره پیاویک تاقی بکاته وه. به لام له رینگه ماریک رووه که که ده دزیت و ده یخوات و هەر له ویدا ماره که پینسته که ی تازه ده بیته وه و ده گه ریته وه ته مه نی لاوی. هەر له ویدا گیلگامیش ده ست ده کات به گریان بۆ به ده بختی خۆی و بۆ هه ولئ له ده ستجووی و ماندوو بونی له خۆرایی. به بیزاری روو له مه یخانه یه ک ده کات و باسه که بۆ خواوه ن مه یخانه که ده گێریته وه، خواوه نی مه یخانه که پئی ده لیت: «گیلگامیش بیزار مه به، خوداوه نده کان کاتیکی مرۆفیان دروست کرد مردیان کرده چاره نووسی و نه مریان بۆ خۆیان هه لئارد.» دوا ی ئەمه گیلگامیش به ده ستی به تال و به خه مباری ده گه ریته وه بۆ ئۆرۆک.

کاتیکی گیلگامیش گه رایه وه بۆ ئۆرۆک، ته ماشایه کی شاره گه و ره که ی و ئەو شوورایه ی ده وری شاره که ی ده کات، که خۆی دروستی کردوو. بیر له وه ده کاته وه که ئەگه ر فه رمانه وایه کی باش بیت بۆ خه لکه که ی و شاره که ی، ئەوا ناوه که ی به نه مری ده مینیته وه.

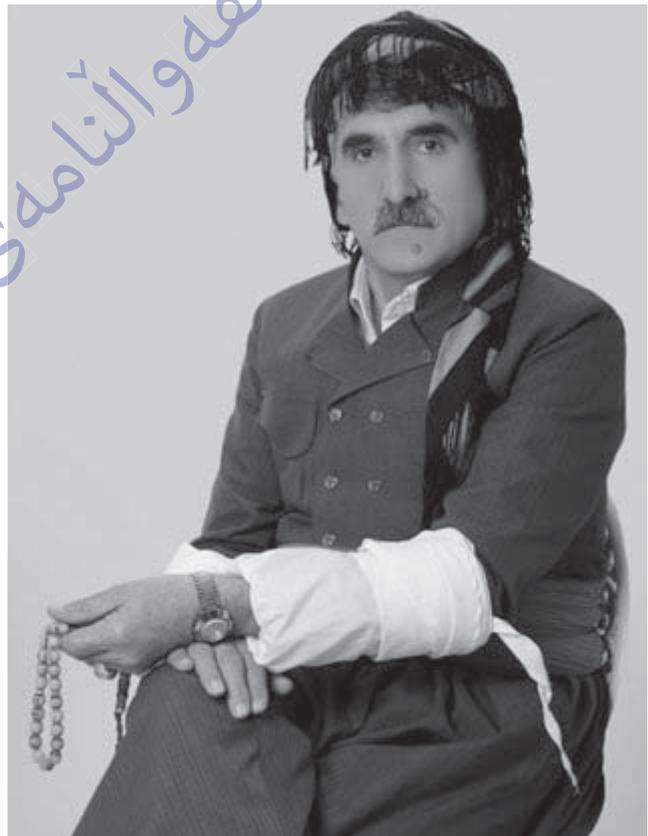
له کو تایی داستانه که دا گیلگامیش ده مریت و هه موو خه لکی ئۆرۆک بۆ مردنی خه مبار ده بن و ده زانن که فه رمانه وایه کی وه ک گیلگامیش باش و لیها توو، هه رگیز جاریکی تر فه رمانه وایان ناکات، هه روه ها به راستی ناوی گیلگامیش تاکو ئەمپرو به نه مری ماوه ته وه.

گەلواخییە کان لە دیمانه یە کی کراوه لە گەل خالد ئەحمەدی

بەیان: وێرای رێز و سپاس، سەرەتا خۆت بە خوێنەرانی مانگانمە ی بەیان بناسینە.

- سپاس و پێزانین و بەخێرھاتن، هیوادارم سەرکەوتوو بن. من خالد ئەحمەدی، کورپی محەممەد سەعیدخان، کورپی میخان بەگی ئالۆلاخ، کورپی ئەحمەد، کورپی وەلی، کورپی رەسوول، کورپی کامیل، کورپی شیخ وەلی یان شاوولی، کورپی ئەحمەد بەگ، لە ئیوارە تاریکانتیکی وەرزی پاییزی ۱۳۴۳ی هەتاوی (۱۹۶۴) لە گوندی «ئالۆلاخ» ی سەر بە ناوچەی سارالی دیواندەرە لە دایک بووم. وەکوو زۆربە ی مندالانی کوردستان بە هەژاری و دوور لە خویندن و فیرگە ژیانم بردۆتە سەر، بەلام گەورەترین قوتابخانە بۆم بەسەرھات و چۆنپیتە خەبات و تیکۆشانی هۆزی گەلواخی بوووە کە لە نیو بنەمالە و هۆز و خزم و کەسوکارە کەمدا هەمیشە باسی کراوە و بوووتە سەرچاوەی هۆشیاری و وریایی بۆ مێشک و دل و دەروونم. پاش شۆرشی گەلانی ئێران دژ بە رژیمی پەهلەوی، ناوچەکانی کوردستان تووشی کێشە ی سیاسی و سەربازی تایبەت بە خۆی هاتوووە. بۆیە لە گەل بنەمالە کەمدا بارگە و بنەمان پێچایەووە و روومان لە شاری سنە کردوووە. هەر لە سنە چاوم لە رووی خویندن و خویندەواری کرایەووە و دەستم بە خویندن کرد و لە گەل دنیا یە کی تازە ناشنا بووم. تاکوو پلەکانی ناوەندی و دواناوەندی درێژم بە خویندن دا، بەلام بە هۆی هیندیک گیر و گرفتی جۆراوجۆرەووە کەوتەم بەندیخانە و پلەکانی دیکە بێمە سەر. پاش نازادبوون لە بەندیخانە، کەوتەم نیو گۆرەپانتیکی پان و بەرین و دەریاپەکی قوول و بێ بنی پەر لە گیر و گرفت؛ وەک دابیران لە بنەمالە، پەرتەوازەیی، وەیلانی بۆ حەسانەو، قورسایێ ژیان لە هەموو بواریکەووە، شەری خێلەکی و گەرانەووە بۆ بەندیخانە و دەیان گیر و گرفتی دیکە لە لایەک و ئیمان

خالد ئەحمەدی

له راسته و ریزی به کهم، میخان به گ نه حمه دبی «میخان نه حمه و هلی» سر وک عه شیر هتی گاملی، حه بیوللاخان ره شیدی سر وک هوزی مه نعی، حاجی حه مه سه عیدخان قه مری سر وک عه شیر هتی قه مری، محمدخان کانی سانایی سر وکی به گزاده کانی مریوان، حه سن خان به مهن سولتانی «حسین خان رزاق» سر وک هوزی هه ورامی، حاجی فخرخان زه نووری سر وک هوزی کوماسی، حه مه علی خان مرادی سر وک هوزی گه لوأخی و عه شیر هتی مراد گورانی، په حیاخان نه مینی سر وک عه شیر هتی کاکسه و هندی و هوزی گه لوأخی، ریزی دووهم، نه بی خان ره سوللی هاله ره کوری میرزا حه مه مین گاملی، شیخ نه حمه د پویشی «شیخ نه حمه د رهنه دی»، حه سن خان یقبالی سر وک عه شیر هتی بایس قه یاسی کاکسه و هندی، حه مه علی به گ تقلی سر وکی به شیک له عه شیر هتی ناوچی مریوان، حه بیوللاخان نه مینی قه لار بانه، گه و ره بیوانی کاکسه و هندی، حاجی مه جی خان سله می سر وک عه شیر هتی چوآره شی، گه لوأخی

دوو کتییی دیکه م ناماده ی چاپن: قه سه م نامه و میژووی به رخودانی مه نمپه کان. دوو کتیییشم له چاپ دراون که بریتین له: قه لای ئالولآخ که شیعره و چاپ و بلاو کراوه ته وه و به سه رهاتی فه رمانه وایی گه لوأخیه کان.

به بیان: میژووی گه لوأخیه کان له چ سالی که وه ده ست پی ده کات و ئەم عه شیر هته نیشته جیی کام په که له ناوچه کانی کوردستان بوون؟

به پپی نووسینه کانی ئەمیر شه ره فخان بدلیسی له شه ره فه نامه دا که خو ی شاهیه تحالی رووداوه کان بووه و مامؤستا هه ژاری نه مریش وه ریگی پراوه ته وه سه ر زمانی کوردی، ده لئین له بهر تیکوشان و لیها تووی عه باس ئاغای گه لوأخیه وه له سالی ۹۱۵ ی کۆچی واته ۱۵۰۹ ی زاینی و به هوی به شداری عه باس ئاغا و یاروللاخان له شه ری ئوزه به کستان و گرتنی ولاتی ئوزه به کستان بو شاتاماسب، ناوچه کانی بیله وار و زه هاو، کړند و شیخان له لایه ن شاتاماسبی سه فه وی به خه لات پپی ده به خشریت و ئەمارت و فه رمانه وایی گه لوأخیه کان له وه چند ناوچه په ده ست پی ده کات، پاشان له لایه ن سولتانی عوسمانیه کانه وه هه لوخانی ئه رده لان رووبه ری ده سه لاته که ی په ره ی سه ندوو و گه و ره بووه ته وه تا ناوچه کانی قه سری شیرین و ئیلام و که له وریشیان خسته ژیر رکیفی خو یان.

له کاتی گه رمیان و کویستان کړندا تا کوو بناره کانی قه ندیل هاتوون. تا مردنی عه لی ئاغا و یاروللاخان له سالی ۹۶۸ ی کۆچی، روژ له دوی روژ چوار چپوهی ده سه لاتیان گه و ره تر

و ئیراده له لایه کی دی نه یانتوانی تۆز قالیک شوین له سه ر بیس و باوه رم دابنن و شانم دایه بهر ئه رکه سه ره کی و خه ونه گه و ره که م، ئه ویش کۆ کړدنه وه و نووسینی ئەم به ره مه گه و ره میژووی به شیک له گه له که مان یانی (ده و رانی فه رمانه وایی گه لوأخیه کان) و هۆ ننه وه ی چند پارچه شیعی رهن گاوره نگ که به شیک یانم له کتییی «قه لای ئالولآخ» دا له چاپ داوه.

سالی ۱۳۷۱ ی هه تاوی (۱۹۹۱) به هوی کیشه به که وه که و تمه به ندیخانه. له وئ له گه ل ریزدار و تیکۆ شه ر کاک حه سه ن گوران ئاشنا بووم. کاتیک باسی رووداوی کاره ساتی کۆچی زۆره ملیی گه لوأخیه کانم بو به ریزی کړد، پیشنیاری دا پاش ئازاد بوون له زیندان، ئەم به سه رهاته هه مووی کۆ بکه مه وه و جوان بینووسمه وه. خو م و کاک حه سه ن به شانازییه وه له سالی ۱۳۷۶ ی هه تاوی (۱۹۹۷) به ملاوه به رینوینی و هاندانی به ریزی و چند هاو رپی دیکه م، ده ستم دایه کۆ کړدنه وه و نووسینه وه ی کتییی به سه رهاتی فه رمانه وایی گه لوأخیه کان. به شی هه ره زۆری له سه ر زمانی مندالان و به شدارانی کاره ساته که وه بوو، چند به شیک له سه ر چاوه کاند خال به خال په یدام کړدوه و نووسیمه وه و سالی ۱۳۸۰ ی هه تاوی (۲۰۰۱) بو په که م جار له ۲۴۰ لاپه ره له ئینتشاراتی گوران چاپ و بلاو کرایه وه و پیشوازییه کی باشی لی کړا.

به بیان: تا کوو ئیستا چند به ره مه مت چاپ بووه و ئایا کتییی چاپه کراویشته هه په؟

به لی، ئە گه ر بارودوخی روژگار و ژیان ده رفه تم پی بدات،

بوو ته وه که تهنانت ماموستا هه ژاريش ده لیت: یاروللاخان له ته مهنی سهد سالیډا که تیماری سهر به خوئی پی بو، تیماری لی بوو به بیمار و کوچی دواپی کرد. پاش مهرگی علی ناغای گه لوأخی و یاروللاخان ده سولات و حوکم که وته دهستی حهیده ربه گ و علی ناغای دووهه م و شاوهیس و نه سهد و قولی و حسهین به گ تاکوو سالی ۹۹۱ی کوچی، به لام به هوی کیشه و ناوکوی و شهر پی براکوژییه وه له سالی ۱۰۱۴ی کوچی کوتایی به ده سولاته که یان هات و که لهوره کان توایان به سهریاندا زال بن و له ناوی سیروان بیانکه نه نه وه بر و ناچار په نایان برده لای هه لو خانیه ئه رده لان، نه ویش هینانی بو ناوچه کانی سارال و هه وه توو و تیکاب و له ویتده ری جیگیر بوون.

به یان: ئەم عه شیره ته پیشتر به چی ناوبانگیان هه بووه؟ ههروه ها به چ کار و پیشه به که وه سهرقال بوون؟

به پی نووسینه کانی شهره فحانی بدلیسی و سهرچاوه کانی نه مین زه کی به گ و ئیره ج نه فشار سیستانی و دوکتور سدیق بۆره که بی، عه باس ناغا گه لوأخی له کورده کانی قزلباشه. به هوی پرووداویکی نه خوازراوه له خزم و خیللی خوئی ناواره ده پیت و هانا ده باته لای بیگه به گی ئه رده لان که حاکمی قه لای زلم بوو، نه ویش پاش په نادان و یارمه تی، له ناوچه ی «میهروه وان» مهربوان مه زرایه کی پی ده به خشکی و موری میرداری ناوچه که یشی پی ده دات. عه باس ناغایش له مه زراکه یدا باغیکی جوان و پاراوه پیک دین و هه ره که س به لای باغه که پدا تیپه ر نه بوو، عه باس ناغا هاواری ده کرد کاکه وهره بو گه لباغ. پاش چهند سال به عه باس گه لباغ ناوبانگی ده رکرد.

عه باس ناغا پاش نه وه ی بوو به ده سه لاتداری ناوچه که، پیای ناره نیو هۆزه که ی خوئی بو نه وه ی دوو زرخوشکی هه بوون، بوئی به پینه ده ور به ری خوئی و پاش هینانی زرخوشکه کانی، داوئی به رهنگریژانی که خزمی خیزانی بوون، به و بۆنه وه به ته واوی ره گ و ریشه ی له ناویاندا داکوتاهه. دواي چهند سالیگ چهند لاویکی چالاک له و خزمایه تییه که وتوونه ته وه که یه کینک له و لاوه هه ره چالاکانه «یاروللاخان» ی خوشکه زای عه باس ناغا بووه.

به بۆنه ی عه داله ت و راستیژی عه باس ناغا، بیگه به گ زوری خوئ و یستوهه، که سانی دووزمان که وته پیلانگیپی، چوونه لای بیگه به گ که گوايه عه باس ناغا ده یه وئی بتفه ویتینی و توش زور بی خه به ری.

عه باس ناغا به پیلانه که ی زانی. بۆیه رۆژیک له نوژی نیوه رۆدا په لی مال و مندالی خوئی گرت و پرووی له ناوچه کانی بیله وار و کرماشان نا. پاش نیشته جیبوون له ناوچه و گرتنی ئوزبه کستان، خزم و خیللی خوئی به عه شیره ته کانی رهنگریژان و وهرمه زیار و ماده کی و سلیمانی و به شیک له له که کانی کو کرده وه و هه موویانی به ناوی هۆزی گه لوأخییه وه ناودیر کرد و له لایه ن شاتاماسبی سه فه ویه وه حوکمی تازه لداری و گهرمان

و کوئیستان کردنیان پی درا، که هیچ کهس نه توانی به ریان پی بگریت. بۆیه تاکوو بناره کانی قه ندیل و هه لگورد ده چن، به لام جاروبار له گه ل گورانه کان کیشه و ده مه قره ده که ویته نیوانیان چون له به هار و پاییزدا گورانه کان زور زهره رهنه مند ده بوون، به لام دواي ماوه یه ک کوچی حه مه به گی گوران له کوری یاروللاخان به ناوی محه مده قولی ماره ده کری و ریشه ی خزمایه تی پیک دین.

سالی ۹۳۸ی کوچی (۱۵۳۲زاینی) عه باس ناغای گه لوأخی بارگه و بنه ی نه به دی پیچایه وه و ناوآته کانی برده ژیر گل و علی ناغای کوری بوو به ده سه لاتدار و زوری نه خایاند له هه موو بواریکدا جیگه ی باوکی گرتوه تا سالی ۹۶۸ی کوچی به رده وام بوو و دواي خوئی ده سه لات که وته ده ست حهیده ربه گی کوری.

به یان: رۆل و نه خشی گه لوأخییه کان له پرووداوه سیاسییه کاندا چون هه لده سه نگیپت؟

ناکری بارودوخی سیاسی رابردوو وه کوو نیستا چاوی بکه ین، چونکه پیش شهر پی جیهانیی یه که م، ده سه لاتی عه شیره ته کان و تهنانت ئه رده لانه کانیش نه وه نده نه ته وه یی نه بووه و ناوچه یی بووه و که متر له سه ر بیری نه ته وه یی کاریان کردوه. سه رۆک هۆزه کانی نه وکات زوریان بی سه وادیان که م سه واد بوون و ده ستیان به دونیای ده ره وه نه گه ییشتوهه. بۆیه بیری نه ته وه خوازبیان کر و لاواز بووه و ته نیا بیری ده سه لاتی ناوچه یان بووه، به لام به و حاله ش بیلایه ن نه بوون و بیری نه ته وه خوازبیان تیدا هه بووه.

۱- یارمه تیدانی بنه ماله ی شیخ مه حمود که بو ناوچه کانی بیچار دوو خرابوون و گه لوأخییه کان به نه پنی رۆییشتون و هیناویانه نه ناوچه کانی گه لوأخیی لای خوئیان و په نایان داون و گه لوأخییه کان له باشووری کوردستان له شوړشه کانی شیخ مه حمود، بارزانی و ئیپراهیم پاشا رۆلیان گیراوه.

۲- پیوه ندیی راسته و خوئیان له گه ل سمایل ناغا (سمکوی نه مر) بووه بو پیکه پنیان به ره ی هاوبه ش دزی ده سه لاتی ره زاشا.

۳- به پی نووسینه کانی نه حمده خواجه له کتیبی «چیم دی» به شیک له گه لوأخییه کانی باشووری کوردستان له شوړشی شیخ مه حمودی نه مر و برایم پاشای میلی و شوړشی بارزانیدا به شدار بوون.

۴- چهند مانگ به فه رمانده یی فاته خانی گه لوأخی له نیوان ریگه ی دیوانده ره- سنه شانه شانی سه نجه رخانه نه ران له گه ل پرووسه کان شه ریان کردوهه. زوریان گیانیان به خت کردوهه، یه کیک له و که سانه، فاته خانی گه لوأخییه. (فاته ره شی گه لوأخی)

به یان: هۆکاری نیشته جیبوونی گه لوأخییه کان له ناوچه که دا بو چی ده گه رپیته وه؟

پاش کز و لاواز بوونی ده سه لاتی گه لوأخییه کان له ناوچه کانی که له ور، ئیلام و حوکمی هه لو خانیه ئه رده لان بو گه لوأخییه کان له ناوچه کانی سارال و خورخوره و تیکاب، کیشه و ئالوزی ده که ویته نیوان جافه کان و گه لوأخییه کان،

به لَام گه لَوَاخِيه كان چونكه ده سه لاتيان به هيتتر بوو، پاش چهند سالنك گه رميان و كوستانكردن له سه رده مي حوكومه تي قه جه ره كاندا كه م كه م له ناوچه كه دا جينگر بوون و گونده كانيان ناوه دان كر دووه ته وه.

به بيان: مه به سست له خه بات و بهر بهر كاني گه لَوَاخِيه كان به رانهر به ده سه لاتني قه جه ره كان چي بووه؟

پاش جينگر بووني هوزه كاني گه لَوَاخِي و مهنمي و شينخ نيسماعيلي له ناوچه كاني سارال و ديوانده ره و حسه يناوا و گه رووس و نه سفه نداواي قوروه و نه چونه ژيرباري دهره به گه كاني شاري سنه به تايبه ت بنه ماله ي ناسفه كان كه به هه بووني نه هوزه نه يانده تواني به مه يلي خويان وه رزيه هه ژاره كان برووتيننه وه، بو توله سه ندنه وه و سه ياندي ده سه لاتني خويان له لاي حاكمه كاني حوكومه تي ناوه ندي له كوردستان و كار به ده سه ته پايه به رزه كاني ئيران، سه روكي نه هوزانه يان به تالانچي و دز و چته و ياخي و خراپه كار ده ناساند. حاكمه كاني حوكومه تي قه جه ر و به ريتاينايش وه كه هه ميشه تينوو بوون به خويني كورد به تايبه ت شهر ي فوده وله به شهر ي ف قه ساو ده ناسرا. خيرا هيزه چه كداره كاني حوكومه ت و كورده چه كداره كاني سه ردار ره شيد روانسه ري به هينديك واده و به ليني بي ناوه رووك كو كرده وه و هينايه مه يدان و هير شيكي چهند لايه نه و پان و به ريني له سالي ۱۳۳۸ ي كوچي (۱۹۲۰) كرده سه ر مهنمي و گه لَوَاخِيه كان له شاخي هه واز و پاش سي مانگ شه ر و بهر بهر كاني، سه دان كه س له هه ردوو كوژارو و بريندار بوون و حوكومه ت ناچار كهوت حوكمي ليوبوردي گشتي بو هوزه كاني مهنمي و گه لَوَاخِي و شينخ نيسماعيلي داوا بكات و به فرؤكه له ناوچه كاندا بلاوي بكاته وه، سه رووك هوزه كانيش باوه ريان به و فيله كرد. چهند كه سيكيان خويان ته سليم كرد، به لَام پاش چهند روژنيك مانه وه له شاري سنه، شه ويك به حوكمي شهر ي فوده وله هه موو سه رووك هوزه كان كه ژماره يان بيست ويه ك كه س بوون، گولله باران كران و سه ردار ره شيديشيان به ديل گرت و په وانه ي به نديخانه ي تاران كرا.

به بيان: ره زاشاي په هله وي بوچي گه لَوَاخِيه كاني ناچار به كوچي زوره ملي كرد؟

ره زاشا كاتييك ده سه لاتني گرت هه سست، زياتر له بيست وه هشت شوپش و سه ره لداني چه كداري عه شيره ته كان له ناوچه جياجيا كاني ئيراندا هاتبووه ناراه و ده سه لاتني خو به ريو به ريان هه بوو، بو په ره زاشا پاش سه قامگر كردني حوكومه ته كه ي له سالي ۱۹۲۳ (۱۳۰۲) ي هه تاوييه وه ده ستي كرد به جم و جوولي هيزه چه كداره كان بو سه ر ده سه لاتني هوزه كان. سه ره تا له شينخ خه زعه ل و غولامره زاخان (نه بو قه داره) و قه دم خير خانمي لورستانه وه ده ستي بي كرد، ناوبه ناو تاكوو گه يشته سمائل ناغاي سمكو و به وتوويز شه هيد كرا، پاشان به ره و كوردستان كه وته ري بو سه ر حه مه ره شه يدخاني بانه و مه حمودخاني كاني سانان و به گزاده كاني هه ورامان و مه ريوان و جوانرو. له نيوان ساله كاني ۱۳۱۵-۱۳۱۶ ي

هه تاوي (۱۹۳۷-۱۹۳۶)، هاته سه ر گه لَوَاخِيه كان له نيو به فر و سه هوئي زستاندا به زن و مندال و پير و په ككه وته وه به ره و شاره دووره كاني ئيران كوچ پندراون و پياوه چه كداره كانيش به ره و باشووري كوردستان هه لاتن، به لَام پاش چهند شه و روژ مانه وه له ناو به فر و سه هويدا له ناوچه كوستانيه كاني بانه دا، زياتر له ۷۰ كه سيان ره ق هه لاتن، پاشان به ناچاري خويان گه يانده نزيك سليمان خاني جاف و تاكوو رووخاني ده سه لاتني ره زاشا له سالي ۱۳۲۰ ي هه تاوي (۱۹۴۱)، به شيكيان له باشووري كوردستان و ده يان كه سي شيان له به نديخانه و سه دان بنه ماله يان له شاره دووره كاني ئيران مانه وه.

به بيان: ده كريت ناماره بده يته ژماره يه ك له ناوداراني گه لَوَاخِي.

له نيو گه لَوَاخِيه كاندا گه وره پياوي زوريان هه بووه، به لَام نه و كه سانه سه رو كايه تي گه لَوَاخِيه كان به ده سه ته وه بووه؛ كه سانيكي وه ك فارس خاني ره ييبس، ره شيد سولتان، سه مسام قه مه ري، ناغابراخان، ئيجلاله سولتان قه مه ري، شو جاعه خاني له شكه ر قه مه ري، نه مير عه شايه ر قه مه ري، يه حيا خان، حه مه خان و عه بدوللا خان و يه دوللا خان مورادي، ميرزا حه مه ومين ره سوولي، ميخان به گي ئالولاخ، سه عيد له شكه ر ئافراسيا و ده يان كه سي تر.

به بيان: زباني ئيستاي گه لَوَاخِيه كان چونه و له چ شار و ناوچه گه ليكدا نيشته جين؟

نه گه رچي پاش رووخاني ده سه لاتني ره زاشا، گه لَوَاخِيه كان نه يانتواني وه كوو رابردوو يه ك بگرنه وه و پاش شوپشي گه لاني ئيران له سالي ۱۳۵۷ ي هه تاوي (۱۹۷۹) به هو ي بارودوخي سياسي - سه ربازيي ناوچه كانه وه خه لكي ناوچه كان به ره و شاره كاني سنه و مه ريوان و ديوانده ره و كرامشان و كه ره ج و تاران و هه مه دان كوچيان كرد، دابراينيكي قورس و قايم بالي به سه ر گه لَوَاخِيه كاندا كيشا و ته نيا له ناوچه كاني سارال و به رپله ي سارال و خورخوره و... ماونه ته وه و زياتريان شانشين و ته نانه ت به ره و هه ننده رانيش رويشتون.

به بيان: دوا وته ي په ريزت چيه و چ داواكار يه كت هه يه؟
من به ش به حالي خووم له هه موو خه لكي ناوچه كه و رووناكيران و دلسوژان داواكارم به دل بو كو كردنه وه ي هه موو فه ره ننگ و ميژووي ناوچه كاني كورده واري تيبكوشن؛ چونكه نه و باه ته ميژوويانه دواروژي گه له كه مان ده نه خشينيت. هه ر له بنه ماله يه كه وه بگره تا ده گاته گونديك يان هوز و عه شيره تيك كه به شيكن له جه سته ي كو مه لگاي كوردستان. گه ليك ئاشنا به ميژووي ناوچه جوړه جوړه كاني خو ي و عه شيره ت و هوزه كاني خو ي نه بيت، تووشي چه واشه يي ده بيت. هه ر بو به به شيكي زوري ميژوومان هيشتا روون نيه يان ناته واوه. هيوادارم رووناكيران و دلسوژان له به رچاوي بگرن.

له كو تايشدا زور زور سياسي به ريو به راني گو قاري به بيان ده كه م، به تايبه ت خاتوو نه سرين كه ريمي كه نه م ده رفه ته ي بو ره خساندم.

رۆمانی «شازاده و شاعیر» یان باخیک له گۆلی ژاکاو؟

سهلاح سالار عهبدوللا - سهیدسادق

وشه و دهسته واژهی کۆنی خزاندهوه ته نیو دپره کانهوه و کاره که ی بۆ خویتهر خۆشتهر و به چیتتر کردوه.

ههندی جار وشه ی جوان و نویمان فیر ده کات که نهوه ی ئیستا زۆرینه ی ره های نهیستوه، بۆ نمونه وشه ی (نهیره)، که ئیبه ته نیا باب و باپیر و باپیره گه و ده زانین، به لام نهیره و اتا چوار پشت زیاتر و به ره و ژوووتر. زۆر وشه ی جوانترمان بیر ده خاته وه یان فیرمان ده کات.

که چی ئهم نووسهره زمانپاراوه، له زمانی دایکدا ههله ی زۆر زه قیش ده کات. بۆ نمونه له کوردیدا پیاو به برای هاوسهره که ی ده لیت (ژبرا)، که چی ئهم له زمانی نالییه وه ده لیت: نووسینه کانم سپاردوه به ئورخانه فهندی براژم. له کاتیکدا ئورخان، ژنبریه تی و برای هاوسهره که یه تی. له شوینیکی ترده ده لیت: (نامه که ی عومهری کوری عاس). له کاتیکدا ئهو که سایه تییه ناوی عومهری کوری عاسه.

نه شاره زایی نایینی:

نووسهر چونکه شاره زایی له نایینی ئیسلام نییه، ههله ی زۆر زه قی کردوه، که ئه مانه ناچه خانه ی خه یال و فه ننازایی رۆمانووسینه وه، بۆ نمونه نووسهر نازانیت نوژی جه ژن و ههینی وه که یه ک نین. له سه ره تای به شی ۱۹۹۰ باسی نوژی ههینی مزگه وتی ئومه وی ده کات، ده لیت: (شیخ به نوژی ته واو کرد و هه لکشایه سه ر مینه ر). ئه مه له کاتیکدا له نوژی ههینیدا وتاری ههینی ته واو ده کریت، ئینجا نوژی ده خوینریت. که مپک پاشتر دیسانه وه دپته وه سه ر حه ماسه تی وتاری وتار بپزه که و ده لیت: (شیخ به و زستانه شه لالی عاره ق بوو، له مینه ره وه یه کراست به ره و لای من هات و له ته نیشتمه وه چوارمشقی لپی دانیشت). ئه مه ش هه ر هه مان هه له ی پيشوه و به و حیسابه بیت نوژی ههینیان هه ر نه کردوه، نووسهر وه ک خۆی پابهندی ئه رکه ئاینیه کان نییه، شاره زایشی لپی نییه و ههله ی زه ق ده کات.

له به شی یازده شدا دیسانه وه ده لپته وه: (شیخ عه بدوره حمان وه ک هه میشه قامه تی دابه ست و لای به دواوه نه کرد تا بزانی ریز بهندی نوژکه ره ان چهنده و چۆنه، به رنوژی ته واو کرد و به مینه ردا سه رکه وت، وه ک هه فته کانی پیشو که وته باسی ریزداری و پنگه و جینگه ی خه لیفه ی ئیسلام).

نه ده بوو نووسهر ئه وه نده بی ناگا بیت له ئیسلام و چۆنیه تی نوژ و تاری ههینی و ئاوا نه زانانه شانی نه داته به ر.

ئهم جۆره هه لانه هه ر ئه وه نییه، له کۆتایی رۆمانه که شدا کاتیک باسی ئه وه ده کات که نالی سه ردانی مه ککه ی کردوه و ئه میری مه ککه ریزی گرتوه و خانووی بۆ دابین کردوه. لپره ئه ئه وه روه ده دپته وه نووسهر هه یج له باره ی مه ککه و مه دینه نازانیت.

ئینجا سهیر بکه بزانه ده لیت چی (هه له سه سه که م ته واو کرد له مزگه وتی په یامبه ری خوداوه بانگی به یانم هاته گوئی).

له به شی ۴۵ رۆمانه که دا دیسانه وه که باسی له مانه وه ی نالی له شاری مه ککه ی پیروز ده کات، ده لیت: (من له نزیکه مه زاری په یامبه ری خودا خۆم به غه ریب نازانم). له به شی ۶۱ پشدا دوو جار هه مان هه له ده کاته وه و ده لیت (ئه وه تا له بنده سستی مه زاری په یامبه ریشدا ئاسووده گیم به ده ست نه هتاوه). هه ر پاش

«شازاده و شاعیر»، ناوی نویتترین رۆمانی نووسهر «خوسره و جاف» له ۱۹۹۵ لاپه ریه و وه ک نووسهر خۆی نامازه ی پنداوه، چوار سال پتوه ی خه ریک بووه.

ناساندنی نالی:

سه ره تا ده بیت ئه وه بلین ئهم رۆمانه کاریکی جوان و به نرخه و وه ک نووسهر خۆی ده لیت، یه کجار زه ریفه. زانباری باشی تپدایه و جاریکی تر (نالی) ی مه زمان پێ ده ناسیتته وه.

له پشکه ی رۆمانه که دا ده لیت: (ئه وانه ی له سه ر نالیان نووسیوه، له خۆیان نه پرسیه ئهم خاکو خۆله له کویدایه، دپیه، شاره دپیه، شاره و چکه یه؟ هه یج یه ک له و براده رانه نه یانزانیه خاکو خۆله ته نیا هه وارگه یه ک بووه و به س).

دواتر ده رباره ی باپیرانی نالی ده لیت: (باوکی نالی، ئه حمه دی کوری شاهووسی، کوری قه ره وه یسی، کوری مسته فابه گ، کوری وه یسی، کوری عه لی به گه. باوکی نالی ئه وه دم دوو هه زار و پینج سه د سه ر مه ر و مالاتی هه بووه، جگه له به رزه ولاخ و ره شه ولاخ).

نووسهر که ده لیت: باوکی نالی ده وله مه ند بووه، راست ده کات. چونکه جاران هه رکێ مه ر و مالات و ده وله تی زۆری هه بووینت، ئه وه ده وله مه ند بوو. ئه و کاته پاره زۆر نه بوو، ده وله ت و کشتو کال و به ره بووم زیاتر هه بووه. ته نانه ت وشه ی ده وله مه ند له به ره تدا له وشه ی (ده وله ت مه ند) هه هاتوه، و اتا ئه وه ی ده وله تی زۆر بووه، ده وله تیش و اتا مه ر و مالات.

نووسهر پاشان ده ست ده کات به رۆمانه که ی و له ۵۰ به شدا کۆتایی پینده هیتیت. رۆمانه که به گه ران به دوا ی ده ستنوس و به لگه نامه کانی نالییدا له تورکیا ده ستپیده کات و به دۆزینه وه ی بیره وه ریه کانی نالی له مالی نه وه ی هاوسه ری یه که می نالی که تورک بووه و ناوی خانم به هاری یه شارزاده یه، ئیتر ده روزه ی رۆمانه که به گپزانه وه ی بیره وه ریه کانی نالی ده ستپیده کات.

ئهم به شه سه ره کیه ی رۆمانه که سه رجه می خه یاله و به کۆمه لێ زانباری میژوویی نیو هۆزی جاف و عه شیره تی میکایه لی و ئه ماره تی بابان و ئه رده لان و شاره کانی سلیمانی و سه نه و زۆر که سایه تی و شوینی تر و رووداوی میژوویی رۆمانه که ی به جوانی داریشتوه و ده وله مه ندی کردوه.

خوسره و جاف هه ر له پشکه یه دا پیمان ده لیت: (له بیر نه که ی، من رۆمانووسم نه ک میژوونوس، نووسینی رۆمانی میژوویی تابه تمه ندی خۆی هه یه. رۆمانووس به پپی نیازی ته کنیکیه وه ده توانی ده ستکاری له هه قیقه ته میژوویی کاندایه ک و تا راده یه ک گۆرانکاری تپادا ئه نجام بدا).

به لام ئهم بیرخسته وه یه نابیته پاساو بۆ کۆمه لێ هه له ی میژوویی که ئاسمان و رپسمان جیاوازیان هه بیت، ئیتر به وه هۆیه وه ده سه تبه رداریان بین و په نجه نه خه یینه سه ر ئه وه هه لانه ی که زۆر زه ق و کوشنده ن.

زمانی رۆمانه که:

نووسهر تا راده یه کی باش رۆمانه که ی به بنزاری جافی نووسیوه و

په‌ره‌گرافیک دیسانه‌وه ده‌لئیت: (هه‌ینی وه‌ک هه‌میشه‌بنده و شیخ محهمهد و شیخ شه‌هابودین له‌ نوژی‌هه‌نیدا له‌ مزگه‌وتی په‌یامبه‌ر به‌شداریمان کرد و ئیواره‌که‌ی له‌ دیوانی ئه‌میردا کۆ بووینه‌وه). وه‌ک وتم، ئه‌و میوانی ئه‌میری مه‌ککه‌ بووه. له‌ لاپه‌ره ٤٠٠ و ٤٠١ دیسانه‌وه ده‌که‌وئته‌وه هه‌مان هه‌له‌وه و ده‌لئیت (ئه‌وه په‌یامبه‌ری خواجه وائیمه له‌ مه‌زاره‌که‌یه‌وه نزیکی) و جاریکی تر ده‌لئیت (به‌رنامه‌یه‌کم بۆخۆم دارشتبوو ده‌بووايه ئه‌نجامم بدابا، ئه‌ویش خواحافیزی له‌ مه‌زاری په‌یامبه‌ر).

نوسه‌ر لێرده‌ها هینده‌ نه‌شاره‌زایی خۆی دوویات ده‌کاته‌وه که پاساوی هیچ شتیکی تیدا نییه، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه به‌و پێیه‌ نالی له‌ مه‌ککه‌ بووه، چونکه‌ چهند جاریک باسی ئه‌میری مه‌ککه‌ و ماله‌که‌ی نالی له‌وی ده‌کات، به‌لام گۆری په‌یامبه‌ری ئیسلام (دروودی خوی له‌سه‌ر) له‌ شاری مه‌دینه‌یه و مزگه‌وتی په‌یامبه‌ریش هه‌ر له‌ مه‌دینه‌یه، ئه‌وه‌ی له‌ مه‌ککه‌یه، رووگی مسولمانانه‌ نه‌ک مزگه‌وتی په‌یامبه‌ر و ئارامگای په‌یامبه‌ر. ئه‌مه‌ له‌ کاتیکدا نێوانی مه‌ککه‌ و مه‌دینه‌ زۆر دووره و ئه‌گه‌ر نالی له‌ سلیمانیه‌وه پرۆشتبا بۆ شاری سنه و خوارتریش هیشتا ئه‌وه نزیکت و ئاسانتره تا ئه‌وه‌ی نوسه‌ر نه‌زانیت ئه‌و دوو جگه‌یه‌ چنده له‌ یه‌که‌وه دوورن. له‌ هه‌مووی ناخۆشتریش ئه‌وه‌یه ئه‌م رۆمانه‌ به‌ ناوی نالی خۆیه‌وه ده‌گێرته‌وه و گوايه ئه‌مه ده‌فته‌ری بیره‌وه‌ریه‌که‌ی نالی مه‌زنه‌ که له‌ ئه‌سته‌نبوول دۆزیویه‌ته‌وه. بۆیه‌ هه‌له‌ قورسه‌که‌ ئه‌وه‌یه ئه‌یخاته‌ سه‌ر شانی شاعیر و زانای گه‌وره‌ مامۆستا نالی.

هه‌له‌ی میژوویی:

له‌م رۆمانه‌دا هه‌له‌ی میژوویی زۆر سه‌یر هه‌ن، که نه‌ده‌بوو ئه‌ندازیار خوسه‌ره‌وجاف به‌و هه‌موو خۆینده‌واری و نوسین و ئاستی هۆشیارپیه‌ی به‌سه‌ر میژووی کورد و هۆزه‌کاندا هه‌یه‌تی، بکه‌وئته‌وه نێو هه‌له‌ی ئاوا گه‌وره و بێ پاساوه‌وه.

په‌نگه‌ تۆی خۆینده‌ سه‌باره‌ت به‌ هه‌له‌کانی پێشتری نوسه‌ر سه‌باره‌ت به‌ ئیسلام و هه‌له‌ ئاینیه‌کانه‌وه پاساویکی له‌رۆکی بۆ پێشته‌وه و بلێت ئه‌و هیچ تیکه‌لیه‌کی به‌ دینه‌وه نییه و ئه‌گه‌نچ هه‌له‌ی وای کردیت، که من ئه‌و پاساوه‌ش قبول ناکه‌م بۆ نوسه‌ر و کاری نوسین وه‌ک پێشتریش باسم کردوه.

به‌لام سه‌باره‌ت به‌م هه‌له‌ زه‌قانه‌ی تر که هی میژووی کوردن چی ده‌لئیت؟

نوسه‌ر له‌ رۆمانه‌که‌یدا باسی فه‌قیه‌کانی هاوڕێی نالی ده‌کات، به‌کێ له‌وانه‌ ناوی فه‌قی (جه‌میل)ه، ورده‌ ورده‌ پیمان ده‌ناسینیت که فه‌قی جه‌میل و دواتریش مه‌لا جه‌میل کئی، دپاره‌ مه‌به‌ستی (جه‌میل سدقی زه‌هاوی) شاعیره، وه‌نه‌بێ ئه‌مه‌ش هه‌له‌ی چاپ بیت چونکه له‌ چهند شوینی جیاجیا و به‌شی جیاجیا ناوی ده‌هینیت و باسی شاعیره‌کانی خۆی و ئه‌ویش ده‌کات. له‌ به‌شی ٢٠ رۆمانه‌که‌دا زۆر به‌ زالیه‌وه ده‌لئیت: به‌ فه‌قی جه‌میل وت: کوری مام سدقی و هتد.

ته‌نانه‌ت له‌ کۆتایی به‌شی ٢١داله‌ زمانی شیخ عه‌بدووللای خه‌رپانیه‌وه که مامۆستای نالی و محهمهد فه‌یزی زه‌هاوییه - نه‌ک جه‌میل سدقی زه‌هاوی - ده‌لئیت: ئه‌م فه‌قی جه‌میله‌ خه‌لکی ناوچه‌ی زه‌هاوه، یه‌ک مانگی ماوه‌ بپێته‌ مه‌لا، ناوی باوکی سدقیه، جا داواکارم له‌ ئیستاهه‌ پێی بلێن مه‌لا جه‌میل سدقی زه‌هاوی.

ئه‌مه‌ هه‌له‌یه‌کی زل و زه‌قه، چونکه‌ رۆمانه‌که‌ له‌سه‌ر زمانی بیره‌وه‌ریه‌کانی نالیه‌وه ده‌گێرته‌وه و له‌سه‌ر زمانی مامۆستا که‌ی نالیسه‌وه ئه‌م قسه‌ بێ بنه‌مایه‌ ده‌خاته‌ روو.

له‌ کاتیکدا جه‌میل سدقی زه‌هاوی، هاوته‌مه‌نی نالی نییه و سالی ١٨٦٣ له‌دایک بووه و ١٩٣٦ کۆچی دوایی کردوه. له‌وه‌ش خۆشتر ئه‌وه‌یه جه‌میل، کوری مام سدقی و سدقی نییه، به‌لکو کوری محهمهد فه‌یزی زه‌هاوییه و سدقی، نازناوی شاعیره‌تی. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ورده‌کاری زیاتریش بکه‌ین ئه‌وا خانه‌واده‌ی موفتی زه‌هاوی و جه‌میل سدقی به‌ بنه‌چه‌ بابانن، باوکی جه‌میل سدقی خه‌لکی سلیمانیه‌ و له‌ سلیمانی له‌دایک بووه و فه‌قی و هاوڕێی سه‌رده‌می نالی بوو و دواتر له‌ به‌غداش نیشته‌جێ بوون و جه‌میل سدقی هه‌ر له‌ویش له‌دایک بووه و مردوه، زه‌هاوی نازناوی بنه‌ماله‌که‌یانه‌.

ئیت زانانم کاک خوسه‌ره‌ ئه‌م هه‌موو هه‌له‌یه‌ی له‌ کوی هیناوه؟ ئه‌وه‌ی که فه‌قی و هاوڕێی نالی بووه، موفتی زه‌هاوی بووه نه‌ک جه‌میل سدقی زه‌هاوی. جه‌میل سدقی، نالی به‌ چاویش نه‌دیوه و ته‌نیا وه‌ک من و تۆ ناوی بیستوه.

نالی و مه‌ستوره:

ئه‌سلی رۆمانه‌که‌ به‌ ناوی ئه‌م دوو که‌سایه‌تییه‌ گه‌وره‌وه‌یه، نوسه‌ر هاتوه‌ نالی کردوه‌ته‌وه مامۆستای مه‌ستوره‌ی کوردستانی، ئه‌مه‌ بۆ فه‌نتازیا و بابه‌تی دارشتن و خه‌یالی نێو رۆمان ده‌گونجیت و تارا ده‌یه‌کی که‌م ئاسایه‌، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م دوو که‌سه‌ حه‌قیقه‌تن و شاعیری دیار و که‌سایه‌تی هه‌لکه‌وتوون، ناراستی له‌ نێو چیرۆکه‌که‌دا خراپه‌ و سه‌ر له‌ خۆینه‌ری داها‌توو ده‌شیوینیت.

هه‌موومان ده‌زانین نالی له‌ سه‌ قوتایی بووه و ده‌رسی خۆیندوه‌وه و مامۆستا نه‌بووه. سه‌باره‌ت به‌ شاعیره‌که‌ی نالی بۆ مه‌ستوره‌ خانم، کاک خوسه‌ره‌ هاتوه‌ خه‌یالیکی زۆری دارشتوه و بۆچوونی بێ بنه‌ما ده‌کاته‌ پێوه‌ و پیاویکی له‌ خه‌یال دروست کردوه تا بیسه‌لمینیت ئه‌م شاعیره‌ هی نالی نییه و هی ئه‌و مه‌لا مه‌قسوده‌یه.

ئه‌و ده‌یه‌وئیت به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ بخاته‌ روو که شاعیره‌که‌ له‌ ئاستی نالیدا نییه و چۆن ئه‌م شاعیره‌ گه‌وره‌یه‌ هه‌شت جار وشه‌ی قلیشان له‌ یه‌ک شاعیردا به‌کار ده‌هینیت؟ یان نالی که‌ ژنی نه‌بووه و پیاویکی خواناس و پاکیزه‌ بووه، ئه‌م هه‌موو شاره‌زایه‌تییه‌ی له‌ ئه‌ندامی زاوژی ژن له‌ کوی بووه و چۆنی زانیوه؟ له‌ کاتیکدا نالی ژنی هه‌بووه و هاوژینه‌که‌ی ناوی زه‌ینه‌ب بووه و ئامۆزای خۆیه‌تی.

پاشان ئه‌م شاعیره‌ وه‌ک نه‌وشیروان مسته‌فا ده‌لئیت: نالی شاعیریکی ٤٩ به‌یتی هۆنیوه‌ته‌وه، بۆ جوانکردن و پاراندنه‌وه‌ی وه‌ستایه‌کی یه‌کجار زۆری تیدا به‌خه‌رج داوه، کیش و قافییه‌ی هه‌ر ٩٨ دپه‌که‌ی وه‌کوو یه‌ک دارشتوه.

ئه‌وه‌ی ئه‌م شاعیره‌ بخوینیته‌وه بریوی زۆری هه‌یه‌ که‌ هی نالیه‌، چونکه‌ له‌ ئاستیکی زۆر به‌رزی شاعیریدا نوسراوه. که‌م شاعیره‌ هه‌بووینت بتوانیت وه‌ک نالی شاعیر بنوسیت و شاعیره‌که‌ی له‌ هی نالی بچیت، ئه‌گه‌ر ئه‌و مه‌لا مه‌قسوده‌ ئه‌وه‌نده‌ شاعیر بووه و توانیوه‌تی لاسایی نالی بکاته‌وه بۆ که‌س باسی ناکات و بۆ به‌ره‌می نالی ئاسای نییه. بۆیه‌ ئه‌م خه‌یاله‌ له‌ قسه‌یه‌کی پوچ زیاتر نییه.

له‌ کۆتاییدا ده‌لئیم:

له‌گه‌ل شاره‌زایی زۆری نوسه‌ر له‌ ژبانی کۆن و نوێی کورد و ناوچه‌کانی بابان و ئه‌رده‌لان و جاف و گۆران، که‌چی ئه‌و هه‌له‌ زه‌ق و زه‌به‌لاحانه‌ی به‌سه‌ردا رۆیشتوه و ماوه‌ی چوار سال که‌ کاری له‌م رۆمانه‌دا کردوه، به‌رده‌وام بووه له‌سه‌ر دارشتن له‌سه‌ر هه‌له‌ی کوشنده‌. بۆ نوسه‌ریکی وه‌ک ئه‌ندازیار خوسه‌ره‌ جاف که‌ هه‌م نوسه‌ریکی دیار و هه‌م کوری ناو به‌گراوه‌ی جاف و ته‌مه‌نی نزیکه‌ له‌ پیاوه‌ گه‌وره‌ و شاره‌زاکانی نێو هۆزی جاف، مایه‌ی سه‌رنج و پامانه‌.

ویژه‌هوانانی موکریان

سه‌ید نووح عینایه‌تی (نه‌به‌ز) - مه‌هاباد

به‌پیی بریاری گۆفاری به‌یان، هه‌موو ژماره‌یه‌ک، چه‌ند که‌س له‌ چالاکانی به‌ستینی
 فه‌ره‌ه‌نگی و ئە‌ده‌بی ولاته‌که‌مان ده‌ناسیندرین.
 له‌م ژماره‌یه: ئامینه‌ سونبولی، گولاله‌ ستاوه‌ند، نه‌رمین ئیبراهیم‌نازه‌ر

ورده‌ ورده‌ له‌و بواره‌ دوور ده‌که‌وئته‌وه‌ به‌لام له‌ سالی ۱۳۹۴ ی
 هه‌تاوی (۲۰۱۵) دوای چوونی بۆ فیرگه‌ی سۆما، دیسان
 ژیه‌مۆی هه‌ستی ده‌گه‌شیتته‌وه‌ و ده‌ست بۆ پینووس ده‌باته‌وه‌ و
 دیتته‌وه‌ نیو گۆره‌پانی ویژه‌ و ئە‌ده‌بی کوردی و له‌ چوارخشته‌کی
 تا غه‌زله‌ و شیعرێ نوێ و پینج خشته‌کی و مه‌سنه‌وی خۆی
 تاقی ده‌کاته‌وه‌ به‌لام به‌و هۆیه‌ که‌ مامۆستای قوتابخانه‌ بووه‌ و
 زۆرتر ده‌گه‌ل مندالان کاری کرووه‌ و زۆریشی منداڵ خۆش
 ویستوه‌، ده‌که‌وئته‌ سه‌ر شیعرێ مندالان و هه‌ر له‌و بواره‌دا
 درێژه‌ به‌هه‌وله‌کانی ئە‌ده‌بی خۆی ده‌دا. ئە‌مجار له‌ پاشه‌رۆکی
 گۆفاری به‌یان که‌ به‌شیکی به‌ ناوی «زیرنگه‌» ته‌رخان کرابوو
 بۆ مندالان، ئە‌رکی نووسین و هاوکاری وه‌عۆده‌ ده‌گریت و
 ئیستاش له‌ گۆفاری گروگال، ئە‌ندامی ده‌سته‌ی نووسه‌رانه‌ و
 مامۆستای قوتابخانه‌یه‌ و وه‌کوو ئە‌ندامیکی بنکه‌ی ئە‌ده‌بی
 موکریان و ئە‌ندامی گروپی په‌ره‌پێدان به‌ خویندنه‌وه‌ی کتیب
 و کتیبخانه‌کانی به‌شی ئاوابیه‌کانی سه‌ر به‌ شاری مه‌هاباد
 خه‌ریکی خزمه‌ت و تیکۆشانه‌.

خاتوو سونبول وه‌کوو غه‌زله‌نووسیکی ژنی ناوچه‌ی مه‌هاباد
 له‌ چه‌نلین پۆژنامه‌ و گۆفاری ناوچه‌ی کوردنشین، غه‌زله‌کانی
 چاپ کراون و هه‌روه‌ها له‌ چه‌نلین کۆره‌جه‌ژن و شه‌وه‌شیعر
 و ئیواره‌ غه‌زله‌ شیعره‌کانی پێشکه‌ش به‌ خوینه‌ران و بیسه‌ران
 کردووه‌ و دوو کتیبی بۆ مندالان له‌ ژیر چاپه‌ و کتیبی شانۆی
 «پوره‌ دار»یشی به‌و زووانه‌ ده‌چیته‌ ژیر چاپ و به‌م هیوایه‌یه‌ له‌
 داهاوتودا بتوانیت غه‌زله‌کانی وه‌ک کتیب بخاته‌ به‌ر ده‌ستی
 هۆگرانی شیعر و غه‌زله‌. داوای ته‌مه‌ندریژی و سه‌رکه‌وتنی بۆ
 ده‌که‌ین و هیوادارین به‌ دلێ خۆی به‌ ئاواته‌کانی بگات.

.....

ده‌بنه‌وه‌ ساړیژ برینم گه‌ر نه‌ده‌م هیوا له‌ ده‌ست
 من له‌ سه‌سه‌رت دیوی شه‌و والیوی جه‌رگی خۆم ده‌گه‌ست
 زولفی خۆرم که‌وته‌ داوی مه‌کری پیسی نووشته‌که‌ی
 چاوی شینی ئاسمانم، تانه‌ گرتی بۆر و خه‌ست
 قامه‌تسی په‌نگینی شیعرێ سه‌ده‌ ئه‌وینی دا له‌ دار
 کۆلکه‌زێپینه‌ی مورادی، مالی هیوامانی به‌ست
 بسکی خاوی دا به‌ده‌ستی په‌ش هه‌ناسه‌ی بی هونه‌ر
 جلکی سه‌هوزی بووکی باخ و تۆری سوور بوونه‌ مقه‌ست

ئامینه‌ سونبولی

خاتوو «ئامینه‌ سونبولی» ناسراو به‌ سونبول، سالی ۱۳۴۶ ی
 هه‌تاوی (۱۹۶۸) و له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی مامناوه‌ندی له‌ شاری
 مه‌هاباد دیتته‌ دنیا. بابی به‌ هۆی نه‌خویندنه‌واری، دژی خویندنی
 کچان بووه‌ و به‌م هۆیه‌ هه‌م ناسنامه‌که‌ی دوو سال گه‌وره‌تر له‌
 ته‌مه‌نی بۆ وه‌رده‌گیری و هه‌میش پێش به‌ خویندنی ده‌گیری.
 دایکی ته‌مای ده‌گری هه‌ر چۆنیک بیت تاقانه‌ که‌چه‌کی
 بۆ قوتابخانه‌ بنیڕی به‌لام به‌ هۆی ئە‌وه‌ی ته‌مه‌نی ناسنامه‌ی
 گه‌وره‌تر ده‌بی، له‌ قوتابخانه‌ی پۆژانه‌ وه‌رناگیری و ناچار له‌
 «نیه‌زه‌ت» (خویندنگه‌ی گه‌وره‌سالان) ده‌ست به‌ خویندنی
 سه‌ره‌تایی ده‌کات. خاتوو ئامینه‌ به‌ هۆی ئە‌وه‌ی که‌ هۆگری
 خویندن و ده‌رس بوو، هه‌ر دوو ساله‌ی به‌ سالییک ده‌خوینتی
 و ده‌توانیت بگاته‌وه‌ و له‌ قوتابخانه‌ی پۆژانه‌دا خۆی ناوونوس
 بکات. خویندنی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی و دواناوه‌ندی له‌ شاری
 مه‌هاباد ته‌واو ده‌کات و پاشان له‌ سالی ۱۳۷۲ ی هه‌تاوی (۱۹۹۳)
 له‌ «نیه‌زه‌تی سه‌واد ئاموزی» ده‌ست به‌ فیرکردنی خویندن و
 نووسین به‌ ژنان و کچانی ئاوابیه‌کانی شاری مه‌هاباد ده‌کات و
 له‌و ماوه‌یه‌شدا بۆ زانستگه‌ی په‌روه‌ده‌ی مامۆستایان له‌ ورمی
 ده‌رده‌چیت و دوای ته‌واوبوونی خویندنه‌که‌ی له‌و قۆناخه‌دا، بۆ
 بکالۆریۆس له‌ زانستگه‌ی ئازادی مه‌هاباد وه‌رده‌گیری و هه‌ر له‌
 ئیداره‌ی په‌روه‌رده‌ و بارهینانی ئە‌م شاره‌ش به‌ شیوه‌ی فه‌رمی
 ده‌ست به‌ کار و خزمه‌ت ده‌کات.

خاتوو سونبولی، به‌ گۆته‌ی خۆی هه‌ر له‌ می‌رمندالییه‌وه‌
 هۆگری شیعر و ئە‌ده‌بی کوردی و ولاته‌که‌ی بووه‌ و زیاتر
 شیعره‌کانی بۆ کاک ناسری ئاغابرا ناردووه‌ تا پا و بۆچوونی
 خۆی بلی و پیکه‌وه‌ دوورا و دوور په‌پوه‌ندی شیعریان
 هه‌بوو، به‌لام به‌ هۆی گرفتی ژبان و منداڵ و کاری قوتابخانه‌،

به ژنسی دل کړنښو ش ناکا، ناده لې ښو کویله تی چونکه ژینسی تازه ناچیته له شی کونه پهرست هه ر ده بې بی، ناکرئ دامینسی ټاوانسی رهام دابی ټینسانی به بی جیاوازی بخزینین له هه ست ماچی په کسانیم له لئوی شاخی ټازادی ده وی باوه شم پنداگرئ با شوانی ټازای زیت و مه ست تا ده ژیم و تا ده ژیم مافی خومه سهر کهوم ناچمه بواری هیچ دزئوئیک، بی گولی سووری مه به ست گوئی فله ک کهر بووه له حانسی دادی پندادانی دل چاوی کوئر، یاسا ده کوئر، پولی به رزی ده بنه په ست به سیه تی ټهو داو و به نده، کویله تی باوی نه ما نیر و می دوو له تکی سیون، شین له سهر داری ټه له ست «سونبولی» زامداره چاوی وا له ټاسو، پشت له شهو خوری په کسانسی ده گیر سینتی به له ش پووشی و به رست

گولاله ستاوند

خاتوو «گولاله ستاوند» په که م پوژری پاییزی سالی ۱۳۵۳ هی تاوی (۱۹۷۴) له مه هاباد له دایک بووه. تا سپه می دوانا وندی له مه هاباد درس ده خوینتی به لام به داخه وه مه ودایه ک ده که وینته نیوان ټهو و قوتابخانه. به لام ټیزن نادات ټاواته کانی هه ر وه کوو خه ون بمیننه وه و دواي ۸ سال له ماکو درپزه به خویندن ده دات و دیلو می کامپیوتیر و ه ر ده گرئ. خوی گوته نی هه ر له منالینه وه هوگریه کی تایبه تی به وینه کیشانه وه هه بووه و له و بواره دا په که م پیشانگه ی وینه گریه کانی خوی له بنکه ی هونه ره جوانه کانی هه ولیر ده کاته وه. له سالی ۱۳۷۱ هی تاوی به وه (۱۹۹۲) سه رتا به نووسینی په خشان ده ست به هه ولی ټه ده بی ده کات و ورده ورده خو له قهره ی شیعر و چیروکیش ده دا. سالی ۱۳۸۵ هی تاوی (۲۰۰۶) شیعری (دایه ی) له کوردستانی ټیراق بلاو ده بیته وه به لام به م هو یه ی که هوگری زوری به ټه ده بی مندالان هه یه زوربه ی هه وله کانی ده خاته ټه م چوارچو یه و له سالی ۱۳۸۷ هی تاوی (۲۰۰۸) کو مه له شیعری (خوشه ویستم گیانله به ران جوان بناسه) و (نمهنه ی باران) بلاو ده کاته وه. سالی ۱۳۸۸ هی تاوی (۲۰۰۹) کو مه له شیعری کی دیکه له ژیر

ناوی (مه ترونجه ی) چاپ و بلاو ده بیته وه. هه ر وه ک خوی ده لې: «سروو شتم زور لا ټازیزه و زوری ریز لی ده گرم. ۱۰ ساله ټه ندامی ژینگه پاریزیانی مه هاباد م، نوینه ری ته عاونی بووم و له ورمی له زوربه ی کوئر و کو بوونه واندا به شداریم کردووه. سالی ۱۳۹۰ هی تاوی (۲۰۱۱) سه باره ت به پاراستنی سروو شت له ته لاری وه حده تی مه هاباد به ماوه ی ۷ پوژان پیشانگه م بو منالان دانا».

خاتوو گولاله به مه به ستی سه رنجدان و ټاوردانه وه یه کی دیکه له سروو شت، به ره مه میکی دیکه به ناوی (باغچه ی به گول و ریحانه)، سالی ۱۳۹۰ بلاو ده کاته وه که سیدی له گه له و نوته ی موسیقای بو داندراوه و خویشی خویندوویه ته وه. ټاشقی سینما و موسیقایه، له راستیدا هه ر شتیکی په یوه ندی به هونه ره وه هه بیت، سه رنجی بو لای خو راده کیشی. سالی ۱۳۹۴ هی تاوی (۲۰۱۵) سی به ره مه می تری (که ری نه زان، پیلان، گیانله به ران) ده چنه ژیر چاپ و بلاو بوونه وه.

پاش ماوه یه که هلکی بو ده ره خسی و به گوته ی خوی یه کی که له ټاواته کانی دیته دی و وه ک خویندکاریکی زانکو له له به شی گرافیکدا ده ست به خویندن ده کات و له ماوه ی چوار سالدا بروانامه ی بکالوریوسی وینه گری و ه ر ده گرئ. دیسان هه لیکه ی دیکه ی بو ده ره خسی و سی به ره مه می دیکه ی له ژیر ناوی «ماترووس» و «دیتت چوئمان دیته وه» و «شه مه ترووکه» که چیروک و کو مه له شیعرن، چاپ و بلاو ده بیته وه.

له چالاکیه کانی تری خاتوو گولاله ده کری ټاماژه بکه نی به هاوکاری له گه ل گو فاری به یان له چوار لاپه ره ی تایبه ت به مندالان به ناوی زرننگه که دواپی به شی منالان جیا ده کریته وه و له ژیر ناوی گو فاری گروگال ده بیته ده سته ی نووسه ران و کاری رووبه رگ و وینه گریه کانی وه ټه ستو ده گرئ که تا ټیستاش هه ر به رده وامه. هه روه ها مو له ټنامه ی دانانی فیرگه ی هونه ره جوانه کانی «هایا» ی و ه رگرتووه و خه ریکی راهیتان و بارهیتانی فیرکارانه و به وینه گری و نیگارکیشانه وه هاوکاری ناوه ندی ده نگ و په نگی مه هابادیش ده کات و گه لی کار و چالاکی تری وه ک هاوکاری ژینگه پاریزان و کردنه وه ی پیشانگه و به شداری له کویری هه لسه نگانندی کتیب و... سه رقالی ټیکو شانی ټه ده بی و کو مه لایه تیبه.

سه فهر

- له ټه وه لدا په پوله
- کر مه و نه ر مه و خرووله
- هه ر ده خوا گه لای داران
- سو بیح و زوهر و ټیواران
- ده چیته نیو قوزاخی
- له دارستان و باخی
- خه ریک ده بی به کاری
- مال ده ته نی به جاری

تهوجار به لقی داری
 شور دهیتهوه خواری
 تهوهندهی خوا دیناوه
 نه زور، نه کم، تهواوه
 دهو چهپسهدا دهمنی
 تا خوا چی به سهر بینی
 دپته دهری و گورپاوه
 دهست و پی لی رواوه
 دوو بالی ناسکی رهنگین
 جوانه بو فرین و زین
 لهو گول دهچی بو تهو گول
 دهخوا شیلهی سووره گول

نهرمین نیبراهیم نازهر

خاتوو تهواری بهرپیز زوربهی بهرهمهکانی له دوو
 بهشی شاعر و وتاردا له گوفاری مههاباد و گوفاری زین و
 هفتهنامهی پهیامی بههاران دا چاپ کراون. سهره کترین
 چالاکی خاتوو تهوار وهک ههر تهده بدوستیک خزمهت
 به زمان و کولتور و تهدهبی کوردی بووه و دواي تهوهی
 هاتوو ته نیو دنیای تهدهبی کلاسیک، ههستی بهوه
 کردوو که زمانی شاعری ژان و ئافره تانی کورد نهیتوانیوه
 لهو به شهدا رولی سهره کی خوی به تهواوی بگیری،
 وهک خوی دهلی: «بهداخهوه بو شایه کی ههستی پیکراوی
 پیوه دیاره. نهک له روانگی فمینیستی یان جنسیه تی
 به لکوو وهک زمانیکی ههستیار و پر له جوشی ژانه لهو
 باره دا سهرکه وتوو نه بووین و وهک یادگهش «فرووغ
 فهروخزاد» له نیو فارسه کانداناوا رهها نه مانتوانیوه شاعری
 ژان بهه ژینین، ههر بویه به چالاکیه کی زورهوه حهولم
 داوه ههنگاهه کانم پتهو هه لیمهوه و بهش به حالی خوم
 خزمهتیکم له دهس بی.»

خاتوو نهرمین هیندییک وتاریشی سهبارت به
 له مپه رهکانی شاعری ژان کورد و کاریگری ته ندیشهی
 شاعیرانه له خولقاندنی بهرهمی نوی و لیکدانهوهی
 شاعری دوستان نووسیوه و وهکوو زوربهی شاعیرانی ته
 زید و ولاته به هیوایه شاعره کلاسیکهکانی له «غه زهل» وه
 بگره تامه سنهوی و پینج خسته کی له دیوانیکدا به چاپ
 بگهیه نی و پیشکهشی کیبخانهی کوردی بکات.

غوربهت

تالسه من دووری بهدل ئاشقی جادهم، به خودا
 خه می ریت شه رته به گش عالهمی نادم، به خودا
 غوربه تیکم له دلّم ناوه له سوئی باوهشی تو
 گهر دنت بیته دهسم، قهت بهری نادم، به خودا
 تهوه مشتیکه له پی ته شق و تهوین خاکی وجود
 شه رته وهک توژی له پیت پاکی به با دم، به خودا
 تهو شهوهی هاتی به بهدمهستی له پشت په نجه ره بوو
 دلی که یلی غه زله ئاشق و سادهم، به خودا
 فیل و فهرزینی فریون وه ره شاسواری وه فا
 من له ری شاهی دلت مهست و پیادهم، به خودا
 وه ره تو گیانی ته شق بهرهمه دهستم که دهسم
 تهوه بهر دواوه له گش عالهم و نادم، به خودا
 پر به چارشپیو تهدهب چاوی ره شم رشتوو بو
 تو ی له بن چهتری شهوی تهو دله شادهم، به خودا
 هاتی و مالی دلت کرده سهرا په ردهی زین
 دهرم بوو ده می گهر لهو دهره لادم، به خودا
 تهو «تهوار» هم که په بی بیکهس و ته نیا بکهوم
 غهیری تو لهو دله گهر جاری په نادم، به خودا

ریزدا «نهرمین نیبراهیم نازهر» ناسراو به «تهوار» له
 ریکهوتی ۱۳۶۱/۷/۱ ی ههتاوی (۱۹۸۲) له مههاباد چاوی
 به جیهان پشکو توه. قوناغهکانی خویندنی تا پولی
 دواناوهندی له شاری مههاباد تپه پر کردوو و پاشان
 بو درپزه پیدان به خویندن ده چپته زانکوی ورمی و
 پروانامه ی ژمیریاری (حیسا بداری) وه رده گری. وهک خوی
 دهلی ههر له مندالییهوه هوگری خویندن و خویندنهوه
 بووه، به لام به هو ی هیندی گرفت، ههروهها به هو ی
 دامه زران و کاری دهرهوهی مال تا ماوهیهک له تهدهب
 دوور ده که ویتهوه. پیشتر به زمانی فارسی شاعری سپی
 و کورتی نووسیوه، به لام پاشان وهکوو خاتوونیکی
 غه زله نووس به تهواوی هاتوو ته نیو دنیای روونی زمان و
 شاعر و تهدهبی کوردی و وهک خوی دهلی بهرهمهکانی
 یشار که مال و شیکسپیری خویندوو تهوه و دواتر تهواو
 گیرودهی شاعرهکانی شیرکو بیکهس بووه و شاعرهکانی
 کاک سواری ئیلخانیزاده و بهرهمهکانی بهختیار عهلی و
 له شاعری شاعیرانی کلاسیکیدا غه زلهکانی ماموستایان
 نالی و هیمن و حهقیقی و مهولهوی و شاعیرانی ئیستاش
 ماموستا هلو و غه زلهکانی ماموستا شیوهن، کاریگری
 تهوتویان تیدا کردوو.

حوجره‌ی مزگه‌وتی سوور

سه‌ید محهمه‌د سه‌مه‌دی - مه‌هاباد

قۆبی مه‌وله‌وی مه‌هاباد که ئیستا که‌وتۆته ژیر به‌نداوی مه‌هاباد

پاوه‌ستاو له‌ راست:

ملا صادق واثق‌بالله، ملا صدیق محمودی، ملا احمد اشرفی (؟)، ملا عبدالله مدرسسی، ملا عبدالکریم شه‌ریکندی، ملا عبدالعزیز تأیید، ملا صالح مدرسسی جوله‌میرگی (مشهور به ملا صالح پسوی)، ملا شیخ عزالدین حسینی، ملا سید هاشم حسینی، ملا عبدالرحمن احمدی.

دانیشتوو له‌ راست: سید محی‌الدین اطهری، ملا احمد خطیبی بانه‌ای.

وه‌ره‌ه‌رام بۆیه‌ ئه‌و کاره‌ی کرد، کوتی پیشه‌وای فکری کۆمه‌لگا نابێ وه‌ختی جه‌می به‌ مالان‌دا بگه‌رێ و داوای نه‌هار و شام بکا. ئه‌و کاره‌ که‌سایه‌تی وی که‌م ده‌کاته‌وه؛ ئاشپه‌زی گرت و ته‌خت‌خابی دانا، وه‌ک مه‌درسه‌کانی پانسپۆن (شبهانه‌ روزی). ئه‌و جار کوتی: مه‌لای ئه‌و روزگار ده‌بێ ئاگای له‌ به‌عه‌زه‌ عولوومیکی تازه‌ هه‌بێ. هه‌ر بۆیه‌ له‌ ئیداره‌ی فه‌ره‌ه‌نگی، هاوکاری ویست و ئاغای سوله‌یمان شاتریان ریازیاتی پیده‌ کوتن، ئاغای مه‌حمود سیدقی ئه‌ده‌بیاتی فارسی، ئاغای گالیوز عه‌له‌مشاه زمانی ئینگلیسی، ئاغای محمد مولایی تاریخ و جوغرافیا و علومی ئیجتیماعی و... ئاغای سه‌ید محیدین ئه‌ته‌هریش معاونی مه‌درسه‌. له‌ ۲ ده‌رسه‌دی ده‌رامه‌ده‌کانی شاره‌داریش، بوودجه‌ی لازمی بۆ دابین کردبوو تا ئیداره‌ی فه‌ره‌ه‌نگ نه‌لێ حقوقی موعه‌ للیمه‌کانم بۆ نادری. به‌راستی ئه‌و کاره‌ خزمه‌تیکی گه‌وره‌ به‌ شاره‌که‌مان و به‌تایبه‌تی به‌ مامۆستاکانی علومی دینی بوو. به‌شیکێ زۆری «فارغ‌التحصیل»انی ئه‌و مه‌درسه‌یه‌ له‌ ئاینده‌دا یا بوونه‌ موعه‌ للیم له‌ فه‌ره‌ه‌نگ‌دا یا چوونه‌ وه‌زاره‌تخانه‌کانی دیکه‌، بۆ وینه‌ مامۆستا مه‌لا سه‌ید عه‌بدوللا جیهان‌بین چوو له‌ وه‌زاره‌تی ده‌روه‌ی ئیران دامه‌زرا و ده‌ سه‌اله‌کانی پیش ئینقیلاب‌دا پۆست و مه‌قامی زۆر بالای وه‌رگرت. به‌عزیک چوونه‌ دادگۆسته‌ری و بوونه‌ قازی و...

ئه‌و عه‌کسه‌ دنیایه‌کی بیره‌وه‌ری جوان له‌ گه‌له‌. به‌شیک له‌و زانیاریانه‌م له‌ دوکتور مه‌جدی، حاجی مامۆستا مه‌لا عه‌زیزی ته‌ئید، مامۆستا مه‌لا ئه‌حمه‌د عه‌باسی، سه‌ید محیدین ئه‌ته‌هری و... وه‌رگرتوو.

بەزاندنی لووتکەیی قولقولاغ

بەرزانی داوێ لووتکەکان بەزینی و چاویکمان لە نیشتمانمان بێ و پارێزەری بە ئەمەگی ژینگەمان بێ.

کورتەبایک لە سەر قولقولاغ:

بەلام چونکە لە سەر قولقولاغ تا بە ئیستا توێژینەوێ و دۆزینەوێ نە کراوە ناتوانین شتیکی یاخود بەیانیکی تایبەت لەسەر ئەو کەژە دەربیرین ئەگەرچی هەموو رووداوەکان شایدە حالیکە لە سەر ئەو ئامرازانە.

لە بەیتی «برایمۆک» دا ناوی ئەو کێوێ هاتووێ کە دەلێ: داقرمێ بە سەر خەلوویی و سووکەندی (خەلووی)، پەوێزە بەردیکی درێژ و میژوویی و پەر لە ئەشکەوتە و دەکەوێتە پۆزاوای گوندی و سووکەند و گەورەترین ئەشکەوتە کەیی بۆتە شوینی مۆلی میگە لە مەری ئەو گوندە.

قولقولاغ، کێوێکی چەر بە تایبەت پەوێزەکانی کە لە بەرزایی کێوێ کە هەلکەوتوون و دەگەنە سەر دوندی بەردینی. لە چەند لاوێ ریگای بەزاندنی لووتکەیی هەییە بەلام ئاساییترین ریگای دەکەوێتە باکووری قولقولاغ کە دۆلیکی نزیکی بە لووتکەیی و زۆر رژد و خیزەلانە، ریگاکانی دیکە تایبەت بە پەوێزوانان و کەرەستەیی تایبەتی خۆی پێوستە.

ئەو کەژە، دوو دوندی قیتی هەییە کە ئەگەر لە دوورپرا چاوی لێ بکەین وەکوو ژن و پیاویک دەنوێت کە لە سەرپشت پراکشاین و سەریان بە سەری یەکەوێ نابێ (هەر بەو هۆیەوێ کێوێ «پوخسار» یشی پێ دەلێ).

قولقولاغ، خاوەنی گەلیک ئەشکەوتە و بەداخەوێ وەکوو هەموو ئەشکەوتەکانی نیشتمانمان لە لایەن هەلپەڕستان هەلکەنراون و دیمەنی جوانی ئەشکەوتەکانیان تیک داوێ (تەنەت ئەگەرچی دەروانیتە سەر شار بەلام بەو پەری داخەوێ دینامیتان (Dynamit) لە ناویدا تۆقاندۆتەوێ و کەس بەرپرسیاری نەبووێ کە ئیمە بە چاوی خۆمان دیمان).

لە کۆتایی ئەو بەشەدا و پیرای سپاس و پێزانین بۆ مامۆستا مەحموود پیدرام، ئەو زانیارییە میژووییانە بە یارمەتی ئەو میژووناسە بەرپێزە دا بەزینراون.

قولقولاغ، وشەیی کی ئال و گۆر کراوێ (گوردگولاغ بە مانای گۆچکەیی گورگ) و ناوی کێوێکە کە وەتۆتە پۆزەلانی مەهاباد و ئیستا بۆتە بەشیک لە گەرەکانی شار تەنەت بەشیک بەرچاوی شار لە داوینی ئەو کێوێ کە پێیان دەلێ: شارۆچکەیی کارمەندان، کووی دانیش، فەجر.

لە راستیدا قولقولاغ، ناویکی تورکییە و پوون نییە کە ئەو ناوێ لە چ سەردەمی کێوێ بە سەریدا سەپاوە، دەتوانین بڵین بە بۆنەیی ئەوێ کە ناوێ کانی هیندیکی لە گوندەکانی دەورووبەری ئەو کێوێ هەم کوردی پەسەنە هەم تورکییە، وەکوو تەوایی وشەکانی دیکە ویدە چێ کە ناوی ئەو کێوێ ئال و گۆر کرابێ.

هیندیکی لەو گوندانە بریتین لە: دۆستالی (دوستعلی)، تکانلووچە (بە مانای سەردروو)، سەیداوا (سید آباد) هەر وەها دەتوانین لە کێوێ کانی مەنجەل شکیین (کە کوردییە)، مرغەول (کە تورکییە) ناو بەرین.

لە باری میژووییەوێ، شوینەواریکی ئەوتۆ لە قولقولاغ دیاری نەکراوێ بەلام بە بۆنەیی ئەوێ کە لە کلکەیی باکووری ئەو کەژە کیل و بەردی «سارم بەگی مۆکری» دانراوێ، میژوویی دەگەرپێتەوێ بۆ چوارسەد تا چوارسەد و پەنجا سال لە مەوێ. ئەوێ ئەوێ ئەوێ دەگەنەنێ کە لە نیوان شاری «دریاز» (دارایاز) و قەلای بە شکۆی «سارم بەگ» بەدی هاتووێ کە وابوو دەتوانین بڵین کە بەشیک لە کیشەکانی نیوان هیزەکانی «شائیسمایل سەفەوێ» بە سەرۆکایەتی «ساروقولی خانی مۆهردار» لە داوینی ئەو کێوێ و هەر وەها لە داوینی قەلای سارمی رووی داوێ (لە پەرتووکی شەرەفنامەیی «شەرەفخانێ بەدلیسی»، ئەمیر شەرەفەدین بەدلیسی باسی ئەو رووداوانە دەکات و ئیستاش لەو مەلەبەندە شوینەواری ئەو شەرەپانە لە قەلای سارمی دیارە

که‌ش و هه‌وای قولقولاغ:

به هۆی کویستانیبوونی هه‌وای شاری مه‌هاباد له ههر چوار وهرزی سال فیتکه.

گیا و گۆلی قولقولاغ:

جاتره، چالوک، ئه‌سپینگ، گۆله وهرزیر، گۆله گه‌زیزه، گۆله گورگه، داره هه‌نجیری کیتی (ویشکه‌سالی نه‌بی زۆر خوش و به تامن ته‌نانه‌ت خه‌لک مره‌باشی لی ساز ده‌که‌ن).

زینده‌وهرانی قولقولاغ:

گورگ، ریوی، چۆله‌که، کۆتره باریکه.

راپۆرتی به‌نامه:

کاتژمیر ۱۴ و نیو هاوڕێیانی به‌شدار له به‌ر ده‌رگای مزگه‌وتی حاجی سه‌عید پاکنه‌هاد کۆ بووینه‌وه و به‌ کۆلانی «بووستان» هیدی هیدی به‌ره‌و به‌رزایی کیتی وهری که‌وتین. له‌ سه‌ر ریگامان پینگه‌یه‌کی نیزامی (سه‌ربازی) نزیک به‌ چل سال پینشی لی بوو که‌ خاک و خۆلی هه‌لدراوی (خاکریز) ده‌ووربه‌ری پینگه‌ خۆی ده‌نواند هه‌ر بۆیه‌ش له‌ به‌ر ئه‌وی که‌ نه‌کا مینی (Min) به‌ جیماوی لی بی، به‌ تیکرایی شروقه‌یه‌که‌مان له‌ سه‌ری کرد و بۆ لای نه‌چووین و به‌ قه‌راغیدا تپه‌ر بووین. له‌ ته‌نیا کانیاویکی که‌ له‌ سه‌ر ریگامان بوو و چانیکه‌مان دا و ئاویکه‌مان خوارده‌وه و دووباره‌ هه‌لکشاینه‌ سه‌ری. هه‌ر که‌ گه‌ییشینه‌ سه‌ر ئه‌و بستۆکه‌ی که‌ گونده‌کانی وه‌کوو سه‌یداوا، شیلاناوی، لاجین، هه‌وته‌وانه و ئه‌و ده‌ووربه‌ره‌مان لی ده‌رکه‌وت، بۆنی پیسی زبل و زالی شار که‌ به‌داخه‌وه له‌ لایه‌ن شاره‌وانی شاری مه‌هاباد داوینی

باکووری قولقولاغی بۆ ته‌رخان کراوه (بۆگه‌نی بۆته هۆی ناره‌زایی خه‌لکی گه‌ره‌کی فه‌جر و گوندی سه‌یداوا به‌ تابه‌ت له‌ وهرزی گه‌رمی هاوین) میشکی نازار داین و له‌ ئاکامدا تۆزیک هه‌نگاوه‌که‌مان زیاتر کرد تا زووتر تپه‌ر بین و پرزگاریمان بی. به‌ دۆلی پرژد و خیزه‌لانی قولقولاغ که‌ له‌ هه‌ر دوو لاره‌ ره‌وه‌زەکانی چر خۆیان ده‌نواند درێژه‌مان به‌ ریگامان دا. کاتژمیر شازده‌ی نیشان ده‌دا که‌ به‌ تیکرایی گه‌ییشینه‌ سه‌ر لووتکه‌ له‌ وێ چهند وینه‌یه‌که‌مان به‌ یادگار کیشا و له‌ داویدا به‌ره‌و خواره‌وه‌ شوو بووینه‌وه. له‌ هاتنه‌ خوارمان، من (حه‌سه‌ن سینا) له‌ خیزه‌لانه‌که‌ی لاقم خلیسکا و به‌ ده‌ست خۆم گه‌ته‌وه و به‌داخه‌وه ده‌ستی راستم بریندار بوو و خۆینی لی هات که‌ هاوڕێمان، هادی ئاب خزر خۆی گه‌یانده‌ و بۆی ده‌رمان کردم. پینشتر بریارمان دا بوو که‌ له‌ گه‌رانه‌وه‌دا له‌ سه‌ر کانیاوه‌که‌ چای ساز که‌ین که‌ به‌ لینی خۆمان به‌ جی هینا و له‌ دوا‌ی چاخواردنه‌وه‌ گه‌رینه‌وه‌ خوار و کاتژمیر هه‌ژده‌ و نیو له‌ حالیکه‌ چا‌راکانی شاری سابلاغ هه‌لکرا بوون، خۆمان له‌ ناو باوه‌شی شاره‌ جوانه‌که‌مان دا دیته‌وه.

خاله‌کانی به‌هیزی به‌نامه:

هاو‌فکری و یه‌که‌گرتوویی زیاتری ئه‌ندامانی یانه‌ی به‌رزین.

به‌شدارانی به‌نامه:

حه‌سه‌ن سینا، هادی ئاب خزر، خالید مام ئه‌حه‌دی نازهر، قه‌ره‌نی مه‌عرووفی، تاهیر کاکه‌ره‌شی (ئومید)، مه‌مه‌د مه‌حمودزاده، سیامه‌ند مه‌حموودی نازهر.

ههلبژاردن له ئەمریکا یان ئەلکترال کالێج

وه کوو پێشه کی:

فایهق دارتاش - مههاباد

له ویلاته یه کگرتوو ههلبژاردن به پێوه ده چن که له م نێوه دا ههلبژاردنی سهروککۆماری، نهک ههه له نێوخۆی ولات به لکوو له هه موو جیهاندا وه کوو رووداویکی کاریگهر و شویندانهر سهیر ده کری و زۆر له ههلسوکهوت و جووله ئابووری و سیاسی و تهناهت سهربازییه کان له چوارگۆشه ی جیهان له زۆر بواره وه کاریگه ریی لێ وه ده گرن. ههه دوو ههلبژاردنی «سهروکایه تی کۆمار» و «نۆینه رایه تی کۆنگره» گرینگیی تایه تی خۆیان ههیه. یه که مه یان ههه چوار سال جارێک و ئه ویت ههه دوو سال جارێک به پێوه ده چیت. پرۆسه ی ههلبژاردنی سهروکایه تی کۆمار، پرۆسه یه کی ئالۆز و فره په هه نده که هه میشه قسه و باسی زۆری به دواره بووه.

له بیر و مێشکی زۆربه ی خه لکی ولاتانی ده ره وه ی ئەمریکا دا وا باوه که سه روککۆماری ئەم ولاته به دهنگی زۆرینه ی خه لک هه لده بژێردریت واته هه رکام له به ربژێره کانی پۆستی سه روکایه تی بتوانیت دهنگی زۆرینه ی دهنگه ران به ده ست بخت، ئه وا بێ سێ و دوو ده بیته سه روککۆمار، به لام له راستیدا وا نیه سیسته می سیاسی له ویلاته یه کگرتوو هه کانی ئەمریکا له سهه ر بنه ما ی «دیمۆکراسی نۆینه رایه تی» دامه زراوه و به پێی یاسای بنه په تیبی ئەم ولاته، سه روک کۆمار و جیگره که ی به دهنگی راسته وخۆ و زۆرینه ی دهنگی خه لکی دهنگه ر هه لئا بژێردرین به لکوو به دهنگی ده سه تیه ک له ژێر ناوی «ده سه ته ی هه لبژێره ران» په وانیه ی کۆشکی سپی ده بن.

له ههلبژاردنی سالی ۲۰۱۶ ی سه روکایه تی ئەمریکا دا، دۆنالد ترامپ که متر له ۶۳ میلیۆن دهنگی هینایه وه و هیلاری کلینتۆن زیاتر له ۶۵ میلیۆن دهنگ، به لام هیلاری سه ره رای ئه وه ی که دوو میلیۆن و سه و ته ست هه زار دهنگی له ترامپ زیاتر هینایه وه، له کۆی پرۆسه که دا به ترامپی دۆراند و نهیتوانی بیته سه روککۆماری ئەمریکا، جا لێره دایه که جیاوازی سپسته می ههلبژاردنی سه روکایه تی ئەمریکا ده گه ل سیسته مه کانی تری ههلبژاردن له ولاتانی تری پۆزاوایی ده رده که ویت.

پرۆسه ی دوور و درێژی ههلبژاردن له ئەمریکا:

ههلبژاردنی سه روکایه تی له ئەمریکا، پرۆسه یه کی دوور و درێژه که نزیک به دوو سال ده خایه نیت و ئه گه ر قۆناغه کانی بهر له پرۆپاگه نداش له بهرچاو بگرین، زۆر زیاتر له م ماوه یه درێژه ی ده بیت.

به پێی یاسای بنه په تیبی ئەم ولاته، ئه و که سه ی خۆی بۆ سه روکایه تی ده پالێویت، ده بی خاوه نی ئەم سێ تایه ته مندییه بیت:

یه که م، ده بی له دایکبوی ویلاته یه کگرتوو هه کانی ئەمریکا بیت (ئهم پرسه سه باره ت به پالۆتی باراک ئوباما تا ماوه یه ک جیبی مشتومر و باس و خواس بوو چونکه ده گوترا ناوبرا له ده ره وه ی ئەمریکا له دایک بووه).

خوینه ری هێژا، له سهه ر پێش نیازی به پێوه به ری گۆفاری «به یان»، ههه جار ه و چه مکێکی کۆمه لایه تی، ئه ده بی، سیاسی، ئابووری و... به شیوازیکی ته کوزمه ند و ناسایی شیکاری ده کریت. ئاماده کارانی ئەم گۆشه یه هه ول ده دن به زمانیکی پارا و کوردانه و ده ربڕینیکی بینا به نانه، پیناسه یه کی کورتی چه مکه دیار بکراوه کان بخه نه بهرچاوی خوینه ر و به هێچ شیوازیکی نه که ونه نیو ورده کارییه تێوریک و سیاسییه کانه وه.

ئەلكتىرال كالىچە و قازانچە كانى ئەم جۆرە ھەلبۇزاردنە لە چىدايە و مېژووھە كەي بۆ كەي دەگەرپتەو و دانەرانى ئەم سىستەمە، مەبەستىيان لە بەرپۆھەردىنى ئەم جۆرە لە ھەلبۇزاردنە چى بوو و بە گشتى ئەم ئەلكتىرال كالىچە چ ئامانچىكى لە پشت بوو؟

لە راستىدا، دامەزرىتەرانى وىلايەتە يە كىگرتووھە كانى ئەمريكا بە دانانى سىستەمى ئەلكتىرال كالىچ، مەبەستىيان ئەو بوو تا ھاوسەنگىيە كە لە نىوان ھەلبۇزاردىنى سەرۆك كۆمار بە دەنگى تاكە كانى كۆمەلگە لە لايەك و دەنگى دەستەبۇزىرى سىياسى لە لايەكى دىكەوھە چى بكن. ئەوان بەم داھىنانە وىستىيان بە بى ئەوھى كە تۆمەتى دەستەبۇزىرى چىتتىيان بىرپتە پال، بە وتەي خۆيان گىرۆدەي پۆپۆلىزم و كۆمەلگە رايى نەبن. بناخەدانەرانى ئەمريكا قەت باوهرپان بە سىستەمى «دىمۆكراسى رەھا» نەبوو و ھەمىشە ترسىيان لەوھە بووھە كە بە دەنگى تاكى ئەمريكايى تاج و تەختىيان لە دەست بەن، ھەر بۆيە پاساويان دەھىناوھە كە دىمۆكراسى رەھا دەبىتە ھۆي ئەوھى كە زۆرىنە بە سەر ولاتدا زال بىت و ئەمەش يە كىتتى و يە كىگرتوويى نىشتمانىي دەخاتە مەترسىيەوھە. لايەنگرانى ئەلكتىرال كالىچ لەسەر ئەم باوهرپەن كە ئەم سىستەمە پىش بە فرت و فىل و دەستكارى لە ھەلبۇزاردندا دەگرت چونكە سەرۆك لە لايەن دەنگدانى راستەوخۆ لە سەر بنەماي كۆي دەنگە كان ھەلبۇزاردىت.

ئەم شىوازە لە ھەلبۇزاردن لە لايەن خەلكانىكى زۆرەوھە خراوھەتە بەر رەخنە و تاوھەكوو ئەمرو نىزىك بە ۷۰۰ پىشيازى جۆراو جۆر پىشكەش بە كۆنگرە كراوھە مەبەستى گۆران يان نەھىشتن و لابردي ئەم سىستەمە. دژبەرانى ئەم شىوازە لە سەر ئەو باوهرپەن كە سەرۆكايەتى كۆمار دەبى بە دەنگى راستەوخۆي دەنگەران لە ھەموو ولات ھەلبۇزاردىت بەلام پەسەندكردى ئەم پىشيازەنە ھەندىك ئەستەمە چونكە پروسەي ئەلكتىرال كالىچ بەشىكە لە ياساي بنەرەتتىي ولات و ھەر گۆرانكارىيەك تىيدا، تەنيا لە رىي كەم و زىادكردنى ماددە و بەندە كانى ياساي بنەرەتتىيەوھە دەگونجىت و ئەمەش پىويستە لە كۆنگرەدا پەسەند بكرىت و دواتر رەوانەي ھەرىمە كان بكرىت، بۆ ئەم كارەش پىويستە دوو لە سەر سىي ئەندامى ئەنجومەنى پىران و كۆنگرەي نوينەران و سىي لە سەر چوارى وىلايەتە كانىش پەسەندى بكن كە ئەمە خۆي لە خۆيدا پروسەيەكى درىزخايەن و چەتوونە.

تاوھەكوو ئىستاپىنج جار ھەلكەوتووھە كە ئەو بەرپۇزىرەي زۆرىنەي دەنگى خەلكى بەدەست ھىناوھە، نەتوانوھە بىتتە سەرۆك كۆمار، ئەمەش لە سالە كانى ۱۸۲۴، ۱۸۷۶، ۱۸۸۸، ۲۰۰۰ و ۲۰۱۶ دا رووي داوھ كە گرىنگترىيان دەگەرپتەوھە بۆ سالى ۲۰۰۰ كە تىيدا جۆرج بووش لە حىزبى كۆمارىي سەرەراي ئەوھى كە نەتوانى زۆرىنەي دەنگە كان بەدەست بەئىن بەلام بەسەر «ئەلگور» لە حىزبى دىمۆكرات دا سەرکەوت ئەمەش بە ھۆي دەنگە كانى ئەلكتىرال كالىچ بوو كە جۆرج توانى ۲۷۱ دەنگ بەدەست بەئىن ھەرچەندە ئەم كىشەيە بە ھۆي ناكۆكى لە سەر دەنگە كانى ئەيالەتى فلورىدا، چووھ دادگاي بالاي وىلايەتە يە كىگرتووھە كانى ئەمريكا و لە كۆتايىدا دادگا برىارى دا و بووش توانى بىتتە سەرۆك كۆمار.

ئاكامە چاوپەرۋاننە كراوھە كانى ئەم جۆرە لە ھەلبۇزاردن:

سەيرى رۆزگار لە مەدايە كە بناخەدانەرانى سىستەمى ئەلكتىرال كالىچ كە بە وتەي خۆيان ئەم سىستەمەيان داپشتبوو تاوھەكوو گىرۆدەي پۆپۆلىزم نەبن، لە ھەلبۇزاردنى سالى ۲۰۱۶ سەرۆكايەتى كۆماردا لەم گۆشەوھە زەبرىان وىكەوت و دۆنالدا ترامپ، بەرپۇزىرى كۆمارىخواز بە رەچاوكردنى سىياسەتى پۆپۆلىستانە و گەلخاپىن و بە تايبەت پەيىف و دروشمە برىقەدارە كانى خۆي، توانى كۆمەلانى خەلك لە دەورى پرۆژە پۆپۆلىستىيە كەي خۆي كۆبكاتەوھە و سەرەراي ئەوھى كە نىزىك بە دوو مىليون و ھەوتسەت ھەزار دەنگى لە بەرپۇزىرى دىمۆكراتە كان كە مەتر ھىناوھە بەلام توانى لە رىگاي ھەمان سىستەمى ئەلكتىرال كالىچەوھە بىتتە سەرۆكمار.

دەستەبۇزىرى سىستەمى سىياسى لە ئەمريكا لە ھەمان شوپنەوھە تووشى كىشە ھات كە ھەولى دابوو دەنگى خەلك كۆنترۆل بكات. لىبرال دىمۆكراسى لەم ولاتە بۆ ماوھى نىزىك بە ۲۰۰ سالە لەم رىگايەوھە دەنگى كۆمەلانى خواروھەي كۆمەلگە كۆنترۆل دەكات و ناھىلى دەنگى ئەو جۆرە كەسانە بە تايبەت رەشە كان، ژنان، كۆچبەران، كررىكاران و بە رەچەلەك لاتىنە كان كارىگەرىيەكى ئەوتوى لەسەر ئاكامى ھەلبۇزاردنە كان ھەبىت. لە راستىدا ئەم سىستەمە بەشىكە لە رىككەوتىكى نىوان لايەنە دەسەلاتخوازە كانى ئەمريكا سەدەي ھەژدەھەم و بە ھىچ جۆرىك دەگەل پىشكەوتتى كۆمەلگاي مروفايەتى لە دووسەد سالى دواتردا و رىشەداكوتانى بنەماكانى دىمۆكراسى بە تايبەت لە سەدەمى ئىستادا، يە كتر ناگرىتەوھە.

يەك لە كەمايەسىيە كانى ئەم سىستەمە ئەوھى كە براوھى ھەر ھەرىمىك، لە سەداسەدى دەنگە كانى ھەمان ھەرىم بۆ خۆي دەبات و ئەمە خۆي لە خۆيدا دەنگى ئەو كۆمەلە خەلكە دەفەوتىتت كە گەلىك جارن، لە براوھە كان، زۆر زىاتر و بەرچاوترن.

پەيىكى پىويست:

خوپنەرى ژىر و ورياي گۆفارى بەيان ئاگادار دەكەمەوھە كە لە ژمارەي پىشوو دا (۱۷) لە دوا ساتە كانى نامادەبوونى گۆفارە كە بۆ چاپ، ئەم بابەتەنە: يونس بلوورىان (ل ۲۱)، دۆخى ژنانى كورد لە كوردستان (ل ۲۳)، سلىمانىي جارن (ل ۳۷)، كۆنفرانسى زمان و ياسا (ل ۴۳)، دىدارىك لە گەل د. مەمەد مەحوى (ل ۷۷)، فەرھەنگى زاراوھ زانستىيە كان (ل ۸۱)، و دواو شىعەر (ل ۹۴)، بە بى پىداچوونەوھە و ھەلە چنى من لە چاپ دراون. لىرەوھە بەرپرسىارەتى ھەلە و پەلە كان (گەر ھەلە ھەبن لەم وتارنە) لە بارى زمانىيەوھە رووي لە خودى خاوەن ئىمتىيازى گۆفارە كە دەبىت و ئەم پەروشەي زمان و چاندى كوردى لىي بەرپرسىار نىيە.

ھۆمەر نۇريايى

تیشکاویر

گۆشه و لاپهړه په کی نوئی گۆقاری به یانه که ئاور له پینووس و قهلمه نویاوه کان ددهاته وه و بهری خامه ی نوئی و هیوای دواروژ ده خاته بهر دیدی خوینه ر. ده لاقه و په نجه ریه که له رووی نهو گه نجانیه کی که ده یانه ویت زمانی کوردی بو دهر برینی بیر و هزر و ههست و نهسته که ی نیو ناخی خو هه لېژن و هه ر له م ریگه یشه وه بو سبه ی بینه چرا و رۆشنایی بو هه ر هه موو پاژ و به شه کانی زمانه که ی خو بگویند هه و بینه سه رچاوه ی خزمهت و رازه یه کی شیاو. هه ر جاره و به گویره ی توانا، بهری گه نجان له م گۆشه یه وه ده خریته بهر چاوان. به یان، ده یه ویت به له چاپدانی بابه تی نه م به ریه، ده روویه کیان له روو بکاته وه و پېشیان بلیت، نووسین و بهری خامه تان به هه ند وده گیرد ریت و به یان، ناماده ی چاپکردنی بابه ته کانی نیوه ی نوبه ره و هیوای دواروژه. (له م ژماره یه لاپه ره ی ۷۱-۷۶ به شی تیشکاویر)

گۆقاری به یان

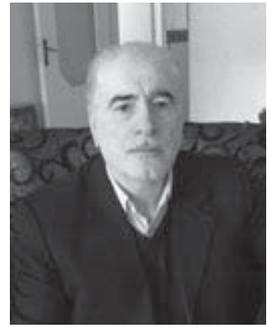
پاییز

ره سوول حاجی شه ده - مه هاباد

سه ردار عیلان تیکه لای یه ک ده بن، ماوه ی چهن مانگیک له و مه لبه نده زنویر و دلبروینه نیگایه کان تیک ده چهن، شوینی دل و دهر وونیان جیگورکی ده کهن، قهول و به لینیان پیک ده دن، به لام پاییزان به سه ردا دی، کاتی لیکد ابران و ده ست لیکبه ردان، مه ردار، چادر و چیغان ده پیچنه وه و جی هه وار خالی ده بن، هه ر په شماله و به ره و پاییزه هه وار و دوایه ش به ره و گوند و ناوایی مه لبه نده کانی خو یان کوچ و بار تیک ده نین. نه وینداره کان به سه ر جی هه واری خالیدا ده کهن. له وه ها کات و ساتیکدا ماموستا هیمن گوته نی به خو یان نیبه به کولک و پر به دل ده گرین. دیاره هه واری خالی، هیمای هاتنی وهرزی پاییزه به لام ره وانیبه ده گه ل پاییز هینده لیک دردو ننگ بین. پاییز پاییز، بووکی قززه رد، وهرزی تازیز، مه به دل زیز، تو هه ر ده ست لیکبه ردان نی، ده ست له ملانی، تو هه ر دابرانی ویکلکانی تینی تیشکی رۆزی ناوه راس ت ئاسمانت له تینی تیشکی وهرزه کانی تر به تین تره. تو وهرزی کوکه ره وه ی په نجی ده ستی په نجه رانی، گه ر له نهویانت چه ق و لوری چه قه ل و ریوی و قه ل و ته پ و توزه، له بلندانت شه قه ی بالی هه لو یانه، هاش و هووشی بای باهوژه، له وهرزی توشدا سه رده دین گوله جووتیره و گوله پاییزه په نگی زه ردت زه رده لگه ران نیبه، په نگی تیشکی رۆزی ناوه راس ت، هیمایه کی ئاسمانیه، بی جیاوازی بو مروقه کانی گشت گه ر دوون. بو گیاندار و بیگیان تیشک داوی، گه ر نه ویش تیشکی زه ردی ناویژی، دانیشتووی ناو کو شک و قه لا ناخون نانی گه لا گه لا.

پاییزه، گه لاپرژانه، ته ز و سارده، خیل به ره و ژووره، ده ست لیکبه ردانه. په نگی کان زه رد هه لده گه رین، خشه خشه، خه زانه، له جی هه واران هه ر سیکوچکه و کوله روخواوی کولین و که میک بووزگور و، قولکه ی جی نه ستونده ک و سینگان دیارن، له جی خه رمانان هیندیک قه سه ل و تاتویکی ته نگ کابه جی ده میتن. جی هه وار و له وه رگه کان کاتور ده بن، ته ز و به ره و ساردی ده روا، مه ردار دینه وه دامپان، له په ریژان له ده راوان واتا له باغ و باغاتان میگه له مه ر ده له وه رین، هیندیک کیژ و کوری لاخواوی بنه ماله مه رداره کان، ده گه ل شوانی به به رات گیروی شمخالژه نی به رمیگه لان، که له مه لبه نده کانی شامات و شارویران، مه نگورایه تی و گهورکایه تی، هه تا ده گاته مامه ش و پیرانان، له کوپستانه کانی قه ندیلی مامه کوپان، کانی خودا، گو مه شین، چه کوچ و مالوکان، توره و کانی سبی و کانی په شان، کارگ و هه رمی و پیره سنان، سبی سه نگ و مه میدان نه سه ته ر و هه واری میری، گاگه ش بابومهران، کانی کللی و کانی خه لیلان له گه ده ی دولی شه کان له دووتووی و نه شکه وتان له له ندی شیخان چه کو هه موویان لانکه ی رۆحن کوپستانی ده باسه فان په کتر ده گرنه وه. له پانه مه ران دا به ره و نه و به رزاییانه هه لده کشن، چادر و چیغان هه لده دن، وپرای مه ر و مه ردار، هاویر و بیران، شیو و کول و دوشینی مه ر و مالات و په نیوهی تانی، ماس ت و شیر و سه لکه په نیران، نیگای پاک و ناموی شه ده لار و گوپیه گواران، ده گه ل شوان و کوره جحیللی

ئەشكەوتى شىروان

ھەبوو. لە لای كانى مەملىوھە كانىيە كى لى بوو بە ناوى كۆيرە كانى كە ئىستاش ماوھ بە لَام لە ھاویندا ویشك دەكات. ئاوى ئەو كانىيە لە گەل چەند ئاویكى دىكە بەو كەرىزانەدا دەچووھە خوارى و دىي كۆولاباد بۆ كشتوكال بە ھەرەيان لى وەر دەگرت. ھەموو سالىك بە ھاران خەلك دەستیان دە كرد بە جۆمال و خاوينكرنەوھى ئەو كەرىزانە كە سەير و سەفایە كى خۆشى ھەبوو، ئىمەش دەچوینە سەيرانى بە لَام بە داخ و كەسەرىكى زۆرەوھ ئىستا ھىچ شوینەوارىك لەو كەرىزانەوھ بەرچا و ناكەوئى.

ئەشكەوتى شىروان كە روو بە باشوورە، لە ئەسلدا سى زاركى ھەيە كە لە وینە كانىشدا ديارن. بە قەولى خەلكى ئەو دەوروبەرە، ھەر سى زارى ئەشكەوتە كە لە نىوھە تىكەل دەبنەوھە و يە كتر دەگرنەوھە. ھەركام لە ئەشكەوتە كان دەيان مەتر چوونەتە دلى شاخە كەوھە و لە زۆر شوینىشدا لكیان لى بۆتەوھە. چونكى لە زۆر جىگادا چكۆلە دەبنەوھە. من بۆ خۆم نەمتوانیوھە ئەو تىكەلبوونەوھى بە چاوى خۆم بىنم. بە لَام كە دەچیتە نىو ئەشكەوتە كەوھە، بىست - سى گەزىك كە رۆیشتیئە ژوورئى دەگەي بە كۆلانچكە يەك كە كۆنە بۆ سەر كىوھە كە و لە وینە كانىشدا نىشان دراوھ. ئەو كۆلانچكە يە وەبىرم دى ئەو سەردەمەى مندال بووم، زستانان خەلكى ئەو دىھاتانە شەوانە بە ناوى «شەوارە» دەچوون بۆ كۆترگرتن لەو ئەشكەوتە بەو جۆرە كە بۆتان باس دەكەم: چوار - پىنج كەسەيك دەچوونە سەر كىوھە كە يانى سەر كۆلانچكە كە، يە كى دارىكى درىزان لە گەل خۆيان دەبرد، چەند كەسەيكش لە زارى ئەشكەوتە كەوھە ھەر يەك بە دارىكى درىزەوھ دەچوونە سەر كۆلانچكە كە، چرایان ھەلدە كرد و دەیان گوراند و داریان لە دەوروبەرى كۆلانچكە كە دەدا. كۆترە كان ھەلدەفرین تا خۆيان نەجات دەن، بە لَام ئەوانەى سەر كۆلانچكە كە دارە كانیان پادەوھە شاند، وە كۆترە كان دەكەوت و بەر دەبوونەوھە خوارى و ئەوانەى خواروھە ھەلیان دەگرتنەوھە و سەریان دەبرین. لە كۆتایى پراوھە كە دا دەیان بژارد و لە بەینى خۆياندا بەشیان دە كرد.

بىنەوھە سەر باسى ئەشكەوتە كە، لە سەر كىوى شىروان كە دەرۆى بۆ لای حاجىباد يانى باكوورى ئەشكەوتە كە، لە كۆتایى كىوھە كە دا كۆنىكى لىئە بە داىم باى لىوھە دى؛ بە قەولى خەلكى ئەو دەوروبەرە ئەویش لە گەل سى ئەشكەوتە كەى دىكە تىكەل دەبیتەوھە. لە بىرم دى جارىكان سى كەس لە گەل كورى پەش لە ئالمانەوھە ھاتبوون بۆ دىتتى ئەو ئەشكەوتە و چەند رۆژىك

جىگا زىنى شىرى ژيان، ژيانەوھە دا بە زىن و مان رووى خۆشت دا بە لاوى گەل، رووى گرژت دا بە دوژمنان نوورى رۆژت خستە نىو دى، دلت كرده كانگای ئەوین كە تۆ بوو بە بنكەى شوپش، دوژمنانى گەل سەرنەوین جى پەرورەدەى ھەلوى بەرزى، رىبازى رى نىشتىمانى سەربەرزى خرمەتى گەلى، بەرزى لە رىزى ئاسمانى لە سى لاوھ ئاوالەت كردۆ، دى بۆ پەرورەدەى گيان فیدا وەتەن ھەتە ئەتۆى ھەبى، نزم نابى لە ژياندا بە تىشكى دى كونت كردۆ، بەرزى سەرت بەرەو ئاسمان تا نوورى رۆژ بىتە ژوورئى، ھىوانەرەو بەرەو نەمان دەوروبەرت بۆ بەرزە، ساىھى بەرزى تۆى لە سەرە گەل شانازى بە تۆ دەكا، داىمە ناوى تۆى لە بەرە جىگا پەرورەدەى شىرانى، «شىروان» ى شىرى ژيانى بوو بە قەلای دژى دوژمن، دژى بەرزى نىشتىمانى كوردستان بە ھۆى شاخ و چىاى زۆرەوھە ھەمىشە لە لاىن گەشتىارانەوھە جى سەرنج بووھە و لە ناوخۆ و ھەندەرانەوھە ھاتوون و بە شوینە مۆزىنە و كەونارا كاندا گەراون. چىاكانى كوردستان سەدان ئەشكەوتى سەرووشى و دەستكرديان لە باوھشى خۆياندا پاراستوھە و بوونەتە ناسنامەى مۆزووبى گەل كەمان. يەك لەو ئەشكەوتانە، كە بە پرواى من زۆر جى سەرنجە و بە راستى جوان و دلگىرە، «ئەشكەوتى شىروان» ە.

ئەشكەوتى شىروان لە نىوان شارى بۆكان و ميانداو ھەلكەوتوھە و لە نزىك گوندى «كۆولاباد» ە، كە بە ئەشكەوتى كۆولابادىش ناوى دەبەن. ئەو ئەشكەوتە لە لای باشوورەوھ دەروائىتە شارۆچكەى سىمىنە، باكووریشى دەبیتە كارگەى چىمەتۆى كاوانى بۆكان كە لە پەنا دى حاجىبادە. لە لای رۆژھەلاتەوھ دەروائىتە دىيى كانى مەملى و رۆژاواشى گوندە خونچىلانە كەى كۆولابادە. ئەشكەوتى شىروان، مۆزووبە كى زۆر كۆنى ھەيە، بە لَام بە داخەوھە ھىچ ئاورىكى لى نە دراوھتەوھە و گەشتىاران و مۆزووناسە كان بە لايدا ناچن و ناىھىنە نىو دەنگ و باسەوھە تا خەلك بىناسن و بزائن كوردستانى رەنگىنى ئىمە ئەو ھەمووھە شوینە گەشتارىيەى ھەيە و رەنگە زۆر جىگای دىكەشى ھەبى و ھەك ئەشكەوتى شىروان كەوتىتە لاوھ و ون بووئىت و خەلكى كوردستان و بە تايەت ئىران چاویان پى ناكەوئى. ئەو ئەشكەوتە ئەو كاتەى مندال بووم دەچووم بۆ دىتتى و لە دامىنى خواروھەى كە دەبیتە باكوورى ئەشكەوتە كە، رىزىكى كەرىز لى بوو كە دەتوانم بلىم ھەزار گەزى درىزى

لهوئ مانهوه و ئیدی نازانم چیان کرد و بو هاتبون و کهنگی رویشتهوه و چیان دست کهوت و مه به ستیان چی بو!

به لام لیره دا به پیوستی ده زانم داوا له و که سانه بکه م که بو دیتنی ئەشکهوت و شوینه که ونارا کان ده چن، تکایه له سهر دیواره کانی، بیره وهری و ناوی خوټان مه نووسن. ئەو نووسینانه دیمه نی ئەشکهوته کانی ناحه ز کردوو و سرووشته جوانه که ی تییک داوه. خوژگه ئەو که سه ی ناوی خوئی ده نووسی توژی بیر بکاتهوه و تییکات که ئەو ناوه ی ئەو به و شوینه وه یانی چی؟! کی ده زانی ئەو ناوه کییه و چۆنه و خه لکی کوپیه؟ نووسینی ناوی خوټ چ شانازییه کی پیوه یه جگه له شیواندنی سرووش و نیشاندانی دواکه وتووویی و ئاستی نرمی روشنیری خوټ.

ههروهها چهته و جهرده دلر شه کان، یان باشتر وایه بلیم جرحه مشکه چاوبرسی و ته ماحکاره کان هه موو که لین و قوژبی ئەشکهوته کانیا هه لکو لپوه و دیمه نی ئەو شوینه جوان و له بهردلانه یان تییک داوه.

له کوټاییدا هیوادارم خوینه رانی خو شه ویستی گوټاری «به یان» بمبوورن که هه ره ئەوه ندم له دست هاتوو و زانیاریش له سهر ئەشکهوته که هه ره ئەوه ندم بووه. داوا له که سانی پسپور و شاره زای ئەشکهوت و شوینه که ونارا کانیش ده که م زیاتر ئاور و له ئاسه واره میژوویی و سرووشتیانه بده نه وه. ریخراوه ی میرات و که له پووری فه ره نگیش ئەو ئاسه واران هه ک ناسنامه ی نه ته وه یی تو مار بکات و بیانپاریژیت.

جه میله سه مه دی - مه هاباد

له مه ودا ی بهینی گزینگ و زه رده دا

نه رویشتن بو، نه هه لاتن. کیژۆله که به گورجی و هه ناسه برکی ریگی ده بری و ترسی لی ده باری. له و کاته وه که پیی نابوو کۆلانی به ره و مالی خوټان، ههستی ده کرد که سیکی به دوا وه یه و پی به پیی ده روا.

نیوه رویه کی گهرمی چله ی هاوین بو. راست ئەو دهمه ی که گهرما و تینی هه تاو ته نگ به عالم هه لده چنی و شار و شه قام و کۆلان په پووی لی ده خوینی.

دهنگی ترپه ی دلی، موسیقایه ک بوو که بیدهنگی کۆلانی ده هه ژاند و بیبرانه وه ده هاته گوئی.

کۆلانی چۆل، تینی هه تاوی نیوه رو، راوانان و شوینکه وتنی که سیکی نامۆ، ده ستیان دابوو یه ک تا ناخۆشترین دوخی گونجاو پیک بهینن.

تا لۆقا وه کانی توندتر ده کرد، مال له بهر زهینی دوورتر ده بوویه وه!

گه نمیک بیهارن.

که سی نامۆ وه ک تا پۆ هه روا به دوا یه وه بوو. جار جار ه ئەوه ند نریک ده بووه که هانکه ی هه ناسه ی ده بیست و هه ندی یه ک دوو هه نگاویان مه ودا ده ما.

کاتییک ترسی له راده تیپه ری، له چاوی کنا نیکدا به روکی خوئی گرت: بوسته و ئاوری ویده! مه گهر له مردن ژوور تریش هه یه؟!

نه ویسته له چه قی کۆلان چه قی و به له ز ئاوری دایه وه و به هه یه تیکی تژی له سه رسوورمانه وه چاوی له چاوی بری!

نا! جیی پروا نه بوو! چونکه ته واو خوئی بوو. دوو چاوی رهش! لووتیکی باریک و که میک دریژ! ده موچاویکی خر و چه ناگه یه کی باریک! به لی، ته واو خوئی بوو، به لام به گنجی لاچاو و لۆچی مل و تاله سپیه کانی لاجانگی دیار بوو سنووری شه سته مین سالی به زانده بوو.

ئه مجار به خوټا هاته وه و له خوئی پرسی: له مه ودا ی بهینی گزینگ و زه رده دا له کام ونبوو ده گه ری و کامه پرسیا ری بیوه لامت له بانه مه ری ته مه ندا جیهیشتوو که وا ویل و حهیران له لیژی خه زه لوه ردا زه مانی بو ده پشکنی و مندالیی خوټی پی زرا و بردوو ده که ی...!

ساحیبي حەوز

هەشت ساله هه‌له‌هات.

ئاخري له‌وسه‌رى ناودى خۆى كرد به‌حه‌وشه‌كه‌ى خۆيانا و توند درگا‌كه‌، كه‌ درگا‌يه‌كى ته‌نه‌كه‌ بوو پيوه‌ دا و پشتى به‌ درگا‌كه‌وه‌ نا و پاى له‌عه‌رز چه‌قاند. واى درگا‌كه‌ گرتبوو كه‌ به‌ ته‌واوى هه‌يزى خۆم بۆم نه‌ئه‌كراوه‌. كه‌ زانيم زۆر ترساوه‌ به‌ نه‌رمى قسه‌م له‌گه‌ل كرد و گوتم مامينه‌! كوره‌ من حسه‌ينم. حسه‌ينى كو‌يخام. درگا‌كه‌ بكه‌وه‌. كوره‌ رووت و قووتم، ئا‌پرۆوم چوو. تۆزى زمانى به‌ر بوو. وتى نا، تۆ حسه‌ين نيت. تۆ ساحىبى حەوزه‌كه‌ى، درۆ ته‌كه‌ى.

زۆرم سو‌يند و قورعان خوارد كه‌ حسه‌ينم و ساحىبى حەوز نيم. ساحىب حەوزه‌كه‌م بۆ هات و له‌ نيو ئاوه‌كه‌يا خه‌رىك بوو بمخنكىتى. زۆرم له‌گه‌لا وت تا دلى نهرم بوو. وتم پياوه‌تى كه‌! كه‌وش و جله‌كانم له‌ حەوز به‌جى هه‌شتوه‌ ناو‌يرم بجمه‌وه‌ بۆى. بۆ مالى خۆشمان، ناو‌يرم برۆمه‌وه‌. خه‌زانم ئاوام ببيني زه‌يره‌ ئه‌كات. له‌گه‌لم وه‌ره‌ بابچين بيانه‌بينه‌وه‌. به‌ ئاسته‌م گوشه‌ى درگا‌كه‌ى كرده‌وه‌ و ته‌ماشايه‌كى كردم و گوتم: كو‌يره‌ ئه‌وه‌ تۆى؟ به‌سپايى هاته‌ ده‌ره‌وه‌. مامينه‌ى داماو وه‌ك به‌هه‌ى زه‌رد هه‌لگه‌رابوو. نازانم چۆن دلى نه‌تۆقى بوو.

په‌شم كه‌وت و منيش به‌فنگى رووتى و به‌پاى به‌تى، ته‌په‌ته‌پ به‌ دوايا به‌ره‌و حەوز. نه‌گه‌ر به‌ مشار له‌تيان كرده‌يم به‌ قه‌د چوار-په‌نج نه‌فه‌رى وه‌ك مامينه‌ ئه‌بووم. كه‌چى به‌ رووت و قووتى ئه‌م داماوهم دا‌بووه‌ به‌ر هه‌تا لياس و شته‌كه‌م بۆ له‌ ساحىب حەوزه‌كه‌ بستينيته‌وه‌. هه‌ر زوو زووش ئاو‌رم ئه‌داوه‌ بۆ دواوه‌ ئه‌وه‌ك ساحىب حەوزه‌كه‌ له‌پشته‌وه‌ بمگرئ. به‌ هه‌ر جو‌رى كه‌ بوو به‌ ترس و له‌رز، گه‌يشته‌ به‌ر حەوز. گو‌چانه‌كه‌ى مامينه‌م دۆزيبه‌وه‌ و په‌يمداوه‌. هه‌ر دوو‌كمان چاك ئه‌ترساين، به‌لام شه‌ره‌ و تووش بووين. به‌ غه‌يره‌تى يه‌ك چووبه‌ نيو زوورى حەوزه‌كه‌. مامينه‌ قولى هه‌لكرد و پرېك ده‌ستى به‌ ناو حەوزه‌كه‌يا گه‌راند و له‌پر گوتم: ئه‌وه‌ مندالى چ به‌دبه‌ختي‌كه‌ خنكاوه‌ و پتيان نه‌زانپوه‌؟ ئاده‌ى با ده‌رى ببين. پامانكيشا ده‌ره‌وه‌ به‌لام چى ببين؟ ته‌ليسيك گلته‌.

ئاژه‌لداران، گلته‌يان شه‌ويك يان روژي‌ك له‌ ئاو ئه‌كه‌ن هه‌تا جوان بماسئ جا ئه‌يكه‌نه‌ به‌ر حه‌يان. ده‌نا به‌ وشكى به‌ريان كه‌ى ئه‌ياندرپنتى. كه‌ ئه‌وه‌مان دى گه‌لى به‌ خۆمان و ساحىبى حەوزه‌كه‌ پي‌كه‌نين. تازه‌ به‌ خۆم ئه‌زانى كه‌ به‌ ته‌واوه‌تى رووتم و شه‌رمم له‌ مامينه‌ ئه‌كرده‌وه‌ و پشتم لى هه‌له‌كرد كه‌ گويا شه‌رم ئه‌كه‌م. جله‌كانم له‌به‌ر كرد و ده‌زنو‌يژمان هه‌لگرت، تازه‌ مه‌لا بانگى به‌يانى ئه‌فه‌رموو. ئيستئا هه‌چيان نه‌مان. مامينه‌ له‌ ميژ ساله‌ ئه‌مى خوداى كرده‌وه‌ و كا حسه‌ينيش هه‌ر له‌سه‌ر ته‌راكه‌توره‌كه‌ى خۆى له‌به‌ر نيو دى «قاره‌وا» دا هه‌وره‌بريسكه‌ لى دا و عه‌مى خوداى كرد. خودا بيانبه‌خشى.

وه‌كوو خۆتان ئه‌زانن، سالان له‌ ده‌هات، وه‌كوو ئيستئا له‌ مالا‌نا حه‌مام و ئه‌و شتانه‌كه‌م بوو. دى و گونده‌كه‌ى ئيمه‌ش هه‌ر حەوز و ئاوده‌سيكى تيا‌بوو كه‌ به‌ به‌رد ساز كرابوو. زۆرئيش تاريك و ناخۆش بوو. له‌ نيو زوورى حەوزه‌كه‌دا دوو دانه حەوزى تيا‌بوو، يه‌كيان چوارگۆشه‌ و گه‌وره‌ بۆ ده‌زنو‌يژگرتن، ئه‌وى ديكه‌ش حەوزيكي ته‌نوورى، له‌ سووچكى زووره‌كه‌دا بۆ غوسل و مه‌له‌كردن بوو كه‌ پتيان ده‌گوت حەوزى مه‌له‌. به‌لام ئيمه‌ى مندا‌ل به‌ حەوزى مه‌لا حالى ببووين و حەوزى مه‌لامان پى ئه‌وت. ده‌ورى حەوزه‌كه‌يان به‌ دار و ته‌نه‌كه‌ گرتبوو كه‌ ئه‌وه‌نده‌ى تر حەوزه‌كه‌يان تاريك و ترسناك كرده‌بوو.

وه‌ك ئاگادارن، سالان كه‌م كانى و ئاو بوو كه‌ خه‌لك ساحىبىكى خه‌يالى وه‌ك ديو و درنج و... ئه‌و شته‌كه‌س نه‌ديوانه‌ى بۆ دروست نه‌كه‌ن. زۆربه‌ى خه‌لك له‌م خيوه‌ دوا‌براو ته‌ترسان و به‌ راستيان ئه‌زانى. كا كه‌ حسه‌ين كه‌ ئه‌م به‌سه‌ره‌هاته‌ى لى ئه‌گه‌رمه‌وه‌ مي‌ردى بووم بوو. پياويكى به‌ قه‌لافه‌ت و زۆر به‌خۆوه‌ و سووركاره‌ بوو. ته‌مه‌نى په‌نجا ده‌بوو به‌لام پرېك ترسه‌نو‌ك بوو. وه‌ك خۆى باسى ئه‌كرد زۆر زياتر له‌ ئيمه‌ى مندا‌ل له‌ خيوى كانى ئه‌ترسا. گه‌يايه‌وه‌: شه‌وه‌كى زوو بۆ ئه‌وه‌ى كه‌سم پيش نه‌كه‌وى، يه‌شتا زۆرى شه‌و ما‌بوو چووم بۆ حەوز بۆ مه‌له‌، هه‌تاكوو كه‌سم به‌سه‌را نه‌يه‌ت و فرىاى نو‌يژى به‌يانى بكه‌وم. له‌ درگا‌ى حەوز وه‌زور كه‌وتم دنيا بى هه‌ست و خوست، سه‌رحەوز، زۆر تاريك و ناخۆش.

بى چرا، به‌ په‌له‌كوتم و له‌ رووى به‌له‌ديه‌وه‌ حەوزه‌كه‌م دۆزيبه‌وه‌ و خۆم رووت كرده‌وه‌ و جله‌كانم به‌ ديواره‌ ته‌نه‌كه‌دا هه‌لواسى و زۆرئيش ئه‌ترسام. زۆر ناو خودا و په‌غه‌مه‌رم هه‌نا و چوومه‌ نيو حەوزه‌كه‌. جارئ خۆم له‌ ئاوه‌كه‌ هه‌لكيشا و سه‌رم ده‌ره‌يتنا، هه‌ناسه‌م گرت و ديسان چوومه‌وه‌ ژير ئاوه‌كه‌ و ويستم خۆ راست كه‌مه‌وه‌ و ديسان سه‌ر ده‌ريتم نه‌متوانى. هه‌ستم كرد زه‌لامئ چۆته‌ سه‌ر ملم و نقه‌ى لى برېوم. وتم به‌ خودا راست خۆيه‌تى. ئه‌مه‌ ساحىب حەوزه‌كه‌يه‌. نه‌مزانى له‌ ترسى گياني خۆم چۆن له‌و حەوزه‌ و له‌ ژير ئه‌و باره‌ قورسه‌ ده‌ره‌پريم. به‌ رووتى و به‌ په‌شو‌كاوى به‌ره‌و ده‌ره‌وه‌ راكه‌، ئه‌مان راكردن. له‌سه‌ر پرده‌ دارينه‌كه‌دا له‌گه‌ل مام مينه‌ رووبه‌روو بووم. مام مينه‌ كه‌ پتيان ده‌گوت مينه‌ى سو‌فى ره‌شى، له‌ هه‌موو خه‌لكى ئاواى پيرتر بوو. ريشيكي سبى جوانى پيوه‌بوو. به‌ له‌رزله‌رز و به‌ زه‌برى گو‌چانه‌كه‌ى ئه‌روى به‌ ريدا. هه‌ر كه‌ چاوم پى كه‌وت گوتم مامينه‌ ساحىب حەوزه‌كه‌! قسه‌كه‌م ته‌واو نه‌بوو، مام مينه‌ گو‌چانى فرئ دا و بۆى ده‌رچوو. وه‌يزانى من ساحىب حەوزه‌كه‌م و ويستوومه‌ خۆمى پى بنا‌سيتم. منيش به‌ دوايا هه‌لاتم و هه‌ر بانگم ئه‌كرد كوره‌ مامينه‌ مه‌ترسه‌ من حسه‌ينم. حسه‌ينى كو‌يخا كه‌ريم به‌لام مامينه‌ ئاگاي له‌ هه‌چ نه‌بوو، ته‌نيا ده‌رئه‌چوو. ئه‌و پياوه‌ پيره‌، باور كه‌ن وه‌ك مندا‌لى حەوت-

غیرهت

ئه لمانییه کی به غیره تم، وه کوو ئه وانهی دی نیم سهر داخه م!
ئالمان، ناموسی منه!

• که نالی خه بهر: غیره تی ئاینی ئیرانییه کان ریگه نادا
له گهل ولاتانی چاک به لام کافردا [خراب بن، خراب بن]
و هاوکات ناهیلئ له گهل ولاتانی خراب به لام ئاینداردا
خراب [نه بن، نه بن].

- بابه؟

- گیانی بابه؟

- غیرهت چییه؟!

[قورم به سهر ئه وه له کوئی بیستوه؟]

- بوچی چاوگهش گیان؟ له کویت بیستوه؟

- ئه خه بابه ده زانی چییه؟ ریحانه بابی ناهیلئ له گهل کومار
کایه بکا، ده لئ بابم به غیره ته، بابی تو غیره تی نییه، چونکی
ده هیلئ. بابی سوومه بییهش غیره ته. قهت قهت ناویری له ترسی
بابی له چکه له سهر نه کا و له وشه لواره فینکانهی من له بهر کا،
ده لئ بابم لیم ده دا. خانمی باغچهی مندالانیشمان ده یگوت
بابی تو غیره تی نییه ده نا نه یده هیشت قولت هه لکه ی.

- کچی خوم... کچی خوم... تازه گه وه بووی ولیت
ناتوانم بشارمه وه... غیرهت یانی... دلوفان، تو پیی بلئ یانی چی.
- کچی دایه: ههر کات قسه یه ک له که سیک بیستی و
فکری لئ نه که یه وه و ئه وه نده پیدابگری له سهری که بتوانی
خه لکی له سهر بکوژی، یان لانیکه م دلپان بمرینی، ئه وه ده بیته
غیرهت. بهو که سهی ده یکوژن ده لین غیره تمان له سهری بوو.
بهو که سهش که له سهر ئه و، یه کی دیکه ده کوژن، ده لین
ناموسمان بوو.

- ناسوس چییه بابه؟

- بابه گیان! ناسوس، ئامیری که بو ئه وه ی با له ته گه ری
فهرغون و دووچه رخه و توپی میکاسا و شت بکه نه وه بو؟
- چاوگهش ههر که ئه وه ی بیست، گووی هه لدا و خوئی
کوشی و چاوی دهر په راندن و سهری ده له راند و دمی بابی
ده گرت و فووی تیده کرد و ده یگوت: ئه گه رایه من ناسوسی
توم؟

- نا بابه گیان من غیره تم له سهر تو... ههر لئی گه ری! وه ره
با بیچین کایه که مان بکه یین.

سکانسی یه که م، پیش شو رباوی سووری نیوه رو:
- چاوگهش، بابی بام! دا بلئ بزائم منت خوشتر ده وی یان
دایکت؟ ئه گه ر راست بلئی دوابی دیم له گه لت ده چین بو
کووچه له گهل ریحانه و کومار و ژوانی ره فیکت کایه ده که یین
- ئه ممممم... ده بابه به که رم مه زانه!

- خخخخ! که یفی خو ته ئه وه شهرته که یه تی

- ده دایه! کامتان بلیم؟

- ده یجا چییه کچی جوانم؟ رقت هه لئه سستی، راستیه که ی
بی بلئ؛ بابت مندال بو ته وه

- دایکم!

- حه ی رووی خالت سبی بی باشه؟!

[قربوه ی پیکه نین ده چیتته حه وا]

- دلوفان گیان یارمه تیت ناوی؟

- نا به قوربان، تو ماندووی. ههر سهری چاوگهش و ساکوم
بو بخافلینی پیاوه تی ده که ی، تانانه که داده نیم. ئه ورؤ ساکو
پساندمی هینده ی هه لبه زدابه ز پی کردم.

سکانسی دووهم، له سهر چایی دوا ی چپشتی نیوه رو:

• وتاری ئاینی که نالی سه حهر: موسولمانه غه بووره کان
ئه و سالیس به به ریوه بردنی جه ژنی «قوربان»، زیندوو بوونی
دین و ئیمانی خو یان نیشانی دنیا دا و [به قوربانی یه ک بوون، به
قوربانی یه ک]...

- «دایه، بابه شته کانتان له بهر چاوگهش سانسور کن».
سروه، کچه گه وه ری مالن، وشیار ی کردنه وه.

• ئینستاگرامی دلوفان، دایکی مالن، وه دهنگ هات:
باوکیکی به غیرهت، پیش دلداری کچه که ی گرت و له کاتی
خه ودا سهری به داس [بو داهینا]...

• ئینستاگرامی سروه هه رای لئ بهرز بووه: کوردیکی
غیره تی خوشکی خو ی له سهر ده سترگرتی کوره جیرانه که یان،
هه ل [کوشی، هه لکوشی]...

• کارناسیکی تورکی روژه لاتی ناوه راست له سهر بی بی.
سی ده بقیراند: ئه وه غیره تی نه ته وه بی بو که وای له خه لکی
تورکیا کرد کورده کان وه بهر توپ [ی فو توپل بدهن و له
کو تایش دا سی - هیچ پیان بدورینن]...

• رووداو: کابرایه کی ره گه ز په رستی ئالمانی هیرشی برده
سهر دوو په نابهری کورد و [وه ک شیت، ماچی کردن و بو
نانی نیوه رو بردنیسه وه بو ماله خو ی] و به پولیسی گوت، من

ناساندنی ئاوابی سونجاغ

٧- که‌ریزه‌ی شیخ سه‌عیدی (خدر بی‌شه‌و) ٨- خ‌ری مه‌جیدی
 ٩- کانی شیخ په‌حیم (خدر بی‌شه‌و) ١٠- هه‌واره‌ بلینده (ناوی
 گردیکی بلینده) ١١- کانی شیخ‌عه‌لی (خدر بی‌شه‌و) ١٣-
 کۆل و پیر (شوینی ناودانی مه‌ر و مالاته، که‌ پیر و تورو‌مپایه و
 ئاویکی سارد و زولالی هه‌یه و به‌خواردنه‌وه‌ی ده‌حه‌سیته‌وه)
 ١٤- خ‌ری کیفاران ١٥- خ‌ری برایمه‌ره‌ش ١٦- دیمه‌ سووتاو ١٧-
 گله‌سپی (کیویکی به‌رز و دریزه) ١٨- که‌ریزه‌ی مامه‌حه‌مه‌دی
 (گله‌سپی) ١٩- خ‌ری گله‌سپی ٢٠- دیمه‌گه‌وره ٢١- هه‌وشه‌ی
 که‌لی ٢٢- باستم (ناوی گوندیک بوو ئیستا چۆل بووه و
 له‌ناو چووه، سالی ١٣٣٥ی هه‌تاوی (١٩٥٦) ئاوه‌دان بووه و
 حه‌شیمه‌ته‌که‌ی ٤٧که‌س بووه). ٢٣- سیکۆیان (ناوی چه‌ند
 گردی بلیندن که‌ له‌په‌نا‌ی یه‌ک هه‌لکه‌وتوون، له‌ نزیک چیا‌ی
 ماهی سوورن) ٢٤- کیوی ئالمه‌لوو ٢٥- کیوی ماهی سوور
 ٢٦- میژۆردی کاک ساله ٢٧- باغی سه‌ری ٢٨- سه‌د (به‌نداوی
 ئاوابی) ٢٩- کانی سارد (ئاوه‌که‌ی تا بلی سارد و خۆشه) ٣٠-
 میشه‌ی حاجی برامی ٣١- قه‌لاتگه (شوینیکی میژوو‌ییه‌ گۆیا
 سه‌رده‌مانی زوو قه‌لای شار بووه. ٣٢- گردی باسکه‌دریزه ٣٣-
 کیوی قه‌ره‌و‌لوو ٣٤- ته‌قته‌قان ٣٥- زه‌وی شیخی ٣٦- گردی
 سه‌لیمی ٣٧- کیوه‌سوور ٣٨- که‌ریزه‌ی شیخه‌به‌گی ٣٩- که‌ریزه
 شین ٤٠- کانی که‌وه ٤١- کانی قادر سه‌رخشتی ٤٢- شاوران
 ٤٣- میشه‌ی باباخانی ٤٤- به‌رده‌زه‌رد (ناوی گوندیک بوو
 ئیستا چۆل بووه و له‌ناو چووه، سالی ١٣٣٥ی هه‌تاوی ئاوه‌دان
 بووه و حه‌شیمه‌ته‌که‌ی ٣١که‌س بووه. جووله‌که‌ له‌و گونده

گوندی «سونجاغ»، ئاوابیه‌کی پاراوه و خنجیلانه‌یه،
 سه‌سه‌وز و دل‌پین. له‌ ٣٤ کیلۆمه‌تری رۆژه‌لاتی باکووری
 شاری مه‌هاباد، له‌ نیوان گونده‌کانی ئازاد، باجه‌وه‌ند،
 حاجیالیکه‌ند و خاتوو‌خاس هه‌لکه‌وتوووه. سونجاغ، خاوه‌ن
 میژوو‌یه‌کی دوور و دریزه، گه‌لیک زانا و عارف و خواناس
 و پیاو‌چاکی ناوبه‌ده‌ره‌وه‌ی لی هه‌لکه‌وتوووه. به‌گۆیره‌ی ئه‌و
 توژیینه‌وانه‌ی من چه‌ندین ساله‌ کردوووه، ده‌لین: کاتی خۆی
 سونجاغ شار بووه؛ ئاوابی باجه‌وه‌ند ده‌روازه‌ی ئه‌و شاره‌ بووه و
 له‌وئ باجیان له‌ خه‌لک ته‌ستاندوووه بۆیه به‌ باجه‌وه‌ند ناوبانگی
 ده‌رکردوووه. زانای ناودار و بلیمه‌ت و هۆزانفانی به‌ناوبانگ
 مامۆستا «ئیب‌ن ئاده‌م» کاتی خۆی ماوه‌یه‌ک مه‌لای ئاوابی
 سونجاغ بووه و کتیبیکی گه‌وره‌ی ئیب‌ن حه‌جهری له‌ سونجاغ بۆ
 سه‌ر زمانی فارسی وه‌رگێراوه‌ته‌وه.

وه‌ختی خۆی سونجاغ دوو‌کانی زی‌رینگه‌ری، دارتاشی،
 به‌رگدرووی (خه‌یاتی)، جاجمدروو، لیفه‌دروو، پارچه‌فرۆشی،
 خمگه‌ری و پینه‌چی لی بووه. چه‌ندین مالمی جووله‌که‌ش له
 سونجاغ نیشته‌جی بوون و له‌و ئاوابیه‌ ژیاون.

ئه‌وه‌ش شوپنه‌کانی ئاوابی سونجاغن که‌ بریتین له:

- ١- گردی ئاله‌قۆقان (ئاله‌کۆک)، وه‌ختی خۆی ئاله‌کۆکی
 زۆری لی بووه و ئیستاش هه‌ر لی ماوه. ٢- قه‌بری جووله‌کان،
 ٣- گله‌جان (له‌پار‌دروودا خه‌لکی په‌نیریان له‌وئ له‌ عهرزی
 ده‌خست). ٤- جی خه‌رمانان (شوینی خه‌له‌ و خه‌رمانی
 ئاوابی) ٥- خ‌ری میرزا هه‌ولای ٦- خدر بی‌شه‌و (خدر بی‌شیو)

ئاتاکورد

ئه‌حمه‌د ئالتان (رۆژنامه‌نووس و رۆمان‌نووس)

داده‌نراين و له «گۆرپه‌پانی ته‌قسیم»، «قادی کۆی» و «گۆرپه‌پانی کزلاي» لافیته‌مان هه‌لده‌واسی و له‌سه‌ری ده‌ماننووسی؛ «چه‌نده به‌ختیاره‌که‌سیک که‌بلی کوردم». له‌دو‌خیکي ئه‌وتودا چ رووی ده‌دا؟!

ئه‌گه‌ر گوتباين له‌نیو «کۆماری کوردی» دا‌تورک، بوونی نییه و له‌پاستیدا ئیوه‌هه‌موو کوردن و ئه‌وانه‌ی خو‌به‌تورک داده‌نین، له‌پاستیدا «کوردی ده‌ریایی» له‌قه‌له‌م ده‌درین، چ رووی ده‌دا؟!

گه‌ر له‌خویندنگه‌به‌ئیمه‌یان گوتبايه‌که‌کوردان‌خواه‌ن دیرۆکیکی‌حه‌وت‌هه‌زار‌ساله‌ن و‌خواه‌نانی‌سه‌ره‌کی‌ئه‌نادۆل، کوردان‌ن و مه‌غۆل، هۆن و ئه‌ترووسکه‌کان، توره‌مه و باپیرانی راستینه‌ی کوردان دینه‌ئه‌ژمار و له‌کتیبه‌وانه‌یه‌کاندا به‌بالای نازایه‌تی و بویری پاشای کوردی عوسمانیان هه‌لگوتبايه، چ ده‌قه‌وما؟!

ئه‌گه‌ر ناوی وه‌ک «تیۆمان، چه‌نگیز، ئاتایلا و عوسمان» بۆ ئیمه‌قه‌ده‌غه‌بووايه و ناچار کراباين ناوی وه‌ک به‌فرین، به‌رۆژ، تیرۆژ و نه‌ورۆژ بۆ خو‌هه‌ل‌بێژین، چ رووی ده‌دا؟!

ئه‌گه‌ر میدیا و راگه‌پان‌دن، زمانی تورکیان یاساخ‌کردبايه و په‌خشی‌گشت‌که‌ناله‌کانی و لات به‌کوردی بووايه، ئه‌ی چی ده‌هاته‌ئاراوه‌؟!

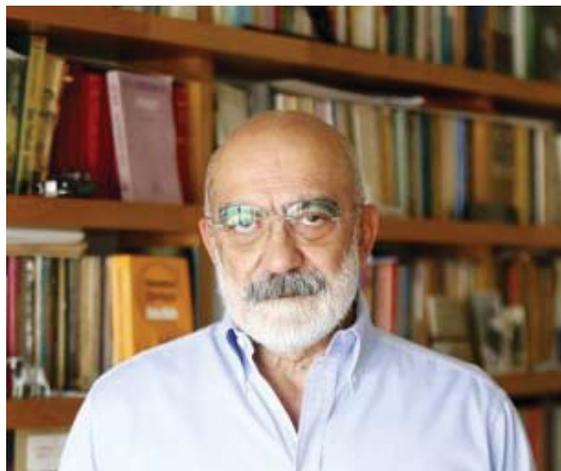
گه‌ر ناچار کراباين رۆمان، چیرۆک و شیع‌ر به‌زمانی کوردی بنووسین و ته‌نێ گوی بۆ‌سترانی کوردی رادبیرین و هه‌موو رۆژنامه‌کان به‌زمانی کوردی ده‌رچووبان، گه‌لۆ چ رووی ده‌دا؟!

گه‌ر له‌خویندنگه‌کاندا ته‌نیا خویندن و نووسین به‌زمانی کوردی بووايه و تورکی قه‌ده‌غه‌کرابايه، تۆ بێژه‌چ ده‌قه‌وما؟!

ئه‌گه‌ر گوتبامان «ئیمه‌تورکین، ئیمه‌یش‌خواه‌نی‌میژوو و زمانی‌تایبه‌ت‌بۆ‌خۆمانین» و هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م پرسه‌یش به‌بی‌هیچ‌چه‌شنه‌لێرسینه‌وه و دادگه‌بیکراينیک، ئیمه‌یان‌خستبايه‌نیو به‌ندیخانه‌وه، ئه‌ی چی ده‌قه‌وما؟!

گه‌ر له‌ئه‌سته‌مبول، ئه‌نقه‌ره، ئه‌زمیر، بۆرسا و ئه‌درنه، پۆلیس به‌رده‌وام ئیمه‌ی‌خستبايه‌بن‌کۆنترۆل و چاودبیری و «هێزی‌تایبه‌ت» هه‌میشه‌ئیمه‌ی به‌چاوی‌جو‌دایی‌خواز که‌ده‌مانه‌وی‌ت «کۆماری کوردی» پارچه‌پارچه‌بکه‌ین، سه‌یر‌کردبايه و وه‌ک تاوانبار هه‌لسوکه‌وتی ده‌گه‌ل‌کردباين و ته‌نێ له‌به‌ر‌تورکبوونمان وه‌به‌ر‌بێرێزی و سووکایه‌تی‌خستباين، تۆ بێژه‌چ رووی ده‌دا؟!

گه‌ر پاش‌کۆده‌تاکه‌ی ۱۲‌ی‌سپێته‌مه‌به‌ر، هه‌موو به‌ندیخانه‌کانی رۆژاوا‌ی و لات‌په‌ر له‌زیندانی‌تورک‌کرابان و به‌درا‌نه‌ترین‌شی‌وا‌یش‌ئه‌شکه‌نجه‌درا‌بان و له‌نیو‌قاوشی‌په‌ر

کورت‌ه‌سه‌رنج‌بیکي وه‌رگێڕ:

ئه‌حمه‌د ئالتان (۱۹۵۰)، به‌رۆژنامه‌وان و نووسه‌ریکی به‌ویژدان و بویری تورک داده‌نریت که‌هه‌تا‌هه‌نوکه‌له‌سه‌ر داکۆکی و به‌رگری له‌دۆزی دوو‌نه‌ته‌وه‌ی کورد و ئه‌رمه‌ن تووشی گه‌لێک‌کیشه و ئاریشه‌هاتووه و چه‌ندان‌جار که‌وتوو‌ته‌به‌ندیخانه‌وه.

ئه‌حمه‌د ئالتان، سا‌لی ۱۹۹۵ هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م وتاره (که‌ده‌خه‌ریته به‌ر‌دیده‌ی‌خوینه‌ر) له‌رۆژنامه‌ی «میلیه‌ت» ده‌رده‌کریت. پاش‌ئه‌شکه‌نجه‌کرانیکي زۆر و مانه‌وه‌له‌نیو به‌ندیخانه‌دا بۆ ماوه‌ی‌سالیک و هه‌شت‌مانگ، دووری‌ده‌خه‌نه‌وه.

گه‌ر به‌ویژدانه‌وه‌بنووسین هه‌رگیز ناتوانین‌نکۆلی‌له‌هه‌لو‌یستی‌مرو‌بی و بلندی‌ده‌یان‌که‌سایه‌تی‌وه‌ک‌ئیسماعیل‌بیشکچی (۱۹۳۹)، ئۆره‌هان‌پامۆک (۱۹۵۲)، له‌نیو‌گه‌لی‌تورک‌دا‌بکه‌ین که‌به‌داخه‌وه‌پژیمه‌یه‌ک له‌دوای‌یه‌که‌کانی‌نیو‌تورکیا به‌توندترین‌شی‌وا‌ز به‌ره‌نگاری‌ئه‌و ده‌نگه‌مرۆدۆست و نازادانه‌ده‌بنه‌وه و راپیچی به‌ندیخانه‌یان‌ده‌که‌ن.

گه‌ر مسته‌فا که‌مال، پاشایه‌کی‌عوسمانی‌بووايه و له‌جیاتی‌ئه‌وه‌ی له‌«سالۆنیک» له‌دایک‌ببیت، له‌«مووسل» له‌دایک‌بووايه و پاش‌پیکه‌یتانی‌ته‌بابی و یه‌کیتی‌له‌به‌ینی‌تورک و کورد‌دا و سه‌رکه‌وتن له‌شه‌ره‌کانی‌سه‌ره‌به‌خویدا، کۆماریکی‌دامه‌زراندبايه و ناوی «کۆماری کوردی» له‌سه‌ر‌دانا‌بايه و پاشانیش به‌ده‌نگی‌په‌رله‌مان‌خۆی به‌«ئاتاکورد» ناودبێر‌کردبايه، چ ده‌قه‌وما؟!

له‌به‌ر‌ئه‌وه‌ی‌هه‌موو‌هاوولاتیانی «کۆماری کوردی» ده‌بووايه به‌«کورد» ناودبێر‌کرابان، هه‌موو‌ئیمه‌ی (تورک)‌یش به‌کورد

نیشته جی بوون (... ۴۵- ناشی بهرده زهرد ۴۶- کانی میرزا عه و لا ۴۷- قه بری بهرده زهرد ۴۸- کانی مام حه سه نی ۴۹- گردی جانگیری (جههانگیر) ۵۰- چۆمی سونجاغی (که سه رچاوه که له ئاوابی ده رمانه وهیه و تیکه ل چۆمی میانداو ده بی.) ۵۱- کانی قیت مه رۆ (ده لاین: کاتی خۆی سونجاغ ئاغایه کی هه بووه مالی له سه ر کانی قیت مه رۆ بووه. کیزیکێ تا بلئی جوان و شوخ و شهنگی هه بووه، کاتیک ده هاته کانی بو گۆزه پرکردن، ئه وهنده جوان و سه رنجراکیش و قیت و قۆز بووه، سه رنجی هه موو جحیله کانی ئاوابی بو لای خۆی راکیشاوه، ئاغا که به مه ده زانی به کچه که ی ده لی: که چو ویته کانی، ئه وهنده قیت مه رۆ! هه ر بۆیه ئه و کانیه به کانی قیت مه رۆ ناوایانگی ده رکرد.) ۵۲- که ریزه ی به رمالان (له رابردوودا خه لکی دۆ و ماستیان له و که ریزه یه دا راده گرت تا سارد بن، ئه و کات که به فرگه نه هاتبووه ئاراوه.) ۵۳- ناشی حه مه حوسین که رکه ری (ناشی ماله سواره ی له مه زرای محه ممه دی مه لا هه مزه) ۵۴- گۆلی به ره جو ۵۵- گۆلی سیلاوی ۵۶- ناشی کویره ی (محه ممه ده کویره له مالی مه حموودی برام نادر) ۵۷- که ریزه ی که ره دان ۵۸- بناوان ۵۹- خوړینه ۶۰- باغی ساوا ۶۱- حه وشه سیی ۶۲- دیمی قه ندوچای ۶۳- گۆلی نیومالان ۶۴- میرگه ته ره ۶۵- حه وشه خو ش ۶۶- خری هه مزه شای گله سیی ۶۷- دۆلی خانمی ۶۸- جوگه ی به ره جو ۶۹- جوگه ی سیلاوی ۷۰- داری گابه له کی ۷۱- قه لای نیودی ۷۲- گۆلی ئاغای ۷۳- که ریزه ی باستامی ۷۴- کانی سو فی ساله ی ۷۵- ریگای داری گابه له کی ۷۶- ناشی تابه درۆ له مه زرای حاجی برام ۷۷- حه وشه ی باباخانی ۷۸- حه وشه به ردینه (حه وشه به ردان، حه وشه به رده لان) ۷۹- ناشی ده رکی حاجی عه و لا ۸۰- میشه ی حه مه حه سه نی ۸۱- گردی کانی که وه ۸۲- ناشی نیودی ۸۳- هیلا نه هه لو ۸۴- خری قه ره ولوو ۸۵- ریگای شاویران ۸۶- ریگای که ریزه ی شیخه به گی ۸۷- ریگای که ریزه ی ۸۸- خری مام ساله ۸۹- خری دانزه ردی ۹۰- خری شیخ سه عیدی ۹۱- به رده ره شانی نزیک سونجاغ و باس تام ۹۲- به ری به ره جو ۹۳- به ری سیلاوی ۹۴- قه برستانی سونجاغی (گلکۆی چه ندی که سایه تی وه کوو: شیخ عه بدولقادر به رزنجی، شیخ سالح برزنجی، شیخ سه عید به رزنجی، شیخ جه سیم به رزنجی، شیخ عوسمان به رزنجی، مامو س تا مه لا عه بدوللا ئه مینی، شیخزاده فاتم و حه مه حه سوه ین خان و...)

له قور و پیساییدا و تا بینه قاقایش نومی نیو پیسایه بوویه ن و به ده کارهینانی ئاوی به ته و ژم، هه موو ئازای ئه ندامیان له نیو برده یه ن و سه گی به ره لالا و هاریان خسته بایه گیانیان، حالیان چ ده بوو و چ رووی ده دا؟!

گه ر هیزشیان کردبایه سه ر مال و حالمان و به م بیانوه که یارمه تی «تورکانی تیرۆریستی جوداییخواز» مان داوه، ماله کانیان ئاور تی به رداباین و ئیمه ییش به بی ئه وه ی بتوانین شتیکی ناومال له گه ل خۆ هه لبگرین، له مال ده رکه وتباین و بۆ ئامه د و هه کاری دوور خرابینه وه و ناچار کراباین له نیو ختیه تدا بژین، چ رووی ده دا؟!

گه لو ئیمه ی تورک پیملی ئه مه ده بووین؟! گه لو گه ر به ئیمه یان گو تبايه «هه مووتان وه ک هاوولاتی کوماری کوردی، به کورد داده نرین و ئه دی بوچ واز له ناسنامه ی تورکی خۆ ناهین، ئیوه ده توانن لیزه ته نانه ت ببه نه سه روک وه زیریش»، ئایا ده چونه ژیرباری ئه م جو ره قسانه و به داده رانه تان ده زانین؟! یان وه ک هاوولاتی «یه کسان» له م ولاته دا، له سه ر شوناسی تورکی خۆمان، له سه ر زمان و کولتووری خۆمان مکور ده بووین؟!

ئه م ولاته هه م هاوولاتی تورک و هه میش هاوولاتی کوردی تیدا به، به لام میژوو هه ر له به رزه وه ندی تورک و له سه ره هیله تورکیه چو وه ته پیش، ئیمه وه ک (تورک) ئه وه ی خۆمان پیملی نابین، به سه ر کوردماندا سه پاندووه و ئه م داواکاریه ناره وایه مان رۆژیک له زیانمان ده شکسته وه و ولاتیش به ره و په شه کوژی و دواتریش شه ری ناوخۆ په لکش ده کات.

ئه وانه ی له سه ر ئه م باوهره ن که تورکیا له م پرسه هه ستیار و پر مه ترسیه ته نیا له ری پیملبوون به شوناسی کوردان و گه شه پیدانی دیمۆکراسیه وه قوتاری ده بیته، له کاتی هینانه ئارای ئه م پرسه وه، له لایه ن لاگرانی ده سه لاته وه به رده وام به ره و رووی ئه م پرسیاره ده بنه وه که:

ریگه چاره ی دیمۆکراتیک ئیدی کامه ریکاره؟! شوناس و ناسنامه ی کوردی ئیتر چیه؟!

دیمۆکراسیه ت واته: قه بوو لکردنی هه موو ئه و داواکاریانه ی که ئیمه ی تورک گه ر له نیو «کوماری کوردی» دا بژین و بۆ خۆمان به ره وایان بزاین که ئه مه هه مان ئه و داواکاریانه دینه ئه ژمار که ئه مه رۆکه کورد خه باتیان بۆ ده کات.

ئایا ئه م هه موو خویر پشتنه ئه وهنده بایه خسی هه یه ئه وه ی بۆ خۆمان ده مانه ویت، له خه لکانی تری درێخ بکه ین و هه ر به وه نده ییش ولات به ره و قهیرانیکی سه خت ببه ین؟!

ئه وانه ی ده لاین ئیتر با به س بیته، ئه و که سه انه ن که خواز یاری «دیمۆکراسی» یین. ئایا دامه زرانندی سیسته میکی دیمۆکراتیک هینده کاریکی چه توون و زه حمه ته؟

ژیدهر:
ویلاگی دیمۆکراسی گه لان (دمکراسی خلق ها)، وه رگیپر
له تورکیه وه: ئازاد که ریمی

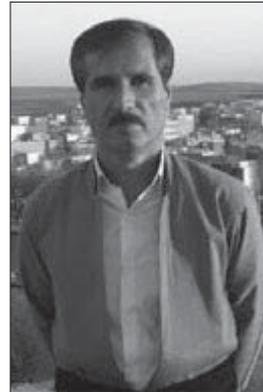

گېرانه‌وه‌ی مه‌حمود ئىبراھىمى
(دانیشتووی بانه، تهمەن ۶۶ سال، حەكیم و پزىشكى خۆمالى)

چىرۆكى فۆلكلۆرى ئەفسانەيى «ئەسكەندەر»

ئەسكەندەر، داىكى دەيى، باوكى نابى. بە داىكى دەلى نانى دە رۆزانم بۆ وەپىچە دەچم بۆ راو و شكار. بەلى بۆ دەپىچىتەو و دەروا. رىي دەكەويتە ئەشكەوتى. تەماشاشا دەكا، ئىو ئەشكەوت هەمووى خانە خانەيە. دەچىتە ئەشكەوتە كە و خوى دادەپۆشى و سەنگەر دەگرى و ئامادە دەيى بۆ شەر. دەزانى ئەو ئەشكەوتە هى ديوانە. ئىوارى ديۆه‌كان دىنەو. لە دوورەو دەلین بۆن دى، بۆنى ئادەمىزاد دى. جا حەوت ديۆ دەبن و هەر حەوتيشيان بە گورز و گۆپال دەبن. بە گورز و گۆپال لەگەل ئەسكەندەر شەر دەكەن. ئەسكەندەر هەر حەوتيان دەكوژى. ئەمجار باوكى ئەو حەوت ديۆه دى كە ديۆيكى رەش دەيى. دەلى ئەو ديوانەت بۆ كوشتوو؟ ئەسكەندەر دەلى بە تۆ چى. خىرا تاو دەداتە ديۆه‌رەش و بە زنجير دەيى سىتتەو. ديۆه‌رەش دەلى، مەمكوژە بە كەلكت دىم. ديۆه‌رەش بە رەمل و نجووم كارى دەكرد و بە رەمل و نجووم، هەموو كارىكيان لى روون بوو. دەيزانى ئەو ئەسكەندەرە و پالەوانە و تەنيا داپىكى هەيە.

كەرىم رەحمانى - بانه

ئەسكەندەر دەرواتەو بۆ لای داىكى و داىكى دەلى رۆلە بۆ درەنگ هاتىبەو؟ دەلى دايە! لەو باخ و ئەشكەوتە دا بووم حەوت ديۆم كوشتون، ديۆيكىان ماو و ئەويش باوكيانە. لەگەل داىكى هەلدەستن و دىنە ئىو باخ و كوژى ديوان. ئەسكەندەر دەلى دەچم ديۆه‌رەش دەكوژم. داىكى دەزانى ئەو نەپەديۆ و ئەويش بيۆه‌ژن دەيى. دەلى رۆلە مەيكوژە بيىستەو با كىشكى ئەو باخ و كوژى بكا.

ئەسكەندەر بە ديۆه‌كە دەلى، ئەو داىكمە و تۆم بە ئىشكى داىكم داناو. داىكم خزمەتى تۆ دەكا، توش ئاگات لە داىكم بى. ديۆه‌رەش دەلى چۆن ئاگام لە داىكت بى؟ خۆ من بەستراومەتەو. دەلى ئەگەر شتىك بوو داىكم مەرەخەست دەكا. داىكى لە دلى

خویدا له خویشیان شایبی ده گپړا.

ئەسکەندەر دەلن، دایه نانی ده پوژم بۆ تینن، دەرپوم بۆ راپو و شکار. بهلن نانه هه لده گری و دەرپوا. دیوه پەش به دایکی ئەسکەندەر دەلن، وەرە بەرم ده ته گەر ئەسکەندەر گهراوه و دوور و نزیککی باخ کهوته وه ئەوه به رەمل و نجووم دەرنام ئەمجار بمهسته وه. بهلن ئەسکەندەر دیته وه و دواى بهینى هه میسان دەلن دایه نانی بیست پوژانم بۆ وه پینچه ده چم بۆ راپو و شکار. ئەسکەندەر دەرپوا و دایکی خیرایه کی دیوه بهر ده دا و ئەو بیست پوژه خه ریکی که یف و خویشی ده بن. ده گاته سه ری بیست پوژه، دیوه که به رەمل و نجووم ناگای له ئەسکەندەر. هه ر که به ره و مال دیته وه، دیوه که به دایکی ئەسکەندەر دەلن خووت نه خووش خه و خووت بینه حالی جاو و بلن دلم دیشی و منیش ده لیم به ناوی شووتی چاک ده بیته وه. ئەسکەندەر دیته وه، دایکی وه ک جارانی پیشوو به ره و پیری ناچی و هیچ له گه لی رووی خووش ناچی. ئەسکەندەر دەلن بۆ نارەحەتی دایه؟ ده لنی نه خووشم، سه ردلم دیشی، به ناوی شووتی نه بی چاک نابم. ئەسکەندەر دیته کن دیوه پەش و نیو نیشانی ناوی شووتی لی وهرده گری. ده لنی دایه نانی بیست شهوم بۆ وه پینچه. بهلن ئەسکەندەر به و ناو نیشانه دا دەرپوا. دوور و نزیککی باخیک ده بیته وه، باخه که باخی «پاریزان» ی ناو ده بی. له ولای باخه که وه دیویکی سوور بوی دی و ده لنی ئاده میزاد مه یه بۆ مهمله که تی من، ده نا له ت و پهتت ده کم. ئەسکەندەر ده لنی به تو چی هه ر هاتووم و هه ر دیم، ده سزانی بۆ چی هاتووم. دیوه سوور شای هه موو دیوان ده بی. هه ر له دووره وه دیوه سوور گورز له ئەسکەندەر راده وه شینن و ئەسکەندەر خوئی له گورزه که لاده دا و لیلی ناکه وی. حهوت شهو و حهوت پوژ شه ده کەن، دنیا ده بیته ته پ و توژ. دنیا ده بیته شه وه زهنگ. ئەمجاره کانی ئەسکەندەر ناوی خودا و پیغه مبه ر دینن و گورزی له تهوقی سه لکی دیوه سوور ده دا. دیوه ده توپن و دنیا رووناک ده بیته وه. ئەسکەندەر به ره و باخ دی. کچی پاتشا که دیوه سوور باوکی بوو به قه ره واشه کانی ده لنی خه ونم دیوه به ئاده میزاده وه. ئەگەر ئاده میزاد هات به کیشکچی بلین لینگه ری با بیته ژووره وه. ئەسکەندەر به ره و باخ و کوشک دی. خانم له پهنجیره و دووده رییه وه چاو له ئەسکەندەر ده کا و ناشقی به ژن و بالای ده بی. به قه ره واش و نوکه ران ده لنی برۆن حهوش و ده رک و بان حه تر پوژ و گولاو ریژان بکه ن. بهلن قه ره واشان دهستی ئەسکەندەر ده گرن و ده یهیننه کن خانم. خانمیش نیوی په ریزاد ده بی. په ریزاد ده لنی یا خوا به خیر بیی دەرنام بۆ چی هاتووی. ئیستی به قه ره واشان ده لیم ناوی شووتیت له بۆ بینن و بییه وه و زوو وهره وه.

ئەسکەندەر دەلن، من ناشقی به ژن و بالات بووم چون نایه مه وه. ئەسکەندەر ناوی شووتی دینتیه وه و دیوه پەش به رەمل و نجوومان دەرنام ئەسکەندەر نزیک بۆته وه، دهست له که یف و خویشی هه لده گرن و به دایکی ئەسکەندەر ده لنی به

خوا ئەسکەندەر نه کوژرا و ناوی شووتی پییه و ئەوه هاته وه وهره بمهسته وه. ئەمجاریش خووت نه خووش خه بۆ خوم ده بیننم بۆ شتیکنه توانی بیته وه و سه ری به فه ته رات ده دم.

دایکی ئەسکەندەر به ره و پیری ئەسکەندەر ناچی و ناوی شووتی ده خوا و ده لنی هیچ چا نه بووم. خوئی ده هیبتیه حالی مردن و ده لنی زور نه خووشم پو له، بچو کن دیوه پەش بزانه به چی چا ده بمه وه. ئەسکەندەر دیته لای دیوه پەش و دیوه پەش ده لنی، دایکت به «شیری شیری پەش له ناو به رگی شیر، له سه ر پشتی شیر، چاک ده بیته وه.»

ئەسکەندەر هه میسان دەرپوا و ده چیته کن په ریزاد. له گه ل په ریزاد خه ریکی که یف و خویشی ده بن، په ریزاد ده لنی ئەسکەندەر، ئەمن و تو هی یه کترین و ئەسته رمان جووتن. دەرنام بۆ چی هاتووی. با پیت بلیم چون شیری شیری پەش له ناو به رگی شیردا و له سه ر پشتی شیر پهیدا ده کی.

بچو بۆ ئەو بیشه لانه، له وی شیریکی ره شی لیه، حهوت سهاله قاچیکی کرم تیی داوه. هیچ ده رمانی نییه. بچو خووت ماس ده له ناو، شیریکی له قاچی ده و ئەو قاچه کرم لیدراوه ی به رینه و خویشی ده که ویته کانیه که وه. به ئەمری ئەو خودایه ناوی ئەو کانیه وایه خیرا قاچی شیره که ساریژ ده بیته وه و هه لده داته وه و وه ک هه وه لینی لی دیته وه. ئەمجار شیره که هاوار ده کا و ده لنی، وهره ده ری ئاده میزاد! چاکه ت له گه ل کردووم، وهره چاکه ت له گه ل ده که مه وه. بهلن ئەسکەندەر، خانم چونی پی گوتبوو وا ده کا و شیر ده لنی ها بیجووه کانم له و بیشه لانه دا خه وتوون به ئەسه پایی بچو یه کیان بتویننه و که ولی که و بیسته که یم بۆ بینه، به سی - چوار پوژ بۆت پر ده کم له شیر. به لی شیره چونی گوتبوو وا ده کا و پیسته پر له شیر ده کا و له سه ر پشتی بیجووه شیریکی ره شی داده ننی و دیته وه بۆ لای په ریزاد. په ریزاد ده لنی ئەسکەندەر، ئەوه تو ده پوی و شیره که ده بی بۆ دایکت، ئەمجار به یه کجاری دیته وه. دایکت له گه ل دیوه پەش ده ستیان تیکه ل کردووه و ده ست به یه کیان کردووه تو له نیو به رن. ئەو دیوه پەشه به رەمل و نجووم ناگای له هه موو کاریکی تو هه یه. ئیستا دیوه پەش له سه ر پشتی دایکته. ئەوه من، رەمل و نجوومی ئەوم به تال کرده وه و ئەمجار ناگای له هه لسوکه وتی تو ناچی.

ئەسکەندەر شیری شیری پەش له ناو به رگی شیردا و له سه ر پشتی شیر ده هیبتیه وه و دیته وه دیوی پەش فریا ناکه وی بچیته لای په تک و سینگه که ی و خوئی به سیتیه وه. وه ک چون په ریزاد گوتی له گه ل دایکی پیکه وه ده یانینن. دایکی ده لنی، پو له تازه کاریکه و کردوومه و لیمان خووش به. ئەسکەندەر خیرا دیوه پەش ده کوژنی و قاچیکی ده خاته سه ر قاچی دایکی و به ده ستیش قاچه که ی تری ده گری و لینگه هه لده قلیشینی و شیری ناو پیستی شیریش ده ریژنی و ده گه ریته وه بۆ کن په ریزاد و ده بیته خاوه نی ئەو کوشک و باخ و مهمله که ته.

به‌شی په‌روه‌ده‌ی گوڤاری به‌یان به‌سهر په‌رشتی مامۆستایان:

- ۱. م. عه‌باس ئەحمەد جوامیری
- ۲. م. رزگار خدر مسته‌فا
- ۳. م. سه‌عید ئەحمەد غه‌فوور
- ۴. د. ئیسماعیل مسته‌فازاده

په‌روه‌ده له‌ پیناوا داها‌توو‌یه‌کی جوان‌تر

بیرکاری به‌ کوردی

پینجه‌می بنه‌ره‌تی - سه‌ره‌تایی (پنجم دبستان)

عه‌باس جوامیری - سلیمانی

له‌ زاراوه‌کانی بیرکاری به‌ زمانی شیرینی کوردی شاره‌زا بن (له‌جیاتی فه‌ره‌نگه‌) تا ئە‌گه‌ر خوا کوردی پرۆگرامه‌کانی وانه‌یی له‌ پرۆژه‌لاتی کوردستان به‌ زمانی کوردی خو‌یترا‌ن، که‌لکیان لێ‌وه‌برگرن.

پینجه‌می بنه‌ره‌تی - سه‌ره‌تایی (پنجم دبستان)

به‌شی یه‌که‌م: ژماره‌کان (اعداد- شماره‌ها)

- ۱- میلیۆنان و میلیاران (میلیون‌ها و میلیارد‌ها - معرفی میلیون و میلیارد)، ۲- ریزکردنی ژماره‌کان (ترتیب اعداد)،
- ۳- به‌شه‌کان له‌ هه‌زار و به‌شه‌کان له‌ ده‌هه‌زار (بخش‌های هزار و بخش‌های ده‌هزار)، ۴- ریزکردنی ژماره‌ده‌یه‌کان (ترتیب شماره‌ده‌دهی)، ۵- کارامه‌یه‌کانی شیکاریی پرسیاره‌کان (مهارت‌های حل مسائل)، پوخته‌ی ئە‌نجامه‌کان (خلاصه نتایج).

به‌شی دووه‌م: کۆکردنه‌وه و لێ‌ده‌رکردن (جمع و تفریق)

- ۱- خه‌ملاندنی سه‌رجه‌م و جیا‌وازی (مجموع و تفاوت را حدس بزن)، ۲- کۆکردنه‌وه و لێ‌ده‌رکردنی ژماره‌کان (جمع و تفریق اعداد)، ۳- نزی‌ککردنه‌وه‌ی ژماره‌ده‌یه‌کان (تفریق اعداد ده‌دهی)، ۴- کۆکردنه‌وه و لێ‌ده‌رکردنی ژماره‌ده‌یه‌کان (جمع و تفریق اعداد ده‌دهی - ده‌گان)، ۵- سفر له‌ لێ‌ده‌رکردندا (صفر در تفریق)، ۶- کارامه‌یه‌کانی شیکاریی پرسیاره‌کان، وه‌لامی نزی‌ککرا‌وان و وه‌لامی ته‌وا‌و (پاسخ‌تقاریی او پاسخ تمام).

به‌شی سێهه‌م: به‌ره‌کان و ک‌رداره‌کان (مقدارها و عملیات)

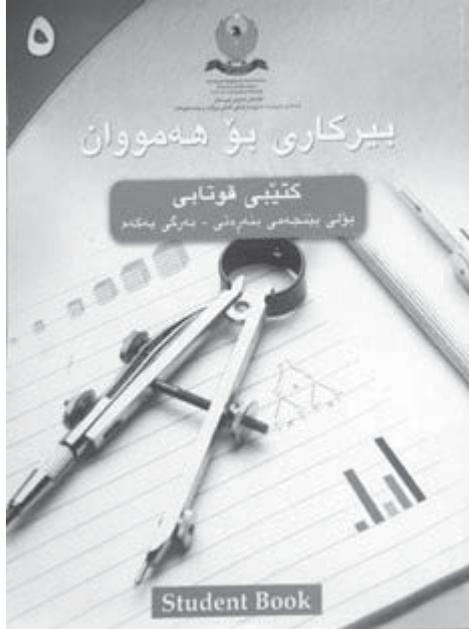
- ۱- به‌ر و گۆ‌را‌و (مقدار و متغیر)، ۲- ها‌وکیشه‌کان (معادله)، ۳- شیکاریی ها‌وکیشه‌کان (حل معادلات)، ۴- به‌های به‌ر (قیمت مقدار)، ۵- سیفه‌ته‌کانی لیکدان (خواص ضرب)، ۶- به‌شینه‌وه له‌ لیکداندا (توزیع (بخشی) در ضرب)، ۷- رینگا‌کانی شیکاریی پرسیاره‌کان (راه‌های تجزیه و تحلیل سؤال)، ها‌وکیشه‌یه‌ک بنو‌سه (معادله را بنویسید).

«هیچ خو‌یتندن و لیکۆ‌لینه‌وه‌یه‌ک له‌ جیهاندا هه‌موو شان‌ه‌کانی عه‌قل وه‌ک بیرکاری ناخاته‌ جووله‌یه‌کی ها‌وا‌وا‌زه‌وه، به‌لام وا‌ دیاره‌ بیرکاری ئە‌م شان‌ه‌ به‌رز ده‌کاته‌وه له‌ رینگه‌ی قۆ‌ناغه‌کانی یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌کی فی‌ربوون به‌ره‌و ئاسته‌ به‌رزه‌کان، به‌رزتر له‌ ئاستی هۆ‌شیاریی رۆ‌شنی‌ر».

ئه‌وه‌کاته‌ی له‌ سه‌ره‌تایی ده‌مانخو‌یتند، دایک و باوک ته‌نانه‌ت به‌شیک له‌ خزمه‌کانیش شان‌ازیان ده‌کرد که‌ فی‌ری نامه‌نووسین بووین، زۆ‌رجار که‌ ده‌چووینه‌ دوو‌کانی یه‌کی‌ک له‌مانه، پی‌سته په‌نیریک‌کی کر‌بیا‌یان تووتنی فرۆ‌شتبا یاخۆ‌هه‌ر مامه‌له‌یه‌کی ئه‌و کاته‌یان له‌به‌رده‌ستبا (وه‌ک تا‌قی‌کردنه‌وه)، هه‌له‌ته‌ پتر له‌و قوتابییانه‌ پرسیار ده‌کرا که‌ له‌ پۆ‌لی پینجه‌م و به‌ره‌وسه‌ر بوون: -ئه‌و پی‌سته په‌نیره‌ ئه‌وه‌نده هۆ‌قه‌یه‌یان ئه‌وه‌نده پووته، دا بزائن کیلۆ‌ی چه‌ند ده‌که‌و‌یت.

- (له‌ دوو‌کانیک‌کی دیکه‌) ئە‌م‌رۆ‌ ئه‌وه‌نده فه‌رده تووتنه‌م فرۆ‌شتوو، ئه‌وه‌نده باتمانه‌ ده‌رچوو، داخۆ‌ ئه‌و حیسابه‌ راسته، ئه‌وه‌نده‌م پاره‌ وه‌رگرتوو... کۆمه‌لێ‌ک حسیب و کتیبی‌تر به‌سه‌ردا ده‌هات.

راسته‌ ئه‌وان هه‌م وه‌ک تا‌قی‌کردنه‌وه و هه‌میش وه‌ک وردب‌نی‌کردنی حسیبی خو‌یان ئه‌وه‌یان ده‌کرد، هه‌رچه‌نده ئیمه‌ش برێ‌ک له‌ شانانمان ناخۆ‌ش بوو به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا مه‌یدانیکی پراکتیزه‌کردنی خو‌یتندنه‌که‌ی ئیمه‌ش بوو بۆ‌ ئه‌وه‌ی بزاین ئه‌و بی‌رکارییه‌ (ئه‌و کات پنی ده‌گوترا ژمیره‌ و حساب‌ی ده‌یخو‌یتن له‌ کو‌یدا به‌کار دیت، له‌ راستیدا دوا‌یی پیمان ده‌زانی که‌ چه‌نده سوودمان له‌و کاره‌ بینیوه، ئە‌م‌رۆ‌ی دنیا‌ی دیجیتا‌ل ئه‌و کاره‌ی به‌ ئە‌ندازه‌یه‌ک ئاسان کردوو که‌ به‌ هه‌زاران کاری قورس و سه‌رسو‌وره‌یه‌تر له‌ چه‌ند چرکه‌یه‌کدا ئە‌نجام ده‌دریت، خۆ‌ ئە‌گه‌ر بجینه‌وه‌ بنا‌وانی تێ‌ده‌گه‌ین که‌ سه‌رچاوه‌ی هه‌موو ئه‌و په‌رجو‌انه‌ی له‌ هه‌موو بواره‌کانی ژیاندا خولقا‌ون و به‌رده‌وام ده‌خولقین، زانستی بی‌رکارییه‌، که‌ له‌م‌رۆ‌دا هه‌موو بواره‌کانی ژیان‌ی م‌رۆ‌فه‌کانی گرتۆ‌ته‌وه. ئه‌وه‌ی من لێ‌رده‌ پيشکه‌شی ده‌که‌م ته‌نیا بۆ‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ مامۆ‌ستایان و فی‌رخوا‌زان‌ی به‌رێ‌ز هه‌ندی

به‌شی چوارهم: چاره‌سه‌رکردنی پیدراوه‌کان (پردازش داده‌ها)

۱- کۆکردنه‌وه و پێکخستنی زانیاریه‌کان (جمع آوری و سازماندهی اطلاعات)، ۲- ناوه‌ند (میانه)، ۳- شیکردنه‌وه و پروونکردنه‌وه‌ی داتا‌کان (تجزیه و تحلیل داده‌ها)، ۴- هێلی پروونکردنه‌وه‌ی (نمودار)، ۵- پێگاکانی شیکاری پرسیاره‌کان، وینه‌یه‌کی پروونکردنه‌وه‌ی پیک به‌ینه (ایجاد یک تصویر نمودار).

به‌شی پینجه‌م: لیکدانی ژماره‌کان (ضرب اعداد)

۱- لیکدانی ژماره‌ی سرووشتی (ضرب اعداد طبیعی)، ۲- لیکدانی ژماره‌یه‌کی سرووشتی له ژماره‌یه‌کی ده‌یی (ضرب عدد طبیعی در عدد اعشاری)، ۳- شیوازه‌کان له لیکدانا (سبک‌ها در ضرب)، ۴- نواندنی لیکدان (بازنمایی ضرب)، ۵- دانانی فاریزه (اعشاری)، ۶- سفر له لیکدانا (صفر در ضرب)، ۷- کارامه‌یه‌کانی شیکاری پرسیاره‌کان، بریاردان (تصمیم گرفتن).

به‌شی شه‌شه‌م: دابه‌شکردنی ژماره سرووشتییه‌کان (تقسیم اعداد طبیعی)

۱- دابه‌شکردن به‌سه‌ر ژماره‌یه‌کی به‌ک رهنوسیدا (تقسیم بر عدد یک رقمی)، ۲- دابه‌شکردن به‌سه‌ر ژماره‌یه‌کی دوو رهنوسیدا (تقسیم بر عدد دو رقمی)، ۳- سفر له دابه‌شکردندا (صفر در تقسیم)، ۴- راه‌پێتان له‌سه‌ر دابه‌شکردن (آموزش تقسیم)، ۵- کارامه‌یه‌کانی شیکاری پرسیاره‌کان، لیکدانه‌وه‌ی ماوه (تفسیر باقی مانده).

به‌شی هه‌ته‌مه: دابه‌شکردنی ژماره ده‌یه‌کان (تقسیم اعداد اعشاری)

۱- نواندنی دابه‌شکردن (انجام عمل تقسیم)، ۲- دابه‌شکردن به‌سه‌ر ژماره‌یه‌کی سرووشتی (تقسیم بر اعداد طبیعی)، ۳- له‌که‌رتنه‌کانه‌وه بۆ ژماره ده‌یه‌کان (از کسرها تا عدد اعشاری)، ۴- شیوازه‌کان له دابه‌شکردندا (سبک‌ها در تقسیم)، ۵- دابه‌شکردنی ده‌یی (تقسیم اعشاری)، ۶- کارامه‌یه‌کانی شیکارکردنی پرسیاره‌کان، هه‌لبژاردنی کرداریک (مهارتهای تحلیل سوالات / انتخاب عملیات).

به‌شی هه‌شته‌مه: بیردۆزی و سه‌لینراوی ژماره‌کان (نظریه اعداد)

۱- توانای دابه‌شبوون (بخش پذیری)، ۲- بچووکتترین چه‌ند جاره‌ی هاوبه‌ش (کوچکترین مضرب مشترک) ۳- گه‌وره‌ترین کۆلکه‌ی هاوبه‌ش (بزرگ‌ترین مخرج مشترک) ۴- کارامه‌یه‌کانی شیکاری پرسیاره‌کان، جیاکردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کان، ۵- شیوه‌ی توانی (اشکال توان)، ۶- ئەژمێرکردنی هێز (قدرت محاسبه)، ژپیره‌ی هاوبه‌ش (مخرج مشترک)، دژه لیکدان (معکوس)، شیکاره‌که ته‌واو بکه (راه حل را کامل کنید)، هه‌ژمار بکه (محاسبه کنید)

به‌شی نۆیه‌م: که‌رتنه‌کان و ژماره‌که‌رتداره‌کان (کسرها و اعداد مخلوط)

۱- که‌رتنه‌کان و ژماره ده‌یه‌کان (کسر و اعداد اعشاری)، ۲- ساده‌ترین شیوه (ساده‌ترین شکل)، ۳- ریزکردنی که‌رتنه‌کان (مرتب کردن کسرها)، ۴- ژماره‌که‌رتداره‌کان (اعداد مخلوط)،

۵- پێگاکانی شیکاری پرسیاره‌کان، نمونه‌یه‌ک پیک به‌ینه (ایجاد الگو).

به‌شی ده‌یه‌م: کرداره‌کان له‌سه‌ر که‌رتنه‌کان (عملیات در کسرها)

۱- کۆکردنه‌وه و لیده‌رکردنی که‌رتنه‌کان (جمع و تفریق کسرها)، ۲- یه‌کخستنی ژپیره‌کان (گرفتن مخرج مشترک)، ۳- کۆکردنه‌وه‌ی ژماره‌که‌رتداره‌کان (جمع اعداد مخلوط)، ۴- لیده‌رکردنی ژماره‌که‌رتداره‌کان (تفریق اعداد مخلوط)، ۵- لیکدانی ژماره‌یه‌کی سرووشتی له‌که‌رتنه‌کان (ضرب عدد طبیعی در کسر)، ۶- لیکدانی که‌رتنه‌کان (ضرب کسرها)، ۷- کارامه‌یه‌کانی شیکاری پرسیاره‌کان، پرسیاری فره‌هه‌نگاو (حل سؤال گام به گام).

به‌شی یازده‌مه: ئەندازه (هندسه)

۱- پێوانی گوشه‌کان (اندازگیری زاویه)، ۲- بازنه (دایره)، ۳- چوارلاکان (چهار ضلعها)، ۴- جیگۆرکی (جایگزین)، ۵- وینه‌ی تهنه ئەندازه‌یه‌کان (تصاویری هندسی)، ۶- کارامه‌یه‌کانی شیکاری پرسیاره‌کان، گشتاندنی ئەنجامه‌کان (تعمیم نتایج)

به‌شی دوازده‌یه‌م: پێوان (اندازه‌گیری)

۱- چپوه (محیط)، ۲- چپوه‌ی بازنه (محیط دایره)، ۳- پرووبه‌ر (مساحت)، ۴- پرووبه‌ری سێگۆشه و لاتهریب (مساحت مثلث و متوازی الاضلاع)، ۵- کارامه‌یه‌کانی شیکاری پرسیاره‌کان، شیکاری پرسیاریکی ئاسان (حل سؤال آسان)، ۶- بارستایی (جرم)، ۷- فراوانی (ظرفیت)، ۸- قه‌باره (حجم)

به‌شی سێزده‌یه‌م: رپژه‌ی سه‌دی و ژماره ته‌واوه‌کان (درصد و اعداد صحیح)

۱- رپژه‌ی سه‌دی (درصد)، ۲- رپژه‌ی سه‌دی و ژماره ده‌یه‌کان (درصد و اعداد اعشاری)، ۳- رپژه‌ی سه‌دی له ژماره‌یه‌ک (درصد یک عدد)، ۴- پێگاکانی شیکاری پرسیاره‌کان، وینه‌یه‌کی پروونکردنه‌وه‌ی پیک به‌ینه (یک نمودار را رسم کنید)، ۵- ژماره ته‌واوه‌کان (اعداد صحیح)، به‌راوردکردنی ژماره ته‌واوه‌کان (مقایسه کردن اعداد صحیح).

تییینی: زۆر سوپاس بۆ سه‌رنجه‌کانتان، هه‌مووی له‌خزمه‌ت دوا‌پۆزی مندا‌له‌کانماندا‌یه.

تویژینهوه و کارکردی میتۆد و شیوازه کانی ئاماری

بهشی 1

هند بۆ دهسه لاتداریهتی که لکیان وه درده گرت که هزاران سال پیش له ولات گهلی وه کوو ئیران، چین و هیندستان دهوله ته کان جه ماوه ری خویمان سه ر ژمیری ده کرد. نه مرۆکه ش له میدیا و کۆر و دانیشتنی کۆمه لایه تی و پۆژانه له گه ل ئامار پروو به پروو ده بینه وه له گه لیک وشه ی وه کوو پروو داوی هاتوچۆ، زه ماوه ند، جیا بونه وه، رێژه ی خویندکاران و قوتابیان، راده ی نه وه که سانه ی ده چنه فه رمانگه و نووسینگه و هند له ئامار که لک وه درده گیرئ و له ولاتی ئیمه ش ئامار هه روا گه شه ده کات و له سه ر بنه مای ئاماری دروسته که گه شه و په ره سه ندن له هه موو لایه نیکه وه روو ده دات. که وابوو زانیاری و دراوه ی ئاماری به گشتی له نه زموون و تاقیکاری و پێوانه کردن وه ده ست دیت. هه لبه ت زۆربه ی کات، تویژه ر، زانیاری گه لیکه ی زۆری له به رده سه ته که ده بی بۆ فامکردنیان له ئامار که لک وه ر بگیری ت. زانستی ئامار، لکیک له میتۆدناسی زانستیه که به کۆکردنه وه، پۆلینکردن (Classification)، وه سف و شیکاری زانیاریه کان له رینگای تاقیکاری و هه لسه نگاندن و لیکۆلینه وه (Survey) به ده ست دیت و ئامانجی سه ره کی وه سف و به یانی هه لئنجانی تایه تمه ندی فراوانی و ژماره یی (Numerical Property) کۆیه.

بازنه ی زانستی ئامار به شیک له شیوازه کانی لیکۆلینه وه ی زانستی پیک دینیت و تویژه رانی هه موو بو ارگه لی زانستی، ده بی پسی پۆریه تیان له سه ر بی، به لام له بیرمان نه چچ که ئامار ته نیا بۆ تویژینه وه نیه و زانستیکه ی گه لیک به ر بلاوه. بۆیه له سه ر پیناسه ی ئامار ده کری دوو ئه رکی بۆ دیاری بکری ت:

ئا: پۆلینکردن، کورتکردنه وه، وه سف و شیکاری و به یانی زانیاریه کان به رژه و ژماره واته ئاماری ته وسیفی (Descriptive statistics) که به شیکه له ئامار که کۆکردنه وه، پۆلینبهندی، پوخته کردن، وه سف و شیکاری و به یانی پێوه ندی زانیاریه کان به رژه و ژماره ده کات و یارمه تی تویژه ر ده دا. میتۆدگه لی ئاماری ته وسیفی بۆ گونجان و به یانی تایه تمه ندی و زانیاری که به ده ست تویژه ر له گرووی هه لئژارده ی ئاماری وه ده ست هاتوه، به کار دیت.

دیاره له و بواره یه که م هه نگاوی به سوود له ریکخسته وه دراوه و زانیاریه کان، ریزبه ندی له سه ر پێوانه و پێوه ری مه نتیقیه، بۆ وینه ریزبه ندی و پوخته کردنی نمره کانی نه زموونیکه ی ستاندارد له گه وره وه بۆ چکۆله و تیروانینیان له تویژینه وه یه ک، زانیاری بۆ شیکاری ناماده ده کات.

به کورتی ئاماری ته وسیفی له ریکخسته وه هه تا کوو پیشینیکردن ده گریته وه. سه ره تا داتا و دراوه کان پوخته، پۆلین ده کرین و پاش دیاری کردنی پینوینی ناوه ندی و به ر بلاوی و به گویره ی پینوینت هاو په پوه ندی (correlation) نیوان دوو ده سه ته زانیاری و شیکاری پینشکه وتووانه وه کوو پرگرسیون

پوخته: تویژینه وه و کارکردی میتۆد و شیوازه کانی ئاماری، سه ردیژی ئه م وتاره یه که به شی یه که می باسی زانستی تویژینه وه و ئامار و پێوه ندی له گه شه ی زانستی ده کات. له و کورته وتاره، پیناسه یه ک له سه ر ئامار و تویژینه وه کراوه و تیشک خراوه ته سه ر کارکردی ته کنیکی ئاماری له تویژینه وه دا.

وشه ی سه ره کی: تویژینه وه، ئامار، زانست، کاربدری شیوازه کانی ئاماری.

پیشه کی: میژووی له دایکبوونی زانست هاوکاته ده گه ل میژووی له دایکبوون و خولقانی مرۆف. کاتیک که مرۆف بیر له چاره سه رکردنی گرفت و له مه ره جۆراو جۆره کانی ژیا نی کرده وه، زانست ده ستی بی کرد. له و سه رده مه دا هه ستی پرسۆکه یی مرۆف بزووت و گه لیک پرسیار له میشک و زه نی مرۆف ساز بوو و هانی دا به دوای پروو نکرده وه و تویژینه وه ی هۆکار و چاره سه ریاندا بگه ری ت. نه وه هزه له سه ره تا له مه ر شیکاری پینکه اته کانی سه رووشت بوو، به لام به ره به ره هاته نیو ژیا نی مرۆف و بۆ چاره سه ری گرفته کان، ده ستی به لیکۆلینه وه کرد و راسته وخۆ له سه ر ژیا نی مرۆف کاریگه ر بوو.

زانست، سه رچاوه ی پیشکه وته کانی مرۆفه و تویژینه وه ش ره وتیکه بۆ گه یشتن به راستیه کان. له و کورته وتاره ده مه وی ت ولامی نه و پرسیارانه بده مه وه:

مانای تویژینه وه چیه؟

تویژینه وه له کو یوه سه رچاوه ده گری ت؟

پێوه ندی زانست و تویژینه وه چیه؟

کاریگه ری تویژینه وه له سه ر گه شه ی زانست و هه ره وها

کاریگه ری زانست له سه ر تویژینه وه شیکاری چیه؟

ئامار چیه و چ ده ورپکی له تویژینه وه دا هه یه؟

بۆ ده سپیکه نه و ولامانه، سه ره تا باسیکی گشتی له سه ر به کاره یانی ته کنیکی ئاماری له تویژینه وه دا ده کری. له درژه دا، بۆ پروو نیو ونه وه ی زیاتری باسه که، پیناسه یه کی کورتی شیوازی ئاماری و تویژینه وه ده که یین.

پیناسه و گرینگی ئامار:

ئامار چیه؟ کارکردی ئامار چیه؟

وشه ی ئامار (Statistics) به مانای نه ژماردن و حساب کردنه به لام زانستی ئامار، چالاکیه کی به ر بلاوتر له نه ژماردن و به یانی راستیه کان به ره قم و ژماره یه. زانستی ئامار به کۆی ته کنیک و شیوه گه لی زانستی و حیسابی ده گوترئ که بۆ کۆکردنه وه، به یان، راقه و شیکاری زانیاریه کانی چۆنیه تی (کیفی) و چه ندیتی (کمی) و ئاکام و ده سکه وته کانیان ده گوتریت.

میژووی ئامار ده گه ریته وه بۆ سه رده می پینکه اته ی ده سه لات و ناوی خو ی له ده وله ت (State) وه رگرتووه. چونکه ده وله ته کان له ئامار بۆ مالیات و وه رگرتنی هیژی چه کدار و

(Regression) و پیشبینی (Prediction) نه‌نجام ددری. ب: به‌راوهرد و هه‌لینجان و پروونکردنه‌وه (Explanation) و بریاردان: نه‌وه به‌ش‌ه‌ی نامار یارمه‌تیده‌ری تویره‌ره له که‌لکوه‌رگرتن له زانیاریه‌کانی نمونه‌ی هه‌ل‌ب‌ز‌دراو که پتی ده‌گوتری ناماری چه‌مکی (Inferential statistics). له‌وه به‌ش‌ه‌ی نامار، نامانجی تویره‌ر بریتیه له به‌رهمه‌پنانی گشتی (Generalization) ده‌سکه‌وته‌کان، به‌ج‌وریک که بتوانیت رووداوه‌کان روون و پیشبینی بکات. بویه له ناماری چه‌مکی ده‌توانری له ریگای ده‌سکه‌وته‌کانی نمونه‌یه‌کی هه‌لب‌ز‌ارده، تیپینی له سهر کو‌یان گرووی گه‌وره‌تر بکری‌ت و ده‌سکه‌وته‌کان بگوازینه‌وه بۆ کۆمه‌ل و به‌راوردی له سهر بکری‌ت. به‌گشتی ده‌توانین گرینگترین سوودی نامار به‌وه شیوه‌یه بخه‌ینه به‌رچاو.

۱. کۆکردنه‌وه و هه‌لسه‌نگاندنی زانیاریه‌کان و په‌ره و به‌کاره‌ینانی بۆ ناسانکاری له چالاکی رۆژانه: هه‌موو رۆژیک مامۆستایه‌کی قوتابخانه‌ مندا‌له‌کان سه‌رژمیری ده‌کات و هه‌لسه‌نگاندنی فیربوونیان ده‌کات دوو‌کانداریک که‌لوپه‌لی نیو دوو‌کانه‌که‌ی نه‌ژمار ده‌کات و شوانیکیش مه‌ره‌کانی و به‌گشتی ریگایه‌ک بۆ ناگاداربوونه‌وه و ناسانکاری و نه‌نجامگه‌یشتنی کاره‌کانی رۆژانه.

۲. دۆزینه‌وه و کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری بۆ چاره‌سه‌ری کرده‌یی و شیکاری بۆ روونبوونه‌وه‌ی زیاتر.

۳. نه‌زموونی تیوریه‌کانی زانستی به‌گشتی و تاییه‌نی و هه‌کوو ده‌رووناسی، کۆمه‌لناسی و په‌ره و گه‌ش‌ه‌ی زانستی په‌روه‌ده‌یی: میتۆدی ناماری، که‌ره‌سته‌یه‌ک بۆ ریکخستن و رافه‌ی دراوه‌ی زانستی نه‌زموونگه‌ری (Empirical) و یان شیوه‌کانی تاقیکاری بنچینه‌یی و بنه‌ره‌تییه (Experimental).

۴. به‌کاره‌ینانی له‌ تویره‌ینه‌وه و ده‌رک و تیگه‌یشتنی راپۆرتی لیکۆلینه‌وه‌یی واتا نامار وه‌کوو زمانی تویره‌ینه‌وه: بۆ وینه‌ خویندکاریک له‌ په‌له‌ خویندنی بالا بۆ ریکخستن پڕۆژه‌ی کۆتایی ده‌بێ ناگاداری به‌ته‌واوه‌تی له‌ سهر نامار هه‌بیت. یان تویره‌ریک وتاری تویره‌ینه‌وه‌ی خو‌ی به‌ زمانی ناماری ریک‌بخات.

ئێستا که‌ له‌ گه‌ل پیناسه‌ی ناماری ته‌وسیفی و چه‌مکی و گرینگی نامار ناشنا بووین، باسیکیش له‌ سهر زانست و تویره‌ینه‌وه ده‌که‌ین.

زانست و سه‌رچاوه‌کانی ناسین:

پیناسه‌ی زانست (Science) چیه‌؟

سه‌رچاوه‌کانی زانستی مرۆف چن؟

به‌گشتی مرۆف به‌ درێژایی ته‌مه‌نی، شیوه‌ی جۆراوجۆری بۆ ناسین به‌ کار هیناوه. سه‌رچاوه‌کانی زانست به‌ چوار به‌ش بۆلینه‌ندی ده‌کرین که‌ بریتین له‌ (سه‌رمه‌د، ۱۹۷۰):

نا. نه‌زموون (Experinence)

ب. شه‌ره‌زایان (سه‌رچاوه‌ ناگاداره‌کان) (Authoritaroan)

ج. شیوه‌ی په‌رمز و راز (Mystical mod)

د. شیوه‌ی بیرمه‌ندانه (Rationalistic)

ه. شیوه‌ی زانستی (Scientific method):

نا. نه‌زموون: سه‌ره‌کترین ریگای چاره‌سه‌ری له‌ ته‌جره‌به و نه‌زموونگه‌لی تاکه‌که‌سیدایه. نه‌زموون، سه‌رچاوه‌یه‌کی ناشنایه و که‌لکی لی وه‌رده‌گیری. به‌شیک له‌ ناسین و مه‌عرفه‌تی مرۆف زار به‌ زار هاتووه و گیردراوه‌ته‌وه. به‌لام خالیکی لاوازی نه‌وه شیوه‌یه‌ نه‌وه‌یه که‌ نه‌زموونی هه‌ر که‌سیک له‌ ژیر کاریگه‌ری تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی که‌سایه‌تی و جه‌سته‌یی وی دایه. بۆ وینه‌ دارستان بۆ که‌سیک به‌هه‌شته و بۆ که‌سیکیش ترسینه‌ر. خالیکی لاوازی تری نه‌زموون نه‌وه‌یه که‌ مرۆف جاری وایه پیوستی به‌ زانیاریه‌ک هه‌یه که‌ ناکری‌ت به‌ نه‌زموون فیری بییت. بۆ وینه‌ مندالیک که‌ ده‌یه‌وی بیرکاری فیر بییت و له‌ نه‌زموونی ته‌مه‌نی که‌لک وه‌رگیری، په‌نگه‌ ته‌نیا نه‌ژماردن فیر بییت و توانای فیربوونی چه‌مکه‌کانی تری بیرکاری نه‌بییت.

ب. شه‌ره‌زایان (سه‌رچاوه‌ ناگاداره‌کان): هیندیک جار پرسیک هه‌یه که‌ له‌ ریگای نه‌زموون و ته‌جره‌به چاره‌سه‌ر ناکری‌ت. له‌وه‌دوخه‌دا که‌سیکی خاوه‌نیر و ناگادار ده‌توانیت پالپشت بییت و ولامی پرسیاره‌کان بداته‌وه. به‌وه‌مانایه‌که‌ ولامی پرسیاره‌کان له‌ که‌سیک بیرسین که‌ پیشدا له‌ گه‌لی رووبه‌روو بووه و توانای وه‌ده‌ست هیناوه، ته‌جره‌به‌ی کردووه. بۆ وینه‌ مامۆستایه‌کی تازه‌کار، پرس به‌ مامۆستایه‌کی به‌ نه‌زموون ده‌کات که‌ چۆن ده‌کری لاوازی و له‌ پاشبوونی قوتاییه‌کانی له‌ نووسین و خویندنه‌وه‌دا چاره‌سه‌ر بکات. هه‌لبه‌ت له‌ یادمان بێ کاتیک پروای خاوه‌نیر ده‌سه‌لمیندیری که‌ له‌سه‌ر ته‌جره‌به و سه‌رچاوه‌ی زانستی دامه‌زراییت. دیاره سه‌رچاوه‌ی ناگادار وه‌کوو سه‌رچاوه‌ی زانستی دوو خالی لاوازی هه‌یه که‌ بریتین له‌:

به‌که‌م: سه‌رچاوه‌ ناگاداره‌کان ده‌توانن هه‌له‌ بکه‌ن، به‌لگه‌یه‌کیش بۆ هه‌له‌نه‌کردنی نییه.

دوو‌هه‌م: له‌ نیو سه‌رچاوه‌ ناگاداره‌کاندا، سه‌باره‌ت به‌ هیندیک شت، جیاوازی بۆچوون هه‌یه. بویه‌ش زۆربه‌ی پای نه‌وه تاقمه‌ له‌ سه‌ر بۆچوونی تاکیه‌هه‌تا راستیه‌کان.

ج. شیوه‌ی په‌رمز و راز (شه‌هودی): شیوه‌ی روانینی ۳. شیوه‌ی بیرمه‌ندانه (Ration): بیرمه‌ندی به‌وه‌مانایه‌که‌ تاک بتوانیت به‌ که‌لکوه‌رگرتن له‌ کۆمه‌لیک بنه‌ما و ده‌ره‌نه‌نجام، هه‌لینجان بکات و شتیکی تازه‌ بدۆزیه‌ته‌وه و ده‌سکه‌وتی مه‌نتیقی هه‌بییت.

۴. شیوه‌ی زانستی (Scientific method): چارل‌ز داروین (۱۸۸۲-۱۸۰۹ز) یه‌که‌م که‌س بوو که‌ شیوه‌ی په‌وشتی قیاس و نرخاندنی تیکه‌ل کرد. که‌ شیوه‌ی زانستی له‌ سه‌ر نه‌وه بنه‌مایه‌ دامه‌زراوه.

شیوه‌ی زانستی، شیوه‌یه‌که‌ تویره‌ره‌ له‌ ریگایه‌دا به‌ شیوه‌ی نرخاندن له‌ روانینی به‌ گریمان به‌ شیوه‌ی هه‌لسه‌نگاندن له‌ گریمان به‌ فامیکه‌ مه‌نتیقی ده‌گات. شیوه‌ی زانستی، ریگایه‌که‌ که‌ تویره‌ره‌ له‌ هه‌له‌ دوور ده‌خاته‌وه و ریگای گه‌یشتنی به‌ راستیه‌کان ریک‌ده‌خات.

تویره‌ینه‌وه‌ی زانستی، به‌کاره‌ینانی شیوه‌ی زانستیه‌ و نامانجی دیاریکردن و ده‌رخستن راستیه‌کانه.

پیش‌ده‌ستیکه‌ قوناغه‌کانی شیوه‌ی زانستی و ریکخستن

پرسی توپژینهوه، پپوئیسته پیناسهیه کی سځ وشه ی توپژینهوه (Research)، شیوه و میتود (Method)، میتودولژۍ (Methodology)، بخهینه بهر باس و پیناسهیه کی کورتیان بو بکه یڼ.

شیوه ی نهجماي هه کاریک و یان چونه تی بهرپوه چوون و دارشتنی هه ره لاله و پلانیک پیی ده گوتری میتود. بیگومان نهجماي هه ره کاریک یاسای خوې هه یه و ده بی له سه ره بهرنامه یه ک داندرایڼ، نه گینا بی گه لاله و پلان هیچ بهرنامه و پروگرامیک ناچیتته پپشه وه.

کاتییک ته بای یان تیکه لای له میتوده کان بو گه یشتن به نامانجی سه رتر و گه وره تر به کار دینڼ، نه وه هه مان میتودولژیه. وه کوو میتودولژۍ توپژینهوه ی رهفتاری مروف. کاتییک شیواز و میتود پپچه لپیچ و ته کنیک بی و له سه ره بنچینه ی نه نندازیاری و بیرکاری گه لاله کرابی و کومه لیک ته کنیک بن، پیی ده گوتری ته کولژیا. نه و زانسته ی لپی ده کار کراوه، شیواي پاته بوونه وه یه و ده کری بو هه موو فره نه کنیک به کاری بیڼڼڼ و خوې ده گه ل ژیاڼی هه موو مروفیک و کومه لگایه ک بگونجینیت.

به لام له بواری زانسته مروفیه کاند میتودولژۍ زورتر هونه ریه هه تا فه نسی و ته کنیک و بابه ته که شی رهفتار و کرده وه ی مروفه.

توپژینهوه بریتیه له رهوتی تیروانینیکی دروست بو دیاری کردنی دؤخیکی نادیار. له و رهوته دا له چونه تی کؤ کردنه وه ی زانیاری و ناگاداریه کان و ریکخسته وه یان وه کوو دراوه و ده سه کوه ت به نیوی میتودناسی یان میتودولژۍ ناوی لی ده بری. نه و پرسیا ره که دراوه کان چون کؤ ده کرینه وه تا ده سه کوه ت و ده رنجامه کان وه ده ست بیڼ، پیوه ندی به پرسی میتودولژیه وه هه یه.

بو نه نجامدانی توپژینهوه، ده بی کومه لیک له را و پپشیا ره کان (Propositions) (گریمانه یان پرسیا ره کان) به دی بیڼ و تاقیکاریان له سه ره کری و پرسه که روون بیته وه. شیواي توپژینهوه، که ره سته ی دیاری کردنی چونه تی سه لماندن یان نه سه لماندن گریمانه یه. به واتایه کی تر میتود و شیواز، چوارچیوه ی چالاکي توپژیره رانه بو گه یشتن به نامانجه کانی توپژینهوه و تاقیکاری گریمانه و هه روها ولای پرسیا ره کانی توپژینهوه یه. توپژره ده توانیت له میتود و شیوه ی جوراوجور که لک وه برگری و بو پشکنین و دؤزینه وه (Explore)، شیکردنه وه وه سف (پولینه ندی / Describe)، پیوه ندی هاوکات (Concomitant relationship) و پیوه ندی هؤ- ده رنه نجام (Cause & effect) هه ول بدات. به کورتی شیوه ی توپژینهوه له رووی گریمانه و پرسیا ره کانی توپژینهوه وه دیاری ده کریت.

قوناغه کانی شیواي زانستی :

جان دیویی (Operational Definitions) قوناغه کانی شیواي زانستی به و شیوه یه دابه ش ده کات:

۱. پرس یان هه ست به گرفت ۲. پیناسه ی گرفت یان پرس ۳. پپشیا ری ریگا چاره (ریکخسته ی گریمانه) ۴. ده سه کوه ت و

لیکدانه وه ۵. نه زموون و تاقیکردنه وه ی گریمانه دابه شکاریه کی تریش له سه ره قوناغه کانی شیواي زانستی کراوه که به و شیوه یه یه:

۱. دیاری کردنی پرس: نه و قوناغه، دژوارترین قوناغه. یانی دیاری کردنی پرس یان گومان له دؤخیکی نادیار که بوته هؤی هه ست به پرس له لایه ن توپژره وه.

۲. ریکخسته ی گریمانه: پاش دیاری کردنی پرس (مه سه له)، گریمانه چی ده کری. توپژره به تیروانینی سه رچاوه کان، توپژینهوه کانی پپشو و خویندنه وه ی نووسراوه و به لگه کان، پیوه ندی نیوان گوره که کان، چه مک و سازدراوه کان دیاری ده کات و مه سه له که ده کات به گومان، واتا گریمانه یان پرسیا ری لی ساز ده کات.

۳. هه لپنجان له گریمانه: پاش ریکخسته ی را و پپشیا ره کان (گریمانه و پرسیا ره)، هؤکاره لاره کیه کان روون ده کرینه وه. له و رهوته دا ره نگه پرس یان مه سه له و هه روها گریمانه گورانی به سه ردا بیت یان په ره ی پی بدری یاخو بهر بلاوتر بگریته وه و یان وازی لی بهیتریت.

۴. پیناسه ی ورد (S): توپژره له و قوناغه دا پیناسه و تاریفیک بو گورانکاری و تیروانینی گوره کی مه سه له یان گریمانه کانی ده کات. له راستیدا گوره که کان، له شکل و چوارچیوه ی تیوری و هزی به شیوه ی چالاکي و بهرچاوه و نه نندازه کراوه پیناسه ده کریڼ.

۵. دیزاین و گه لاله ی توپژینهوه: ریکخسته ی گه لاله و دیزاینی توپژینهوه، یارمه تیدره ی توپژره بو هه لپناردنی مودلیکی شیوا و گونجاوه، دروست و ریکوپیک، که کم خه رج و به که مترین برست و هیزی مروی، گریمانه ی خو ی تاقی بکاته وه و ولای پرسی خو ی وه برگریته وه.

۶. گوران و کونترولی گوره که کان: توپژره بو توپژینهوه ی پیوه ندی نیو گوره که کان له گوران (که م و زورکردن) و کونترول که لک وه رده گریت. پاش پیناسه ی وردی گوره که کان، دیاری کردنی گه لاله ی توپژینهوه، که ره سته ی نه نندازه گرتن ده بی روون بیته وه. چه مک ی پایه خ و سه نگی دهره کی و ناوه کی، زپرخانی گوران و کونترولی گوره که کان پیک دینیت.

۷. راهی ناماری و تیڼینی ده سه کوه ته کان: داتا و دراوه کانی کؤکراوه ده بی به شیوه ی گونجاوی ناماری، پولینه ندی و کورت بگرینه وه هه تا بگری ده رنه نجامی توپژینهوه که دیاری بگری و په ره ی بدریت. ده سه کوه ته کان به شیوه ی خسته ی ره قه م و ژماره خو دهرده خات. هیندی کیش وه کوو نیشانه، هیما و دیاگرام کورت ده کرینه وه.

۸. به یانی یاسا (قانون): گریمانه ی ریکخراوه له سه ره زانیاری توپژینهوه ده سه لمیندرین یانژی ناسه لمیندرین. نه گه ره سه لمیندرین وه کوو یاسا و قانون به یان ده کریڼ.

۹. ریکخسته ی تیوری (بیردوژی): زانست، هؤگری به موتالا و توپژینهوه ی دیارده یان گوره ک به شیوه ی جیا جیا نیه و زورتر تیشک ده خاته سه ره کاریگری هؤکاره هاوبه شه کان. به واتایه کی تر نامانجی زانست وه ده سه لپنجان و ریکخسته ی تیوری به شیکی بهر بلاوه راستیه کانه و نه گه ری روونکردنه وه و

پیشینی پروداده‌ها که ناستیکی به‌بلاوتر له یاسا (تا که راستی) فه‌راهم ده‌کات. هه‌نگاوی کۆتایی له شیوازی زانستی پیوه‌ندی به‌روونکردنه‌وهی دیارده‌کانه‌وه هه‌یه که له نیو دلی تیوریدا جیگای خۆش کردوو. له راستیدا توێژهر ده‌بی له دواي ئه‌وه بی که یاسای ئه‌زمونی له ریگای تیوری شیواوه به‌یان بکات، چونکه گرینگترین ئه‌رکی زانست، ریکخستن و په‌ری تیوری و بیردۆزییه که له پیوه‌ست و لیکدانه‌وهی چهن‌دین یاسا و قانونی زانستی پیوه‌ندیدار به‌یه که وه پیک دیت.

توێژینه‌وهی زانستی :

توێژینه‌وه به مانای دروستکردن، پیراگه‌یشتن، لیکۆلینه‌وه، تیروانین، موتالا و خوێندنه‌وه، گه‌یشتن به راستیه. توێژینه‌وه له بواری شیوازاناسی بریتیه له به‌کارهێنانی میتۆدی زانستی بۆ چاره‌سه‌ری مه‌سه‌له یان ولامدانه‌وه به‌پرساریک. جان دیویی به‌و جۆره توێژینه‌وه پیناسه ده‌کات. گۆرانی کۆنترۆلکراوی دۆخیکی نادیار بۆ دۆخیکی روون و دیاریکراو. له روانگه‌ی «کرلینجیر» هه‌وه، توێژینه‌وه بریتیه له: تیروانین و موتالای ورد، کۆنترۆلکراو و تاقیکاری پرسی گریمانیه سه‌بارهت به تاییه‌تمه‌ندی و ئه‌گه‌ری نیوان دیارده سرووشتییه‌کان به روانگه‌یه‌کی په‌خه‌یه‌ی.

توێژینه‌وه له چاو شیواز و میتۆدی زانستی، په‌وتیکی فه‌رمی تر، ریکۆپیک تر، به‌هێزتر و پسپۆرانه‌تره. گرینگه‌ی توێژینه‌وه ده‌کات، تیچوو، هێزی ماددی و مرۆییدا زۆرتر ده‌رک ده‌کری. توێژینه‌وه به‌گه‌شتی یانی: راقه و شیکاری و تۆمارکردنی سیسته‌ماتیکی داتا و دراوه‌کانی کۆنترۆلکراو که په‌نگه به په‌روه‌رده‌کردنی یاسای گه‌شتی، به‌مان یان بیردۆزی، پیشینی و کۆنترۆلی پروداده‌ها کۆتایی پی بیت.

توێژینه‌وه وه‌کو په‌وتیک، چالاکیه که له دروستترین شیوه‌ی خۆی دوو مه‌رجی هه‌یه.

یه‌که‌م: کۆنترۆلی ورد: مه‌رجیک که پیش به‌هۆکاره لاهه‌کی و مێمه‌له‌کان ده‌گریت.

دووهم: نموونه‌وه‌رگرتنی دروست: ده‌بیته هۆی ده‌سه‌که‌وتی شیوا و په‌ری (تعمیم) ده‌سه‌که‌وته‌کان.

توێژینه‌وه‌ی زانستی بریتیه له:

موتالای سیسته‌ماتیک و کۆنترۆلکراوی ئه‌زمونی و په‌خه‌یه‌ی یه‌ک یان چهن‌د پرسی گریمانیه‌ی سه‌بارهت به پیوه‌ندی شیمانه‌ی نیوان دیارده‌کان.

سی خالی به‌رچاو له‌و پیناسه‌یه‌دا هه‌یه:

۱. مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی توێژینه‌وه‌ی زانستی، ناسینی دیارده سرووشتییه‌کان و گه‌راپ به‌دواي پیوه‌ندی نیوانیه.

۲. مه‌به‌ست له‌ موتالای سیسته‌ماتیک و کۆنترۆلکراو ئه‌وه‌یه که ده‌ره‌نجام و دیتراوه‌کانی توێژینه‌وه‌ی زانستی به‌جۆریک هاوئاه‌نگ و به‌شیوه‌یه‌کی به‌هێز له‌ نیو چوارچۆیه‌یه‌ کدا یه‌ک بگره‌وه. ئه‌گه‌ر توێژهر به‌و ریکۆپیکیه‌ی که ده‌ توێژینه‌وه‌دا هه‌ستی پی ده‌گریت، ئه‌رکه‌که‌ی راپه‌رینیت و له‌ هه‌مه‌به‌ر ئه‌نجامه‌که‌ی و هه‌روه‌ها داتا‌کان، به‌شیوه‌ی په‌خه‌یه‌ی متمانه‌ی به‌ لیکۆلینه‌وه‌که‌ هه‌بیته.

۳. توێژینه‌وه‌ی زانستی، موتالایه‌کی ئه‌زمونییه

(Empirical). یانی پرسه‌کان ده‌کری، یانی مه‌سه‌له‌یه‌ک که چاره‌سه‌ر ده‌کری (Solvable) ده‌توانین موتالا و به‌ شیوه‌ی ئه‌زمونی تاقیکاری له‌ سه‌ر بکه‌ین. به‌ واتایه‌کی تر، مه‌سه‌له‌یه‌ک که چاره‌ی نایه له‌ ریگای ئه‌زمونی توێژینه‌وه‌ی له‌ سه‌ر ناگریته.

کاربردی ته‌کنیکی ئاماری ده‌ توێژینه‌وه‌ دا:

زانستو تیورییه‌کانی زانستی به‌گه‌شتی و زانستی په‌فتاری و کۆمه‌لناسیش به‌تاییه‌تی به‌له‌ز به‌ره‌وگۆرانیکاری و کاملبوون و چاکسازی هه‌نگاو ده‌نین. ته‌کنیک و شیوازه‌کانی تاقیکاری و ئه‌زمونی زانستیش له‌ رابردوو پیشه‌که‌وتوو تر بوونه و پسپۆرانیش پۆزبه‌رۆژ له‌ گه‌ل پرسی تازه و ئاسۆیه‌کی گه‌شتر له‌ زانست رووبه‌روو ده‌بنه‌وه. هه‌ر به‌و پیه‌ش هه‌تا لیکۆلینه‌وه‌ی پزیشکی، زانست گه‌لی ئه‌زمونگه‌را، کۆمه‌لناسانه و په‌فتاری پیش ده‌که‌ون و پیچه‌لاوی ده‌بن، زانستی ئاماریش ریگای گه‌شه و تۆکه‌بوون ده‌پۆیت. شیوازی نوی و گونجاو ده‌گه‌ل دۆخی نوی زانستی ده‌گریته پیش. هه‌رچه‌نده‌ چاوه‌روانی ئه‌وه نییه هه‌موو توێژه‌ریک، پسپۆری ئاماری و ئامارزانیکی زۆر باش بیت، به‌لام ده‌کری بیژین توێژه‌ریک که له‌ توێژینه‌وه‌ی چهن‌دیتی (کمی) که‌لک وه‌رده‌گری، ده‌بی ئاگاداری له سه‌ر شیوازه‌کانی ئاماریش هه‌بیته. هه‌رچه‌نده‌ به‌هاتی نه‌رمایه‌رگه‌لی وه‌کوو (Statistical Package for the Social Sciences) کاری توێژه‌ران زۆر خۆشتر و سانتر بووه. به‌ کورتی پیویسته‌ توێژه‌ر که‌ره‌سته‌ی پیشه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی خۆی بناسیت. ناسین و ده‌رکی که‌ره‌سته‌کانی توێژینه‌وه‌ وه‌کوو ته‌کنیکی ئاماری، به‌شیکه‌ی حاشا هه‌لنه‌گره و ده‌بی توێژه‌ر ئاگاداری له‌ سه‌ر هه‌بیته.

زانسته‌ ئه‌زمونییه‌کان (ده‌رووناسی و زانستی په‌فتاری، پزیشکی، زینده‌ره‌ناسی، کۆمه‌لناسی، کیمیا، فیزیک و...) بی توێژینه‌وه و که‌لکوه‌رگرتن له‌ ئامار ئیتر ناتوانن درێژه به‌ بوونیان بدن و له‌و ریگه‌یه‌ش پیوه‌ندییه‌کی قوول له‌نیوان لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی و شیوازه‌ ئامارییه‌کان له‌ بواری هه‌لبژاردنی مۆدیلی ئاماری شیوا بۆ سه‌لماندن و نه‌سه‌لماندن گریمانیه‌کان و هه‌روه‌ها نه‌بوونی سه‌رچاوه‌گه‌لی سه‌ره‌کی له‌و بواره‌دا، له‌ باری میتۆدۆلۆژی شیوازاناسیه‌وه (Metahodology) گرتی بۆ توێژه‌ران به‌دی هیناوه. هه‌رچه‌نده‌ به‌ وردی باسی پیوه‌ندی نیوان توێژینه‌وه و ئامار کرا، به‌لام بۆ پسپۆرانی زانستی به‌گه‌شتی و زانسته‌کانی ده‌رووناسی و په‌فتاری و کۆمه‌لناسی به‌تاییه‌تی ئه‌و باسه‌ په‌نگه‌ پیویسته نه‌بی و ته‌نیا پاته‌کردنه‌وه‌یه. به‌و حاله‌ش ئامانجی گه‌شتی له‌و وتاره‌ ئه‌وه‌یه، خوێنه‌ر ده‌گه‌ل ئه‌و چه‌مکانه ئاشنا بکات.

سه‌رچاوه‌کان:

۱. دلاور، علی (۱۳۸۴) روشهای تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: انتشارات ویرایش
۲. سرمد زهره، بازرگان عباس، حجازی الهه (۱۳۸۲) روشهای تحقیق در علوم رفتاری، تهران: موسسه انتشارات آگاه.
۳. نیک سیرت، فریبا (۱۳۸۲) راههای آمار تحقیقات علمی و توسعه تجربی، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
۴. هومن، حیدر علی (۱۳۸۳) استنباط آماری در پژوهش رفتاری، تهران: انتشارات سمت

قوناغى ھەرزە كارى و گرفتە كانى (ھەلچوون بە نموونە)

ھەلچوون لاي ھەرزە كار:

ھەلچوون، حالەتتىكى ويژدانى بەھيىزى كتوپر و لەناكاوھ و پەنگدانەوھى لەسەر كۆئەندامى جەستەيى و دەروونى تاك دەبىت و كۆمەلپك نىشانە و دياردە لەتەك خۆيدا دەھيىن و بارى ھەلچوونى مرۆفى پىن ديارى دەكرىت و سى لايەن دەگرىتەوھە كە برىتىن لەمانەى خوارەوھ:

(۱) لايەنى ھەستى خودى:

كە ئەم لايەنە تايبەتە بەو مرۆفە ھەلچووھ و ئەو خۆى لە سەر زارى خۆيەوھە باس لە ھەلچوون و گۆرانكارىيە فسپۆلۆژىيە كانى دەكات بۆ نموونە: ئەگەر يەك كىك تووشى ھەلچوون و توورەبوون بىت، ئەو دەتوانىت خۆى باسى ئەو ھەست و گۆرانكارىيانە بكات كە لە ئەنجامى توورەبوونەكەوھ رووى داوھ.

(۲) لايەنى دەرەوھى بىنراو:

ئەم لايەنە سەرچەم ئەو گوزارشت و دەربرىن و جوولە و گوته و گۆرانكارىيە دەرەكيانە دەگرىتەوھە، كە لە ديوى دەرەوھى مرۆف دا روو دەدەن كە دەتوانىت لە ميانەيانەوھە ھەست بە ھەلچوون و ناارامى و بارى دەروونى ئەو مرۆفە توورەيە بكەن كە دلخۆشە يان ترساوھ ياخۆ....

(۳) لايەنى فسپۆلۆژى:

لە گەل ئەوھى مرۆف، خۆى ھەست بە ھەلچوونەكەى دەكات و لە ديوى دەرەوھى كۆمەلپك گۆرانكارى لە دەم و چاو و دەست و قاچى دا روو دەدات چەندان گۆرانكارى فسپۆلۆژىيە لە نيوھەوھى مرۆف روو دەدات وەك زيادبوونى لىدانى دل، بەرزبوونەوھى پرۆسەى ھەناسەدان، زيادبوونى شەكر لە خوئىندا و سووربوون يان زەردبوونى دەم و چاو، وەستانى پرۆسەيى ھەرسكردن و وەستانى پزاندى «ليكە گلاند» كە دەبىتە ھۆى: وشكبوونى دەم و لىو و بەرزبوونەوھى پلەى گەرمى پىست و ئارەقكردنەوھە، تەسك يان فراوانبوونى بىيلەى چاو، گرژبوونى ماسوولكە كان. ئەم گۆرانكارىيە فسپۆلۆژىيانە لە ئەنجامى ورووزاندى كۆئەندامى دەمار (سەمپساويەوھ) خۆ-كردار روو دەدەن. بىگومان ئەو گۆرانكارىيە فسپۆلۆژىيانە بۆ بەرزەوھەندى و خۆسازاندى مرۆف روو دەدەن. بەتايبەتى كاتىك تووشى بارودۆخ و ورووزىنەرىكى ترسناك دەبىت و ھەر شە لە بوون و ژيانى دەكات. لەم كاتە ترسناكانەدا كۆئەندامى دەمارى سەمپساوى فرىاي خۆى دەكەوئىت و فەرمان بۆ زۆربەى ئەندامە كانى لەش دەدا و لەم كاتە تەنگاويەدا بۆ فرىاكەوتنى خۆپان دەست دەكات بەو پەرى چالاكى خۆى. چالاكى و جوولە و ھيىزى مرۆف لە كاتى ھەلچووندا دەكاتە ترۆپىك.

بىگومان ئەم چالاكى و ھيىزە نااسايەش پىويستى بە كەرەستەى خاوە ھەيە. لەبەر ئەوھە شەكرى كۆكراوھى نيوجگەر دەپرژىتە نيو خوئىنەوھە، لىدانى دل زياد دەكات بۆ ئەوھى خىرا خىرا خۆراك و ئوكسىجىن بۆ خانە كانى لەش بەرىت. پرۆسەيى ھەناسەدان زياد دەبىت چونكە لە لايەكەوھە ئەو چالاكى و ھيىزە نااسايە پىداويستى زۆرى بە ئوكسىژىن دەبىت و پزگاركردنى لەش لە دووھەم ئوكسىدى كاربۆن. ھەرەوھە چاو زياتر دەكرىتەوھە بۆ ئەوھى زۆرتىن شەپۆلى رووناكى و ھەرىگىت و دوورتر بىنى و شەكرىش دەبىت بە سەرچاوەيەك بۆ دروستكردنى گەرمى و وزەى پىويست بۆ ماسوولكە كان و بەردەوامبوونى لەسەر چالاكى ماندوونەبوونى. بىگومان كۆمەلپك ھۆكارى دەرەكى و ناوھەكى لە ژىنگەدا ھەيە كە دەبىتە ھۆى ھەلچوونى مرۆف لەوانە: دانانى كۆسپ و تەگەرە و بەربەست لەبەردەم پالەنر و پىداويستىيە كانى مرۆفدا، ورووزاندى پىداويستىيە كانى تاك، تىزكردنى لە پىر و ناوھەختى پىداويستىيە كان، ھەلچوونىش دوو جۆرى سەرەكى ھەيە: جۆرى يەكەم پۆزەتيفە و خۆشە بۆ مرۆف وەك دلخۆشى، گەشەيى، سۆز و خۆشەويستى، بەلام جۆرى دووھەم نىگەتيفە و زىانبەخشە بۆ مرۆف وەك ترس، توورەبوون، دلەپراوكى، تۆقىن، گرژى، رقى و قىن و ھتد. گومانى تىدا نىبە ئەگەر مرۆف زۆربەى كات لە بارىكى دەروونى ھەلچووندا بىت و بەردەوام ئەو گۆرانكارىيە فسپۆلۆژىيانە ھەبىت ئەو مرۆف تووشى زۆر گرفت و نەخۆشى دەروونى و جەستەيى دەبىت.

ھەلچوون برىتتەيە لە فۆيا: فۆيا، وشەيەكى يۆنانىيە و زاراوھەكى دەروونىيە كە برىتتەيە لە حالەتتىك ترسى لە رادەبەدەر كە (تەنھا جىاوازي سەرەكى لە نىوان ترس و دلەپراوكىدا ئەوھە كە ترس، سەرچاوە و ھۆكارە كانى زانراوھ). سەرچاوە و ھۆكارە كانى ئەوھە ترسناك نىن پىويست بەو ھەموو ترس و تۆقىنە ناكات چونكە فۆيا (تۆقىن) نەخۆشىيەكى دەروونىيە، لەبەر ئەوھە ھەلسوكەوت و بىركردنەوھى ئەو كەسانەى تووشى ئەو نەخۆشىيە دەبن ئاسايى نىبە و زۆر گەورەى دەكەن و بە زەقى لە بىر و بۆچوون و رەوشتياندا رەنگ دەداتەوھە. فۆيا، ترۆپىك و پۆپەى ترسە و جەستە و بىر و ھۆشى مرۆف تووشى ئىفلىجى دەكات، بەلام ترسىكى بى مانا و ناواقىعى و نامەنتىقىيە و ئەم خالانەى خوارەوھە ترس لە فۆيا جىا دەكاتەوھ:

(۱) ترس، ھەلچوونىكى سرووشتتەيە و لاي ھەموو مرۆفكىك ھەيە و زۆر پىويستە بۆ مانەوھە و پارىزگارىكردنى تاك لە گشت دياردە و بوونەوھەرە ترسناكە كانى ژيان، بەلام فۆيا (تۆقىن)،

دیاردە و نەخۆشییەکی کۆمەلایەتیە و مرۆف لەو ژینگەیی تییدا دەژی تووشی دەبێت و زەرەر و زیانیکی گە-ورە بە کەسایەتی خودی مرۆف دەگەیهنێ و لە پێچکەیی گەشەکردنی سرووشتی خۆی لای دەبات.

۲) هۆکارەکانی دروستبوونی ترس ئاسایی و سرووشتیە و مرۆف راستەوخۆ هەست بە هەپەشە و مەترسیەکانیان دەکات و شایانی ئەو ترسەییە. بۆ نموونە «نازەلی درنە، ناگر، دەنگی زۆر بەرز، نەخۆشی، هەژاری، هەپەشە و شەر و کوشتار و...» دەبنە هۆی دروستکردنی ترس لای زۆربەیی تاکەکانی کۆمەل و کاریکی ئاساییە ئەگەر مرۆف بترسێت، بەلام لە حالەتی فۆبیا مرۆف لەشتی وادەترسێت کە پێویست بەو هەموو ترس و هەلاتە ناکات و بە لای زۆربەیی خەلکانی ترەو ئاساییە و ئەوان لێی ناترسن، بەلام ئەو مرۆفانەیی تووشی فۆبیا دەبن زەندەق و زراویان دەچێت و لەو شتە ئاساییانە دەتوقن. هۆی سەرەکی تۆقینە کەشیان نازانن بە پێچەوانەیی ترسە کەووە مرۆف هەست بە سەرچاوەی ترسە کە ناکات کاتیکی مرۆف تووشی فۆبیا دەبێت وەک هەموو کەسیکی ترساو تووشی کۆمەلێک گۆرانکاری فسیۆلۆژیانە و جەستەیی دەبێت، لەوانە «زیادبوونی لێدانی دل، زەرەدەلگەران، نازەکردنەو، نازاری هەناو، خێرابوونی هەناسەدان، هەندیک جاریش زوو میزکردن و دلەراوکی و ترس لەو شوێن و کەسانە زۆر زیاد دەکات تاوا لەو کەسە تۆقیووە دەکات بە پەلە و یە کەسەر ئەو شوێن و کەس و شتانە جێ بهیانی و پابکات و دوور بکەوێتەو. یان هەندیک جار لە هۆش خۆی دەچێت یان سەری گێژ دەبێت و تووشی هەلپێنجان و پشمانەو دەبێت. بەلام دوای دوورکەوتنەو و نەمانی سەرچاوەی تۆقینە کە ئەو کەسە دەگەڕێتەو بەری ئاسایی خۆی و دیاردە فسیۆلۆژی و جەستەییەکان نامێن.

۳) دلەراوکی (القلق):

هەستییکی گشتیی پڕ لە ترس و تۆقاندن و گومان و گرژییە بەبێ ئەو سەرچاوە کە ی زانراو بێت و کۆمەلێک گۆرانکاری جەستەیی و فسیۆلۆژی هاوشانی دەبێت. مرۆف هەست بەم حالەتی هەلچوونییە دەکات لە پێگەیی دلتنگی و ناارامی و پێشبینیکردنی روودانی زەرەر و زیان و ناخۆشی و کارەسات. دیاردە و تایبەتمەندیەکانی دلەراوکی زۆر نزیکن لە دیاردە و تایبەتمەندیەکانی ترس و لە زۆر لایەنەو لە یە ک دەچن. تەنها جیاوازی سەرەکی لە نێوان ترس و دلەراوکیدان ئەو یە کە ترس، سەرچاوە و هۆکارەکانی زانراو بۆ نموونە مرۆف لە نازەلی درنە یان ناگر یان مار و هتدە ترسێت، بەلام سەرچاوە و هۆکارەکانی دلەراوکی و پوون و ئاشکرا و زانراو نییە و ئەو کەسە تووشی دەبێت هەستی پێ ناکات و نازانیت لە بەرچی بەو شیواییە تووشی دلەراوکی بوو. چونکە زۆر جار سەرچاوە کە لە نەستی مرۆفەو هەلدەقولیت و لە بواری هەستدان نییە.

۴) توورەبوون: یە کێکە لە هەلچوونەکانی مرۆف و دیاردە کە ی دەروونی و ئاساییە و بوونی بە پێژەییەکی گونجاو پێویستە بۆ ژیان و مانەوێ تاک و خۆسازدانی لە تە ک ژینگە کەیدا. منداڵ لە یە کەم چرکەیی لە دایکبوونییە و ئەم دیاردە

دەروونییە لە هەلسو کەوتیدا بە شیواییەکی تەمو مژاوی پەنگ دەداتەو ئەویش لە پێگەیی هاوارکردن و دەست و پەلهاویشتن و سەربادانەو یە، توورەبوون بنەمای بایلۆژی بۆ ماوایی خۆی هەییە و ژینگەیی کۆمەلایەتی پڕۆژ لە دوای پڕۆژ گەشەیی پێ دەکات و فیزی شیوازیەکانی دەربڕینی دەکات واتە: بە هیچ شیواییە ک دەربازبوون و خۆرژگارکردنی نییە. توورەبوون وەک سیبەر وایە، بەردەوام لە تە کمان دایە. تەنها چارەیی پێکخستن و خۆراھیتانە لە سەر کۆنترۆل کردنی هەلچوونەکانمان و گوزارشت لێکردنیەتی بە شیواییەکی دروست و گونجاو لە کۆمەلگادا. گومانی تییدا نییە توورەبوون وەک هەلچوونیک لە لای هەموو کەس هەیی و هاوبەشە، بەلام چۆنیەتی دەربڕین و گوزارشت لێکردن و زالبوون بە سەریدا و ئەو هۆکارانەیی دەبنە هۆی روودانی لە یە کێکەو بۆ یە کێکی تر جیاوازیە. مایەیی ناپازایی و توورەبوون لای هەندیکیی تر بۆ زانیانی ئەو هۆکارانەیی کە دەبنە هۆی روودانی توورەبوون و چۆنیەتی گوزارشت لێکردنی ئاماژە بۆ دەرنەنجامی تووژینەو یە کە ی دەروونزانی ئەمریکایی «جۆدانف» دەکەین کە لە سالی ۱۹۵۱ بە ناکامی گەیاندا. جۆدانف، رینماییی دایکانی ۴۵ چل و پینج منداڵی کرد کە پڕۆژانە بۆ ماوایی پینج مانگ سەرنجی منداڵەکانیان بدەن و بزانی بۆچی توورە دەبن و چۆن گوزارشت لە توورەبوونەکانیان دەکەن و دەری دەپرن. لە ئەنجامی گەیشتنە ئەم راستییانە لای خوارەو:

هۆکارەکانی توورەبوون:

شتی منداڵ، گۆرینی جلوبەرگ. بەر بەستبوونی سەربەستی و چالاکییەکانی منداڵ، شتیی ددانەکانی و دەست بە ئاو گەیاندن، داهیتانی پڕچ، لە شیربڕینەو، لە دایکبوونی منداڵی تازە، هەر وەها گەورەش لە ئەنجامی تیرنەکردنی پیدابوونییە فسیۆلۆژی و دەروونییەکانی و دانانی بەر بەست و پێگەر لە بەردەم ئامانج و خەو و خەیاڵەکانیدا و جیاوازیکردن و پێشیلکردنی مافەکانی و زولم لێکردن و چەوساندنەو ی تووشی توورەبوون دەبێت.

گوزارشت لێکردن:

مرۆف گەورە دەبێت یان بچووک، بە دوو شیوازی سەرەکی گوزارشت لە توورەبوونەکانی دەکات ئیتر راستەوخۆ یان ناپراستەوخۆ بێت. بۆ نموونە: منداڵ راستەوخۆ لە پێگەیی سووتاندن یان شکاندنی کەلوپەل و کەرەستەکانی نێو مال، لێدان و شەرکردن، هەپەشە و جینو و ناو و ناتۆرە، گازگرتن و هاوارکردن، پەلەقاژە، خولاندنەو لە سەر زەوی و... گوزارشت لە توورەییە کە ی دەکات. هەر وەها هەندیک کەس بە ئاشکرا و راستەوخۆ خۆی لە توورەبوونە کە ی رزگار دەکات. بەلام هەندیک منداڵ و هەر زە کاری تر لە پێگەیی بیدەنگی، گۆشەگیری، مانگرتن، میزکردن بە خۆدا و... گوزارشت لە توورەبوونە کە ی دەکات کە ناو دەبڕین بە گۆشەگیر و غەمبارەکان و وەک ئاوی مەنگ خۆیان دەنوینن و بەردەوام خۆیان دەخۆنەو و توورەبوون و خەم و خەفەتەکانیان کپ دەکەن و بێگومان لەم جۆرە کاتەدا مەترسییەکی زۆر لە سەر کەسایەتی و باری دەروونی ئەو جۆرە مرۆفانە پەیدا دەبێت.

فهره‌نگی زاراوه زانستییه باوه‌کانی کیمیا

ئینگلیزی	فارسی	کوردی
Acid rain	باران اسیدی	ترشه باران
Acid oxide	اکسید اسیدی	ئۆکسیدی ترش
Acididty	اسیدیگی	ترشیتی
Aqueous solution	محلول آبی	گیراوه‌ی ئاویی
Avtivating group	گروه فعالساز	کۆمه‌له‌ی چالاک‌کردن
Activation energy	انرژی فعال سازی	وزهی چالاک‌کردن
Addition polymer	پلمیر افزایشی	پۆلمه‌ری زیاد‌کردن
alakli	قلیا	تفت
Alkaline earth metal	فلز قلیایی خاکی	به‌ندی هاوبه‌شیی
Allotrop	دگرشکل	ئالۆتروپ
Isotop	اسوتوپ	ئایزۆتۆپ
Alloy	آلیاژ	دارشته
Alternating copolymer	هم‌بسپار تناویی	هاو‌پۆلمه‌ری تۆره‌کار
Amphoteric	دو‌خصلتی	دوو‌کارلینک
Antibonding orbital	اوربیتال پاد‌پیوندی	ئۆربیتالێ دژه‌به‌ند
Aquq regia	تیزاب سلطانی	شا‌ئو
Aufbau principle	اصل بنا‌گذاری	بنه‌مای ئۆف‌باو
Autoionization	خود‌یونش	خود‌ئایۆنین
Backword reaction	واکنش برگشت	کارلینکی پاشینه
Forword reaction	واکنش رفت	کارلینکی پیشینه
Biling point	دمای جوش	پله‌ی کولان
Freezing point	دمای تجمد	پله‌ی به‌ستن
Calorimeter	گرماسنج	گه‌رمۆکه‌ پینو
Capillarity	موینیگی	مووینه‌ کاربگه‌ریی
catenation	زنجیری شدن	زنجیراندن
Chain reaction	واکنش زنجیره‌ای	کارلینکی زنجیره‌یی
Chemical equilibrium	تعاود شیمیایی	هاوسه‌نگی کیمیایی
Chemical kinetics	سینیتیک شیمیایی	کیمیای جووله‌یی
Colligative property	خاصیت جمعیتی	سیفته‌ی کۆکاریی
Collision theory	نظریه‌ بر‌خورد	بیردۆزیی به‌ریه‌ککه‌وتن
combustion	سوختن	سووتان

Common ion	یون مشترک	ثایونی هاو به ش
Complex compound	همتافت	ثاویتهی ئالۆز
Conjugate acid-base pair	اسید- باز مزدوج	هاوئل جووتی ترش - تفت
Delocalized bond	پیوند نامستقر	به ندی جیبه خو نه گر
Density	چگالی	چربی
Enthalpy of solution	آنتالپی محلول	ئینتالپی گیراوه
Equivalent weight	وزن هم ارز	بارسته هاو هیزی
Empirical formula	فرمول تجربی	شیوگی ئازمونی
electrophile	الکترون دوست	ئه لکترون خواز
Electron configuration	آرایش الکترونی	ریزبوونی ئه لکترونی
electrolysis	برق کافت	شیوونه وهی کاره بایی
Equilibrium constant	ثبات تعادل	چیکیری هاوسه نگی

بیرکاری و هیلکاریه ئەندازه ییە کان

خەلیل خەلف - سلیمانی

بیرکاری پێک دێت لە لیکۆلینەوه لە بابەتەکانی وەک چەندیتی (تیوری ژماره)، سترکچەر (جەبر)، بۆشایی (ئەندازه)، جیاکاری و تەواوکاری (شیکاری).

زاناکان لەسەر یەک پێناسەی گشتی بۆ بیرکاری کۆک نین، چونکە بەر دەوام بۆ نەخشە گەلی بنه پەتی دەگەرین، گومانە تازە کان دەکەن بە رێسا، لەسەر ئەوەی کە ئاخۆ شتانی بیرکارییە (ژمارەکان، خالەکان) سروشتین و خۆرسکانه بوونیان هەیه یان مەرفۆف خۆلقاندوونی هێشتا باس و گفتوگۆ هەیه. بیرکار (بێنچە مین پیرس) دەلیت، بیرکاری ئەو زانستەیه کە دەرئەنجامه پێویستە کانمان بۆ گەل لاله دەکات، لەلایەکی ترهوه ئەلیبیرت ئەنیشتان دەلیت: تا ئەو شوینەیه کە یاساکانی بیرکاری ئاماژە بە راستەقینە دەدەن، بێگومان نین و تا ئەو شوینەیه کە بێگومان، ئاماژە بە راستەقینە نادن.

لەبەر ئەوەی زانستی بیرکاری لە بوارهکانی ژماره و پێوانه و شیوه ئەندازه ییە کان بەر دەوام لە گەشه و پەرەسەندن دایه، پێدەچیت زانای یۆنانی «میناخاموس» (دەوروبهری ۳۷۵-۳۲۵ ی.ز) یە کەم کەس بووبیت کە لیکۆلینەوهی لەو چەمکانه کردبیت. برگه قووچه کییه کانیش لە هیلکاریه ئەندازه ییە کان بە کۆنترین لیکۆلینەوهی ئاده میزاد داده نریت. لە سەر تادا مامه له له گەل برگه قووچه کییه کان (Conic Sections) دەکرا وەک یە کتر برینی رووته ختیک لە گەل قووچه کییکی وه ستاو. پێشکەوتنی بەرچاوی لیکۆلینەوهی ئەو برگانه لە سەر دەستی «ئەپۆلونیۆس پرگی» (دەوروبهری ۲۶۲ - ۱۹۰ پ.ز) بە دەست هات کە هەشت پەرتووکی لەسەر برگه قووچه کییه کان پێشکەش کرد، پالنه ره سه ره کییه که شی بۆ ئەو کاره ی لیکۆلینەوهی خولگه فه له کییه کان و خولگه ی مانگ و خیرابیه که ی بوو به شیوه یه کی تایبەت کە (هەساره ی کۆمه له ی خۆر به دەوری خۆردا دەخولینەوه لە چەندان خولگه کە شیوه ی برگه ی ناتەواو وەر دەگرن و رۆژ دەوری تیشکۆ دەبینیت. زۆر به ی ئەو خولگانه نیمچه باز نه یین) رپره وه ی هه ساره کان و مانگه کان و تهنه کانی تر هه تا ئه لکترونییه کانیش برگه قووچه کییه کان پێک ده هینن. ئەو یە کەم کەس بوو ئەو ناوانه ی لینا کە ئیستا بە کاریان دەهینن. (برگه ی هاو تا Parabola، برگه ی ناتەواو Ellipse، برگه ی زیاد Hypebola). زانا عه رب و فارسه کان تا راده یه کی زۆر سوودیان لە لیکۆلینەوهی کانی ئەپۆلونیۆس وه رگرتوو. تەنانەت بیرکاریزان و شاعیری ناوداری فارسزمان (عومەر خەییام) هۆنراوه کانی لەسەر داده رشت تا شیکاری هاو کیشه جەبرییه گرنگه کان بکات. لە پاشان «یۆهان کیپلەر» لە ئەلمانیا (۱۵۷۱ - ۱۶۳۰ ز) بیردۆزی برگه قووچه کییه کانی گشتگیر کرد تا بۆ گەیشتن بە چەمکی ئامانج، بنه مای بەر ده وامی لەسەر دابنیت. دواتر هه ره یه کە له «گیراردیزارک» لە فەرهنسا (۱۵۹۱ - ۱۶۶۱ ز) و «بلیز پاسکال» لە فەرهنسا (۱۶۲۳ - ۱۶۶۲ ز)، بیردۆزییه کیان لە برگه قووچه کییه کان به به کارهینانی شیوه یه کی داهینراو له شیوه ی ئەندازه، پێشخست کە دواتر چی کەوت. پاش ئەوان «رینتی دیکارت» لە فەرهنسا بیردۆزه نوێه که ی لە ئەندازه ی شیکاری جیبه چی کرد تا به هۆی ئەوه وه لیکۆلینەوهی سیفه ته کانی برگه قووچه کییه کان بکات، کە به م کاره ش کیشه ئالۆزه کانی برگه قووچه کییه کانی کەم کرده وه. برگه قووچه کییه کان به وه ناسراوه کە کۆمه له خالیکه له رووته ختیکدا له خالیکی دیاریکراو هه مان دووریان هه یه و پێک هاتوو له بازنه، برگه ی هاو تا، برگه ی ناتەواو، برگه ی زیاد.

سوود لەم سەرچاوانه ش وه رگراوه:

۱- مخروط دائری قائم و مائل <https://ar.wikipedia.org/wiki/>

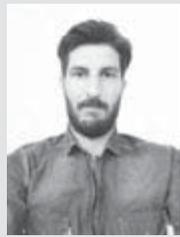
۲- بەرێوه به رایه تی گشتی پرۆگرام، بیرکاری بۆ هه مووان، دوانزه ی زانستی، ۲۰۱۰

پشتي نيفرويه كه هاقيني به

ب له زووبه ز سهری خوه دکم بن ئافې. نه و بخوه به، زاروکی لاوازوک، بله زوی ژ بن ئافې دهر دخم و دهینم سهر ئافې و هیدی هیدی دیم هسکاتیې. زاروک بی هسه، دکوخه و ئاف ژ ده قی وی دهر دکه فه. نها هم هه ردول بهر ئافا رو بار ل سهر ئاخ و لیمې سنجرې دریزگری نه. نه و ژ من کیتر ترسیا بو و من ژ وی زیده تر بیهن دگرت. بن پیې من ئیدی کهل نین لې ته قایی لاشی من ل بهر ئافې به. پشتنیفرویه که هاقینی به و نه ز ل بهر ئافا رو بار دریزگری مه ته قایی لاشی من که له. ئه ری، نه و زاروکی لاوازوک کو د ئاف ئافې ده دخه نقیا نه ز بووم...

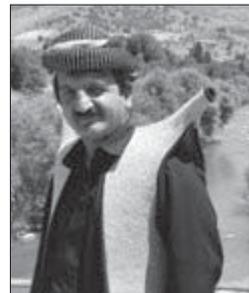
هه لبه ست

کیوان سادقی - ورمي

ئهری بابو

ده ما خم و نه خوه شی ژیانې داگیر دکن که سه که هبه کو ب هیژ و شیان خوه خوه شیان د نافرینه و من د که هینه خوه زیان و دبه رو نیسا رییا من د بوون و نه بوونې ده و د رو ناهی و تاریتیې ده. دبیژن بهشت ژیر پیین دایکی به دبیژن زمانې دایکی لې تو ئهری بابو تو بهشتی تو زمانه ک بیده نگي تو هه وارا خه مین وه شارتی و که نین زه لالی ده ستین ته هه قالین برینانن نه ز نزانم ئی دبیژن شه ف ب نه قینا که دا ته دبه سبه ه نه قین گه ل شیار بونا ته ده ستیې دبه و روژ ب رو نیسا چاقین ته هل تی ئهری باب تو مه زنی

پشتی نیفرویه که هاقینی به دشبه ره وشا به تلانه یا پشتی پولا ده بستانی دهر قه یی ئافې مه و د قادا نه وله یا خوه ده جه گرتیه و پیین من ل سهر هسکاتیې نه لیمې که ل و سنجرې بن پیې من دسوژینه، لې گه ف نینه، دکارم پیین خوه ل ئاف ئافې بدم و ژ لیمې سنجرې رزگار بيم ئافې د هزری من ده ته نی ئه رد که ل کریه و ئه ردی زی پیین من ... یانی راسته راست ژ ئافې گه رماهیې ناستینم. ئاف هنه کی هیئکه و رهنگی و شین و که سک و که و ره. که سه که د ئافا ئافې ده نینه، نه ز خوه زی نزانم ل فرچ دکم و ناخوام ل ئافا ئافې ده بم. رو باره، ئهری رو باره و به هر نینه. زاروکه کی لاوازوک کورهنگی لاشی وی ل بهر ئافې گو هه رتیه، خوه ل ئافې دده. بی ترس قی کاری دکه، لې نه ز دبیژم نه زانیه، ژ بو کو خوه ل قی ئافې بدی دقې تو ئافزه نیې بزانی. نه ز ئافزه نه ک خورت نینم لې دهر قه یی ئافې دزانم کو ناخه نقم چمکی ئافې ئه رد سنجرانديه و ئه ردی زی بن پیین من و پیین من زی ل جه که نه وله نه. خوویا به کو زاروکی لاوازوک ژ من چیتر ئافزه نیې دزانه. لې چما نه ز کو ژ وی مه ز نترم وه ک وی ئافزه نیې نزانم؟ په لین ئافې زاروکی لاوازوک بهر ب ناهه ندا خوه فه دکیشینه. ته نی سهری زاروکی خوویا دکه، لې ژ نشکی فه سهری وی زی دچه بن ئافې. ته نگه زار دیم و ل خالا کو سهری قی بناق بوویه دنیرم. دوباره سهری قی دهر دکه فه و دیسان بناق دبه. نها نه ز زیده تر ته نگه زار دیم و چهند گافان ل ئاف ئافې ده پیش فه دچم. کو نه ز ئالیکاریا وی نه کم بیگومان یې بخه نقه هه رچند نه ز خوه زی ئافزه نیې نزانم، نه ز ته نی نه و ئافزه نی ژیر و ژیهاتی یې دهر قه یی ئافې مه. خوه لقاندا من دبه سه به ب کو زاروکی لاوازوک دو سې جاران ژور و ژیر به و ترس لاشی من بهه ژینه. دو ترسن؛ یه ک ترسا خه نقینا زاروکی و دویم ترسا خه نقینا من بخوه به. کو نه و بخه نقه نه زی زی ل فر دهر قه یی ئافې بخه نقم. چارچاقی دیم و خوه دگهیژنیم جه که کی کو ئاستا ئافې که له ک بهر ز نینه، ئاف دگهیژه چه نا من. بن پیین من ئیدی ناسنجرن سارن، سارتر ژ ئافا کو دناق ده مه. زاروک ئیدی ل ور نینه و ب گشتی چوویه بن ئافې ده که له ک ترسیا مه. کو نه ز ده وارا وی ده نه چم، نه زی نه کاریم ده وارا خوه ده زی هه رم.. خووزی نه ز زی خورت تر بام، وی دهمی به لکی نه ز کیتر ترسیا بام ژ نشکی فه ده سته ک ل بن ئافې ده لاشی من دکه فه و نه ز

دوستی دیار هورامان با طبیعت

بصیرت می توان دید و شنید. در وجه تسمیه از هورامان به معنای قلعه و حصار بلند و محکم نام برده شده و پناهگاه و دژ مستحکم در برابر دشمنان به سرزمینش بوده است.

تأثیر پذیری شاعران و هنرمندان و از طبیعت و نعمت های طبیعی در منطقه هورامان به اوج خود رسیده تا جایی که شاعر از کبک کوهستان هورامان و ترنم صدای آن در آرامش روح و روان ساکنان آن رابه اوج رسانده و تصویری زیبا و خیال انگیز، در ذهن شنونده و خواننده نقش می بندد. بلندای طبیعت دوستی منطقه و بیان صورخیالی در شعر شاعران تجلی خاص پیدا کرده و این نمادها در اشعار مولوی و بیسارانی و صیدی هورامی و میرزا عبدالقادر پاوه ایی به اوج می رسد.

احساس آشتی و دوستی و انس با طبیعت در کار هنرمندان و، صنعتگران و سازندگان صنایع دستی هم نمونه ای از داشتن دوستی دیرینه این دیار با طبیعتش می باشد. صنایع دستی که از چوب طبیعت و سایر خوراکی و پوشاک خود را تأمین می کنند و رهاورد و سوغاتی ارزشمند از مردم گذشته هورامان برای کسانی است که به این دیار سفر می کنند از آن جمله: کلاش (گیوه بافی)، چوخه و رانک (کت و شلوار محلی)، انواع وسایل قاشق، چنگال، کاسه، چاقو، سبدو... که هر کدام نشان از این دوستی را به منصفه ظهور می رساند.

از دیگر نمادهای طبیعی در بافت و معماری هورامان تجلی پیدا کرده و آن هم تاسی گرفته از بافت خشکی صخره های استوار هورامان در معماری سنگی بدون سیمان و مصالح ساختمانی امروزی با الهام از نمادهای موجود در سنگ های طبیعی و رنگ های شاد چون: رنگ آبی (آسمانی) در ساخت پنجره خانه های مسکونی دال بر صفای دل و زلالی و یکرنگی و ملایمی مردم دیار هورایی هورامان می باشد. البته در گذشته نصب شاخ و سر گوزن و بزکوهی و جثه زیبا و پرهای زیبای کبک بی جان مرسوم بوده که اکنون انجام این گونه کارها عیبی بس بزرگ است، چندی پیش بود که آقای احمد عزیزی شکارچی اهل روستای درکی هورامان با شکستن اسلحه و قفس شکارش و رها کردن و آزادی پرنده هایش، نامش طنین انداز شد. اقدامات انجمن چپای مریوان، ژبوی پایوه جهت صیانت از طبیعت منطقه در نوع خود بی نظیر بوده امید که شاهد رشد فکری همه قشرهای جامعه باشیم. نمادهای زیبایی طبیعت جانوری (ژره ژ، بهق، چیلی) و گوزن، غزال، آهو و بزکوهی (که ل نه چیر و ناسک و...) که ماندگاری و ادامه بقایشان مایه سرسبزی و زنده بودن طبیعت بکر دیار هورامان می باشد.

جانبخشی به پرندگان و جانداران طبیعت و بیان شادی و مصائب و اقدام شکارچیان (راوچی) در دیوان شعری و نوارهای هنرمندان و ترانه خوانان بسیار دیده و شنیده می شود. وجود حیوانات و پرندگان بومی و تلاش و اهتمام در ابقای نسل آنها و توسعه و تداوم پوشش گیاهی و صیانت زیست محیطی بسیار مهم بوده تا جایی که به زیستگاه طبیعی لطمات جبران ناپذیری خواهد آمد که حسرت روزهای گذشته افکارمان را پریشان می کند.

در نگاه هرکسی به طبیعت، زاویه های زیبای زیادی پیرامون ذهن و مخیله ای او دور می زند و چون نگاره ای زیبا در دیدگانش نقش می بندد. هراز چندگاهی و به قصد سیر و تماشای گل و گیاه، کوه، چشمه و رود و تمامی زیبایی های درون طبیعت راهی دیاری تماشایی می شویم که محو نگاه و رنگ و صدا و آواز پرندگان و جانداران و جریان رود و چشمه هایی که در دامنه کوه یا از زیر صخره ای بزرگ می جوشد هرچشمی را شیفته و هر گوشی را فریفته خود می کند.

طبیعت بکر را ویژگی های طبیعی و جانداران و پرندگان و شگفتی های آن زیباتر و رؤیایی تر می کند، که اگر چنان نباشد از بکر و دست نخورده بودن طبیعت هیچ لذت و خرسندی عایدان نمی شود.

حیات وحش از جلوه های زیبایی و بکر بودن منطقه ای به شمار می رود و اگر خطری ساکنان آن رابه خطر بیاندازد فاجعه ای زیست محیطی و غیر قابل جبران بوده و زیست جانوری در معرض نابودی قرار می گیرد. فعالیت در محافظت از این زیستگاه ها و وظیفه همگان به خصوص مدافعان اصلی آن در اداره محیط زیست بوده هر چند که صیانت از همه مکان هایی این چنین، بر همه واجب و ضروری می باشد. طبیعت بکر با تنوع جانوری و گونه های جاندارانش زیبایی دوچندان دارد که همساز و هممنوا با طبیعت دلنشین و روح افزا بوده تا آنجایی که بدون حضور هر کدام جلوه زیبایی و زندگی واقعی میسر نخواهد بود و بر ماست که نسبت به صیانت و نگاهبانی از آن همت گماریم.

در کردستان و به خصوص دیار زیبایی هورامان، همه ساکنان طبیعت با همدیگر انس و الفت داشته تا جایی که دوستی دیرین آنها در شعر و ترانه و نغمه های شاعران، هنرمندان و آوازخوانان محلی پژواک دارد.

در آفرینش موجودات و زیبایی های جهان و هر آنچه در آن است، تأمل و اندیشه کنیم؛ طبیعت الهام بخش انسان و جانداران این کره خاکی می باشد و هر جاندار و جنبه ای از روزنه چشم و نگاه ژرف و سگال پرواز خویش؛ طبیعت را الهام بخش ترنم و نغمه و آهنگ همدلی و همزبانی و صیانت از خود می داند و خیلی از نتیجه و ماحصل این وابستگی رهاورد و توشه زندگی را زیبا و رنگین تر کرده است.

احساس طبیعت دوستی اهالی هورامان زبانزد بوده تا جایی که در ترنم سروده ها و شعرهای شاعران، این دوستی و آشتی به اوج می رسد.

طبیعت و سرزمین بکر طبیعی شهرت جهانی دارد و دوستی و همنشینی مردم این دیار با طبیعتش بیشتر تداعی پیدا کرده تا جایی که هورامان را گنج و بهشت گمشده طبیعت نام نهاده اند. هورامان که از وجه تسمیه آن معانی مختلفی بیان شده، قرار گرفتن این دیار در کوهستان و قلعه مانند با کوهستان ها و قلعه های گردنکش، طبیعت همچون دوستی دیرین با الهام از شعر شاعران و نوای آواز: «سیاچه مانه» هنرمندان آوازخوان محلی را با چشم دل و گوش

شریف عظیمی - مه‌آباد قاضی سابق دادگستری

آموزش زبان محلی (قومی) در کنار زبان فارسی و موارد نقض قوانین

آموزش زبان محلی (قومی) در کنار زبان فارسی و موارد نقض قوانین

مقدمه: نیازهای کلی انسان به دو دسته تقسیم می‌شود: نیازهای فردی - نیازهای اجتماعی

۱- نیاز فردی: شامل کسب اشیاء ابزار و مواردی برای ادامه حیات مادی است، که با زمان و زندگی روزمره و نسبت به ظواهر هر فرد انطباق دارد. همچنین اندیشه و تفکرات و امیال روانی «حیات معنوی» و روحانی که مظاهر پنهان و آشکار دارد.

۲- نیازهای گروهی، در پدیده‌های مشارکتی است، با اجتماع و همگرایی سبب قدرت و افزایش توان گردیده، آثار بسیار قوی تری از نیازهای فردی دارد.

به این جهات مکتب «اصالت فرد» در حد معمول و گاهی در عقده‌های (کمپلکس) خود بزرگ بینی یا پایین پذیری تشکیل می‌شود. مکتب اصالت گروه که در همکاری با اشکال مختلف ابراز و در تکمیل خواسته‌های گروهی از قدرت بیشتری برخوردار است. در جوامع متمدن برای تعیین «نظم عمومی» حدود و ثغور هر یک از این نیازها، مشخص و به قانون و عرف انسان عادل عالم و عادات مسلم و حقوق ذاتی و طبیعی او توسل جسته‌اند. نقض و گذار از آن‌ها دارای عقوبت و تضمین مجازات جزایی (خلاف، جرم، جنایت) یا مسئولیت‌های مدنی، اداری، انتظامی یا اخلاقی، مذهبی و حیثیتی و... است.

موضوع بحث این مقال «آموزش زبان محلی - زبان قومی» و تاخیر و تعلل در اجرای آن است. بر طبق اصل ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸ «زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد. ولی استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آن‌ها در مدارس، در کنار زبان فارسی آزاد است.»

در اصل ۲ قانون مذکور آمده است: «جمهوری اسلامی، نظامی است بر پایه ایمان به... ج- نفی هرگونه ستمگری و ستم کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، قسط و عدل و استقلال سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و همبستگی ملی را تامین می‌کند.»

در سایر اصول قانون اساسی و قانون تشکیلات وزارت ارشاد، آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه، در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی و کمک به فرهنگ‌های محلی توصیه و تاکید بر اجرای آن‌ها شده است. سوال این است که افراد جزو تابعیت هر کشور و شهروندان دارای حقوق فردی، اجتماعی، موقعی که نقض قانون نمایند، بسته به موارد، مجازات‌های کیفری متناسب (اعم از: جنایت، جنحه، خلاف و درجات جرم و تقصیر) برای آنان مقرر می‌گردد. یا «مسئولین به خدمات عمومی» طبق قوانین تخلفات اداری، در صورت نقض یا بی‌مبالاتی و اهمال یا عدم اجرای قانون باید از مجازات و مسئولیت مصون بمانند؟

سالهاست اولیای فرزندان و دانش‌آموزان و معلمان و فرهنگیان و متخصصین زبان‌های محلی، کتبا یا ضمن سمینارها و یادواره‌های علمی و استانی و شهری، حتی نمایندگان مجلس شورای اسلامی و انجمن‌های تخصصی، لزوم آموزش زبان محلی را تاکید نموده‌اند. دولتمردان و مسئولین ذیربط اقدامی در اجرای صراحت قوانین معمول نمی‌دارند. تخطی از انجام وظیفه هم بلاجواب و عقاب است. آیا مسئولیت نقض این قوانین همه شمول، از مصادیق بارز ستم‌گری، ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری نیست و اهمیت «جنبش‌های جوانی» و «غلبه‌های فکری» جوان و غرورهای او در جامعه را ندارند؟

باید دانست نقض قوانین تمرکزگرا و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، تبعات و آثار سوء بیشتر و بی‌شمار دارد که جای بحث جداگانه‌ای است.

داستان و روایات ضحاک (ازدهاک) و کاوه آهنگر و نوروز

رحیم اشنویی محمودزاده - اشنویه

در دو کتابی که اولین آن در سال ۱۳۸۳ و دومین آن در سال ۱۳۹۸ به چاپ رسیده اند با مطالعات و دلایل بدست آمده از بعضی از نوشته های تاریخی در هردو کتاب خودم، ازدهاک را که معرب آن ضحاک شده است. پادشاهی مادی کردی و متفکر و انساندوست و عادل دانسته ام که ظاهرا در جنگ با دشمن شکست خورده است و بکرات مشاهده شده که دشمن شکست خورده بوسیله دشمن غالب با انواع تهمت های نادرست روبرو بوده است و بقول فارسی قلم در کف دشمن بوده است.

در مورد داستان کاوه آهنگر و ضحاک (ازدهاک) که اصل آن از دوران باستان و قبل از اسلام و بعد از اسلام بطور شفاهی و سینه به سینه توسط اشخاص و در زمانهای مختلف زبان و لهجه های اقوام و طوایف متفاوت نقل شده به طور حتم موجبات تغییرات و دگرگونی ها و دگرگیدی های در اصل داستان و اسامی بازیگران داستان و مکانهای محل وقوع داستان شده است که ما امروز در تواریخ بعد از اسلام و شاهنامه فردوسی مشاهده می کنیم و بطور خلاصه دادخواهی کاوه آهنگر در پیش فریدون پادشاه که منجر به لشکرکشی برای نابودی ضحاک (ازدهاک) در شاهنامه فردوسی می شود و یا در تواریخ دیگر که پیروزی کاوه آهنگر بر ضحاک (ازدهاک) و به پادشاهی خواندن فریدون به جانشینی ضحاک و به پادشاهی رسانیدن فریدون بر کشور ماد از داستانها و روایات باقیمانده از مورخین اسلامی باشند.

از مطالعه داستانهای باقیمانده در کتب در مورد ضحاک و کاوه و شکست او در مقابل کاوه آهنگر یا پادشاه دیگری غیر از قوم ازدهاک و تطابق آنها با کتیبه داریوش در بیستون که در آن تخمپار مادی برای سرکوبی پادشاه ماد «چی تر تخم» فرستاد و «چی تر تخم» شکست خورد و در اربیل به دار آویخته شد. چنین بنظر می رسد که اصل داستان از کتیبه داریوش سرچشمه گرفته و اکنون به صورتی متفاوت در اسامی اشخاص و اماکن و خود داستان در اثر تغییرات در طول زمان و سینه به سینه نقل کردن به صورت امروزی بما رسیده است. ناگفته نماند خود کتیبه داریوش هم به صورت غالب و مغلوب نوشته شده که خودستائی داریوش و تحقیر گناهبار کردن مغلوب در آن مشاهده می شود.

باید گفت داستان لشکرکشی از پادشاهی هخامنشی به کشور ماد با پای پیاده و سوار بر اسب است و جنگ با پادشاه ماد زمان زیاد و مشکلات و حوادثی در پی داشته که بعلم عدم امکانات نوشتن در کتیبه های سنگی منشیان داریوش بصورت فهرست وار آن را در کتیبه ها منعکس کرده اند.

متن کتیبه داریوش ذیلا درج می شود:

ص ۴۵۳ از کتاب معانی مادی - کردی: در ستون ۲ بند ۱۴ کتیبه داریوش در بیستون در کتاب کرمانشاهان - کردستان تالیف مسعود گلزاری ص ۳۵۲ آمده است: (داریوش شاه گوید مردی «چی تر تخم» نام سگارتی او نسبت به من نافرمان شد چنین به مردم بگفت، من شاه در «سگارتیه» از تخمه «هو خستره» هستم. پس از آن من سپاه پارسی و مادی را فرستادم. «تخمپاد» نام مادی بنده من او را سردار آن کردم. چنین به ایشان گفتم. پیش

روید سپاه نافرمان را که خود را از آن من نمی خواند. آن را بزید پس از آن «تخمپاد/تهمپادر با سپاه بسیار رهسپار شد با «چی تر تخم» جنگ کرد. اهورا مزدا مراری کرد به خواست اهورا مزدا سپاه من آن سپاه نافرمان را بزد و «چی تر تخم» را گرفت و سوی من آورد. پس از آن من هم بینی و هم دو گوش او را بریدم و یک چشم او را کندم. بسته بر دروازه (کاخ) من نگاه داشته شد. همه مردم او را دیدند. پس از آن او را در «اربل» دار زدم.

بند ۱۵-داریوش شاه گوید این (است) آنچه به وسیله من در ماد کرده شد

اسامی مندرج در کتیبه را می توان با اسامی آمده در داستانها و روایات بعد از صدها و هزاران سال تطبیق نمود. یعنی داریوش را با فریدون و «چی تر تخم» مادی را با ازدهاک یا ضحاک و «تخمپاد مادی» را با کاوه آهنگر مادی مطابق دانست البته این یک نظریه است.

من کاوه آهنگر را یک پهلوان اساطیری ایرانی می دانم که در فرهنگ معین در مورد کاوه این طور آمده است: (کاوه یکی از خاندان های معروف پهلوانی دوره اساطیری ایران، در شاهنامه چنین آمده است: کاوه مردی آهنگر بود که علیه بیدادگری های ضحاک قیام کرد و چرمی را به شیوه آهنگران هنگام کار بر پیش می بست و خلاق را به یاری خویش خواند تا برونند و فریدون را به پادشاهی بخوانند و به بیدادگری ضحاک (ازدهاک) پایان بدهند.)

من در هیچ یک از تواریخ کرد نسبتا قدیم مشاهده نکرده ام که از کاوه مادی کردی بنام یک قهرمان قوم کرد نام برده شده باشد و دلیلی هم برای قهرمان بودن او برای کردها نمی بینم. با توجه به موارد فوق دیاکونوف مولف تاریخ ماد و واسیلی نیکیتین مولف کتاب کرد و کردستان که در کتاب معانی اسامی مادی کردی در ۴۵۲ آمده اند توجه فرمایید.

تاریخ ماد ۱.م. دیاکونوف ترجمه کریم کشاورز در ص ۴۰۳ چاپ اول ۱۳۴۵ می نویسد (در کتیبه بیستون آمده که داریوش «فراوریش» مادی را که بر علیه داریوش اعلام استقلال کرده بود به دار کشید. مع هذا شورش ماد به اینجا پایان نیافت. قبيله ساگارتیان مطیع نشد و در آنجا شخصی به نام «چیتران تخمه» خویشان را پادشاه اعلام کرد و گفت، که از خاندان هوخشتره «کیاکسار» می باشد داریوش برای اطفای این شورش در سرزمین اصلی ماد عناصری وفادار یافت که وی را یاری کردند و ظاهرا از بزرگان بودند و لشکریان پارسی و مادی به فرماندهی «تهماسپادای مادی» به سرعت تمام آخرین نهضت فروریش را خاموش کردند و «چیتران تخمه» را در آربل سرزمین پیشین آشور بر نیزه نشانده سیاست کردند...

کتاب کرد و کردستان، واسیلی نیکیتین و پاورقی ص ۵۳ این چنین نقل می کند: (کتاب استرک ص ۱۴۶ در زمان داریوش شاه پایتخت ایشان «زیگرتوها» یا «زگروتی ها» در دشت اربل بوده و در آن زمان پادشاه آنان به نام «چیتران تخمه» را که تصویر او بر سنگ کتیبه بیستون نقشه بسته است نمونه ای از

یک فرد کرد مجسم می نماید اعدام کرده است.) من در ص ۴۵۳ همان کتاب از «هارپاگه ی مادی» وزیر جنگ ازدهاک و تخمپادی که به ترتیب در پیروزی کوروش بر ازدهاک یا «آستی گا» و پیروزی داریوش بر «چیتران تخمه ی مادی» نقش قاطع داشته اند بنام اولین «جاش های» تاریخ کرد نام برده ام.

اربل، پایتخت مادها-کردها در دو هزار و پانصد سال قبل ص ۱۴۷ کتاب معانی اسامی مادی -کردی چاپ ۱۳۴۸ آمده: (از کتیبه داریوش معلوم می شودچی تر تخم سگارتی- مادی از دودمان هوخشتره در ماد اعلام استقلال کرده و خود را شاه وطن خویش نامیده ولی داریوش شاه او را دستگیر و پس از بریدن گوش و بینی و لب و کور کردن یک چشم او این اعمال خود را مکتوم نمی دارد و به آن مباهات می نماید. اما آنچه در این جا مهم است که این پادشاه مادی را در «اربل» برای عبرت دیگران به دار می آویزد.

که می شود گفت در آنموقع ارپیل پایتخت یا مرکز مادان کرد بوده است و سابقه بودن مادها یا کردان در ارپیل پایتخت حکومت کردستان فدرال کنونی را در بیشتر از دو هزار و پانصد سال قبل مسجل می سازد.

معنی «چیتران تخمه»

در ص ۴۵۴ کتاب معانی اسامی مادی-کردی آمده است: «چیتران تخمه» از سه جزء تشکیل شده است:

۱. در کردی شمال چتر با یای غیر ملفوظ، در کردی میانه چاتر و چاکتر همگی به معنی «بهر» می باشند.
۲. پسوند «آن» علامت جمع است که چتران=چتران به معنی بهتران یا بهترین است در کردی به «جن و اجنه» کلمه چتر گفته می شود که معنی فارسی آن از ما بهتر یا از ما بهتران است.
۳. تخمه به معنی تخم و نسل می باشد پس در مجموع «چتران تخمه» به معنی بهترین تخم یا نسل می باشد. و این روشن ترین اسم و معنی کردی است که از یک پادشاه مادی به جای مانده است که تا به حال کسی به معنی آن پی نبرده است. در مورد عید نوروز من آن را یک جشن باستانی کردی میدانم و بنظر من عید نوروز را که جشن اول سال جدید میباشد باید بعد از شبی که آتش در گذشته های دور بوسیله مردم بر روی بام روستاها، شهرها، تپه ها و کوهها برای اعلام و خبر سال نو به نقاط دور دست برافروخته میشده است روز اول سال و جشن نوروز دانست و عبارت (چهارشنبه سوری) کردی بوده و به معنی چهارشنبه سرخ است.

منبع:

۱- اشنویی محمودزاد، رحیم (۱۳۹۸) معانی اسامی

مادی-کردی و پژوهش های تاریخی آنها

۲- اشنویی محمودزاد، رحیم (۱۳۸۳) معانی اسامی کهن

و ایرانی در زبان کردی

هاوا کیکان (شادروز امانی) - بجنورد

مشاهیر کرد خراسان

یادی از «سلطان رضا بخشی» مشهور

در موسیقی شمال خراسان شد که در آن، رقابت با موسیقی گذشته جذاب، پر قدرت است این سبک از جدیدترین سبک ها در موسیقی کرمانج است که به شیوه سلطان رضا معروف شده است. «استاد سلطان رضا بخشی در شیوه اجرای خود به بیشتر زبان های منطقه مسلط بوده و علاوه بر زبان اصلی او که همان کردی کرمانجی بوده، به تاتی، ترکی و ترکمنی هم ترانه هایی را اجرا نموده که برخی از این اشعار و ترانه های استاد در آرشیو صدا و سیما استان خراسان رضوی موجود است. او بر اساس دعوت مدیر رادیو مشهد همکاری خود را با رادیو و تلویزیون آغاز و در برنامه های موسیقی شرکتی فعال از خود نشان می دهد و برنامه های او با استقبال گرم شنوندگان روبرو میشود. تا جاییکه در برنامه «فریادها» استاد توانمند شهزاد قهرمان، نویسنده و گوینده برنامه «فریادها» که در ویژه برنامه ای که به مناسبت بزرگداشت یاد و خاطره استاد سلطان رضا از رادیو مشهد تهیه، تولید و پخش گردید میگوید: «هر آن گاه که از موسیقی شمال خراسان صحبت میشود بی اختیار به یاد سلطان رضا و ترانه های او می افتیم برآستی که او رسول موسیقی شمال خراسان است.» برآستی اگر رسول موسیقی خراسان شالی عمری افزون می یافت اینک موسیقی ما از استحکام بیشتری برخوردار بود اما صد افسوس که عمرش به جهان کوتاه بود. رسول موسیقی شمال خراسان سرانجام در جریان مسافرت به کوه شاه جهان آخرین حکایت زندگی خود را بیان و در آنجا دفتر زندگی اش با همه راز و رمزها و نغمه هایش به سال ۱۳۵۱ بسته میشود، اما راهی که آغاز نمود جاری تر از همیشه از شاه جهان چون رودی خروشان در فرهنگ مردم موسیقی دوست جاری است و صدای او از کوه به گوش می رسد که همچنان می خواند، می نالد و می نوازد.

سال ۱۳۲۲ بود که داوود علی بخشی پهلوانلویی در حصار گلپای شیروان صاحب پسری شد. برایش نام «سلطان» را برگزید. شاید اگر مامور سجلی از او می پرسید چرا این نام را انتخاب کرده ای داوود از جواب باز میماند و پاسخی نداشت که بدهد لیکن اگر می ماند، «سلطان» شدن پسرش را می دید و در می یافت که انتخاب این نام بیجا نبوده است، گرچه واژه ی «سلطان» همه را به یاد تخت و سلطنت می اندازد اما سلطان گلپای بر اریکه هنر تکیه زده بود و در عالم موسیقی خراسان شمالی به سلطانی ساز و آواز دست یافته بود و شاه نشین محفل های هنری دیار خراسان شده بود. او یکی از نوابغ موسیقی بود که آوازه و شهرتش در همه جا پیچیده بود و چه بسیار که برای دیدارش و شنیدن نغمه های زیبا و جادویی اش لحظه شماری میکردند. سی بهار از عمرش نگذشته بود که متأسفانه در اوج جوانی و شکوه صوت داوود گونه اش خزان عمرش فرا رسید و در سی سالگی در گذشت. اما در این مدت کوتاه مرحوم سلطان رضا بخشی گلپای کارهای بزرگی را برای اهل موسیقی شمال خراسان انجام داد. میتوان گفت او «نیمای ادبیات بخشی های کرمانج است. که پی به ذائقه مخاطب برد و به فکر تغییر و تنوع و سرعت در اجرا شد و به خلاف دیگر نوازندگان دوتار که قرن ها دست از پا در تغییر آهنگ و ادبیات خطا نکرده بودند، ابتکاری را پدید آورد. هر چند که برخی از نوازندگان کهن سال و سنت گرا با او به مخالفت جدی برخاستند اما استقبال گسترده از این تحول ادبی، سرانجام به پیروزی سبک «سلطان رضا» انجامید که تا امروز هم مردم پسند بوده و نوآوری و خلاقیت در آن تماشایی است. استاد هوشنگ جاوید در کتاب موسیقی نواحی ایران در این مورد نوشته است: «شادروان استاد سلطان رضا موفق به ایجاد سبکی

